

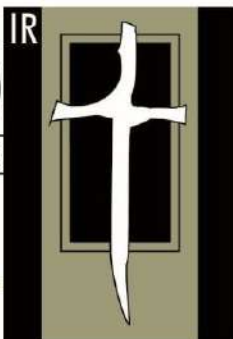
GENOCIDAS

IR

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2012 1(31)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR

REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2012 1(31)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2012

Redakcijos kolegija:

Vyriausiasis redaktorius

dr. ARŪNAS BUBNYS

Nariai:

KĘSTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

KĀRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

BRONIUS MAKKAUSKAS (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas)

HEINRIHS STRODS (Latvijos okupacijos muziejus, Latvijos universitetas)

SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas)

VYTAUTAS TININIS (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija)

LIUDAS TRUSKA (Vilniaus pedagoginis universitetas)

Turiny – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Algirdas Brukas

Lietuvos miškininkų likimai 1939–1953 m.7

The Fate of Employees of the Lithuanian Forest Industry 1939–195331

Arūnas Bubnys

Holokaustas Alytaus apskrityje 1941 m.32

Holocaust in Alytus County in 194162

Rimantas Zagreckas

Holokausto dalyvio socialinis portretas63

Social Portrait of the Participants in the Holocaust85

Dainius Noreika

Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė86

Battle of Kalniškės: a Fragment of the Fight for Freedom111

Kristina Burinskaitė

Režimo priešininkų represavimo ir persekiojimo tendencijos po 1954 m.112

Trends in Reprisals and the Persecution of Opponents of the Regime in Lithuania
after 1954129

Vilius Ivanauskas

Lietuvių sovietinė nomenklatūra kaip kontrolės objektas ir subjektas130

The Lithuanian Soviet Nomenclature as an Object and Subject of Control147

STUDENTŲ STUDIJOS – STUDENTS’ RESEARCH

Ignė Stalmokaitė

Suomijos ir Švedijos požiūris į Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos Baltijos šalyse įvykdytas okupacijas 1940–1944 m.149

The Approach of Finland and Sweden to the Soviet and Nazi Occupations of the Baltic States in 1940–1944162

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Darius Juodis

Dokumentai iš Stasio Žakevičiaus (Žymanto) archyvo163

ATMINTIS – MEMORY

Imantas Melianas

Sovietinis Lietuvos stačiatikių šventikų persekiojimas (1939–1958)188

Dalius Žygelis

Sugrįžę iš nebūties (Rietavo dvaro sodyboje rastų partizanų palaikų identifikavimas) ...198

KRONIKA – CRONICALS204

KNYGOS – BOOKS229

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ BIBLIOGRAFIJA.

2007–2011, Nr. 21–30

BIBLIOGRAPHY OF JOURNAL “GENOCIDE AND RESISTANCE”

2007–2011, No. 21–30231

MŪSŲ AUTORIAI – OUR AUTHORS242

Algirdas Brukas

Lietuvos miškininkų likimai 1939–1953 m.

Straipsnio tyrimo objektas – Lietuvos miškininkų ir kitų miškų ūkio darbuotojų likimai 1939–1953 m. Tikslas – atskleisti tarpukaryje suformuotų miškų ūkio administracinių, miškų apsaugos, ūkinių ir kitų šios sistemos struktūrų darbuotojų likimus Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, parodyti jų dalyvavimą pasipriešinimo kovoje, pasitraukimo iš miškų žinybos (keičiant darbovietę ir gyvenamąją vietą, emigruojant į Vakarus ar pasitraukiant į Rytus) mastą, išnagrinėti kolaboravimo su naciais ir sovietiniais okupantais mastą ir padarinius, buvusių tarpukario specialistų ir darbuotojų keitimą atvykėliais iš Rusijos ir kitų SSRS respublikų, jų santykį su senaisiais ir naujai Lietuvoje parengtais darbuotojais, nustatyti miškų ūkio darbuotojų, nukentėjusių nuo sovietinių represijų, skaičių ir pobūdį, išanalizuoti vykdytą kadro politiką ir jos poveikį miškininkų likimams, žinybos vadovų veiklą ir jos įtaką darbuotojų likimams.

Panaudojant ne tik Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenų bazes (pagrindinis šaltinis), bet ir miškų žinybos metraščius, žinybus, periodinius leidinius, memuarus ir kitą literatūrą bei archyvinę medžiagą buvo sudaryti vardiniai nukentėjusių ar kitaip politinių įvykių paliestų žinybos darbuotojų sąrašai. Ribota straipsnio apimtis nesudarė galimybės jų paskelbti.

IVADAS

Istorinės Lietuvos miškų ūkio šaknys siekia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės klestėjimo laikus. Tai neginčijamai patvirtina visuose trijuose – 1529, 1566 ir 1588 m. – Lietuvos Statutuose minimas teisinis miškų ir medžioklės ūkio reguliavimas ir valstybinių miškų bei medžioklės pareigūnų buvimas jau XV a. viduryje¹.

Specialų išsilavinimą turintys ir daugiau funkcijų atliekantys pareigūnai Lietuvos miškuose pradėjo dirbti XIX a. antrojoje pusėje, o Klaipėdos krašte ir Užnemunėje tokie specialistai pasirodė dar anksčiau – XIX a. pirmojoje pusėje. Tačiau jie paprastai buvo kitataučiai. Tik miško sargai eiguliai daugiausia buvo lietuviai. 1918 m. atgavus nepriklausomybę Lietuvos valstybė susirūpino daugumos gyventojų interesais. Iš dvarininkų nusavintus miškus perimant valstybei bei dalį jų išdalijant savanoriams ir kitiems naujakuriams, taip pat siekiant panaikinti Pirmojo pasaulinio karo padarinius ir plėtoti atkurtos nepriklausomos šalies ūkį padidėjo medienos paklausa, tad kiekvienas miškininko išsilavinimą ar praktinio darbo patirties turintis žmogus buvo labai reikalingas. Valstybė visais įmanomais būdais, dažnai organizuodama trumpus kursus,

parengė trūkstamą šių specialistų kiekį². Tiek specialistams, tiek eiguliams buvo keliami dideli moraliniai reikalavimai, nes reikėjo išgyvendinti labai išplitusias medienos vagystes. Kol buvo suburti patikimi svarbaus valstybės turto saugotojai ir tvarkytojai, nemažai specialistų ir gana daug eigulių buvo pakeista. Absoliuti dauguma miškininkų ne tik prisidėjo prie valstybės kūrimo, bet ir dalyvavo visuomeninių organizacijų – Šaulių sąjungos, Lietuvos miškininkų sąjungos, Taisyklingos medžioklės ir žuklės draugijos, Lietuvai pagražinti draugijos ir kitų organizacijų – veikloje, veiksmingai papildė negausias to meto šviesuolių ir inteligentų gretas. Miškininkų sąjunga leido „Mūsų girių“ žurnalą, kuris daug dėmesio ir vietos skyrė eiguliams, anuo metu sudariusiems apie 75 proc. miškų žinybos darbuotojų. Nuolatinį darbininkų žinyba neturėjo. Pradėjus ruošti medieną ūkiniu būdu, iš vietinių ūkininkų tam buvo samdomi sezoniniai darbininkai su savo rankiniais įrankiais ir arkliais. Gyventojai džiaugėsi galimybe papildomai užsidirbti. Tai leido visai miškų tarnybai įgyti prestižą ir atitinkamą svorį visuomenėje. Miškininkų (vadovų ir specialistų) tarnybiniais paskyrimais centralizuotai rūpinosi Žemės ūkio ministerijos Miškų departamentas, o eigulių ir sezoninių darbininkų – urėdai.

1937 m. miškų žinyboje, be sezoninių darbininkų ir Klaipėdos krašto darbuotojų, dirbo 3349 darbuotojai³. Vokietijai atplėšus nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą, šalies miškų sistemoje dirbo apie 3900 specialistų, tarnautojų ir miškų sargybos darbuotojų. Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, miškų, o kartu ir darbuotojų dar padaugėjo. Be to, vidurinėje (aukštesniojoje) miškų mokykloje ir Dotnuvos žemės ūkio akademijoje mokėsi ar studijavo apie 100 būsimų miškininkų⁴. Taigi, be sezoninių darbininkų, miškų sistemoje tada dirbo apie 4000 Lietuvos gyventojų.

Kryptingai naikinti tarpukario metais sukurtą miškų ūkio sistemą ir jos vadovaujančią personalą pradėta jau pirmosios sovietinės okupacijos metais ir vėliau pokaryje. Anksčiau laikų Lietuvos miškininkai, jų darbai ir likimai buvo pasmerkti užmarščiui. Tik tautos atgimimas XX a. pabaigoje sudarė prielaidas pažinti ir išsaugoti Lietuvos miškų ūkio istoriją visais laikotarpiais, objektyviai įvertinti ankstesnę šios šakos raidą, laimėjimus ir trūkumus, deramai pagerbti ir įamžinti praeities miškininkų indėlį į tautos ūkį ir kultūrą.

MIŠKŲ ŪKIO KADRŲ POLITIKA IR REPRESIJOS 1939–1941 M.

Vilniaus kraštą Lietuva atgavo 1939 m. spalio 10 d. pagal vadinamąją Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartį. Iki faktinės savo okupacijos 1940 m. birželio 15 d. šalis dar turėjo apie aštuonis mėnesius laiko, kad perimtų ir pradėtų savarankiškai tvarkyti Vilniaus krašto miškus, kurių bendras plotas – apie 230 tūkst. ha⁵. Valstybiniai miškai buvo išsidėstę buvusiose 8 lenkiškose urėdijose ir 7 urėdijų dalyse. Į šį plotą neįėjo Druskininkų ir Švenčionių apylinkių miškai, kurie buvo pridėti tik kitamet – po „savanoriško Lietuvos įstojimo“ į SSRS. Miškų departamentas pirmuosius savo centrinio aparato darbuotojus ir keliasdešimt specialistų pasiuntė į Vilniaus kraštą kaip į komandiruotę spręsti valstybinių miškų ir pagamintos medienos perėmimo Lietuvos valdžios kontrolėn bei privačių miškų nacionalizavimo klausimų.

Priešišškai Lietuvos atžvilgiu nusiteikę lenkų specialistai negalėjo su pasitikėjimu sutikti lietuvių valdininkų. Kalbėta, kad lenkams nebus leidžiama dirbti valstybės tarnyboje, kad ne tik urėdai ir girininkai, bet ir žvalgai, eiguliai bus keičiami lietuviais. Tačiau lietuvių ir Lietuvos baimę greitai

nustūmė į šalį žinios iš sovietų okupuotos Lenkijos dalies, kur prasidėjo suėmimai ir masiniai trėmimai. Faktiškai miško darbuotojų kadrų politiką iš lenkų atsiimtame krašte suregulioavo žemės ūkio ministro 1940 m. sausio 2 d. įsakymas Nr. 2. Jis nustatė, kad etatiniais tarnautojais gali būti skiriami asmenys, turintys Lietuvos pilietybę ir išlaikę lietuvių kalbos egzaminus bent iš šešių skyrių pradžios mokyklos kurso. Asmenys, neturintys Lietuvos pilietybės ir nemokantys lietuvių kalbos, galėjo būti į darbą priimami laisvai samdomais tarnautojais su sąlyga, kad per tam tikrą laiką (6–12 mėn.) išlaikys lietuvių kalbos egzaminą ir pristatys Vidaus reikalų ministerijos išduotą darbo leidimą⁶. Tada ir pradėta lenkų tautybės žmones priimti į darbą laisvai samdomais tarnautojais.

1939 m. lapkričio 1 d. įsteigta 12 naujų urėdijų (Vilniaus, Naujosios Vilnios, Pabradės, Švenčionėlių, Rūdiškių, Trakų, Kenos, Pamerkio, Rūdninkų, Valkininkų, Varėnos ir Nemenčinės) ir paskirti pirmieji 2 nauji urėdai, o gruodžio 1 d. – ir kiti 10. Taip pat lapkričio 1 d. suformuotos 66 naujos girininkijos (tarp jų 2 atskiros, neįeinančios į naujųjų urėdijų sudėtį) ir gruodžio 1 d. turėjo pradėti dirbti visi nauji girininkai, atkelti iš Didžiosios Lietuvos girininkijų. Be to, gruodžio 1 d. pradėjo dirbti nauji urėdijų buhalteriai ir sekretoriai. Iš viso 1939 m. gruodžio mėn. miškų ūkio sistemoje buvo paskirti 102 nauji asmenys⁷, dėl ko daugumoje Lietuvos urėdijų nusidriekė ištisa perkėlinėjimų grandinė.

Nuo 1939 m. lapkričio mėn. iki 1940 m. birželio mėn. atlikti 553 kadriniai pakeitimai, kurių absoliuti dauguma siejosi su aiškiu tikslu įsavinti Vilniaus kraštą. Greta urėdijų ir girininkijų personalo kaitos buvo bandoma keisti dalį eigulių. Lapkričio mėn. buvo surengti dviejų savaitių trukmės eigulių kursai, į kuriuos atvyko 150 klausytojų. Nemaža jų dalis buvo jauni vyrai, spalio viduryje

atsiūsti į Vilnių palaikyti tvarkos ir priimti į miesto policiją ar kitas valdiškas tarnybas⁸.

Kai 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga pareiškė Lietuvai ultimatumą ir 1940 m. birželio 17 d. buvo suformuota Liaudies vyriausybė, nuo birželio 24 d. buvo pradėti atleisti visi aukštesnieji pareigūnai ir skiriami nauji⁹. Tą dieną iš pareigų buvo atleistas ir netrukus į savo ūkį prie Šėtos išvažiavo Miškų departamento direktorius Antanas Rukuiža. Naujuoju direktoriumi birželio 25 d. tapo to paties departamento Miško eksploatacijos skyriaus referentas Antanas Kvedaras. Jam į talką nuo liepos 1 d. jaunesniuoju miškininku atkeltas jaunas girininkas Algirdas Matulionis¹⁰. Abu šie specialistai komunistų partijai nepriklausė, bet buvo žinomi kaip kairesnių pažiūrų žmonės.

Naujoji departamento vadovybė neišvengiamai turėjo priimti politines komunistų nuostatas, kurios, kalbant jų žodžiais, reiškė vadovaujančio buržuazinės valdžios personalo pakeitimą „darbo žmonių reikalui atsidavusiais darbuotojais“ ir apskritai „apsivalymą nuo kontrrevoliucinio elemento“ visose ūkio ir kultūros srityse. Tokių specialistų rezervo miškų ūkyje nebuvo. Per visą tarpukarį dėl politinių priežasčių nuo smetoninės valdžios buvo nukentėję tik 3 šiek tiek su miškų ūkiu susiję darbuotojai¹¹. Tad naujieji žinybos vadai ėmėsi darbuotojus, pirmiausia vadovus, perkėlinėti, pagal politinę konjunktūrą vienus pažemindami, kitus paaukštindami. Toliau pateikiami iš žemės ūkio ministro įsakymų išrinkti tokio perkėlinėjimo duomenys¹². Jau liepos mėn. į kitą darbo vietą buvo perkelti 65, o rugpjūčio ir rugsėjo mėn. – net 227 darbuotojai; kiek lėčiau įvairūs darbuotojų perkėlinėjimai vyko beveik iki 1941 m. birželio mėn., kada prasidėjo masiniai trėmimai, o 22 d. – karas.

1940 m. liepos mėn. pirmiausia imta perkėlinėti aukštesniusius departamento pareigūnus ir urėdus. Liepos mėn. buvo pa-

keistas „Lietmedžio“ vyriausiasis direktorius, Alytaus aukštesniosios miškų mokyklos direktorius, 7 aukšti departamento pareigūnai perkelti į urėdijas. Iš buvusių 44 urėdų 2 atleisti, 9 tapo girininkais, 20 perkelti į kitą urėdiją eiti tų pačių pareigų (iš jų šešiams pažeminta kategorija), 3 perkelti į Miškų departamentą, t. y. paaukštinti. Taigi vos per vieną mėnesį 34 urėdai iš 44 buvo vienaip ar kitaip kilnojami. Taip pat urėdais paskirti 2 girininkai ir 6 urėdų pavaduotojai. Iš viso per mėnesį vienaip ar kitaip keitėsi 45 šios sistemos vadovai. Rugpjūčio 1 d. buvo parašyti dar 43 įsakymai, kilnojančys urėdus iš vienos vietos į kitą. Iki 1941 m. birželio mėn. tik 4 šalies urėdai nebuvo pakeitę pareigų ir darbo vietos, 3 iš jų buvo ištremti. Iš viso per 900 vadovų, specialistų ir tarnautojų buvo perkelta į kitą darbo vietą ar kitas pareigas. Prie šio skaičiaus pridėjus pirmojo kilnojimo etapo duomenis, matyti, kad darbuotojų perkėlinėjimo atvejų ir naujų paskyrimų būta kone 1,5 tūkst., o tai gerokai pranoko šios kategorijos darbuotojų skaičių. Mat kai kurie darbuotojai per palyginti trumpą laiką buvo perkelti į kitą vietą ar kitas pareigas po kelis kartus. Šis apie devyniolika mėnesių trukęs vėjus nepalietė tik maždaug penktadalio sistemos darbuotojų. Iki šio laikotarpio pradžios, t. y. esant normalioms sąlygoms, per mėnesį vidutiniškai pasikeisdavo 21–22 darbuotojai, o per „didįjį kraustymąsi“ šis skaičius per mėnesį padidėjo beveik keturgubai ir pasiekė 78–80 darbuotojų. Aki vaizdu, kad tai buvo sąmoninga vadovybės politika, ypač turint galvoje antrąjį etapą, kai Vilniaus krašto problemos jau buvo iš esmės išspręstos.

Netgi vėliau į Vakarų pasitraukę miškininkai, kurie sovietų paskirtus naujus žinybos vadovus vertino santūriai, savo rašiniuose pripažįsta, kad toks specialistų kilnojimas padėjo išsaugoti „miškininkų kadrą“. Mat sovietinis saugumas nespėjo su-

sivokti sparčiai kintančiomis aplinkybėmis, naujose vietose atsidūrę miškų apsaugos tarnautojai dar nebuvo įgiję priešų tarp miškavagių, kurių neišvengiamai atsirasdavo per daugelį tarnybos metų ir kurie, neretai siekdami atkeršyti, rašydavo įvairius skundus, paversdami dorus tarnautojus „liaudies priešais“. Dėl šių priežasčių per pirmąjį masinę žmonių trėmimą 1941 m. birželio 13–17 d. ištremta santykinai nedaug miškų tarnybos darbuotojų – 125.

Nerasta jokių duomenų, kurie patvirtintų, kad A. Kvedaras ar A. Matulionis būtų prisidėję prie masinių represijų planavimo ar kitokios žalingos Lietuvos miškininkams veiklos. Priešingai, esama faktų, kad A. Kvedaras, naudodamasis savo padėtimi, bandė padėti gelbstinti netgi kitų profesijų žmones. Antai Jonas Dekeris liudija, kad, po okupacijos išvaikius daugumą Lietuvos policijos darbuotojų, A. Kvedaras buvusį Kauno policijos 2-osios nuovados viršininką įdarbino nuošalios Vilkaviškio stoties medienos sandėlio vedėju¹³, o Justinas Pilyponis tvirtina, kad naujasis departamento direktorius nuo vietos partinės ir rajono valdžios gynė Kaišiadorių urėdą Augustaitį, kuris net 10 buvusių policininkų įdarbino eiguoliais¹⁴. Tuo metu įvairiose urėdijose eiguoliais buvo įdarbinta keliasdešimt buvusių policininkų. Vargu ar tai galėjo būti padaryta be žinybos vadovų žinios. Tuo tarpu konkrečiose vietose sudarant represuojamų asmenų sąrašus šalia okupantų dalyvavo vietiniai komunistų partijos ar nepartiniai naujosios valdžios aktyvistai. Varėnos urėdo pavaduotojo Vlodo Bartuškos liudijimu iš keturių urėdijoje buvusių sovietinės valdžios aktyvistų (2 miško darbininkai, urėdijos sekretorius ir Perlojos girininkas) sudarant tokius sąrašus tikrai dalyvavo urėdijos sekretorius Juozas Šakūnas, kuris užstojo V. Bartušką, kad šis nebūtų išvežtas, bet pasirašė, kad būtų ištremti kiti numatyti asmenys¹⁵.

1940 m. spalio 1 d. Žemės ūkio ministerija tapo Žemės ūkio komisariatu, o Miškų departamentas – Vyriausiąja miškų ūkio valdyba, pavaldžia šiam komisariatui. Valdybos viršininku buvo paliktas A. Kvedaras. A. Matulionis trumpam išėjo urėdauti, bet 1941 m. pradžioje vėl grįžo į valdybą A. Kvedaro pavaduotoju. Deja, ir ši struktūra funkcionavo neilgai. 1941 m. kovo 13 d. Vyriausiosios miškų valdybos pagrindu buvo įkurtas atskiras Miško pramonės liaudies komisariatas. Kaip sudedamoji naujojo komisariato dalis buvo įkurta Vyriausioji miškų valdyba ir specializuoti medžio pramonės trestai. Komisarų paskirtas Jurgis Glušauskas, prieš tai ėjęs socialinių reikalų ministro pareigas. Jo pavaduotoju tapo iš Maskvos atsiųstas Aleksandras Ponomariovas. Tuo tarpu A. Kvedaras su A. Matulioniu toliau ėjo ankstesnes, t. y. Vyriausiosios miškų valdybos vadovo ir jo pavaduotojo, pareigas¹⁶.

Būtina pabrėžti, kad sprendžiant daugelį klausimų šiuo laikotarpiu vis didesnę svarį pradėjo įgyti ką tik paskirti, dažniausiai rusų ir žydų tautybės žmonės – iš Rusijos atsiųsti socializmo statytojai. Mečys Jameikis savo atsiminimuose¹⁷ nurodo, kad prekybos mediena užsienyje reikalus tvarkė Kacas, Tarasovas (prieš tai dirbęs Rusijos „Eksportleso“ atstovu Belgijoje) ir Pritycko, finansų reikalus – Soloveičikas, darbuotojų atlyginimus ir išdirbio normas nustatinėjo Gudkovas ir keletas kitų. 1940 m. pabaigoje ir 1941 m. pradžioje Miškų departamente buvo sukomplektuoti Kadrių ir Spec. darbo skyriai, turintys tiesioginį ryšį su NKVD ir saugumo struktūromis. Juos organizavo Šolemas Furmanskis, įdarbintas departamente 1940 m. rugpjūčio 16 d. kaip antros

eilės sekretorius (žemės ūkio ministro įsakymas Nr. 167, 33 paragr.). Minėti skyriai pirmiausia pradėjo nagrinėti departamento darbuotojų asmens bylas ir vieną po kito rekomenduoti atleisti senuosius bei į jų vietą priimti naujus darbuotojus. Šis darbas buvo baigtas iki 1941 m. vasario pradžios. To mėnesio 5 d. buvo atleista apie 20 senųjų specialistų. Departamento Eksploatacijos skyriuje iš 15 tarnautojų liko tik 6, kiti skyriai nukentėjo mažiau¹⁸.

Tuo metu periferijoje prasidėjo pavieniai areštai. Tačiau pagrindiniam smūgiui – masinei birželio mėnesio tremčiai – buvo pradėta ruoštis gerokai anksčiau. Tremtinų asmenų sąrašus okupacinėms struktūroms padėjo sudaryti vietiniai talkininkai – tokių po vieną kitą atsirado visose urėdijose.

Buvęs miško pramonės komisaras J. Glušauskas savo 1942 m. rašinyje¹⁹ nurodė gana tikslų nuo sovietų nukentėjusių žinybos darbuotojų kiekį – 7 proc., t. y. daugiau nei 200 žmonių. J. Glušauskui nebuvo pagrindo šio skaičiaus didinti, priešingai, buvęs komisaras stengėsi vokiečiams įteigti, kad dėl jo veiksmų Lietuvos miškininkai nukentėjo mažiau nei kaimyninėse Latvijoje ir Estijoje. Nurodymas tokį procentą jis greičiausiai rėmėsi iš pirminių šaltinių surinktais duomenimis.

Jau nepriklausomybės laikais buvo sudarytas šio laikotarpio nukentėjusių asmenų sąrašas²⁰. Jame – 198 miškų žinybos darbuotojai (žr. 1 lent.). Iš šio skaičiaus 93 žmonės, arba 47 proc., žuvo (nužudyti suimant, nuteisti sušaudyti, mirė nuo nepakeliamų gyvenimo sąlygų lageriuose ir tremtyje, žuvo neaiškiomis aplinkybėmis ar dingo be žinios).

*1 lentelė. Nukentėjusių nuo pirmosios sovietinės okupacijos miškų ūkio darbuotojų pasiskirstymas pagal pareigas**

Eil. Nr.	Nukentėjusių miškų ūkio darbuotojų eitos pareigos	Nukentėjusiųjų skaičius
1.	Aukščiausi žinybos pareigūnai (ministrai, ministerijos sekretoriai)	1
2.	Urėdai ir jų pavaduotojai, urėdai pensininkai	9
3.	Girininkai	70
4.	Eiguliai ir medienos sandėlių sargai	56
5.	Kiti techniniai darbuotojai ir tarnautojai	43
6.	Miškų mokymo institucijų darbuotojai (profesorai, dėstytojai, mokytojai)	3
7.	Pensininkai ar laikinai nedirbę miškininkai	3
8.	Nenustatytas pareigas ėję miškininkai ir kiti sistemos darbuotojai	13
	Iš viso	198

Be abejo, nukentėjusių miškų ūkio darbuotojų galėjo būti daugiau, jeigu pirmosios sovietinės okupacijos metais nebūtų buvęs vykdomas minėtas masinis šios sistemos vadovų ir specialistų kilnojimas iš vienos darbo vietos į kitą. Be to, šiek tiek numatytų ištremti žmonių visą grėsmės laikotarpį išsislapstė, taip išvengdami tremties.

Darbuotojų kilnojimas turėjo įtakos ir tam, kad mažiau miškininkų prisidėjo prie pagrindinės antisovietinės veiklos. Į ją įsitraukė Vokietijoje įkurtas Lietuvos aktyvistų frontas bei savarankiškos vietinės pagrindžio grupuotės. Pastarųjų organizacinis branduolys – buvę kariškiai ir Šaulių sąjungos nariai, tarp kurių buvo daug miškininkų. Pagrindinėje veikloje rengdamiesi Birželio sukilimui ir jam vykstant labiau dalyvavo jauni vietiniai eiguliai ir absoliuti dauguma

sovietinės okupacijos pradžioje miškų žinyboje įsidarbinusių buvusių policininkų. Tada dalis pagrindininkų ir sukilėlių iš miškų žinybos išėjo ir įsidarbino pagalbinėje policijoje.

Iš 2 lentelės matyti, kad pirmoji sovietinė okupacija buvo ypač žiauri – beveik pusė represuotų asmenų nužudyti arba mirė lageriuose ir tremties vietose nuo nepakeliamų gyvenimo sąlygų. Iš mūsų sąrašė esančių 93 žuvusių asmenų pavardžių 66 yra Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) sudarytame represuotų Lietuvos gyventojų sąrašė. Jame nurodyta, kad 12 iš šių asmenų buvo sušaudyta teismo nuosprendžiu, 12 nušauti ar nukankinti NKVD kareivių pirmosiomis suėmimo dienomis, kiti 42 mirė lageryje ar tremtyje. 1941 m. birželio

* Ši ir kitos lentelės sudarytos remiantis Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenų bazių sąrašais pagal 2009 m. sausio 1 d. ir 2010 m. sausio 1 d. būklę; *Lietuvos miškininkai. Biografinis žinyklas*, d. 1–2, sud. G. Isokas, Vilnius, 1997; *1941–1952 metų Lietuvos tremtiniai (Akmenės–Lazdijų rajonai)*, Vilnius, 1993; *Lietuvos gyventojų genocidas*, Vilnius, 1999; *Girios aidas. Lietuvių miškininkų išvežimų vardynas*, Chicago, 1989; *Girių skausmas: Lietuvos miškininkai – okupacijos aukos*, Kaunas, 2004; „Žuvę ir išvežti miškų žinybos darbuotojai“, *Mūsų girios*, 1943, Nr. 7, p. 63–66 (archyvinės asmens bylos ir kiti šaltiniai nurodyti sąrašuose prie konkrečių pavardžių).

2 lentelė. Pirmosios sovietinės okupacijos metais nukentėjusių miškų ūkio darbuotojų grupės pagal nukentėjimo pobūdį (*proc.*)

Eil. Nr.	Nukentėjimo pobūdis	Procentas
1.	Žuvo (nužudyti suimant ar per kvotą, nuteisti sušaudyti, žuvę ar mirę lageriuose arba tremtyje, žuvę nenustatytomis aplinkybėmis, dingę be žinios, žuvę per 1941 m. Birželio sukilimą)	47
2.	Išlikę gyvi ir iš tremties bei įkalinimo vietų sugrįžę į tėvynę, vėl dirbo miškų žinyboje	9
3.	Repatrijavo ar emigravo į Lenkiją	4
4.	Nebegrįžo dirbti žinyboje (pasiliko Sibire, grįžo į Lietuvą, bet dirbo kitur ar dėl amžiaus arba sveikatos visai nedirbo, likimas sugrįžus nežinomas ir pan.)	40

13–17 d. su šeimomis ištremti miškų žinybos darbuotojai dažniausiai buvo atskirti nuo kitų šeimos narių, išvežti į lagerius, o ten, pralaidyti vieną kitą mėnesį ar vienus kitus metus, buvo „teisiami“ ir įkalinami. Jų šeimų nariai, nugabenti į tremties vietas, dažniausiai kūrėsi pliko lauko sąlygomis ir dirbo katorgiškus darbus. Sovietinis kaltumo supratimas negali nešokiruoti. Pavyzdžiui, toks eilinis tarnautojas kaip urėdijos raštininkas galėjo būti nuteistas pagal Rusijos Federacijos baudžiamąjį kodeksą vien už tai, kad 1919 m. savanoriu įstojo į atkurtos Lietuvos kariuomenę, dalyvavo kovose su Raudonąja armija, o vėliau priklausė Šaulių sąjungai ir dalyvavo jos veikloje.

Nuo savųjų karo pradžioje nukentėjo labai nedaug sovietų valdžią rėmusių miškininkų. Antai žinoma, kad Zarasų sukilėliai 1941 m. birželio pabaigoje nušovė buvusį girininką Joną Žilaitį, kuris jau buvo oficialiai perėjęs dirbti į miliciją.

Be tų, kurie patyrė sovietines represijas, miškų žinyba (faktiškai – jos centrinis aparatas) prarado dar apie 20 darbuotojų – jie prasidėjus karui su Vokietija savo noru pasitraukė į SSRS gilumą. Iš jų tik abu vadovai

(A. Kvedaras ir A. Matulionis) ir Abraomas Kadišas buvo seni Lietuvos miškų darbuotojai, o kiti – neseniai žinyboje įdarbinti ir trumpai bedirbę rusakalbiai ar žydų tautybės pagalbininkai. Aukščiausias žinybos vadovas komisaras J. Glušauskas pasiliko Lietuvoje, padarė keletą sovietinį socializmą smerkiančių pareiškimų ir savo kailį gelbėjo stodamas į vokiečių rėmėjų pusę. Baigiantis karui jis pasitraukė į Vakarus ir galiausiai apsistojo Australijoje.

Per pirmąją sovietinę okupaciją miškų ūkyje smarkiai padaugėjo miško kirtimų, nemažai nesankcionuotų kirtimų vykdė sovietinė kariuomenė, daugėjo vietinių gyventojų savavaliavimų ir vagysčių, pablogėjo valstybinių miškų apsauga visose miškų tarnybos grandyse, o Vilniaus krašte miškų apsaugoje kurį laiką tvyrojo chaosas.

VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAI

Nepraėjus nė savaitei po 1941 m. birželio 13–17 d. trėmimų, kai kuriems miškininkams ir jų šeimoms dar tebesislapstant nuo sovietinių aktyvistų, prasidėjo Vokietijos–

SSRS karas. Vokiečiai nesunkiai pralaužė Raudonosios armijos pasipriešinimą Lietuvos pasienyje, ir sovietų kariškiai ėmė netvarkingai trauktis. Tuo tarpu Lietuvoje pradėjo veikti sukilėliai (partizanai) ir Lietuvos laikinoji vyriausybė²¹.

Praejus frontui, Miško pramonės liaudies komisariato Miškų ūkio valdybos darbuotojai birželio pabaigoje Vilniuje pradėjo rinktis į darbą. Kadangi abiejų vadovų (A. Kvedaro ir A. Matulionio) ir „socializmo kūrimo specialistų“ Lietuvoje nebebuvo, bendruosius reikalus ėmėsi tvarkyti žinomas miškininkas Jonas Kuprionis, o liepos 1 d. Laikinoji vyriausybė valdybos vadovu paskyrė prof. Antaną Vasiliauską (Vasaitį). Jis pirmiausia pasirūpino priimti valdybos žinion Vilniaus lentpjūves. Kadru klausimu reikėjo vykdyti Vilniaus karinio komendanto reikalavimą nepalikti tarnyboje žydų tautybės piliečių. Laikinoji vyriausybė nutarė atkurti prieš sovietinę okupaciją veikusias valdymo struktūras. Todėl iš Miško pramonės liaudies komisariato ir Miškų ūkio valdybos buvo atkurtas ir perkeltas atgal į Kauną Žemės ūkio ministerijai pavaldus Miškų departamentas. Dirbti jame grįžo daugelis 1940–1941 m. sovietų išblaškytų darbuotojų²².

Deja, Adolfo Hitlerio 1941 m. liepos 17 d. potvarkyje „Dėl naujai užimtų sričių valdymo“ Lietuvos laikinajai vyriausybei vietos neatsirado. Lietuva tapo Rygoje kuriamo Ostlando reichskomisarariato generaline sritimi su centru Kaune, o jos vadovu paskirtas generalinis komisaras Adrianas Theodoras von Rentelnas. Jis suformavo gana galingą ir veiksmingą valdymo aparatą, kurio dauguma skyrių ir poskyrių atitiko Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarytas struktūras. Skyriams vadovavo komisarai, kuriems buvo priskirti lietuviai patarėjai. Žemesniosios lietuviškos valdymo grandys nebuvo ardomos, jos paliktos patarėjų žinioje. Lietuvos laikinajai vyriausybei neliko nieko kito, kaip stabdyti savo darbą. Tai ir buvo padaryta 1941 m. rugpjūčio

5 d.²³ Lietuviai tarėjai su savo struktūromis turėjo įgyvendinti bendrąją generalinio komisaro politiką, kuriai buvo priskirti ir Miškų ir medžio skyriaus klausimai. Liepos mėn. pasirodė ir vokiečių karinės valdžios įgaliotinis miškams, kuris kontroliavo, kaip vykdomos užduotys frontui. Kiek vėliau atsirado ir urėdijų prižiūrėtojai – miškininkai iš vokiečių kariškių. Antai Alytuje įsikūrusias Dzūkų ir Alytaus urėdijas prižiūrėjo vokiečiai Wagneris²⁴. Jis dažnai lankydavosi abiejose urėdijose, domėjosi darbų eiga ir ypač – medienos ruoša. Nors vyko karas, vokiečių karininkai nepraleisdavo progos pamedžioti, o generalinio komisariato pareigūnai, kai tik jiems atsirasdavo galimybė, kyšininkavo priglausdami ne tik pinigus, bet ir lietuviškus lašinius, degtinę, brangenybes²⁵.

Palyginti santūrus vokiečių elgesys su dauguma Lietuvos gyventojų okupacijos pradžioje, visai nesenai baisių represijų, ūkio darkymo ir profesinių reikalų painiojimo su politika prisiminimai tuo metu kai ką iš lietuvių įklampino į nacių rezgamas pinkles – žydų genocido vykdymą lietuvių rankomis²⁶. Pasinaudodami susidariusia padėtimi ir priešišku dalies lietuvių požiūriu į žydus, naujieji okupantai ėmėsi gan sumaniai įgyvendinti savo tikslus pasitelkdami šitaip nusiteikusius lietuvius iš 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių, buvusių policijos darbuotojų ir kitų organizuotų struktūrų. Tarp tokių pateko ir miškų žinybos darbuotojų. Dažniausiai tai buvo epizodiniai karo pradžios atvejai, kuriuose dalyvavo miškininkai sukilimo dalyviai (ypač šauliai), norintys padėti palaikyti tvarką karo pradžios suirutėje. Sistemingai į šią veiklą įjunko tik tie, kurie iš miškų ar kurios nors kitos tarnybos perėjo į policijos ir savisaugos struktūras. Tad vargu ar juos galima besąlygiškai laikyti holokauste dalyvavusiais miškininkais, nes jie jau atstovavo kitoms žinyboms. Pavieniai eigučiai, kiti miškų ūkio darbuotojai dažniausiai nedalyvavo tiesiogiai naikinant žydus, o tik prisidėjo

prie žudynių vykdymo. Paprasčiausia tokio prisidėjimo forma – dalyvavimas su arkliu ir vežimu transportuojant (senų ir ligotų žydų vežimas į sušaudymo vietą, sušaudytų žmonių drabužių, kitokio turto gabenimas ir pan.). Atsakingesniu laikytinas dalyvavimas konvojuojant pasmerktuosius mirčiai, jų saugojimas šaudymo vietoje, bėglių gaudymas ir pan. Buvo ir žydų turto grobstytojų. Pačiais atsargiausiais vertinimais, visomis minėtomis formomis prie holokausto galėjo būti prisidėję 200–300 miškų darbuotojų.

Būta tarp miškininkų ir žydų gelbėtojų, nors nustatyti tokius nebuvo lengva. Pavyko išaiškinti 11 žinybos darbuotojų, gelbėjusių žydus. Dviem iš jų gyvenimas baigėsi tragiškai: Jonavos urėdijos eigulį Antaną Korženiauską kartu su jo gelbėtais žydaus sušaudė vokiečiai²⁷, o Kaišiadorių girininkas Mikas Šimelis buvo nušautas 1945 m., kaip manoma, žydų aukso ieškotojų²⁸. Girininkas Juozas Dilys sudėtingomis aplinkybėmis prarado koją, bet liko gyvas ir pasitraukė į Vakarų²⁹. Kitiems 8 miškininkams likimas susiklostė laimingai. Jie išgelbėjo po 1–2 žydų tautybės žmones. Pažymėtina, kad tarp gelbėtojų buvo ir trys aukšti pareigūnai: Generalinės miškų direkcijos vadovas Mykolas Gureckas, referentas Antanas Čerkeliūnas ir Miško pramonės komisariato Kuro valdybos viršininko pavaduotojas bei Ežerėlio durpyno direktorius miškininkas Jonas Žebrauskas. Be abejo, ne visus prie žydų gelbėjimo prisidėjusius žemesnius miškų ūkio pareigūnus pavyko nustatyti. Vargu ar tai įmanoma padaryti, nes dažnai stinga net bendriausio pobūdžio informacijos, o ypač – žinių apie gelbėtojo profesiją.

Generalinio komisaro potvarkiu 1942 m. liepos 13 d. Miškų ūkio valdyba buvo atskirta nuo Žemės ūkio komisariato sistemos ir pirmą kartą Lietuvoje įkurta savarankiška valstybinių miškų valdymo institucija – Miškų ūkio generalinė direkcija. Ji funkcionavo iki

antrosios sovietinės okupacijos³⁰. Urėdijose šiek tiek padaugėjo tarnautojų, atsakingų už medienos ruošą, į etatines pareigas pradėta priimti ir darbininkus. Nors didelė dalis miškų pareigūnų buvo atleisti nuo priverčiamųjų darbų naujam Reichui, tačiau dalis jų gana skaudžiai pajuto šią grėsmę, ypač Vilniaus krašte. Artėjant frontui išvengti gynybinių ruožų tvirtinimo darbų, t. y. nebūti paimtiems kasti apkasų ir tranšėjų, nepadėjo ir išduoti nuo darbo prievolės atleidžiantys dokumentai. Vis dėlto apskritai kadru padėtis tuo metu buvo nepalyginti geresnė nei sovietinės savivalės metais³¹.

Vokiečių okupacinė valdžia tik pakeitė aukščiausius žinybos vadovus ir griežtai prižiūrėjo, kad būtų vykdomos medienos tiekimo karo reikmėms užduotys. Taip pat buvo persekiojami antivokiškų ar antinacinių pažiūrų skleidėjai, žydų gelbėtojai, Lietuvos nepriklausomybės ar bent savarankiškumo propaguotojai. Tačiau duomenų, kad šiuo laikotarpiu būtų nukentėję daug miškininkų, nerasta. Remdamiesi „Lietuvos miškininkų vardynu“, „Girių aidą“ straipsniais ir kitais šaltiniais, nustatėme, kad vokiečiai nužudė 4 miškininkus, apie 20 jų įkalino ir apie 80 paėmė į priverstinius darbus (pastarosios grupės asmenų sąrašas nesudarytas, nukentėjusiųjų skaičius nustatytas apytiksliai). 10 darbuotojų žūtis pirmosiomis karo dienomis priežastys liko nenustatytos. Tikėtina, kad jie žuvo dėl vokiečių kaltės, nes visi 24 žinybos darbuotojų žūtis karo pradžioje atvejai vėliau buvo gana kruopščiai išnagrinėti. Iš šio skaičiaus 14 miškų ūkio darbuotojų žuvo nuo sovietų – buvo nužudyti besitraukiančių kariškių ir enkavėdistų arba žuvo per Birželio sukilimą. Tai patvirtino tiek „Mūsų girių“ medžiaga, tiek vėliau surinkti LGRTC duomenys. Kitų 10 miškininkų žūtis aplinkybės buvo neaiškios ir nutylimos, kas verčia manyti, kad jie galimai buvo nužudyti vokiečių.

Pasitraukusių iš miškų tarnybos ir įstojusių į gen. Povilo Plechavičiaus Vietinę rinktinę asmenų sąrašo taip pat nepavyko sudaryti dėl duomenų stygiaus. Bet remiantis atskirų urėdijų duomenų analize manytina, kad visoje Lietuvoje tokių galėjo būti apie 100 asmenų, daugiausia – jauni eiguliai bei keliolika kitas pareigas ėusių darbuotojų, ypač girininkų be girininkijos.

Pavojingiausia padėtis miškų darbuotojams susidarė 1943 m. pradžioje ir vėliau, kai miškuose suaktyvėjo sovietinių diversantų, partizanų ir lenkų pagrindžio veikla. Būta apiplėšinėjimų, smurto, sužalojimų, pasitaikė ir žudynių. „Mūsų giriose“ užregistruoti 42 miškininkų nužudymo atvejai³².

Miškininkų traukimas į Vakarus 1944 m. artėjant frontui buvo ne išskirtinis reiškinys, o sudedamoji bendro proceso dalis. Nemažai Lietuvos gyventojų, ypač inteligentų, išaugę ir išsimokslinę nepriklausomoje Lietuvoje bei patyrę ar bent gerai iš šalies matę pirmosios sovietinės okupacijos baisumus, rinkosi pabėgėlio kelią. Dauguma šių žmonių iš tiesų išliko gyvi, bet Lietuvos miškų ūkis visiems

laikams prarado daugelį aukštesnio rango (pradedant girininkais) miškų ūkio specialistų ir, skaičiuojant nuo Antrojo pasaulinio karo pradžios, patyrė daugiausia kitų kvalifikuotų specialistų nuostolių. Pasitraukimą iš dalies (labiau – šeimų narių) organizavo Generalinė direkcija, iš dalies jis vyko stichiškai. Gana daug išsamių pabėgėlių duomenų pateikia „Girios aidas“³³ publikacijos ir „Lietuvos miškininkų vardynas“, vienas kitas atvejis rastas užfiksuotas kituose dokumentuose. Kelias, kurį buvę Lietuvos miškininkai nuėjo nuo buvusios savo darbovietės ir namų iki emigracijos vietos, buvo labai nevienodas. Keletas asmenų tuo metu žuvo ar dingo be žinios. Daugelis Vokietijoje perėjo per pabėgėlių stovyklas ir tik po 3–5 metų oficialiai emigravo į Šiaurės ar Pietų Amerikos valstybes, daugiausia į Jungtines Amerikos Valstijas. Miškininkais emigracijoje pavyko įsidarbinti vos 5 proc. pabėgėlių. Vakarų pabėgėliai – didžiausia nacių okupacijos metais visiems laikams prarastų Lietuvos miškų ūkio specialistų grupė.

3 lentelė. Miškininkai Vakarų pabėgėliai (pagal eitas pareigas)

Eil. Nr.	Pareigos	Skaičius
1.	Aukščiausios grandies (Žemės ūkio ministerijos Miškų departamento ir Generalinės miškų direkcijos) pareigūnai	22
2.	Urėdai ir kitų įstaigų vadovai, jų pavaduotojai	43
3.	Girininkai	67
4.	Kiti urėdijų darbuotojai	15
5.	Kitų su mišku susijusių įstaigų darbuotojai	25
6.	Nenustatytas pareigas ėję miškų ūkio darbuotojai	29
	Iš viso	201

Turimi duomenys leidžia tvirtinti, kad į Vakarus pasitraukė beveik visas Lietuvos miškininkų elitas – vadovaujantis Generalinės direkcijos personalas ir net pusė urėdų.

Nacių okupacijos metais miškų darbuotojams teko iškęsti daugybę įvairių smurtinių ir prievartos veiksmų: per visą karą, o ypač nuo 1943 m., jie buvo apiplėšinėjami, puldinėjami sovietinių partizanų, diversantų ir Armijos Krajovos nacionalistų. Miškininkai patyrė įvairių fizinių ir moralinių sužalojimų, prarado patikėtą valstybinį ar savo turtą. Vokiečių okupacijos metų miškininkų ir eigulių užpuodinėjimai buvo suregistruoti ir paskelbti 1943 ir 1944 m. išėjusiuose penkiuose „Mūsų girių“ numeriuose. Per 407 užpuolimo atvejus (mirtini atvejai į šį skaičių neįeina, nes pateikiami atskirai) nukentėjo apie 550 žinybos darbuotojų. Iš jų kelios dešimtys nukentėjo daugiau nei po kartą. Faktiškai nukentėjusiųjų buvo dar daugiau, nes paskutinis „Mūsų girių“

numeris apėmė 1944 m. kovo–balandžio mėnesius, o prievartos veiksmai tęsėsi, iki praėjo frontas. Bet šie įvykiai liko nesuregistruoti.

Apibendrinant nacių okupacijos laikotarpį reikia pažymėti, kad jo netektys ir daliniai (laikini) praradimai buvo kur kas įvairesni nei per pirmąją sovietinę okupaciją ir priklausė ne vien nuo okupacinės valdžios.

Nors racionali lietuviškos miškų tarnybos vykdoma politika neleido nacių okupacinei valdžiai pasiekti planuotos medienos gamybos apimties, bet gausėnis miško kirtimas fronto ir vidinėms Vokietijos reikmėms, ypač prie geresnių transporto magistralių, buvo neišvengiamas. Toliau daugėjo gyventojų vykdomų savavališkų kirtimų visoje Lietuvoje ir ypač rytinėje jos dalyje, kur veikė sovietiniai partizanai, diversantai ir lenkų kovotojai, dėl ko eiguliai silpniau atliko savo funkcijas.

4 lentelė. Nacių okupacijos metų miškų ūkio darbuotojų netektys

Eil. Nr.	Nukentėjusių miškų ūkio darbuotojų grupė	Skaičius
1.	Nacių okupacinių struktūrų nužudyti, suimti ar paimti į priverstinius darbus Reichui	100 (iš jų 4 nužudyti ir 10 galimai nužudytų karo pradžioje)
2.	Nužudyti sovietinių diversantų, partizanų ir Armijos Krajovos kovotojų	42
3.	Savo noru įstoję į gen. P. Plechavičiaus Vietinę rinktinę	100
4.	Artėjant frontui pasitraukę į Vakarus	201
5.	Dalyvavę holokauste	250
6.	Prisidėję prie žydų gelbėjimo	11
7.	Patyrę fizinį ar moralinį sovietinių diversantų, partizanų ir Armijos Krajovos nacionalistų smurtą	550

MIŠKININKAI 1944–1953 M. VERPETUOSE

Antrojo pasaulinio karo frontui pajudėjus Vakarų link, 1944 m. pradžioje Lietuvos SSR vyriausybė Maskvoje atnaujino dar prieš karą įkurto Miško pramonės komisariato veiklą. Komisarą pavaduotojui A. Kvedarui su vietiniu „konsultantu“ buvo pavesta planuoti šios ūkio šakos atkūrimą ir formuoti vadovaujančią miškų ūkio aparatą. Komisarą pareigos tada dar buvo laisvos. A. Ponomariovas jas pradėjo eiti kiek vėliau, kai vokiečiai jau buvo išstumti iš didesnės Lietuvos dalies. Vyriausiosios miškų ūkio valdybos viršininku A. Kvedaras pasirinko savo prieškarinį bendražygį A. Matulionį, o Medžio apdirbimo pramonės valdybos viršininku – Joną Sabaitį (1944 m. gegužės 10 d. įsakymas Nr. 6), surusėjusį lietuvių, prieš karą dirbusį įvairius vadovaujamus miškininko darbus Rusijoje ir Baltarusijoje³⁴. Tačiau netrukus J. Sabaitis buvo perkeltas į kitas svarbias – Miško tiekimo tresto valdytojo – pareigas, o Medžio apdirbimo pramonės valdyba patikėta Povilui Kūriui – kitam surusėjusiam, net lietuviškai nemokančiam lietuviui.

Sovietų kariuomenei užėmus Kauną, 1944 m. rugpjūčio pradžioje Miško pramonės liaudies komisariato vadovai sugrįžo į miestą ir ėmėsi skubiai komplektuoti komisariatą bei valdybą, formuoti kitas valdymo struktūras. 34 Generalinės miškų direkcijos darbuotojai buvo emigravę į Vakarus, išėję iš darbo ar dingę be žinios. Kiek daugiau liko techninių darbuotojų, buvo ir keletas tokių, kurie laukė sovietinių „išlaisvintojų“, grupė neutralių asmenų bei keliolika pasiryžusių slapta dalyvauti pasipriešinimo okupantams judėjime. Generalinė direkcija nebuvo atkurta. Išlikę jos darbuotojai tapo „atvežto“ iš Maskvos Miško pramonės liaudies komisariato Vyriausiosios miškų valdybos ir steigiamų jai pavaldžių institucijų branduoliu³⁵.

Urėdijos ir girininkijos kol kas nebuvo keičiamos, tik, slenkant frontui, perimamos naujosios valdžios žinion ir paskiriami nauji urėdai vietoj emigravusių į Vakarus ar pasislėpusių senųjų. A. Matulionis, dar neatvykęs į Kauną, jau pradėjo rūpintis SSRS kariuomenės užimtoje teritorijoje atsідūrusiomis urėdijomis. Pavyzdžiui, Vilnius buvo užimtas 1944 m. liepos 13 d., o Vilniaus urėdu Balys Lučinskas, buvęs Maišiagalos girininkas, paskirtas jau liepos 24 d. (Vyriausiosios miškų valdybos viršininko A. Matulionio įsakymas Nr. 1)³⁶. Iki 1944 m. pabaigos jau geriau ar blogiau funkcionavo ir turėjo savo vadovus 62 urėdijos. Remdamasis prieškarine patirtimi, A. Matulionis išlikusius vadovus bandė kaitalioti perkeldamas iš vienos urėdijos į kitą ir dažniausiai skirdamas į žemesnes pareigas, nes tik taip galėjo bent kiek išsaugoti patyrusius specialistus. Tačiau dabar tokio kilnojimo rezultatas nebuvo reikšmingas. Mūsų analizės duomenys rodo, kad iš 1944 m. buvusių 75 vadovų (urėdai, kiti miško institucijų vadovai, Generalinės direkcijos vadovybė ir jos departamentų ar skyrių viršininkai) 1945 m. pareigas tebėjo vos 4 urėdai³⁷. Naujais vadovais buvo skiriami žemesnio išsilavinimo, bet politiškai patikimesni miškų žinybos darbuotojai, netgi praktikai. Jiems turėjo padėti į žemesnes pareigas perkelti buvę smetoniniai vadovai ir senieji aukštesnės kvalifikacijos specialistai, jeigu jie bus pasirengę atsiveikinti su savo „buržuazine praeitimi“ ir, kaip reikalavo partija, „tarnaus darbo žmonėms“. Urėdais daugiausia buvo skiriami buvę girininkai. Tačiau kvalifikuotų girininkų irgi buvo mažai likę. Dalis jų pabėgo į Vakarus, dalis pasuko į pasipriešinimo judėjimą ir žuvo arba buvo represuoti, dalis, nepakęsdami sunkaus ir gyvybei pavojingo darbo miškuose, tiesiog išėjo iš tarnybos ir kėlėsi į miestus. Į jų vietą buvo skiriami praktikai ar net mažai raštingi eiguliai.

Į Lietuvą plūstelėję kitataučiai dirbti urėdijose, o ypač girininkijose nesiveržė. Juos traukė miestuose įsikūrusios valdymo institucijos, pramonės įmonės. Iš urėdijų bent kiek patrauklesnės jiems buvo Vilniaus, iš dalies ir Klaipėdos krašto įmonės, kuriose buvo silpnesnis partizaninis judėjimas ir telkėsi daugiau rusakalbių gyventojų. Taigi galima neabejotinai tvirtinti, kad pokario pasipriešinimo kova labai smarkiai paveikė Lietuvos miškų ūkio sistemos kadrų politiką, nesuteikdama galimybių į periferines struktūras infiltruoti bent kiek didesnio „importinių“ vadovaujančių darbuotojų ir specialistų skaičiaus. Kitataučių įsitvirtinimą aukščiausioje šios sistemos valdžioje rodo tuometinio LSSR vyriausybės vadovo Mečislovo Gedvilo 1945 m. gruodžio 18 d. įsaku Nr. 731 patvirtinta LSSR miško pramonės komisariato kolegijos, sudarytos iš 5 narių, sudėtis: Ponomariovas, Jermakovas, Kvedaras, Ručkinas ir Tarasovas. Taigi tik vienas kolegijos narys buvo lietuvis³⁸.

Žemesniosiose miškų ūkio grandyse nepaprastai trūkstant kadrų, reikėjo vykdyti tokią valdymo reformą, kuri sumažintų kvalifikuotų specialistų poreikį. Tai buvo galima pasiekti tik smarkiai padidinant urėdijų ir girininkijų plotą. Tokia reforma atlikta 1945 m. rugpjūčio 1 d. Tada buvo sukurti Vyriausiajai miškų valdybai pavaldūs Kauno, Šiaulių ir Vilniaus miškų ūkio ir gamybos trestai, o juose vietoj 62 miškų urėdijų atsirado 41 miško pramonės ūkis³⁹.

1947 m. spalio 1 d. Vyriausioji miškų valdyba buvo panaikinta ir LSSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsaku įkurta sąjunginio ir respublikinio pavaldumo Miškų ūkio ministerija, kuriai ėmė vadovauti ministras A. Matulionis⁴⁰. Buvo suformuoti 23 miškų ūkiai ir 180 girininkijų (vietoje 453, buvusių 1944 m. liepos 1 d.). Taip miškininkų specialistų poreikis buvo sumažintas maždaug 2,5 karto, o kartu miestuose esančiuose tres-

tuose sukurta daugiau ir geriau atlyginamų darbo vietų rusakalbiams atvykėliams. Tokia reorganizacija pablogino miškų tvarkymą miškininkystės požiūriu. Svarbiausiu darbo baru pokario metais tapo medienos ruošą. Miškininkystės (miškų atkūrimo, ugdymo, apsaugos, miškotvarkos ir kt.) reikalai atsidūrė antrajame plane. Padėtis ėmė gerėti nuo 1957 m., kai vėl pradėti mažinti urėdijų ir girininkijų plotai bei padidintas miške dirbančių specialistų kiekis.

Nuo 1946 m. sezoninius miško ruošos darbininkus vis sparčiau imta keisti nuolatiniiais, be to, pastebimai pagerėjo aprūpinimas techninėmis ir transporto priemonėmis, pradėti mechanizuoti kai kurie sunkiausi rankų darbai. Reikėjo kurti naujus padalinius ir priimti į darbą daugiau inžinerinės, o ne biologinės pakraipos darbuotojų. Antai tipiška 1939 m. urėdija, kurios buhalterinė ir kadrų apskaita dar buvo tvarkoma centralizuotai, susidėjo iš 6–9 žmonių aparato (urėdo, urėdo pavaduotojo, 1–3 inžinierių, tada vadintų girininkais be girininkijos, sekretoriaus, buhalterio ir 1–2 raštininkų) ir keleto girininkijų, kuriose paprastai dirbo girininkas, žvalgas (vyr. eigulys) ir 6–8 eiguliai. Prieš Antrąjį pasaulinį karą vienoje urėdijoje, be sezoninių tarnautojų ir darbininkų, vidutiniškai dirbo 85–90 žmonių⁴¹. Tuo tarpu perėjus prie nuolatinių miško ruošos darbininkų, XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje vien centriniame aparate dirbo keliskart daugiau specialistų, o bendras dirbančių žmonių kiekis padidėjo daugiau nei du kartus. Tačiau mažiau tebebuvo miškininkų specialistų, padidinus eiguvų plotus, gerokai sumažintas eigulių skaičius. Taigi senojo tipo profesionalų, prižiūrinių, auginančių ir puoselėjančių miškus, sumažėjo, o smarkiai padaugėjo miško eksploatuotojų, atsirado medienos perdirbimo cechų.

Nors ir sunkiai, miškų sistemoje pokaryje pradėtos kurti partinės organizacijos. Tačiau

net šeštajame dešimtmetyje dar buvo keletas miškų ūkių, neturinčių partinės organizacijos, nes juose nebuvo tam reikiamo narių skaičiaus, t. y. trijų komunistų. Paskutiniame nepartiniame Ignalinos miškų ūkyje partinė organizacija buvo įkurta pakeitus jo direktorių tik 1960 m.⁴² Dabar sunku įsivaizduoti, kad tokia padėtis galėjo būti sovietinių laikų darbo kolektyve, kuriame tuo metu dirbo daugiau nei 200 žmonių, iš jų apie dvi dešimtys – po Josifo Stalino mirties paleistų tremtinių ir politinių kalinių (vienas tokių, Antanas Jakštas, dirbo netgi vyriausioju miškininku).

Žinoma, respublikos kontekste tai buvo išimtis, kaip ir faktas, kad miškų ūkio ministras A. Matulionis pareiškimą stoti į partiją parašė tik 1949 m., o jos nariu tapo 1950 m.⁴³ Galimas daiktas, jog pagrindinis trukdis priimti ministrą į partiją buvo tai, kad jis prieš karą girininkaudamas Raguvėlėje buvo šaulys ir netgi vadovavo vietiniam šaulių būriui. Savo pareiškime priimti į partiją A. Matulionis aiškino, jog šauliams vadovavo dėl to, kad norėjo pagelbėti savo broliams komunistams. Nežinia, kaip ten buvo iš tikrųjų, bet atrodo, kad pačiam A. Matulioniui 1959 m. labai reikėjo savo brolio, atsakingo sovietinio saugumo pareigūno, pagalbos. Tais metais Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto VI plenumas „atžymėjo rimtus trūkumus darbe su kadrais Miškų ūkio ir miško pramonės ministerijoje“. Nutarime buvo konstatuota, kad, „perkeliant darbuotojus iš vienos darbo vietos į kitą bei pažeminant ar paaukštinant pareigose, nebuvo palaikomi pakankami ryšiai su rajonų partijos komitetais, vykdomaisiais komitetais ir miškų ūkiais; ryšium su tuo padaryta stambių klaidų“⁴⁴. „Klaidos“, įskaitant minėtąją Ignalinos atvejį, buvo fiksuojamos nuo seniausių laikų, ir vargu ar be svarios pagalbos ministras būtų išsilaikęs poste. Galbūt jam kokių nors sentimentų

jautė tuometinis Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, kurio 1944 m. į Vakarų pasitraukęs brolis Jonas buvo žinomas tarpukario urėdas. Šios aplinkybės gal taip ir liks iki galo neaiškios, bet faktas, kad ilgametis pokarinio laikotarpio miškų ūkio ministras pirmiausia rūpinosi respublikos miškų ūkiu ir miškininkyste, nacionalinių kadryų ugdymu, jų kėlimu į vadovaujamus postus, sudarė sąlygas represuotiems asmenims įsidarbinti specialistais ar žemesnio rango vadovais, yra neginčytinas. Visos šios aplinkybės darė teigiamą įtaką Lietuvos miškų būklei ir miškininkų gyvenimui sovietiniu laikotarpiu⁴⁵.

Kartu reikia pabrėžti, kad didesnę realią įtaką daugelio kolektyvų gyvenimui tais laikais turėjo ne partinė organizacija, o saugumo struktūros, kurios veikė per savo slaptuosius agentus, o kartais – ir per kadryų skyrius. Apie tai reikia pakalbėti atskirai.

Miškininkų, ypač eigulių, verbavimas ankstyvajame pokaryje buvo įgavęs didžiulį mastą. Nemaža dalis verbuojamų asmenų tai išgyveno kaip terorizavimą ir moralinį kankinimą. Būta ir nuoširdžiai su sovietiniu saugumu bendradarbiavusių bei sudėtingus žaidimus žaidusių asmenų.

Agentūrinio voratinklio Lietuvoje tyrėjai Arvydas Anušauskas, Kristina Burinskaitė, Kęstutis Girnius, Mindaugas Pocius, Vytautas Šernas, Nijolė Žemaitienė ir kiti⁴⁶ pateikia įvairiausios faktinės medžiagos, kuri iš dalies atspindi ir šio tinklo veiklą miškų žinyboje. Daug užverbuotų asmenų dingdavo iš čekistų akiračio, kai kurie net išeidavo į partizanus, dar kiti pasistengdavo būti demaskuoti ir taip tapdavo neveiksnius, išvykdavo gyventi į kitą vietą ir pan. Todėl dalis agentų kasmet būdavo išbraukiami iš veikiančių agentų sąrašų ir vietoj jų verbuojami kiti. 1952 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 23,2 tūkst. veikiančių agentų, iš jų 626 rezidentai ir 637 konspiracinių butų laikytojai. Po 1952 m.

reformos liko 7,7 tūkst. veikiančių agentų. Nuo okupacijos pradžios iki 1955 m. į archyvinių agentų kategoriją buvo perkelta 78 tūkst. buvusių agentų. Po 1955 m. užverbuota 36,1 tūkst. Taigi Lietuvoje vienokios ar kitokios agentūrinio bendradarbiavimo su MGB–KGB struktūromis patirties turėjo apie 115 tūkst. žmonių. Duomenys rodo, kad ne mažiau kaip ketvirtadalis agentų buvo užverbuoti prievarta⁴⁷. Miškų sistemoje tokių galėjo būti iki trečdalis agentų. Todėl vienareikšmiškai kalbėti apie agentus kaip apie išdavikų gaują negalima.

Vykstant partizaniniam karui miškų ūkio žinyboje galėjo būti užverbuota 400–500 agentų ir informatorių. Tuo laikotarpiu metinis veikiančių informatorių ir agentų skaičius šioje sistemoje tikrai negalėjo būti mažesnis nei 200, nes toks sumažėjimas buvo įmanomas tik po 1952 m. Eiguliai, o nuo 1947 m. ir miško ruošos darbininkai buvo pagrindinis verbavimo objektas, nes jie galėjo suteikti daugiausia informacijos apie partizanų buveines miškuose. Mėginimas užverbuoti buvo ne vieno eigulio išėjimo iš darbo priežastis. Neretas eigulys buvo perpratęs dvigubo žaidimo subtilybes ir sėkmingai išlaviravo iki partizaninių kovų pabaigos. Tačiau kelios dešimtys jų buvo demaskuoti ir partizanų nubausti mirties bausme. Čekistai sugebėjo įvairiais, kartais ir nežmoniškais būdais kontroliuoti ir sekti savo bendradarbius. Silpstant partizaninei kovai su MVD–KGB struktūromis bendradarbiaujančių miškininkų mažėjo. Tačiau išlikę archyviniai dokumentai rodo, kad atskirose miškingose vietovėse jų dar buvo gana daug. Pavyzdžiui, 1961 m., taigi po 1952 m. reformos praėjus kone dešimtmečiui, Tauragės KGB kapitonas Čapas Jurbarko rajone palaikė ryšius su 7 agentais, iš kurių net 5 buvo eiguliai⁴⁸.

Nuslopus partizaninėms kovoms, sovietinio saugumo dėmesys nuo miškininkų

ir, be abejo, nuo kaimo žmonių nukrypo į inteligentiją, jaunimą, Bažnyčią, buvusius tremtinius, repatriantus ir asmenis, turinčius ryšių su užsieniu. Miškų darbuotojų skaičius agentūriniame tinkle smarkiai sumažėjo. Vis dėlto per visą laikotarpį nuo pirmųjų „liaudies priešų“ paieškų iki paskutinių partizanų bunkerių sunaikinimo šeštajame dešimtmetyje tiek sava valia, tiek prievarta slaptojo bendradarbio kupra ilgesnį ar trumpesnį laiką slėgė apie 500 miškų ūkio darbuotojų: nuo tikrų išdavikų, atsakingų už žmonių žūtis ir represijas, iki dvigubo žaidimo specialistų ir netgi asmenų, nuteistų už išipareigojimų nevykdymą ar kenkimą „darbdaviams“. Tarp agentų buvo ir tokių spalvingų, talentingų, sakytume, avantiūristinės prigimties asmenybių kaip Juozas Dulaitis, kuris iki savo trisdešimtmečio suspėjo pastudijuoti statybą ir filosofiją Vytauto Didžiojo universitete, dalyvauti 1941 m. Birželio sukilime, įstoti į P. Plechavičiaus Vietinę rinktinę, tapti vokiečių žvalgybos agentu ir baigti slaptą vokišką diversantų radistų mokyklą, 1944 m. pabaigoje nusileisti su parašiuo Lietuvoje ir apie mėnesį partizanauti, beveik metus padirbėti Klaipėdos medžio treste lentpjūvės direktoriumi, pakliūti saugumui į nagus, išduoti diversantų mokyklos draugus ir tapti slaptu sovietinės žvalgybos agentu, padirbėti Vilniaus miesto vykdomajame komitete sporto inspektoriumi ir skyriaus viršininku, Vilniaus universitete iki penkto kurso studijuoti miškininkystę, kartu darant buvusiems partizanams fiktyvius dokumentus, ir 1951 m. atsidurti Omsko lageryje⁴⁹. 1956 m. išėjęs į laisvę už puikų darbą statybose buvo įrašytas į Omsko miesto garbės knygą, grįžęs į Lietuvą septynerius metus atidavė jos miškų ūkiui, bet čia jam buvo per ankšta. Druskininkuose tapęs statybų aikštelės viršininku, už gydyklų statybas pelnė SSRS Ministrų Tarybos premiją. Šiuo pavyzdžiu norime parodyti, kad atskirą žmogų visiems laikams

įrašyti į vieną pasipriešinimo dalyvių, ko-laborantų, prisitaikėlių ar dar kitokį sąrašą yra gana sudėtinga. Lengviau pasakyti, kuo žmogus buvo konkrečiu laikotarpiu.

1947–1978 m., t. y. kol miškų žinybai vadovavo A. Matulionis, partiškumas ir iš-oriskai demonstruojamos politinės pažiūros sprendžiant specialistų karjeros klausimus nebuvo vertinamos labiau už kvalifikaciją ir dalykines savybes. Pats ministras labai atidžiai skaitė „Mūsų girias“ ir žymėjosi visus jo dėmesį patraukiančius autorius. Taip pat jis kruopščiai užsirašinėjo lankymosi miškų ūkiuose ir girininkijose pastabas, pasižymėdamas ne tik apsilaidėlius, bet ir perspektyvius darbuotojus. Tad A. Matulionis visada turėjo savą kadrų rezervą, o jis dažnokai nesutapo su partinių organizacijų ir kitų institucijų nuomone, kuri buvo formuojama ne tik pagal darbo rezultatus, bet ir pagal kartu išgertų butelių skaičių, o neretai ir pagal slap-tų skundikų pateiktą informaciją ir paskalas. Toks ministro požiūris į vadovaujančius ka-drus leido jau šeštojo dešimtmečio pradžioje nutraukti valstybinių miškų perkirtimą, trūkstamą medienos kiekį įsivežant iš kitų SSRS respublikų, imtis šalies miškingumo didinimo darbų, respublikos miškotvarką pamažu paversti pavyzdine buvusioje SSRS ir suburti gan pajėgų įvairiose miškų mokslo srityse dirbančių specialistų būrį.

Pokaryje daug rūpesčių ministrui kėlė dalis įdarbintų kitataučių. Perkėlus direk-torių B. Lučinską į centrinį ministerijos aparatą, Vilniaus miškų urėdijai ir vėliau miško pramonės ūkiui pradėjo vadovauti ru-sakalbiai. Per penkerius metus čia pasikeitė penki direktoriai, ir nė vienas iš jų nesuge-bėjo deramai įsitvirtinti. Jašiūnų girininku tapęs demobilizuotas kariškis Voronkovas, pagrobęs visų darbuotojų ir miško sodin-tojų atlyginimus, suvaidino, kad paskendo Neryje, ir pabėgo į Rusiją. Kiek vėliau dvi jo žmonos „paskenduoli“ demaskavo⁵⁰.

Antonenka, Pagėgių miško pramonės ūkio direktorius, nepajėgdamas atsispirti pomė-giui žvejoti ir stikliuką kilnoti, palikdavo savo ūkį likimo valiai net per pavojingiausią gaisrams kilti metą. Su kompanija ir vyriau-siuoju miškininku Liucijonu Matusevičiumi karštą vasaros dieną jis patraukė pramogauti į Kuršmares ir sugebėjo įeiti į Lietuvos miškų ūkio istoriją kaip didžiausio miško gaisro taikos metais „autorius“⁵¹. Nestigo įvairiausių kriminalų, kuriuose vis šmėžavo nelietuviškos pavardės.

Kad greičiau išspręstų apsirūpinim kad-rais klausimą, A. Matulionis panaudojo tar-pukario patirtį – darbuotojų rengimą kur-suose. Dar nespėjus baigtis karui, 1944 m. spalio–gruodžio mėn. Vilniaus vidurinėje miškų mokykloje buvo surengti dviejų mė-nesių kursai girininkams ir žvalgams, kuriuos baigė 61 asmuo⁵². 1946 m. Lietuvos miško-tvarkos kontoroje vyko šešių mėnesių kursai miškotvarkos specialistams, kuriuos pradėjo apie 100, o baigė 70 asmenų⁵³. 1946 m. pirmuosius savo absolventus išleido Miškų mokykla, pervadinta Miškų techniku, o nuo 1949 m. daugiau specialistų pradėjo leisti ir Vilniaus universitetas. Taip maždaug per pirmąjį pokario dešimtmetį atsirado neblogai paruošta nauja miškų specialistų karta, kuria buvo galima remtis tvarkant sovietinį miškų ūkį. Kėlimu į aukštesnes pareigas rūpinosi ne tik ministerijos Kadrų skyrius, tai asmeniškai kontroliavo ir pats ministras net iki septintojo dešimtmečio vidurio, kai šios funkcijos buvo perduotos miškų ūkių direktoriams.

Apibendrinant reikia priminti, kad 1947 m. spalio 1 d. pradėjusioje funkcio-nuoti Miškų ūkio ministerijos sistemoje (23 miškų ūkiai, 180 girininkijų ir 2340 eiguvų) tebuvo 9 aukštąjį ir 105 specialųjį vidurinį miškininko išsimokslinimą įgiję specialistai. Tai buvo gerokai žemesnis už prieškarinį lygis, kai dirbo (1937 m.) 56 specialistai,

įgiję aukštąjį ir 323 – specialųjį vidurinį išsimokslinimą⁵⁴. Be to, valstybinių miškų plotas tada buvo mažesnis. Prieškarinis personalo išsimokslinimo lygis buvo pasiektas šeštojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Šio dešimtmečio pabaigoje, 1959 m., 81 proc. ūkių direktorių, vyriausiųjų miškininkų ir vyriausiųjų inžinierių buvo baigę pokarines sovietines mokyklas, o iš viso miškų ūkio sistemoje jau dirbo apie 800 šių mokyklų auklėtinių⁵⁵. Personalas iš esmės jau buvo sovietizuotas, bet jis rėmėsi nacionaliniais

pamatais: absoliuti dauguma specialistų ir visų lygių vadovų buvo lietuviai. Miškų sistemoje pasilikę geriau dirbantys rusakalbiai jau buvo prisitaikę prie mūsų sąlygų. Tam tikrą įtaką darė ir žemesnės pareigas einantys smetoninių laikų pareigūnų likučiai bei po J. Stalino mirties pradėję grįžti namo iš bausmės ar tremties vietų rezistentai ar miškininkais tapę jų vaikai. Be to, darbininkais, meistras, vairuotojais, technikais buvo įdarbinami anksčiau miškų ūkyje nedirbę politiniai kaliniai ir tremtiniai bei jų palikuonys. Čia

5 lentelė. Miškų ūkio darbuotojų netektys antrosios sovietinės okupacijos laikotarpiu 1944–1953 m.

Eil. Nr.	Netekties pobūdis	Skaičius
1.	Pokario pasipriešinimo kovose žuvę ar nužudyti miškų ūkio specialistai arba jų pareigas ėję praktikai	48
2.	Kitaip nukentėję (ištremti, suimti, įkalinti, nuteisti ir išvežti į lagerius, kalinti be teismo ar kitaip jėgos struktūrų represuoti) specialistai arba jų pareigas ėję praktikai	153
3.	Žuvę ar nužudyti pokario pasipriešinimo kovose eigučiai ir etatiniai darbininkai	171
4.	Kitaip nukentėję (ištremti, suimti, įkalinti, nuteisti ir išvežti į lagerius, kalinti be teismo ar kitaip jėgos struktūrų represuoti) eigučiai ir etatiniai darbininkai	575
5.	Dėl politinių priežasčių iš žinybos išėję specialistai arba jų pareigas ėję praktikai	245
6.	Dėl politinių priežasčių iš žinybos išėję eigučiai ir etatiniai darbininkai*	~ 600
7.	1939–1953 m. tremtinių ar politinių kalinių vaikai arba patys tremtiniai ar politiniai kaliniai, vėliau tapę miškininkais ir dėl savo politinio bei socialinio statuso patyrę profesinės karjeros apribojimų	99
8.	Dėl politinių priežasčių savo noru išvykę mokyti ar dirbti į Rusiją miškų darbuotojai	52
9.	Sovietinių jėgos struktūrų, lenkų kovotojų ar savų partizanų fizinį ir moralinį smurtą patyrę miškų ūkio darbuotojai*	~ 1000

* Ekspertinis vertinimas, sąrašas nesudarytas.

jie buvo gana geranoriškai sutinkami, turėjo palankias sąlygas apsirūpinti būstu. Keturių miškų ūkių (Ignalinos, Radviliškio, Raseinių ir Marijampolės) analizės duomenys rodo, kad apie 1960 m. viename Lietuvos miškų ūkyje vidutiniškai dirbo apie 22 anksčiau represuoti asmenys. Tad visoje sistemoje galėjo dirbti apie 1050 tokių asmenų, arba 7 proc. tuometinio darbuotojų skaičiaus. Tad nors miškininkų visuomenė ir prisitakė prie sovietinės sistemos, bet netapo jos idėjine garbintoja, o juolab – akla vykdytoja. Daugelis jų gyveno dviveidį gyvenimą, dirbo savo šeimos ir Lietuvos miškų labui, o iš tribūnos kalbėdavo apie brandaus socializmo ir komunizmo statybas.

6 lentelė. Žuvusių ir kitaip nuo antrosios sovietinės okupacijos nukentėjusių miškų ūkio darbuotojų pasiskirstymas (be išėjusiųjų iš darbo)

Metai	Specialistai	Eiguliai ir darbininkai
1944	40	127
1945	61	219
1946	18	100
1947	19	66
1948	17	79
1949	13	45
1950	11	32
1951	16	45
1952	2	18
1953	3	11
Metai nežinomi	1	4
Iš viso	201	746

Antrosios sovietinės okupacijos metais visam laikui prarastus, laikinai (iš dalies) netektus miškų sistemos darbuotojus ir jų patirtą smurtą atspindi 5 lentelė (žr. p. 23), kuri sudaryta remiantis mūsų turimais sąrašais, pagrįstais anksčiau nurodytuose šaltiniuose esančia informacija.

Palyginus 1944–1953 m. netektis su pirmosios sovietinės okupacijos nuostoliais, matyti, kad antrosios sovietinės okupacijos represijos buvo švelnesnės. Per pirmąją okupaciją žuvo beveik pusė represuotų miškų ūkio darbuotojų, o per antrąją – 23,9 proc. specialistų ir 22,5 proc. eigulių.

Apie pusę visų specialistų nukentėjo per dvejus pirmuosius – 1944 ir 1945 – metus. Kadangi frontas per Lietuvą baigė persiristi tik vėly 1944 m. rudenį, faktiškai šis laikotarpis truko apie pusantro metų. Kitus šešerius metus kasmet nukentėdavo po 11–19, o 1952–1953 m. – po 2–3 miškų ūkio specialistus. Tuo tarpu eigulių praėjus vos trejiems metams po karo buvo represuota gerokai mažiau.

Iš 48 nužudytų, žuvusių ar dingusių be žinios miškininkų specialistų 6 buvo nukauti partizaninėse kovose. Tai girininkai Vincas Araminas (Utenos urėdijos Ažvinčių girininkija), Vincas Senvaitis (Prienų urėdijos Klebiškio girininkija), Vytautas Vabalas (Veisiejų urėdijos Veisiejų girininkija), Povilas Žilys (Biržų urėdijos Nemunėlio girininkija), Jonas Rušėnas (Rokiškio urėdijos Vyžuonos girininkija) ir buvęs urėdas, pokaryje dirbęs inžinieriumi Petras Avižonis (Kuršėnų miško pramonės ūkis). Du girininkai – Ksaveras Dėdinas ir Bernardas Drūlia – sušaudyti kalėjime Vilniuje. Trys miškotvarkos darbuotojai (taksatorius Petras Svilas, technikės Antanina Kazlauskienė ir Apolonija Rinkevičiūtė) nužudyti per nepavykusią saugumo provokaciją Lietuvos miškotvarkos kontoroje Kaune imituojant plėšimą ir bandant į tą incidentą įtraukti žinomą tarpukario veikėją

Juožą Skaisgirį⁵⁶. Nepakėlę sunkių sąlygų, 17 miškininkų mirė lageriuose ir tremtyje, o 20 žuvo įvairiomis neaiškiomis aplinkybėmis arba dingo be žinios.

Į nužudytų, žuvusių ar dingusių be žinios miškininkų skaičių įeina ir Lietuvos partizanų dėl išdavystės, nepagrįsto skundo nužudyti arba tiesiog ne laiku ir ne vietoje į jų kontroliuotą teritoriją pakliuvę ir dėl to žuvę miškininkai. Kai kuriais atvejais galima tik įtarti, kad vieną ar kitą miškininką greičiausiai nužudė partizanai, bet tai patvirtinančių dokumentų nėra. Kartais tai užfiksuota miškų ūkių dokumentuose, archyvinėje medžiagoje ar įvairiuose leidiniuose, kurie remiasi dokumentiniais šaltiniais ar amžininkų pasakojimais.

Iš 746 žinomų eigulių ir darbininkų nukentėjimo atvejų 171 (22,5 proc.) baigėsi mirtimi. Daugiausia, per 61 proc., visų eigulių ir miškų ūkio darbininkų žūčių – tai mirtys kalėjime, lageryje ar tremtyje, o maždaug 22 proc. žuvo partizanaudami. Apie 12 proc. eigulių ir darbininkų žuvo nuo savų partizanų, dar 5 proc. yra įvairūs kitokie atvejai (dingo be žinios ir pan.). Eiguliai aktyvioje pokario pasipriešinimo kovoje dalyvavo gausiau nei miškininkai specialistai. Vien partizaninėse kovose žuvo 37 eiguliai (tarp jų galėjo patekti ir keletas miško darbininkų). Santykinai daug eigulių nekaltai arba dėl išdavystės nukentėjo ir nuo savų partizanų.

Itin sunkūs išmėginimai teko ir tremtiniam, ypač ištremtiems 1941 m., kurių nemaža dalis neatlaikė bado, šalčio ir ligų. Nuo 1943 m. ir ypač pasibaigus karui gyvenimo sąlygos šiek tiek pagerėjo. Išlikusiems gyviems tremtiniam atsirado galimybė mokytis vidurinėse mokyklose ir technikuose. Kiek vėliau baigusieji vidurines jau galėjo ir studijuoti kai kuriose aukštosiose Sibiro mokyklose, rengiančiose žemės ūkio specialistus ir pedagogus, mat šių specialistų trūko labiausiai. SSRS prie žemės ūkio

mokslo tradiciškai buvo priskiriami ir miškų ūkio mokslai. Tad gana daug tremtinių vaikų rinkosi miškininko specialybę⁵⁷. Į šią grupę įtraukti ir tie 1941 m. tremtinių bei politinių kalinių vaikai, kurie 1941 m. nebuvo ištremti kartu su tėvais, bet liko Lietuvoje ir kurį laiką slapstėsi, o vėliau, kai jau nebegrėsė būti išvežtiems, pasirinko miškininko profesiją. Jų sąrašas sudarytas remiantis „Lietuvos miškininkų vardyno“ (1–2 tomai), Šiaulių universiteto ir LGGRTC leidinio „Sibiro Alma Mater“ (1–2 dalys) duomenimis. Taip pat į šią grupę patenka žmonės, kurie represijų metais miškininkais dar nebuvo ir žinyboje nedirbo, o specialybę įgijo atlikę bausmę ar tremtyje. Jie Lietuvos (kai kurie – ir Rusijos) miškų tarnyboje dirbo jau po 1953 m., tačiau dėl savo biografijos „dėmių“ negalėjo lipti tarnybinės karjeros laiptais, buvo sekami, verbuojami agentais ir kitaip persekiojami. Šiame sąraše – 99 asmenys.

Priešingai nei nacių okupacijos metais, pokaryje miškininkų užpuldinėjimų, apiplėšinėjimų ir kitokio smurto prieš juos niekas nefiksavo. Ypač smarkiai miškų ūkio darbuotojai nukentėjo per įvairias sovietinių kariškių, saugumo struktūrų darbuotojų ir sribų vykdomas operacijas. Pagrįstas ir nepagrįstas „auklėjimo priemonės“ taikė Lietuvos partizanai, o kai kur Pietryčių Lietuvoje – ir lenkų kovotojai. Be to, smurtą buvo pamėgę partizanų vardu veikiantys provokatoriai. Tokių atvejų, sprendžiant iš įvairių publikacijų ir žodinių pasakojimų, girdėtų dirbant miškotvarkos darbus, buvo daugybė. Ne vienas miškininkas buvo suluošintas, bet ypač smurtas ir grasinimai veikė morališkai. Buvo ir keliskart nukentėjusių žmonių. Neretai smurtas nulėmė apsisprendimą, kurią barikadų pusę pasirinkti, o ypač dažnai skatino mesti darbą kaime ir kraustyti, jei tik buvo bent menkiausia galimybė, gyventi į miestą ir imtis kitos profesinės veiklos. Surinkti visus šiuos atvejus

ir nustatyti jų aplinkybes nėra objektyvių galimybių. Nuo šių „poveikio priemonių“ galėjo nukentėti ne mažiau kaip 1000 miškų ūkio darbuotojų. Kartu reikia pripažinti, kad tai ne itin patikimas ekspertinis vertinimas, nurodantis minimalų nukentėjusiųjų skaičių.

Igyvendinant bendrąsias sovietinės politikos kryptis svarbų vaidmenį pokaryje vaidino kitų SSRS tautų, pirmiausia rusų, atstovai, įsilieję į Lietuvos visuomeninį, kultūrinį ir ūkinį gyvenimą. Daugiausia „pagalbininkų“ sulaukė partinis, administracinis aparatas ir jėgos struktūros. Bet nebuvo pamirštas ir ūkis. Į Lietuvos SSR miškų ūkį atsiųsta keletas nuo seniau SSRS gyvenusių ir surusėjusių miškininko išsimokslinimą įgijusių lietuvių (J. Sabaitis, P. Kūris, Leonardas Šernas ir kt.), įvairias aukštąsias ir specialiąsias vidurines miškų mokyklas baigusius asmenų, kuriems nereikėjo eiti į armiją (moterų ar karinei tarnybai netinkamų vyrų), kiek vėliau – ir demobilizuotų karių, iki karo dirbusių miškininkais. Buvę kariškiai, nors anksčiau kiek ir dirbę miške, paprastai iš karto taikydavosi į aukštesnes pareigas centriniame aparate, trestuose ir įvairių miško įmonių vadovus ar bent pavaduotojus. Tačiau ir jie rinkosi tik tuos miškų ūkius, kuriuose buvo silpnesnis partizaninis judėjimas (pvz., Klaipėdos ir Vilniaus krašto ūkiuose). Sudaryti „pagalbininkų“ iš svetur vardinius sąrašus pasirodė ne taip lengva, mat dėl gausių pokario reorganizacijų archyvinė medžiaga yra labai išblaškyta, o dalis jos, matyt, ir visai dingusi. Vis dėlto bent ilgiau dirbę ir aukštesnes pareigas ėję asmenys buvo įtraukti į „Lietuvos miškininkų vardyną“. Taip pat buvo panaudoti Kauno ir Šiaulių medžio trestų archyviniai duomenys bei kai kurie antriniai informacijos šaltiniai. Iš viso rasti 75 tokie asmenys. Iš tiesų šių darbuotojų skaičius turėtų viršyti šimtą, bet patikslinti šio sąrašo nurodant visas pavardes nepavyko.

Išskirtiniai buvo Klaipėdos ir Vilniaus krašto miškų ūkio darbuotojų likimai. Baigiantis karui Lietuva neteko visų Klaipėdos krašto miškininkų specialistų ir absoliučios daugumos nuolatinių darbininkų – iš viso apie 350 žmonių⁵⁸. Jie išvyko savo noru arba artėjant frontui buvo privalomai evakuoti į Vokietijos gilumą. Didžioji dauguma miškininkų specialistų buvo vokiečiai, o iš darbininkų apie trečdalis – šišioniškiai, t. y. daugiau ar mažiau suvokietinti vietiniai gyventojai, prūsų ir lietuvių palikuonys.

Visam laikui buvo prarasta ir dauguma Vilniaus krašto lenkų tautybės miškininkų specialistų bei ne mažiau kaip pusė miškų sargybos darbuotojų. Vilniaus kraštą grąžinus Lietuvai, specialistai buvo atleidžiami iš darbo, o vėliau, jei nebuvo ar nebuvo ištremti į tolimuosius SSRS rajonus, dauguma jų 1944–1948 m. repatrijavo į Lenkiją. Tuo tarpu didelė dalis eigulių ir žvalgų dirbo toliau, o jeigu ir pasitraukė iš tarnybos, vietoj jų buvo priimami vietiniai lenkų tautybės darbuotojai. Tiek Vilniaus krašto, tiek Klaipėdos krašto miškų ūkio darbuotojų, kaip turėjusių specifinį statusą tiek teritorine, tiek pilietybės prasme, sąrašai nebuvo sudaromi ir į suvestinius duomenis nebuvo įtraukiami. Tačiau tenykščių miškininkų netektys turėjo nemažai įtakos pokariniam Lietuvos miškų ūkiui, nes labai padidino ir taip smarkiai jaučiamą specialistų stygių.

LIETUVOS MIŠKŲ ŪKIO DARBUOTOJŲ 1939–1953 M. SUVESTINIAI DUOMENYS

Sudarydami visam laikui prarastų, laikinai netektų ar kitaip dėl dalyvavimo politinių aplinkybių nulemtose akcijose 1939–1953 m. nukentėjusių Lietuvos miškų ūkio darbuotojų sąvadą pirmiausia siekėme suskirstyti amžinai prarastus ar laikinai netektus

miškų žinybos darbuotojus į dvi grupes pagal nukentėjimo pobūdį: 1) neatitaisomi praradimai dėl okupantų vykdyto fizinio žmonių naikinimo; dėl žūčių, kurias nulėmė kitos politinės priežastys; dėl pasitraukimo į Vakarus ar Rytus arba išėjimo iš darbo savo noru, kurį padiktavo politinės aplinkybės ir siekis išlikti gyvam; 2) laikini praradimai dėl okupantų vykdyto, bet mirtimi nesibaigusios represijų; dėl išvykimo savo noru dirbti ar studijuoti į kitas SSRS respublikas vengiant represijų; dėl išėjimo iš darbo savanoriškai įstojant į Vietinę rinktinę.

Reikia turėti galvoje, kad laikina netektis anaipol nereiškia, jog represuotas ar savo noru išvykęs dirbti į Rusiją miškų žinybos darbuotojas sugrįžo atgal į Lietuvos miškų ūkį. Atvirkščiai, atskirose nukentėjusiųjų kategorijose į Lietuvą grįžo vos 10–20 proc. represuotų asmenų. Dauguma jų jau buvo sulaukę pensinio amžiaus ir tapę pensininkais, netekę sveikatos ar tiesiog dirbo kitus darbus. Sąvoka „laikiniai prarastas“ veikiau reiškia teorinę galimybę represuotam žmo-

gui grįžti į ankstesnį darbą dėl to, kad jis išliko gyvas. Kas įeina į kitas asmenų grupes, turėtų būti aišku iš jų pavadinimų, kurie kartu su rodikliais pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelės duomenys akivaizdūs ir be išsamių komentarų. Galima tik dar kartą priminti, kad Lietuvos miškų sistemoje Antrojo pasaulinio karo pradžioje dirbo apie 3900 darbuotojų, bei pridurti, kad XX a. penktojo–šeštojo dešimtmečių sandūroje sovietiniame Lietuvos miškų ūkyje dirbo per tūkstantis iš Sibiro grįžusių tremtinių ir politinių kalinių bei jų vaikų.

Bendras negrįžtamai prarastų (fiziškai sunaikintų, pasitraukusių į Vakarus ir dėl politinių motyvų savo noru išėjusių iš žinybos) šios sistemos darbuotojų skaičius – 1458, arba 37,3 proc. visų joje dirbusių žmonių, iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų) – 515, arba pusė šios kategorijos darbuotojų.

Laikiniai miškų žinyba prarado 1085 savo darbuotojus, iš jų 274 miškininkus (specialistus ir praktikus); santykiniais dydžiais tai atitinkamai yra 27,8 ir 27,0 proc.

7 lentelė. Lietuvos miškų ūkio darbuotojų 1939–1953 m. suvestinė

Eil. Nr.	Miškų ūkio darbuotojų grupės	Skaičius
1. Dėl politinių priežasčių visam laikui prarasti žinybos darbuotojai		
1.1.	Per pirmąją ir antrąją sovietinę bei vokiečių okupacijas fiziškai sunaikinti (žuvę pasipriešinimo kovose, nužudyti okupacinių jėgos struktūrų ar savų partizanų, mirę kalėjimuose, lageriuose ar tremtyje) miškų ūkio darbuotojai – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	357 119
1.2.	Pasitraukę į Vakarus Lietuvos miškų ūkio darbuotojai, įskaitant pabėgėlius ir repatriantus – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	201 151
1.3.	Dėl politinių motyvų išėję iš tarnybos savo noru ar atleisti miškų ūkio darbuotojai – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	900 245
	Iš viso – iš jų miškininkų	1458 515

Lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Miškų ūkio darbuotojų grupės	Skaičius
2. Dėl politinių priežasčių laikinai prarasti žinybos darbuotojai		
2.1.	Nuo okupantų represijų nukentėję (ištremti į Sibirą, paimti į priverstinius darbus Reiche, suimti, įkalinti kalėjimuose ir lageriuose), bet likę gyvi miškų ūkio darbuotojai – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	933 222
2.2.	Vokiečių okupacijos metais įstoję savanoriais į Vietinę rinktinę, pokaryje dėl politinių priežasčių savo noru laikinai išvykę dirbti ar studijuoti į Rusiją miškų ūkio darbuotojai – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	152** 52
	Iš viso laikinai prarasta miškų ūkio darbuotojų – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	1085 274
	Iš viso amžinai netekta ir laikinai prarasta miškų ūkio darbuotojų – iš jų miškininkų (specialistų ir praktikų)	2543 789
3. Kitaip tiesiogiai ar netiesiogiai nukentėję žinybos darbuotojai		
3.1.	Nuo fizinio ir moralinio smurto (apiplėšti, „auklėti“ fizinio ar moralinio poveikio priemonėmis, prievarta verbuoti agentais) karo ir pokario metais nukentėję miškų ūkio darbuotojai	1550*
3.2.	Politiniai kaliniai ir tremtiniai, prieš patirdami represijas neturėję profesijos, o vėliau dirbę miškininkais, taip pat miškininkais tapę politinių kalinių ir tremtinių vaikai, t. y. asmenys, kurių profesinė karjera buvo apribota dėl jų pačių ar jų tėvų politinės praeities	99
4. Politinių aplinkybių nulemtose ekstremaliose akcijose dalyvavę žinybos darbuotojai		
4.1.	Vykdamas žydų genocidą (holokaustą) kolaboravę su naciais	250*
4.2.	Prisidėję prie žydų gelbėjimo per holokaustą	11**
4.3.	Kolaboravę su sovietinėmis jėgos struktūromis	450*
5. Lietuvos miškų ūkyje dirbę kitų tautybių žmonės		
5.1.	Pokaryje Lietuvos miškų ūkyje dirbę rusų ir kitų SSRS respublikų miškininkai ir kitų specialybių žinybos darbuotojai	75**

* Ekspertinis vertinimas, vardinių sąrašų nėra.

** Vardinis sąrašas nėra išsamus.

Apie 10 proc. šios kategorijos nukentėjusių asmenų po represijų grįžo į Lietuvos miškų ūkį ir dirbo jame iki pensijos.

Sudėję negrįžtamai ir laikinai prarastų asmenų skaičius ir iš šios sumos atėmę po

represijų grįžusių į miškų žinybą asmenų skaičių, gauname galutinį prarastų darbuotojų skaičių – 2435 darbuotojus, arba 62–63 proc., skaičiuojant nuo 1939 m. etatinių darbo vietų skaičiaus.

Apibendrinant svarbiausius žinybos praradimus ir netektis galima išreikšti tokiais skaičiais: kas vienuoliktas jos darbuotojas žuvo; kas ketvirtas buvo represuotas įvairiomis laisvės netekimo bausmėmis; kas antras–trečias patyrė fizinį ar moralinį smurtą.

Tiek su naciais, tiek su sovietais kolaboravusių asmenų formaliai negalima priskirti prie nukentėjusiųjų. Šie žmonės, pasirinkę (kartais prievarta ar susiklosčius ypatingoms aplinkybėms) kolaboranto kelią, kartu bent morališkai save ir nubaudė. Bendras gan apytikslis tokių asmenų skaičius, apimantis sunkesnius ir lengvesnius kolaboravimo atvejus, galėjo būti apie 700 darbuotojų, arba beveik 18 proc.

Prie nukentėjusiųjų nepriskirtini ir Lietuvos miškų ūkyje įdarbinti arba patys jame įsidarbinę kitataučiai pokario atsikėlėliai. Jų skaičių keleriopai viršijo po J. Stalino mirties į Lietuvą grįžusių ir miškų žinyboje įsidarbinusių buvusių tremtinių ir politinių kalinių skaičius.

Įvairių miškų žinybos darbuotojų kategorijų išskyrimas ir to meto kadro politikos nagrinėjimas leidžia susidaryti išsamesnį šios Lietuvai gana svarbios ūkio šakos vaizdą, atskleidžia jos darbuotojų gyvenimą vienu sudėtingiausių mūsų šalies istorijos laikotarpių.

IŠVADOS

1. Antrojo pasaulinio karo pradžioje Lietuvos (be Klaipėdos krašto) valstybinėje miškų tarnyboje dirbo apie 3900 darbuotojų, iš jų 1013 miškininkų specialistų ir vadovų, 2400 eigulių, 487 kitų profesijų specialistai ir tarnautojai (raštininkai, buhalteriai, prižiūrėtojai ir kt.). Be to, Alytaus vidurinėje miškų mokykloje ir Dotnuvos žemės ūkio akademijoje mokėsi ir studijavo 105 miškų specialybės mokiniai ir studentai. Dėl poli-

tinių priežasčių 1939–1953 m. buvo pakeisti visi ankstesnieji vadovai ir absoliuti dauguma vadovaujančių specialistų. 1954 m. pradžioje miškų sistemoje tebuvo likęs kiek daugiau kaip trečdalis 1939 m. joje dirbusių žmonių.

Pagrindinė ir svarbiausia darbuotojų praradimo priežastis – sovietinės ideologijos primesta socializmo kūrimo teorija ir praktika, paremta represiniais problemų sprendimo metodais ir imperialistinėmis ambicijomis.

2. Per nagrinėjamą laikotarpį buvo fiziškai sunaikinti 357, represuoti, bet išliko gyvi 933, pabėgo iš šalies 253 miškų ūkio sistemos darbuotojai. Be to, ieškodami saugesnių darbo sąlygų, iš miškų sistemos išėjo apie 900 darbuotojų.

Pokarinėmis valstybinio miškų ūkio valdymo reorganizacijomis iš esmės norėta sumažinti miškininkystės sektorių, o kartu – ir miškininkų specialistų bei miško apsaugos darbuotojų poreikį. Atitinkamai jomis siekta išplėtoti pramoninį sektorių bei padidinti miško ruošos ir visos miškų ūkio sistemos darbininkų skaičių.

3. Dėl miškų ūkio vadovų Antano Kvedaro ir Algirdo Matulionio 1940–1941 m. vykdytos intensyvaus kadro kilnojimo politikos mažiau miškininkų nukentėjo per pirmąją didžiąją 1941 m. birželio mėn. tremtį. Dėl partizaninės kovos atvykėliai iš kitų SSRS respublikų pokaryje vengė įsidarbinti periferinėse valdymo grandyse. Be to, šiuo požiūriu teigiamą reikšmę turėjo ministro A. Matulionio vykdyta politika, orientuota į nacionalinių kadro protegavimą, jų rengimą visais galimais būdais ir profesinių vertybių iškėlimą į pirmą vietą, bei sudaryta galimybė buvusiems tremtiniais ir politiniams kaliniais įsidarbinti miškininkystės sistemoje. Dėl šių priežasčių visos miškų žinybos grandys išliko lietuviškos.

4. Miškininkų kolaboravimo tiek su nacių, tiek su sovietinėmis jėgoms struktūromis

klausimai ligi šiol yra per mažai apibrėžti tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu. Neabejodami dėl nusikalstamo kolaboracinių ryšių pobūdžio dalyvaujant žydų holokauste ir palaužiant pokario partizaninį judėjimą Lietuvoje, kartu nepripažįstame viena-reikšmių, daugiaplane analize nepagrįstų interpretacijų, kurios deklaruoja kategoriškus išteisinimus arba kaltinimus. Todėl remiantis dabartiniu problemos sampratos

ir archyvų ištirimo lygiu sudaryti objektyvių analizuojamo laikotarpio miškininkų kolaborantų sąrašų yra neįmanoma. Įvertinus bendras aplinkybes ir dabartinę teisinę šių klausimų reguliavimą, galima tik apytiksliai nustatyti kolaboravimo apimtį ir pobūdį miškininkų bendruomenėje 1939–1953 m. Įvairiomis formomis į ją galėjo būti įtraukta apie 18 proc. žinybos darbuotojų.

Nuorodos

¹ *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius, 2001, p. 327–334.

² *Lietuvos miškų metraštis. XX amžius*, vyr. red. L. Kairiūkštis, Vilnius, 2003, p. 529.

³ *Lietuvos miškų statistika. 1937 m.*, Kaunas, 1939, p. 13–24.

⁴ *Lietuvos miškų metraštis*, p. 453, 462.

⁵ *Ibid.*, p. 112.

⁶ M. Jameikis, „Miškų departamentas bolševikų okupacijos metu 1940–1941“, *Lietuvos girių milžinai*, Čikaga, 1950, p. 80–100.

⁷ „Iš žemės ūkio ministro įsakymų knygos“, *Mūsų girios*, 1939, Nr. 11–12, p. 601–605, 662, 663.

⁸ V. Norkūnas, „Laiškas naujo eigulio vilniečio“, *ibid.*, 1939, Nr. 12, p. 647.

⁹ J. Brazaitis, „Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 15, Vilnius, 1990, p. 356–363.

¹⁰ *Mūsų girios*, 1939, Nr. 6–7, p. 398.

¹¹ „Miškų urėdų suvažiavimas“, *ibid.*, 1940, Nr. 8–9, p. 417.

¹² „Iš žemės ūkio ministro įsakymų knygos“, *ibid.*, 1939, Nr. 11–12, p. 601–605, 662, 663.

¹³ J. Dekeris, „Miškų urėdą J. Gražulį prisiminus“, *ibid.*, 1943, Nr. 7, p. 66–68.

¹⁴ J. Pilyponis, „Kaišiadorių urėdijos išvežtieji tarnautojai“, *ibid.*, 1943, Nr. VIII–X, p. 69.

¹⁵ V. Baltuška, „Atsiminimų nuotrupos“, *Girios aidas*, Čikaga, 1989, p. 25, 26.

¹⁶ *Lietuvos miškų metraštis*, p. 75.

¹⁷ M. Jameikis, *op. cit.*, p. 80–100.

¹⁸ *Ibid.*, p. 84.

¹⁹ J. Glušauskas, „Negirdėtas smurtas socializ-

mo vardu“, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, t. 3, Kaunas, 1942, p. 72–97.

²⁰ Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenų bazių sąrašai pagal 2009 m. sausio 1 d. ir 2010 m. sausio 1 d. būklę; *Lietuvos miškininkai. Biografinis žinynas*, d. 1–2, sud. G. Isokas, Vilnius, 1997; *1941–1952 metų Lietuvos tremtiniai (Akmenės–Lazdijų rajonai)*, Vilnius, 1993; *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1, Vilnius, 1999; *Girios aidas. Lietuvių miškininkų išeivių vardynas*, Chicago, 1989; *Girių skausmas: Lietuvos miškininkai – okupacijos aukos*, Kaunas, 2004; „Žuvusieji ir išvežtieji miškų žinybos darbuotojai“, *Mūsų girios*, Nr. 7, 1943, p. 63–66; Archyvinės asmens bylos ir kiti šaltiniai nurodyti sąrašuose prie konkrečių pavardžių.

²¹ J. Brazaitis, *op. cit.*, p. 356–363.

²² *Lietuvos miškų metraštis*, p. 75–79.

²³ J. Brazaitis, „Vokiečių okupacija (1941–1944)“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 15, Vilnius, 1990, p. 371–380.

²⁴ *Girios aidas*, p. 28.

²⁵ M. Jameikis, „Lietuvos miškai vokiečių okupacijos metais“, *Lietuvos girių milžinai*, 1950, Čikaga, p. 101–110.

²⁶ J. Brazaitis, „Vokiečių okupacija (1941–1944)“, p. 373.

²⁷ J. Ramašauskas, *Žydų gelbėtojai*, Vilnius, 2008.

²⁸ *Lietuvos miškininkai. Biografinis žinynas. M–Ž*, d. 2, p. 550.

²⁹ *Girios aidas*, p. 40.

³⁰ *Lietuvos miškų metraštis*, p. 75–79.

³¹ M. Jameikis, „Lietuvos miškai vokiečių okupacijos metais“, p. 101–110.

- ³² Žr. „Mūsų girių“ žurnalo 1943 m. numerių kronikos žinutes.
- ³³ *Girios aidas*, p. 7–9.
- ³⁴ G. Isokas, *Lietuvos girių ir medžioklės istorija*, Vilnius, 2006, p. 375.
- ³⁵ *Lietuvos miškų metraštis*, p. 80.
- ³⁶ *Ibid.*, p. 80, 81.
- ³⁷ A. Brukas, „Pakirstos šaknys“, *Baltijos miškai ir mediena*, 2010, Nr. 8–9, p. 10.
- ³⁸ S. Karčiauskas, *Miškų istorijos rankraščiai*, Lietuvos žemės ūkio universiteto Miškotvarkos katedros archyvas, 9 byla, p. 125.
- ³⁹ *Lietuvos miškų metraštis*, p. 80, 81.
- ⁴⁰ *Ibid.*, p. 81, 82.
- ⁴¹ *Lietuvos miškų statistika*, p. 15.
- ⁴² A. Brukas, D. Savickaitė, *Ignalinos girių paunksmėje*, Kaunas, 2005, p. 41.
- ⁴³ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1987, p. 18.
- ⁴⁴ „Ryžtingai gerinti darbą su kadrais“, *Mūsų girios*, 1959, Nr. 10, p. 1, 2.
- ⁴⁵ *Miškininkas Algirdas Matulionis*, Vilnius, 2011, p. 49, 79, 80, 89, 96, 105, 116, 120, 128.
- ⁴⁶ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, Vilnius, 2008, p. 26–29; N. Žemaitienė, „MGB–KGB agentūra okupuotoje Lietuvoje“, <http://www.genocid.lt/Leidyba/2/nijole2.htm>, p. 1–6; J. Banevičius, *Berija ir jo parankiniai Lietuvoje*, Kaunas, 1999, p. 241; V. Šernas, *Daugyvenės kraštas*, Vilnius, 1998, p. 165–179.
- ⁴⁷ A. Anušauskas, op. cit., p. 43; N. Žemaitienė, op. cit., p. 1–6.
- ⁴⁸ J. Banevičius, op. cit., p. 241.
- ⁴⁹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19759, t. 1, l. 173–179.
- ⁵⁰ J. Aukštaitis, *Vilnijos giriose*, Vilnius, 2007, p. 284.
- ⁵¹ P. Rečiūnas, *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir dabartis*, Vilnius, 2004, p. 186.
- ⁵² *Lietuvos miškų metraštis*, p. 462.
- ⁵³ *Miškotvarka ir jos raida*, Kaunas, 2002, p. 27.
- ⁵⁴ *Lietuvos miškų statistika*, p. 17.
- ⁵⁵ *Lietuvos miškų metraštis*, p. 456, 467.
- ⁵⁶ *Lietuvos miškotvarka ir jos raida*, p. 227.
- ⁵⁷ *Sibiro Alma Mater. 1941–1991 m.*, Šiauliai, 2005, p. 14, 29.
- ⁵⁸ V. Žemaitis, „Klaipėdos krašto miškus aplankius“, *Mūsų girios*, 1931, Nr. 2, p. 133, 134.

Gauta 2012 02 22

Valstybinis miškotvarkos institutas,
Pramonės pr. 11a, Kaunas

Algirdas Brukas

THE FATE OF EMPLOYEES OF THE LITHUANIAN FOREST INDUSTRY 1939–1953

Summary

The article explores the fate of employees of the Lithuanian State Forest Industry, a separate branch of the economy, between 1939 and 1953, the staffing policy in this industry and specific features and results of its implementation.

The forest was the location closely associated with the post-war resistance struggle, because a large number of partisan headquarters and hideouts were located in the forests. As a result, the work of forestry professionals and foresters and their attitude to events of that time were very important both to resistance fighters and the occupational government structures. The majority of them were under pressure to 'double deal', with the result that many left their jobs voluntarily as such conditions were not acceptable to them.

The article explores all the events related to the turnover and fate of staff in chronological order: their deaths due to all possible reasons, including at the hands of their own partisans or the collaboration of foresters with the Nazis and the Soviet forces; various reprisals – from deportations

and labour camps to violence; emigration to the west and the east due to political reasons; repatriation; peculiarities of employment of people who returned after deportation and imprisonment; the extent of employment of staff of Russian and other nationalities in the post-war years in the Lithuanian forestry system, etc.

If the number of full time employees of the industry at the beginning of the Second World War (3,900 people) is held as a point of reference, major losses of the industry can also be expressed in the following figures: one in every eleven employees of this industry was killed; one in four employees suffered reprisals and were sentenced for various periods of time; and one in three suffered physical or moral violence.

In the post-war years, only 75 Russian-speaking employees were recruited to the Lithuanian State Forest Industry and after Stalin's death, over 1,000 of people who returned after deportation and imprisonment were employed.

Holokaustas Alytaus apskrityje 1941 m.

Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m. – viena svarbiausių LGGRTC istorikų tyrinėjimų temų. Per pastaruosius dešimt metų žurnale „Genocidas ir rezistencija“ buvo paskelbta keliolika LGGRTC darbuotojų (Valentino Brandišausko, Alfredo Rukšėno, Stanislovo Buchavecko ir kitų) straipsnių apie holokaustą įvairiose Lietuvos apskrityse ir valsčiuose. Šio straipsnio autorius 2002 m. žurnale „Genocidas ir rezistencija“ yra paskelbęs straipsnį apie holokaustą Kauno apskrityje, dabar bus mėginama rekonstruoti žydų bendruomenių sunaikinimo procesą Alytaus apskrityje. Ši apskritis pasirinkta tirti dėl to, kad joje iki holokausto gyveno gausiausia Pietų Lietuvoje žydų bendruomenė (per 8 tūkst. žmonių). Tiriant holokaustą regioniniu aspektu, Alytaus apskritis dėl žydų bendruomenės gausumo ir reikšmės, manytina, tinkamiausia reprezentuoti Pietų Lietuvos (Dzūkijos) regionui. Straipsnyje siekiama atskleisti svarbiausius šio proceso etapus, bendruosius ir specifinius bruožus, žudynių vykdymo mechanizmą, įvardyti už šį nusikaltimą atsakingas institucijas ir vadovus bei pateikti holokausto aukų statistiką.

IVADAS

Straipsnyje toliau nagrinėjama holokausto Lietuvos provincijoje tema. Per pastaruosius dešimt metų žurnale „Genocidas ir rezistencija“ buvo paskelbta keliolika Lietuvos

gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro darbuotojų Valentino Brandišausko, Stanislovo Buchavecko ir Alfredo Rukšėno straipsnių apie holokaustą įvairiose Lietuvos apskrityse ir valsčiuose. Šio straipsnio autorius yra paskelbęs straipsnį apie holokaustą Kauno apskrityje¹, dabar bus mėginama rekonstruoti holokausto procesą Alytaus apskrityje 1941 m.

Kodėl pasirinkta kaip tik Alytaus apskritis? Tai lėmė keletas priežasčių. Pirma, žydų genocidas Alytaus apskrityje, autoriaus žiniomis, iki šiol nėra specialiai tyrinėtas. Galima paminėti labai informatyvų dr. Sigito Jегелеvičiaus straipsnį apie įvykius Alytuje pirmosiomis Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo dienomis². Vis dėlto šiame straipsnyje žydų persekiojimas tėra platesnės įvykių panoramos fragmentas, pasibaišiantis 1941 m. liepos mėn., t. y. dar iki žydų masinių suėmimų ir žudynių Alytaus mieste ir apskrityje. Iš užsienio autorių holokaustą Alytaus mieste yra tyręs Vokietijos istorikas Christophas Dieckmannas³. Jo straipsnyje nagrinėjamas ne tik žydų genocidas, bet ir sovietų karo belaisvių, civilių pabėgėlių iš Rusijos maršimas badu ir ligomis 1941–1944 m.

Kita svarbi priežastis – palyginti didelis išlikusių archyvinių dokumentų kiekis. Šis dokumentinis pamatas suteikia istorikams galimybę gana smulkiai atkurti holokausto procesą Alytaus apskrityje. Archyvinius dokumentus, kuriais rėmėsi straipsnio auto-

rius, galima suskirstyti į dvi dideles grupes. Pirmiausia tai nacių okupacijos laikotarpio dokumentai, saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA). Paminėtinas čia saugomas Alytaus apskrities viršininko fondas (f. R-1436). Jame yra net 203 nacių okupacijos laikotarpio bylos, didelė jų dalis tenka 1941 metams. Yra išlikę Alytaus apskrities viršininko raštų apie padėtį apskrityje 1941 m. liepos mėn., Alytaus miesto policijos nuovados viršininko raportas apie įvykius mieste ir valsčiuje, Alytaus apskrities valsčių policijos nuvadų viršininkų raportų Alytaus apskrities policijos vadui apie padėtį valsčiuose. Dauguma šių dokumentų parašyti 1941 m. liepos mėn. Juose atsispindi padėtis Alytaus mieste ir valsčiuose: karo veiksmų nuostoliai, gyventojų nuotaikos, pirmosiomis okupacijos savaitėmis policijos įstaigų ir partizanų (baltaraiščių arba pagalbinių policijos) vykdyti komunistų, sovietinių aktyvistų, pasilikusių raudonarmiečių ir žydų areštai. Didelė šių dokumentų dalis paskelbta dokumentų rinkinyje „Masinės žudynės Lietuvoje“ (2 dalis)⁴ ir V. Brandišausko sudarytame dokumentų rinkinyje „1941 m. Birželio sukilimas“⁵. Pastarajame dokumentų rinkinyje skelbiama net devyniolika Alytaus apskrities lietuviškosios administracijos įstaigų (daugiausia policijos nuvadų) dokumentų, tarp jų – ir atvirai antisemitinė Alytaus apskrities viršininko ir policijos vado kpt. Antano Audronio kalba. Dokumentų apie padėtį Alytaus apskrityje 1941 m. vasarą galima rasti ir kituose LCVA fonduose. Lietuvių savisaugos dalinių štabo fonde (f. R-660) saugomas Alytaus šaulių-partizanų kuopos dienynas, kuris registravo kuopos veiksmus nuo 1941 m. liepos 12 d. iki 1941 m. rugpjūčio 4 d., bei trumpa TDA Alytaus kuopos veiklos apžvalga, datuota 1941 m. rugpjūčio 31 d. Kitų Lietuvos apskričių fonduose panašaus pobūdžio dokumentų beveik neišliko. Svarbių dokumentų apie

padėtį Alytaus mieste ir apskrityje 1941 m. vasarą taip pat yra LCVA fonduose Nr. 745 ir Nr. 1567.

Antra svarbi archyvinių šaltinių grupė – Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) bylos. Ypač reikšmingas šio archyvo 58 (baudžiamųjų bylų) apyrašas. Straipsnio autoriui pavyko surasti kelias dešimtis baudžiamųjų bylų tų asmenų, kurie nacių okupacijos metais tarnavo policijoje, apskrities ir valsčių savivaldybėse, Alytaus kalėjime, buvo partizanų būrių nariai. Dalis šių asmenų įvairiomis formomis dalyvavo holokauste (suiminėjo žydus, sudarinėjo jų sąrašus, saugojo suimtus žydus, konvojavo juos į šaudymo vietą arba patys šaudė). Tokia archyvinė medžiaga suteikia galimybę atkurti holokausto procesą daugumoje Alytaus apskrities valsčių. Tarp holokausto istorijai svarbių LYA dokumentų verta paminėti Gardino vokiečių žandarmerijos susirašinėjamą dėl Marcinkonių geto panaikinimo (f. K-1, ap. 46, b. 1303). Straipsnio autorius taip pat naudojosi istorijos mokytojų kraštotyros darbais, aprašančiais tragišką žydų likimą kai kuriose Alytaus apskrities vietovėse (pvz., Varėnoje, Marcinkonyse).

Alytaus apskritis pasirinkta tirti dar ir dėl to, kad joje iki holokausto gyveno gausiausia Pietų Lietuvoje žydų bendruomenė (per 8 tūkst. žmonių). Tiriant holokaustą regioniniu aspektu, Alytaus apskritis dėl žydų bendruomenės gausumo ir reikšmės, manytina, tinkamiausia reprezentuoti Pietų Lietuvos (Dzūkijos) regionui.

Straipsnyje siekiama išnagrinėti holokaustą Alytaus apskrityje, atskleisti šio proceso etapus, bendruosius ir specifinius bruožus, pateikti holokausto aukų statistiką.

1941 m. vasarą Alytaus apskritį sudarė šešiolika valsčių: Alytaus, Alovės, Birštono, Butrimonių, Daugų, Druskininkų, Jiezno, Marcinkonių, Merkinės, Miroslavo, Rudnios, Seirijų, Simno, Stakliškių, I Varėnos ir

II Varėnos. Beveik visuose valsčiuose, išskyrus Alytaus (be miesto), Alovės, Birštono, Miroslovo ir Rudnios, gyveno gausios žydų bendruomenės. Neoficialiais Statistikos valdybos 1941 m. sausio 1 d. duomenimis, Alytaus apskrityje gyveno 8030 žydų (4,7 proc. apskrities gyventojų)⁶. Pasak kitų šaltinių, 1941 m. vasarą (iki masinių žydų žudynių) Alytaus apskrityje gyveno 8775 žydai ir 132 632 lietuviai⁷.

ALYTUS

Alytaus žydų bendruomenė buvo viena seniausių Lietuvoje. Manoma, kad pirmieji žydai į Alytų atsikėlė dar Vytauto Didžiojo laikais. Senosiose žydų kapinėse būta akmeninių antkapių su 400 metų senumo užrašais. Žydų bendruomenė Alytuje susiformavo XVI a. Alytus pradėjo sparčiai augti XIX a. pabaigoje ir tapo svarbiu Pietų Lietuvos miestu. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, mieste gyveno 482 žydai (33,6 proc. gyventojų). 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Alytuje gyventa 1715 žydų (27 proc. gyventojų)⁸.

Nepriklausomos Lietuvos laikais ir vokiečių okupacijos metais Alytus buvo apskrities centras ir didžiausias Dzūkijos miestas. 1930 m. Alytų aplankęs Petras Biržys-Akiras rašė, kad čia gyvena 7500 žmonių, iš jų 5000 lietuvių, 2300 žydų, 150 lenkų, 30 rusų ir 20 vokiečių. Lietuviai mieste turėjo 39, žydai – 139 krautuves. Žydai taip pat turėjo 10 mėšinių, 2 valgyklas, 6 viešbučius, 2 pirtis, skerdyklą, 2 kino teatrus, 2 žydų liaudies bankus, savitarpio kredito draugiją, malūnų ir lentpjūvių, spaustuvių, kalvių ir kt. įmonių. Kai kurios žydų šeimos turėjo didelius ūkius ir vertėsi žemdirbyste⁹. Ketvirtajame dešimtmetyje stiprėjant valstybės remiamų lietuvių verslininkų konkurencijai žydų vaidmuo ekonominiame miesto gyvenime sumenko.

Alytaus žydų bendruomenė turėjo savo maldos namus, mokyklą, ješivą, labdaros draugiją, didelę biblioteką, „Makabi“ sporto klubą. Mieste veikė įvairių žydų partijų ir politinių organizacijų skyriai. Dalis žydų jaunimo tarpukariu emigravo į Palestiną. 1939 m. Vokietijai okupavus Lenkiją, iš pastarosios (daugiausia iš Suvalkų regiono) į Lietuvą pasitraukė apie 2400 žydų pabėgėlių, dalis jų apsigyveno Alytaus apskrityje. 1940 m. sovietams okupavus Lietuvą, dauguma žydų pramonės ir prekybos įmonių ir įstaigų buvo nacionalizuotos, joms valdyti buvo paskirti komisarai. Gyvenimo lygis labai nusmuko. Dalį turtingesnių miesto žydų sovietai 1941 m. ištrėmė į Sovietų Sąjungos gilumą¹⁰.

Vokiečių kariuomenė Alytų užėmė pirmą karo dieną – birželio 22-ąją. Alytaus miestas ir valsčius smarkiai nukentėjo nuo karo veiksmų. 1941 m. liepos 6 d. Alytaus policijos nuovados viršininkas apskrities policijos vadui pranešė, kad Alytaus mieste sudegė 241 gyvenamasis namas ir 160 negyvenamųjų pastatų, o Alytaus valsčiuje – atitinkamai 27 ir 31¹¹.

Jau pirmosiomis karo dienomis buvo atkurta lietuvių administracija, policija, sukurta vadinamoji partizanų (Tautinio darbo apsaugos, toliau – TDA) kuopa. Pirmosiomis nacių okupacijos dienomis Alytuje šalia vokiečių komendantūros veikė ir lietuvių komendantūra. Pastarosios komendantas buvo kpt. Domininkas Jėčys. Netrukus jį pakeitė gen. št. mjr. Juozas Ivašauskas. Komendantūra glaudžiai bendradarbiavo su atsikuriančia policija, čia buvo renkamos žinios apie antivokiškai nusiteikusius gyventojus ir besislapstančius raudonarmiečius. Komendantūra organizavo jų gaudymą. Vokiečiai lietuvių komendantūra nepasitikėjo ir kelis kartus buvo ją išvaikę, tačiau ji vėl atsikurdavo. Vis dėlto po kelių savaičių lietuvių komendantūra buvo galutinai panaikinta¹². J. Ivašauskas taip pat buvo vadinamas Alytaus apskrities

apsaugos viršininku ir vadovavo apskrities partizanams. 1941 m. liepos 17 d. duomenimis, prie policijos ir kaimuose suorganizuotuose partizanų būriuose (jų nariai save laikė partizanais, o vietos gyventojai juos dažniausiai vadindavo baltaraiščiais) buvo 914 žmonių¹³. Alytaus mieste susiformavo TDA kuopa, kuriai iš pradžių vadovavo pats J. Ivašauskas, vėliau – ltn. Vladas Šimoliūnas. TDA kuopą sudarė smogiamasis būrys, 4 šaulių-partizanų (iš jų vienas – šaulių-pionierių) būriai ir geležinkelininkų skyrius prie 1-ojo būrio. Iš viso TDA kuopą sudarė 160 narių. Smogiamajam būriui vadovavo ltn. Jonas Borevičius¹⁴. Ši TDA kuopa buvo pavaldi Alytaus karo komendantūrai. 1941 m. rugpjūčio mėn. TDA kuopa ir kiti Alytaus apskrities partizanų būriai buvo reorganizuoti į pagalbinės policijos būrius.

Naktį iš 1941 m. birželio 22-osios į 23-iąją Alytuje prie Maršako malūno buvo užmušti du vokiečių patruliai. Kaltininkai nebuvo nustatyti. Už tai keršydami vokiečiai sušaudė nemažai (kai kurių žodžiais, net 150) Alytaus gyventojų. Civilių gyventojų šaudymui vadovavo vokiečių slaptosios lauko policijos (*Geheime Feldpolizei*) puskarininkis. Kauno ir Seirijų gatvių rajone vokiečiai darė kratas ir suiminėjo visus 15–50 metų amžiaus vyrus, nekreipdami dėmesio į jų tautybę. Šaudoma buvo naktį iš birželio 23-iosios į 24-ąją grupėmis po 20–25 žmones. Žudynės vyko Kauno gatvės šlaituose, Vilniaus gatvėje ir už tilto į Vilniaus pusę. Tarp nušautųjų buvo ir keli tą naktį budėję gatvėse, bet vokiškų dokumentų neturėję lietuvių policininkai: Pranciškus Valiulis, Rapolas Česynas, Stasys Linkevičius ir dar trys kiti. Nušautas buvo ir Alytaus gimnazijos kūno kultūros mokytojas Benjaminas Meškėlis¹⁵. Apskrities viršininko Stasio Maliausko 1941 m. rugpjūčio 25 d. sąrašo duomenimis, Alytaus apskrityje žuvo 271 vokiečių karys, apie 247 rusų kariai ir 319 lietuvių¹⁶.

Vienas iš Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) tikslų buvo atkurti Lietuvoje iki sovietų okupacijos veikusią administraciją. Į darbą valdžios įstaigose LLV kvietė sugrįžti iki 1940 m. birželio 15 d. ten dirbusius asmenis. LLV vidaus reikalų ministru buvo paskirtas plk. Jonas Šlepetys¹⁷. 1941 m. birželio 23 d. Alytaus gimnazijos mokytojo Mykolo Babiliaus iniciatyva buvo sušauktas vietos gyventojų susirinkimas, kurio tikslas buvo išrinkti komitetą viešajai tvarkai palaikyti. Lietuvių komitetas laikinuoju Alytaus apskrities viršininku išrinko S. Maliauską¹⁸. Jis 1941 m. birželio 26 d. kreipėsi į visas apskrities savivaldybes, pavesdamas buvusiems savivaldybių tarnautojams sudaryti vietose laikinuosius savivaldybės organus. Valsčių viršaičių pareigas turėjo eiti iki sovietų okupacijos šias pareigas ėję asmenys. Seniūnijose seniūnų pareigas turėjo eiti buvę seniūnai¹⁹. Alytaus apskrityje atsikūrė ir lietuvių viešosios policijos įstaigos. Alytaus apskrities policijos vadu tapo iki 1940 m. birželio 15 d. šias pareigas ėjęs Antanas Kaziūnas, kuris liepos 7 d. buvo paskirtas Druskininkų policijos nuovados viršininku. Vietoj jo liepos 7 d. Alytaus apskrities policijos vadu tapo Antanas Audronis. Jis rugpjūčio 13 d. iš šių pareigų buvo atleistas ir nuo tos pačios dienos Alytaus aps. policijos vado pareigas ėjo Stasys Krosniūnas (Krasnickas-Krosniūnas)²⁰.

Jau pirmosiomis okupacijos dienomis pradėti suiminėti pirmuoju sovietmečiu aktyviau pasireiškę komunistai, komjaunuliai, sovietų valdžios pareigūnai ir miškuose besislapstantys raudonarmiečiai. Kaip buvo rašoma TDA kuopos veiklos apžvalgoje, pagal piliečių pranešimus „buvo sulaikyti ir areštuoti 36 vietos komunistai, 9 raudonarmiečiai ir didesnis skaičius žydų“²¹. 1941 m. liepos 6 d. numatomų suimti asmenų sąrašė buvo įrašytas 51 asmuo, daugiausia lietuvių tautybės, be to, 2 žydai – gaisrininkų politi-

nis vadovas Mendelis Zingeris ir „saugumo agentas“ Chaimas Zingeris²². 1941 m. liepos 17 d. Alytaus apskrities viršininkas A. Audronis LLV vidaus reikalų ministrui pranešė:

„Policija vykdo areštus, daro kratas ir veda kvotas apie komunistus, plėšikus ir gاندonešius. Kvotos pristatomos vietos vokiečių karo vadovybei.

Pagal vokiečių įsakymą apskrityje sušaudyta 82 komunistai. Areštuotų yra 389, dar reikėtų areštuoti apie 345 komunistus.“²³

Žydus smarkiau persekioti pradėta nuo 1941 m. liepos vidurio. 1941 m. liepos 12 d. Alytaus apskrities viršininkas S. Maliauskas ir Alytaus apsaugos viršininkas (komendantas) gen. št. mjr. J. Ivašauskas išleido įsakymą, smulkiai reglamentuojantį žydų padėtį. Visiems apskrities žydams buvo įsakyta prisisiūti Dovydo žvaigždes, maistą krautu vėse ir turguose leista pirkti tik nuo 11 val., uždrausta supirkinėti maisto produktus iš ūkininkų ir pakelėse, samdyti nežydus, naudoti miesto parkais, išvykti iš gyvenamosios vietos be apskrities viršininko leidimo ir t. t. Žydai privalėjo dirbti viešuosius darbus ir vietos savivaldybei bei policijai atiduoti radijo imtuvus, dviračius ir motociklus²⁴.

1941 m. liepos 16 d. Alytaus apskrities policijos vadas aviacijos kpt. Stasys Krasnickas-Krosniūnas savo pavaldiniams pasakė neapykantos žydams kupiną kalbą: „Žydija, kaip išsigimusi tauta, kuri po priedanga raudonosios vėliavos aukščiausio sadizmo priemonėmis nori pavergti visą žmoniją ir ją sugyventinti, vokiečių tautos fiurerio radikaliomis priemonėmis labai greit tvarkoma. Reikia skaityti, kad šis klausimas jau išspręstas, tačiau atsiranda dar vienas kitas lietuvis, net ir policistas, kuris bando tą klausimą rišti savaip. Aš jums sakau, kad šituo klausimu dviejų nuomonių negali būti. Turi būti ir yra tik viena nuomonė, ji turi būti visu 100% pildoma, ji aiškiai apibrėžta Adolfo Hitlerio knygoje „Mano kova“ („Mein Kampf“).“²⁵

Netrukus Alytuje ir pradėta „spręsti žydų klausimą“ pagal A. Hitlerio nuomonę.

1941 m. liepos 26 d. Alytaus miesto burmistras informavo apskrities valdybą, kad Alytaus mieste gyvena 1231 žydas ir 7713 kitų tautybių (nežydų) žmonių²⁶. Yra žinių, kad 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. sandūroje vargingame Alytaus miesto rajone buvo įsteigtas nedidelis getas. Jame buvo sutelkta 1300–1500 žydų ne tik iš Alytaus miesto, bet ir iš apskrities. Gete buvo įsteigta Žydų taryba (*Judenrat*), kurios nariais tapo advokatai Halperinas, Salanskis ir Kopelis Nemunaitskis. Žydų tarybai valdžia pranešė apie įvairius žydams taikomus draudimus ir teisių suvaržymus²⁷.

1941 m. rugpjūčio viduryje Alytaus apskrities žydai pradėti gabenti į miesto kalėjimą. Iš viso į Alytų iš valsčių buvo pristatyta apie 1000 žydų vyrų ir moterų²⁸. Jie buvo laikomi Alytaus kalėjimo kieme. Pirmos masinės Alytaus žydų žudynės įvykdytos 1941 m. rugpjūčio 13 d. Prieš sušaudant Alytaus miesto žydai buvo suregistruoti – jie buvo suvaryti į saugumo policijos kiemą ir ten sudaryti jų sąrašai. Paskui žydai buvo nuvaryti į buvusio 2-ojo ulonų pulko kareivinių rajoną, o iš ten – į žudynių vietą miške. Tada buvo sušaudyta 617 žydų vyrų ir 100 moterų. Iki 1941 m. rugpjūčio 31 d. sušaudyti dar 233 Alytaus miesto ir apskrities žydai²⁹. Vokiečių saugumo policijos ir SD 3/A operatyvinis būrys, organizuojamas masines Lietuvos žydų žudynes, privalėjo vadovautis RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*, Vyriausiosios Reicho saugumo valdybos) direktyvomis. RSHA viršininkas Reynhardas Heydrichas 1941 m. liepos 2 d. direktyva SS ir policijos vadams okupuotoje Sovietų Sąjungos teritorijoje nurodė, kad operatyvinės grupės ir operatyviniai būriai privalo vykdyti Kominterno narių, profesionalių komunistinių veikėjų, aukštesnio ir itin aktyvių žemesnio rango komunistų partijos narių, liaudies komisarų

egzekucijas. Taip pat būtina vykdyti žydų, kurie yra partijos nariai, dirbo valstybinėje tarnyboje ar užsiėmė radikalia veikla, egzekucijas³⁰. Iš šios direktyvos aiškiai matyti, kad pirmiausia turėjo būti žudomi žydai, įtariamai buvę komunistais ir sovietiniais pareigūnais.

Buvusio Alytaus rajono kriminalinės policijos viršininko Alfonso Nykštaičio liudijimu iš Kauno į Alytų buvo atvykęs SS oberšturmfiureris Joachimas Hamannas su keturiais puskarininkiais. Alytaus saugumo policijos viršininkui Pranui Zenkevičiui jis nurodęs iš valsčių į Alytų pristatyti atitinkamą skaičių žydų vyrų ir moterų. J. Hamannas su Alytaus karo belaisvių stovyklos vadovybe susitarė, kad paskirtų karo belaisvių duobėms kasti. Duobės buvo iškastos netoli kalėjimo buvusiam Vidzgirio miške. Pirmuosius žydų šaudymus Alytuje 1941 m. rugpjūčio mėn. vykdė J. Hamanno vadovaujami vokiečių SD pareigūnai ir Alytaus policininkai bei baltaraiščiai. Žudynių vietoje buvo ir Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius. Sušaudytųjų lavonus užkasė sovietiniai karo belaisviai³¹.

Po kelių dienų J. Hamannas vėl grįžo į Alytų kartu su lietuvių policijos 1-ojo bataliono Kaune ltn. Broniumi Norkumi. J. Hamannas pranešė P. Zenkevičiui, kad nuo šiol Alytaus apskrityje žydus šaudys B. Norkaus vadovaujamas specialusis būrys (1-ojo bataliono 3-ioji kuopa). J. Hamanno įsakymu B. Norkui turėjo būti perduodami vertingi sušaudytų žydų daiktai (auksiniai žiedai, laikrodžiai ir pan.). Kitą dieną po atvykimo J. Hamannas su B. Norkumi organizavo naują žydų žudymo akciją. Šį kartą buvo sušaudyta apie 50 žydų vyrų. Šaudė 4 vokiečiai puskarininkiai ir vietiniai pagalbiniai policininkai. Tarp sušaudytųjų buvo senas žydų rabinas. Jį esą nušovė pats Alytaus apskrities komentantas gen. št. mjr. J. Ivašauskas³².

Po šių žudynių į Alytų B. Norkaus ir jaunesn. ltn. J. Obelenio vadovaujamas būrys

buvo atvykęs dar kelis kartus. Paprastai šis būrys (20–30 vyrų) atvažiuodavo iš Kauno autobusu. Žydai būdavo šaudomi miške, netoli vadinamojo Kaniūkų tilto per Nemuną³³.

Didžiausios Alytaus žydų žudynės surengtos 1941 m. rugsėjo 9 d. Žydus šaudė iš Kauno atvykęs B. Norkaus ir J. Obelenio vadovaujamas būrys. Į žudynių vietą žydus varė, ten juos saugojo vietiniai policininkai ir baltaraiščiai. Prieš sušaudant iš žydų buvo atimti vertingesni daiktai (laikrodžiai, žiedai, pinigai). Žudynės truko kelias valandas. Po jų B. Norkaus būrys išvažiavo žudyti Seirijų žydų³⁴.

Pasak Karlo Jägerio raporto, 1941 m. rugsėjo 9 d. Alytuje buvo sušaudyti 1279 žydai: 287 vyrai, 640 moterų ir 352 vaikai³⁵.

Vertingesnius sušaudytų žydų daiktus (riešutmedžio baldus, krištolinius indus, aukso ir sidabro dirbinius ir t. t.) išsidalijo aukštesnieji Alytaus miesto saugumo policijos valdininkai, miesto ir apskrities savivaldybių pareigūnai, policijos vadai ir kiti prie žydų turto prilindę veikėjai. Vokiečiams įsakius žydų turtą įkainoti, minėti asmenys sudarė komisijas, kurios nustatė juokingai mažas žydų turto kainas ir sumokėjo už jį savivaldybėms menkas pinigų sumas. Įvairūs menkaverčiai daiktai ir aukų drabužiai buvo parduoti iš varžytinių. Jas organizavo savivaldybės. Nužudytų žydų namai buvo nacionalizuoti, jiems paskirti valdytojai. Žydų turėta žemė ir inventorius buvo išnuomoti „nuspelniusiems“ vokiečių talkininkams ir jų giminėms. Geresnius namus pasiėmė vokiečių įstaigos. Malūnai, lentpjūvės ir kitos įmonės perėjo apskrities valdybos Pramonės skyriaus žinion³⁶.

BUTRIMONYS

Butrimonyse gyveno viena seniausių Lietuvoje žydų bendruomenių. Carinės Rusi-

jos laikais Butrimonys priklausė Trakų, o Lietuvos Respublikos ir nacių okupacijos metais – Alytaus apskrčiai. Miestelyje ir jo apylinkėse buvo apsigyvenę ir keli šimtai totorių. 1930 m. Butrimonyse gyveno 887 žydai. Vietos žydų bendruomenė turėjo mūrinę sinagogą, mokyklą mokomąja hebrajų kalba, labdaros draugijų, 52 (iš 54) krautuves, aludžių, kepyklų ir kitų įmonių. Žydų liaudies bankas Butrimonyse prieš Antrąjį pasaulinį karą turėjo 230 narių. Dalis žydų jaunimo tarpukariu emigravo į Palestiną. Paskutinis (iki holokausto) miestelio rabinas buvo Abraomas Mošė Vitkindas³⁷.

Vokiečių kariuomenė Butrimonis užėmė 1941 m. birželio 23 d. Tos pačios dienos popietę aktyvesni vietos lietuviai įsteigė Laikinąjį komitetą, kuris turėjo vykdyti vietinės valdžios funkcijas, iki bus atkurta valsčiaus savivaldybė ir kitos valdžios įstaigos. Komiteto pirmininku buvo išrinktas mokytojas Petras Savickas, jo pavaduotoju – Juozas Melenkevičius. Valsčiaus viršaičiu tapo Vladas Palukaitis. Butrimonių miestelio seniūnu buvo paskirtas Juozas Jaseliūnas; jis šias pareigas ėjo ir Lietuvos Respublikos laikais³⁸. Pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis Butrimonių miestelyje susikūrė lietuvių partizanų (sukilėlių) būrys. Jame buvo apie 40 narių. Partizanai pradėjo suiminėti komunistus, komjaunuolius ir sovietų valdžios aktyvistus³⁹. Iki 1941 m. liepos 6 d. Butrimonyse buvo sulaikyta 17 asmenų, iš jų 7 žydai⁴⁰. Laikinuojų valsčiaus policijos nuovados viršininku birželio 23 d. buvo paskirtas Vladas Žička. Liepos 7 d. jį pakeitęs K. Pilonis 1941 m. liepos 15 d. raporte apskrities policijos vadui pranešė, kad lig tol miestelyje 1 komunistas sušaudytas, 10 komunistų perduoti vokiečiams, dar 17 – uždaryti į areštinę. Dėl žydų šiame raporte sakoma, kad šis „klausimas labai aktualus, nes miestelyje gyvena per 2000 žydų, kuriuos artimiausiu laiku reikėtų sutvarkyti“⁴¹. K. Pi-

lionio nurodytas Butrimonių žydų skaičius, regis, yra padidintas. 1941 m. liepos 27 d. žiniomis, miestelyje gyveno 786 žydai (iš jų 56 vaikai iki 6 metų) ir 530 kitų tautybių žmonių⁴². Pasak kitų šaltinių, 1941 m. vasarą (data nėra tiksliai žinoma) visame Butrimonių valsčiuje gyveno 1219 žydų⁴³. Butrimonių policijos nuovados žinioje taip pat buvo Punios ir Pivašiūnų bažnytkaimiai. 1941 m. liepos 31 d. K. Pilonis tapo Birštono policijos nuovados viršininku, o į jo vietą paskirtas buvęs II Varėnos policijos nuovados viršininkas Leonardas Kaspariūnas-Kasperskis⁴⁴. Šis veikėjas suvaidino svarbų vaidmenį organizuojant vietos žydų areštus ir žudynes.

Butrimonių žydai pradėti persekioti pirmosiomis nacių okupacijos dienomis. Iš pradžių buvo suiminėjami pavieniai žydai, dažniausiai komunistai, komjaunuoliai ir sovietų valdžios šalininkai. Vėliau teroras įsibėgėjo ir buvo nukreiptas prieš visus žydų tautybės gyventojus. Nacių okupacijos pradžioje vietiniai policininkai pieninės kieme nušovė Šimoną Naginą. Turtingesniems miestelio žydams buvo įsakyta išsikraustyti iš namų, žydams uždrausta vaikščioti šaliogatviais, išeiti į gatvę po 18 val., jie turėjo ant drabužių prisisiūti geltonas Dovydo žvaigždes, galiojo kiti laisvės suvaržymai. Pirmosiomis okupacijos savaitėmis buvo nužudyti Elijahu Mazovskis ir Kušelevičius. Miestelio žydai kentė įvairias patyčias. Rabinas A. M. Vitkindas kartu su savo patarnautojais buvo verčiamas deginti religines žydų knygas, daužyti sinagogos langus ir pan.⁴⁵ Apie 1941 m. liepos mėn. buvo suimti 4 butrimoniškiai mokytojai žydai – Samuelis (?) Arpachsanderis, Berlas Vineckis, Hilelis Milšteinas, Litvinas, taip pat Inda Binderienė ir Šoferienė. Jie buvo nuvaryti į Alytų, kur vėliau sušaudyti⁴⁶. Šiuos ir vėlesnius areštus paliudijo ir tuometinis Butrimonių seniūnas J. Jaseliūnas: „Pirmiausia buvo suimta apie 60 vyrų, jaunų, stiprių vyrų. Tame tarpe visi

mokytojai. Tam reikalui buvo iškviestas žydų seniūnas į policiją, kur Kasperiūnas iš sąrašo nurodė, kokius būtent vyrus iškviesti į Butrimonių turgaus aikštę. Aš taip pat tuo laiku buvau iškviestas pas Kasperiūną į turgaus aikštę. Jis paaiškino, kad jie reikalingi darbams. Man Kasperiūnas įsakė, kai susirinks visi, išrikiuoti juos ir pranešti jam. Žydų seniūnas pranešė visiems vyrams, kuriuos nurodė Kasperiūnas, kad susirinktų turgaus aikštėje. Kuomet jie susirinko, aš išrikiavau po keturis ir pranešiau Kasperiūnui. Kasperiūnas atėjo su policininkais, suskaitė juos ir policininkams liepė saugoti, kad nepabėgtų; o pats nuėjo arklio. [...] Po to tie policininkai ir Kasperiūnas raitas ant arklio išvarė tuos vyrus į Alytų. Aš į Alytų nevariau. Tie vyrai iš Alytaus negrįžo.⁴⁷

Pirmieji masiniai Butrimonių žydų areštai vyko 1941 m. rugpjūčio 10–12 d. Tomis dienomis daugiausia buvo suimami 18–40 metų žydų vyrai. Tada suimta 120–150 žydų⁴⁸. Tuometinis Butrimonių policijos viršininkas L. Kasperiūnas-Kasperskis davė nurodymą atimti iš žydų auksinius ir sidabrinius žiedus, laikrodžius ir geresnius drabužius. Suimtus žydus vietiniai baltaraiščiai konvojavo į Alytų. Jau nuo 1941 m. rugpjūčio 13 d. Alytuje pradėta šaudyti šio miesto ir aplinkinių apskrities miestelių (taip pat ir Butrimonių) žydus.

Antroji Butrimonių žydų areštų banga nusirito rugpjūčio 15–17 (kitais duomenimis – 22) d. Policijos viršininkas L. Kasperiūnas-Kasperskis vėl iškviėtė žydų seniūną ir įsakė žydus susirinkti turgaus aikštėje. Šį kartą policininkai atrinko apie 400 žmonių. Tarp jų buvo moterų, vaikų ir senelių. Suimtieji iš pradžių buvo nuvaryti į miestelio areštinę, o paskui tą pačią dieną – į Alytų. Ten jie buvo uždaryti į kalėjimą ir vėliau sušaudyti⁴⁹.

Rugpjūčio pabaigoje L. Kasperiūno-Kasperskio nurodymu Butrimonių valsčiaus

viršaitis Pranas Proškus-Praškevičius pradėjo rūpintis geto steigimu. Buvo parinkta vieta Totorių gatvėje ir čia perkelti likusieji miestelio ir valsčiaus žydai (apie 600 žmonių). Į Butrimonių getą taip pat buvo atkelti Stakliškių (apie 300 žmonių) ir Punios žydai. Getą saugojo policija⁵⁰. Butrimonyse getas veikė tik apie dvi savaites. Geto panaikinimo išvakarėse visi Butrimonių žydai naktį buvo suvaryti į miestelio pradžios mokyklą. Rytojaus dieną – 1941 m. rugsėjo 9-ąją – iš Alytaus atvažiavo autobusas su maždaug 20 SS oberšturmfiurerio J. Hamanno mobiliojo būrio kareivių. Po pietų vietiniai policininkai ir baltaraiščiai pradėjo varyti žydus iš mokyklos ir rikiuoti į kolonas. Geresnius drabužius vilkintiems žydams buvo įsakyta nusirengti iki apatinių. Žydų kolonos buvo nuvarytos į Klydžionių kaimą, esantį už 2 km nuo Butrimonių. Ten, prie Gudaičio sodybos, jau laukė dvi didelės duobės. Jas iškasė policininkų suvaryti miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai. Pasmerktieji buvo susodinti netoliese pievoje, grupėmis vedami prie duobės ir šaudomi. Šaudė ypatingojo būrio kareiviai, o vietiniai policininkai ir baltaraiščiai saugojo mirties laukiančius žydus. Žudynes stebėjo ir vokiečių karininkas su fotoaparatu. Šaudymas baigėsi vakare. Tada žudikai grįžo į Butrimonis ir „darbo“ pabaigą atšventė miestelio valgykloje su samane ir alumi⁵¹. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje žiniomis, 1941 m. rugsėjo 9 d. Butrimonyse buvo nužudyta 740 žydų (67 vyrai, 370 moterų ir 303 vaikai)⁵². Taip žuvo paskutiniai Butrimonių, Stakliškių ir Punios žydai.

Saujelei butrimoniškių žydų pavyko išvengti rugsėjo 9 d. masinių žudynių, tačiau jie ir toliau buvo persekiojami, suimami ir šaudomi. Antai 1942 m. balandžio 4 d. Butrimonių policija Žaliosios vienkiemyje ieškojo besislapstančių žydų. Apžiūrint miško pakraštyje stovinčią pirtį į policininkus buvo

mesta granata ir paleisti šūviai. Policininkai irgi atidengė ugnį ir padegė pirtį. Iš jos išbėgo du žydų vyrai ir dvi moterys. Vienas vyras buvo nušautas vietoje (yra žinių, kad tai buvęs Zėlikas Šusteris), o kitas, nors sunkiai sužeistas, pabėgo. Žydų moterys buvo sulaikytos. Apžiūrint pastatus, sodyboje rastas mažas žydų vaikelis. Kitai žydų grupei susišaudymo metu pavyko nepastebėtai pasitraukti iš vienkiemio. Kaip tik jie ir paliko mažylį. Per susišaudymą buvo sužeistas pagalbinis policininkas Pranas Proškus. Vienkiemio savininkai buvo trys lenkų kilmės broliai Gelumbauskai – Bronius, Jonas ir Petras. Policininkai juos taip pat suėmė. Kartu su Gelumbauskais policininkai į Butrimonis išsivežė dvi žydes moteris ir vaikelį. Suimtieji buvo uždaryti į areštinę, o kiek vėliau išvežti į Alytų. 1942 m. balandžio 12 d. Daugų kolonijoje policija sulaukė 6 asmenų žydų šeimą. Galbūt tai buvo iš Žaliosios vienkiemio per susišaudymą pabėgusi žydų grupė⁵³. Bronius ir Petras Gelumbauskai už žydų slėpimą buvo sušaudyti Alytuje. Jų sodyboje slėpėsi Lipa Garbovskis, Stakliškių gyventojas Caelis su žmona Rocha (ji čia pagimdė sūnelį, kuris buvo rastas per policijos antpuolį), vėliau prie jų prisidėjo Zėlikas ir Ada Šusteriai, Ados brolis Baruchas ir 16 metų sesuo. Visi jie policijos buvo sulaikyti ir sušaudyti. Iš Žaliosios vienkiemio pabėgęs sužeistas vyras netrukus irgi buvo suimtas. Policijos viršininko J. Kvaraciejaus įsakymu į Butrimonių žydų kapinėse sušaudė policininkai Jonas Steponkevičius ir Pranas Germanavičius⁵⁴.

Nacių okupacijos ir karo pabaigos sulaukė vos keliolika Butrimonių valsčiaus žydų. Viena iš išsigelbėjusiųjų – Dora Lipkovičienė (g. 1924 m.). Jos tėvas Ziselis ir brolis 1941 m. buvo išvežti į Alytų ir ten sušaudyti⁵⁵. Mirties pavyko išvengti Dvorai Ickovič-Lozanski bei jos dukterims Rivai Lozanski-Bogomolnajai ir Cilei Lozanski-Šeinker. Jų sesuo Nechama Lozanski 1941 m. vasarą buvo suimta,

sumušta ir sušaudyta Alytuje. Ten pat buvo nužudytas ir šeimos galva Baruchas Lozanskis. D. Lozanski su dukra Riva 1941 m. rugsėjo 9 d. kartu su kitais pasmerktaisiais buvo varomos į Klydžionių kaimą sušaudyti. Pakeliui joms pavyko nepastebėtoms iš kolonos pasitraukti ir pasislėpti krūmuose. Iki pat nacių okupacijos pabaigos jos slapstėsi pas geros valios žmones. Gyva išliko ir Šifra Eidelmanienė (g. 1925 m.), kuri žudynių dieną iš mokyklos pabėgo ir pasislėpė⁵⁶.

Dėl itin jūžlaus savavaliavimo policijos nuovados viršininkas L. Kaspariūnas-Kasperskis iš Butrimonių buvo iškeltas dirbti policijos nuovados viršininku į Birštoną. Išvažiuodamas iš Butrimonių, prisigrobtą turtą jis vežėsi 14–15 didelių vežimų. Vietos gyventojai tai matydami sakė: „Važiuoja žydų karalius Kasperskis.“⁵⁷

DAUGAI

1914 m. Dauguose gyveno 110 žydų šeimų (žydai sudarė apie 60 proc. miestelio gyventojų). Pirmojo pasaulinio karo metais šiame miestelyje rado prieglobstį nemažai žydų pabėgėlių iš Vilniaus. Atbėgėliai suaktyvino viešąją Daugų gyvenimą, įsteigė biblioteką. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Daugų valsčiuje gyveno 363 žydai. Dauguma miestelio žydų vertėsi prekyba, amatais ir žvejyba. Turgaus diena buvo trečiadienis. Žydams priklausė du malūnai. Bendruomenė turėjo maldos namus ir Tarbuto mokyklą, kurioje tarpukariu mokėsi 75 vaikai⁵⁸.

Pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis Daugų valsčiuje buvo atkurta lietuvių administracija ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Bernardas Vadeika. Daugų valsčiaus policijos nuovados viršininko pareigas laikinai ėjo vachmistras Valerijonas Paulauskas⁵⁹. Policijos nuovadoje iš pradžių tarnavo tik 3

policininkai. Valsčiaus policijos viršininkui taip pat buvo pavaldus gana gausus (150 vyrų) vadinamasis partizanų būrys, kuriam vadovavo Kostas Vasiliauskas. Valsčiaus policijos viršininkas 1941 m. liepos 16 d. Alytaus policijos vadui pranešė, kad „mažumų klausimas aktualus, nes Daugų miestely yra 80% žydų ir kaimuose vienas kitas rusas bei lenkų tautybės“⁶⁰. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Daugų miestelyje gyveno 418 žydų (iš jų 55 vaikai iki 6 metų) ir 193 kitų tautybių asmenys⁶¹. Apie 1941 m. rugpjūčio mėn. valsčiaus viršaitis B. Vadeika gavo įsakymą iš Alytaus sudaryti valsčiaus žydų sąrašą. Kadangi tai padaryti jis atsisakė, 1941 m. rugpjūčio 15 d. iš savo pareigų buvo atleistas⁶². 1941 m. vasaros viduryje Daugų valsčiuje buvo suimta ir išvežta (greičiausiai į Alytų) 42 asmenys, iš jų 30 žydų⁶³. 1941 m. rugpjūčio antrojoje pusėje arba rugsėjo pradžioje likusius miestelio žydus vietiniai policininkai ir baltaraiščiai išvarė į Alytų. Ten Daugų žydai buvo sušaudyti kartu su Alytaus miesto ir kitų valsčių žydais. Paliktam žydų turtui tvarkyti buvo sudaryta speciali komisija: valsčiaus viršaitis Petras Juonys (komisijos pirmininkas), pašto viršininkas Jonas Blažys ir valsčiaus policijos viršininkas Jonas Venčauskas. Komisija pardavinėjo paliktą žydų turtą valsčiaus gyventojams⁶⁴.

DRUSKININKAI

1921 m. Druskininkuose gyveno 294 žydai. Vokiečių kariuomenė miestą užėmė jau pirmą karo dieną – 1941 m. birželio 22-ąją. Pirmosiomis nacių okupacijos dienomis buvo atkurta lietuvių administracija ir policija. Druskininkų valsčiaus viršaičiu ir miesto burmistru tapo Tomas Jakavonis. Laikinuoju Druskininkų policijos nuovados viršininku 1941 m. birželio 23 d. buvo paskirtas Vladas Bajerčius. Valsčiaus policijos nuovadoje

liepos pradžioje tarnavo 11 policininkų⁶⁵. Nuo 1941 m. liepos 7 d. Druskininkų valsčiaus policijos nuovados viršininko pareigas ėjo buvęs Alytaus apskrities policijos vadas Antanas Kaziūnas⁶⁶. Vokiečių okupacijos pradžioje Druskininkų valsčiuje gana aktyviai buvo persekiojami pasilikę komunistai, komjaunuoliai ir sovietų valdžios šalininkai. Iki 1941 m. liepos 18 d. valsčiuje sušaudyti 26 komunistai, 1 plėšikas ir 1 „provokatorius skundikas“. Policijos nuovados viršininkui buvo pavaldus vadinamasis partizanų būrys, kuriam tuomet priklausė 38 asmenys (būrio vadas – ats. lt. Jakavonis). Partizanai (vėliau reorganizuoti į pagalbinės policijos būrį) naktimis patruliavo gatvėse, saugojo sandėlius ir bazes, padėjo policijai perkelti žydus į getą, kuris pradėtas steigti 1941 m. liepos 16 d. Nacių okupacijos pradžioje policininkai surinko apie 60 žydų ir įsakė jiems sunaikinti SSRS vadų skulptūras. Kadangi žydai nenorėjo to daryti, policininkai mušė juos šautuvų buožėmis ir grasino sušaudyti. Tada žydai nugriovė skulptūras, o šipulius sumetė į duobę⁶⁷. Liepos viduryje miesto ir apylinkių žydai buvo suvaryti į getą. Jiems įsakyta nešioti skiriamuosius ženklus (šešiakampes žvaigždes). 1941 m. liepos 27 d. duomenimis, Druskininkuose gyveno 657 žydai (iš jų 77 vaikai iki 6 metų amžiaus). Kitų tautybių gyventojų mieste tada buvo 1972 asmenys⁶⁸. Pačiuose Druskininkuose esą buvo nužudyti 6 žydai. Druskininkų miestas su apylinkėmis buvo prijungtas prie Balstogės srities, o lietuvių administracija panaikinta. Druskininkų getas panaikintas 1943 m. sausio mėn. Žydai (apie 800 žmonių) iš jo buvo išvežti į Gardiną ir vėliau nužudyti mirties lageryje⁶⁹.

JIEZNAS

Jiezne žydai pradėjo kurtis XIX a. viduryje. 1915 m. caro valdžia ištremė žydus į Rusiją.

Dalis jų po Pirmojo pasaulinio karo vėl grįžo į gimtąjį miestą. 1921 m. Jiezne gyveno 319 žydų, o apie 1930 m. – 68 žydų šeimos. Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, dauguma jų vertėsi prekyba ir amatais. Apie 1930 m. Jiezne žydai turėjo 16 (iš 18 buvusių) krautuvių, 2 malūnus, 3 (iš 6 buvusių) aludes, 2 valstybinės degtinės parduotuves, žydų liaudies banko skyrių. Miestelyje taip pat buvo sinagoga, mokykla hebrajų kalba (50 mokinių), pradžios mokykla (mokytoja Ida Kibarskaitė) ir žydų biblioteka⁷⁰. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Jiezno miestelyje gyveno 238 žydai (iš jų 17 vaikų iki 6 metų amžiaus) ir 447 kitų tautybių gyventojai⁷¹.

Nacių okupacijos pradžioje buvo atkurta lietuviška Jiezno valsčiaus administracija. Viršaičiu buvo paskirtas ir šias pareigas nuo birželio 23 d. ėjo Jurgis Randis, viršaičiu buvęs ir Lietuvos Respublikos laikais⁷². Taip pat paskirti valsčiaus seniūnai. Viršaitis J. Randis Jiezno seniūnu paskyrė Aleksejų Norkūną; jis šias pareigas ėjo maždaug iki 1941 m. gruodžio 1 d.⁷³ Jiezno policijos nuovados 1941 m. liepos 6 d. tarnautojų sąrašo duomenimis, nuovadoje tarnavo 4 pareigūnai. Bolius Karlonas nuo birželio 25 d. ėjo nuovados viršininko pareigas⁷⁴. Pareigūnai Jiezno nuovadoje dažnai keitėsi. Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Jiezno policijos nuovados viršininko pareigos patvirtintos Vladui Bajerčiui⁷⁵. Tiksliai nėra žinoma, kada V. Bajerčius pradėjo eiti šias pareigas.

Pirmosiomis karo dienomis Jiezne J. Randis sušaukė susirinkimą, kuriame dalyvavo nepriklausomos Lietuvos laikų Šaulių sąjungos nariai, kiti nepriklausomybę atkurti norintys asmenys. Susirinkime buvo sudarytas partizanų (sukilėlių) TDA būrys, jo vadu tapo buvęs nepriklausomos Lietuvos karininkas lttn. Jonas Valatka. Jiezno partizanai pirmosiomis nacių okupacijos dienomis

pradėjo suiminėti sovietinius aktyvistus ir nespėjusius pasitraukti raudonarmiečius⁷⁶.

Okupacijos pradžioje Jiezno žydai privalėjo dirbti viešuosius darbus. 1941 m. rugpjūčio mėn. policijos nuovados viršininko V. Bajerčiaus įsakymu seniūnas A. Norkūnas su policininkais ir baltaraiščiais vaikščiojo po žydų namus, liepdami vyrams ir moterims susirinkti Jiezno aikštėje. Paskui žydai buvo varomi į darbus⁷⁷.

Jiezno valsčiaus lietuvių policininkai ir baltaraiščiai nuo pirmųjų okupacijos dienų persekiojo vietos gyventojus – tiek lietuvių, tiek žydų tautybės komunistus, komjaunuolius, sovietinius aktyvistus, kurie sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m.) bendradarbiavo su okupaciniu sovietų režimu. Jie buvo suimami, uždaromi į areštines, tardomi, baudžiami. Vieną 1941 m. liepos pirmosios pusės dieną Jiezno partizanai Jeronimas Budrevičius, Petras Marcinkevičius, Bronius Katinas, Jonas Klibauskas, Bajoras ir vokiečių kariai išvarė sovietinius aktyvistus, komunistus – žydus Abraomą Dragitą, Mozę Bloką, Iciką Kušelevičių, Maišickę ir lietuvių Adelę Skirnevičienę, Stasį Karalevičių – iš valsčiaus savivaldybės pastato per miestą prie plento, kur suimtieji buvo susodinti į dengtą sunkvežimį. Pasmerktieji (4 žydai ir 2 lietuviai) buvo nuvežti į Musninkų kaimo pamiškę. Čia baltaraiščiai ir vokiečiai juos sušaudė. Vėliau iš Jiezno atvesti duobkasiai užkasė lavonus. Nužudytųjų palaikai 1956 m. buvo perkelti į Jiezno kapines⁷⁸.

1941 m. liepos mėn. buvo sudaryta komisija, į kurią ėjo viršaitis J. Randis, policijos viršininkas V. Bajerčius, pagalbinės policijos vadas J. Valatka, mokytojas Adomas Bereiša, kunigas Jonas Galaunė, pagalbinis policininkas Jonas Palionis ir kt. Jie sprendė, ką daryti su suimtais komunistais, sovietiniais aktyvistais ir žydais, laikomais areštinėje ir saugomais pagalbinių policininkų. Komisijos posėdis įvyko 1941 m. liepos 15 d. J. Valatka

buvo sudaręs apie 40 suimtųjų sąrašą. Du komunistus jis pasiūlė sušaudyti. Kunigas J. Galaunė tam pasipriešino. Galiausiai buvo nutarta 4 asmenis paleisti, o kitus, tarp kurių būta ir žydų, konvojuoti į Alytaus kalėjimą. Kiek vėliau apie 15 žmonių iš Alytaus sugrįžo, žydai nebuvo paleisti⁷⁹.

1941 m. rugpjūčio mėn. viršaitis J. Randis ir policijos nuovados viršininkas V. Bajerčius, vykdydami aukštesniųjų valdžios įstaigų nurodymus, organizavo žydų surašymą. Valsčiaus sekretorius Juozas Valatka, seniūnas A. Norkūnas ir kiti, vykdydami J. Randžio ir V. Bajerčiaus nurodymus, apėjo apie 40 žydų namų ir surašė jų šeimas. Anot A. Norkūno, surašyta apie 400 žmonių. Taip pat surašytas žydų kilnojamas ir nekilnojamas turtas⁸⁰.

Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytiš 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraščiu Nr. 3 sl. Kauno apskrities policijos vadui įsakė sulaikyti visus žydų tautybės vyrus nuo 15 metų amžiaus ir tas moteris, kurios bolševikų okupacijos laikotarpiu užsiėmė ir dabar užsiima bolševikine veikla. Sulaikyti asmenys turėjo būti surinkti prie magistralinių kelių ir apie tai specialiomis skubiomis priemonėmis turėjo būti pranešta Policijos departamentui⁸¹. Šį aplinkrašį vykdyti privalėjo ir Alytaus apskrities policijos nuovadų pareigūnai. Jiezno policijos nuovados viršininkas V. Bajerčius 1941 m. rugpjūčio 16 d. raportu informavo Policijos departamento direktorių V. Reivytiš, kad 89 Jiezne sulaikyti žydų tautybės asmenys (iš jų 26 moterys žydės) rugpjūčio 16 d. buvo išsiųsti į Prienus⁸². Žydus V. Bajerčiaus įsakymu suėmė policijos pareigūnai ir baltaraiščiai. Žydų vyrus ir moteris jie suvarė į Jiezno aikštę, o iš ten konvojavo į Prienus ir perdavė vietos kalėjimui⁸³. Sprendžiant iš minėtų duomenų, į Prienus buvo konvojuoti 63 žydai ir 26 žydės.

Vokiečių saugumo policijos ir SD 3/A operatyvinis būrys 1941 m. rugpjūčio 27 d.

Prienuose surengė masines žydų žudynes. Buvo sušaudyti 1078 žydų vyrai, moterys ir vaikai. Kartu su vietos žydais sušaudyti ir 89 iš Jiezno atvaryti žydai⁸⁴.

Alytaus apskrities policijos vadas S. Krosniūnas 1941 m. rugpjūčio 30 d. informavo Policijos departamento direktorių V. Reivytiš, kad, ėmus vykdyti jo aplinkrašį Nr. 3 sl., Jiezno nuovadijoje esantys žydai pradėjo slapstytis. Dalis jų vėliau sugrįžo į miestelį. Kadangi nuovados viršininkui nepavyko susisiekti su Prienų rajono saugumo policija ir kadangi tuo metu rajonų suskirstymas iš viso nebuvo galutinai paaiškėjęs, o aplinkraštis turėjo būti įvykdytas per dvi dienas, tolesni areštai buvo vykdomi su Alytaus rajono saugumo viršininko žinia. Iki rugpjūčio 31 d. į Alytų buvo atgabenti 38 žydai. Dalis žydų iki tol į miestelį dar nebuvo grįžę ir, gautomis žiniomis, slapstėsi miškuose. Nuovados viršininkui buvo duotas įsakymas, panaudojant pagalbinę policiją, juos sugaudyti ir iš miškų pristatyti į Alytų⁸⁵. 3/A operatyvinis būrys 1941 m. rugsėjo 9 d. surengė Alytuje masines žydų žudynes. Buvo nužudyti 1279 žydai: 287 vyrai, 640 moterų, 352 vaikai⁸⁶. Greičiausiai tada buvo sušaudyti ir S. Krosniūno raporte minimi 38 žydai, iš Jiezno išvežti į Alytų.

3/A operatyvinis būrys 1941 m. rugpjūčio 28 d.–rugsėjo 2 d. Jiezne sušaudė 144 žydus: 26 vyrus, 72 moteris, 23 vaikus⁸⁷. Žudynės vyko Strazdiškių kaime netoli Jiezno, apie 65 m nuo ežero, kairiajame Mekšrupio krante⁸⁸.

Egzekucijos išvakarėse apie 6 val. vakaro viršaitis J. Randis išsikvietė seniūną A. Norkūną ir liepė jam surasti darbininkų, kurie turės prie Mekšrupio upelio ties ežeru iškasti duobes. A. Norkūnas, vykdydamas viršaičio nurodymą, ėjo per Jiezno gyventojų namus, liepdamas šiems pasiimti kastuvus ir eiti kasti duobių. Duobių kasti buvo nusiųsti 5–8 žmonės. Kitą dieną J. Randis pasiuntė

A. Norkūną patikrinti, kaip kasamos duobės. Atvykęs į vietą, seniūnas rado duobes kasančius vietas gyventojus, kuriuos prižiūrėjo pagalbinės policijos narys Stasys Braga. Darbininkai kasė maždaug 50 metrų ilgio ir 5 metrų pločio duobę. Duobkasiams už darbą buvę sumokėta⁸⁹. Maždaug tuo pat metu, kai buvo pradėtos kasti duobės, Jiezno policijos nuovados policininkai ir baltaraiščiai pradėjo suiminėti žydus – vyrus, moteris ir vaikus. Tai darė maždaug 20 asmenų. Žydų vyrai buvo nuvesti į valsčiaus valdybos kiemą ir įkalinti pastato rūsyje, o suimtos žydės moterys ir vaikai uždaryti sinagogoje⁹⁰. Buvo suimta apie 250 žydų vyrų, moterų ir vaikų⁹¹. Kitą dieną į Jiezną atvyko 3 vokiečių ir 2 lietuvių karininkai bei apie 20 karių Lietuvos kariuomenės uniformomis. Vos atvykę, karininkai nuėjo pas policijos nuovados viršininką V. Bajerčių⁹². Netrukus prasidėjo žydų žudynės. 2 karininkai (vokietis ir lietuvis), atvykę lietuvių kariai, V. Bajerčius su policininkais ir Jonas Valatka su pagalbiniais policininkais nuėjo prie valsčiaus valdybos rūsiu, kur buvo uždaryti žydų vyrai. Jie buvo išvedami ir nurengiami iki apatinių drabužių, nuaunami batai, atimami vertingi daiktai. Lietuvių karininkas vaikščiojo su rimbu ir mušė žydus, kurie lėtai nusirenginėjo. Paskui, kai žydų vyrai – apie 50 asmenų – buvo nurengti, minėti du karininkai ir lietuvių kariai konvojavo juos į žudynių vietą prie ežero⁹³. Trys karininkai (2 vokiečių ir 1 lietuvių) su dalimi lietuvių karių ir vietiniais policininkais iš sinagogos išvestas moteris su vaikais, nurengę juos iki apatinių, rikiavo į koloną. Kiti saugojo į koloną surikiuotus žydus⁹⁴. Viršaitis J. Randis įsakė seniūnui A. Norkūnui ir policininkui V. Sakavickui atvežti negalinčius paeiti žydus. Jie žydą Zalcmaną su žmona ir dar vieną vyrą atvežė į sinagogą⁹⁵. Žydų moteris ir vaikus į žudynių vietą konvojavo J. Palionis, vietiniai baltaraiščiai ir policininkai. Kai kolona buvo

atvesta į žudynių vietą, žydų vyrai jau buvo sušaudyti, jų lavonai, neapiberti žemėmis, gulėjo duobėje. Ten žudynėms vadovavo ir komandas davė atvykęs lietuvių karininkas⁹⁶. Dalis Jiezno pagalbinių policininkų V. Bajerčiaus ir J. Valatkos įsakymu saugojo suimtuosius ir žudynių vietą, kad kas nors iš pasmerktųjų nepabėgtų. Taip pat jie privalėjo neprileisti prie egzekucijos vietos gyventojų⁹⁷. Žydų moterys ir vaikai – apie 200 žmonių – buvo atvesti prie duobės. Lietuvių karininkas paklausė, kas nori eiti šaudyti savanoriais. Pasisiūlė keli pagalbiniai policininkai⁹⁸. Paskui lietuvių karininkas davė komandą „Ugnis!“ Žydus iš maždaug 10 metrų atstumo šaudė Jiezno policininkai ir baltaraiščiai. Pasmerktuosius sušaudžius, lietuvių kariai sėdo į mašiną ir išvyko į Jiezną. Policininkai ir baltaraiščiai grįžo pėsti. Šaudymo vietoje buvo palikti keli pagalbiniai policininkai prižiūrėti duobes užkasančių darbininkų⁹⁹.

Alytaus apskrities viršininkas S. Maliauskas 1941 m. rugsėjo 6 d. sušaukė susirinkimą, kuriame savivaldybių viršaičius instruktavo, ką daryti su žydų turtu. Jis nurodė, kad žydų nekilnojamasis turtas turi būti surašytas ir perduotas saugoti į sandėlius. Žydų turtas, buvęs kam nors perleistas ar kieno nors pasisavintas, vis vien turėjo būti paimtas į sandėlį. Neteisėtai turtą pasisavinusiems asmenims turėjo būti keliamos bylos. Turtas sandėliuose turėjo būti saugomas iki atskiros viršininko nurodymo. Taip pat viršaičiams buvo liepta perimti savo žinion žydų gyvenamuosius namus, įmones, dirbtuves. Nurodyta, kad gyvenamuosius namus galima išnuomoti įstaigoms, tarnautojams, juose galima apgyvendinti neturinčius buto padėgėlius ir darbininkus. Nuomos kaina turėjo būti nustatyta pagal vietos sąlygas ir nuomininkų galimybes, namai turėjo būti išnuomojami raštiniu susitarimu¹⁰⁰. Atrodo, šio susirinkimo dalyvis buvo ir Jiezno valsčiaus viršaitis J. Randis. Po karo jis tvirtino,

kad, praėjus maždaug savaitei po žydų sušaudymo, apskrities viršininkas S. Maliauskas jį išsikvietė pas save ir instruktavo, ką daryti su likusiu žydų turtu¹⁰¹.

Netrukus po 1941 m. rugsėjo 6 d. susirinkimo, vadovaujant J. Randžiui ir V. Bajerčiui, buvo surašytas žydų turtas. Paskui J. Randis įsakė seniūnams skirti arklius ir vežimus žydų turtui suvežti. Seniūnas A. Norkūnas, kiti asmenys rinko iš žydų namų daiktus, vertybes, namų apyvokos reikmenis ir krovelę vežimus. A. Norkūnas turėjo prižiūrėti, kad šių daiktų kas nors nepasisavintų. Suvežant turtą talkino ir policininkai bei pagalbinės policijos nariai. Suvežti vertingi daiktai, namų apyvokos reikmenys buvo sukrauti keturiuose patalpose. Turtą, žydų namus saugojo J. Palionis ir kiti pagalbiniai policininkai¹⁰². Netrukus žydų turtas pradėtas išparduoti. Buvo išigyjami atskiri žydų daiktai. Viršaitis J. Randis išgijo lovą, veidrodį ir 6 kėdes, taip pat arklį, karvę, 5 centnerius bulvių, priklausiusių jiezniškiui žydai Josifui Gordunui¹⁰³. Seniūnas A. Norkūnas išgijo karvę, lovą, bufetą, 2 minkštas sofas, spintą. Už šiuos daiktus jis sumokėjo 1700 litų, sieninį laikrodį išgijo nemokamai¹⁰⁴.

Informacijos apie žydus gelbėjusius Jiezno valsčiaus gyventojus išlikę mažai. Algis Petkevičius (g. 1925 m.) iš Žideikonių kaimo padėjo sėkmingai išsislapstyti žydai Majerui, kuris po karo gyveno Vilniuje. A. Petkevičius kartu su Majeru eidavo į buvusį prie jo namų mišką, kur susitikdavo su sovietiniais partizanais¹⁰⁵. Žydą Majerą vargu ar galima kaltinti bendravus su sovietiniais partizanais. Žinant to meto tikrovę, ryšys su sovietiniais partizanais šiam žmogui buvo, ko gero, vienintelis būdas išlikti gyvam.

MARCINKONYS

Nacių ir sovietų karo išvakarėse Marcinkonyse gyveno 370 žydų. Dauguma jų vertėsi

prekyba ir amatais. Šlomas Kaplanas turėjo lentpjūvę ir malūną, grybų perdirbimo fabrikėliai priklausė Leizeriui Rušanskiui, Jaskulkai ir Abraomui Kobrovskiui. Vietos žydų bendruomenė turėjo hebrajišką pradžios (Tarbuto) mokyklą, knygų jidiš ir hebrajų kalbomis bibliotekas ir maldos namus¹⁰⁶. Iki Antrojo pasaulinio karo lietuvių ir žydų santykiai buvo geri. Vietiniai gyventojai prisimena žydus kaip labai teisingus žmones. Jie parduodavo lietuviams skolon maisto ir kitų prekių. Skolą buvo galima gražinti po pusės metų ar net dar vėliau, t. y. kai skolininkas gaudavo pinigų.

Vyresni marcinkoniškiai su pagarba prisiminė miestelio gydytoją Šmuelį Leitmaną, kuris vietinius vargšus dažnai gydydavo veltui. Nacių okupacijos metu Š. Leitmanas su šeima buvo uždarytas į getą. Daug Marcinkonių gyventojų prašė palikti jo šeimą laisvėje, bet niekas į tai nekreipė dėmesio. Vėliau Š. Leitmanui su šeima kažkas iš vietos gyventojų padėjo iš geto pabėgti ir pasislėpti, bet atsirado išdavikas, kuris okupacinei valdžiai išdavė Leitmanų slapstymosi vietą. Gydytojo šeima buvo suimta ir sušaudyta¹⁰⁷.

Vokiečių kariuomenė Marcinkonis užėmė be pasipriešinimo 1941 m. birželio 24 d. Pirmosiomis karo ir okupacijos dienomis Marcinkonių apylinkėse ėmė veikti lietuvių sukilėliai (partizanai, vėliau reorganizuoti į pagalbinės policijos būrį). Pagalbiniai policininkai surinkdavo žydus prie savivaldybės ir varydavo juos dirbti įvairių nešvarių fizinių darbų: valyti miestelio gatvių ir tualetų, kirsti medžių, pjauti malkų ir t. t. Dažnai jie mušdavo žydus ir visai iš jų tyčiodavosi. Netrukus baltaraiščiai pradėjo suiminėti prosovietinę veiklą įtariamus žydus. Jie suėmė brolius Berlą ir Mošę Sosnovičius ir Dovydą Podbereskį. Suimtieji buvo smarkiai sumušti. B. Sosnovičius po kurio laiko buvo išleistas į laisvę, o M. Sosnovičius ir D. Podbereskis – nuvaryti už geležinkelio

stoties Druskininkų kryptimi ir ten netoli upelio nušauti. Tai pirmosios Marcinkonių žydų aukos¹⁰⁸.

Nacių okupacijos pradžioje dėl Marcinkonių valsčiaus priklausomybės ir valdžios varžėsi lietuviai, lenkai ir baltarusiai. 1941 m. liepos 8 d. Marcinkonyse buvo įsteigtas Lietuvių gynimo komitetas. Šio komiteto liepos 8 d. posėdžio protokole rašoma: „Mes, Marcinkonių valsčiaus gyventojai lietuviai aktyvistai, sužinoję, kad Marcinkonyse gyveną atsibastę iš įvairių kraštų okupacijos laikais įvairūs atėjūnai lenkai bei rusai, kuriems yra svetima Lietuvos ateitis ir jos interesai, sauvališkai pasiskelbė vietos valdžia pradėjo plėsti krautuves ir terorizuoti nekaltus lietuvių tautiečius, atvykę ir sutarę su vietine karine vokiečių valdžia ir išdėstę jiems tikrąjį mūsų Naujosios Tėvynės siekį, su vokiečių pagalba likvidavome visas atėjūnų gaujas ir nutarėme įsteigti Marcinkonių Lietuvių Gynimo Komitetą ir pareigomis pasiskirstyti sekančiai:

1) Pirmininkas Gaidys Jonas iš Margionių km., Marcinkonių valsčiaus,

2) Sekretorium Antanas Jezukevičius iš Marcinkonių km. ir

3) Komiteto narys Jonas Mazgelis iš Šklėrių kaimo, Marcinkonių valsčiaus.“¹⁰⁹

Nacių okupacijos pradžioje Marcinkonių valsčius priklausė Alytaus apskrčiai, o 1941 m. rugsėjo pabaigoje perduotas Baltogės apygardos (ji buvo prijungta prie Rytų Prūsijos provincijos) Gardino apskrčiai. Pirmosiomis vokiečių okupacijos savaitėmis buvo atkurtos lietuviškos valdžios įstaigos – valsčiaus savivaldybė ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Jonas Margelis. Valsčiaus policijos nuovados laikinuoju viršininku liepos 9 d. paskirtas Jonas Zakis. 1941 m. liepos 16 d. žiniomis, valsčiaus policijos nuovadoje tarnavo 9 policininkai, nuovados viršininkui buvo pavaldi 6 asmenų pagalbinių policininkų (partizanų) grupė. Skirtingai nei kai kurie

kiti Alytaus apskrities miestai ir miesteliai, Marcinkonys nuo karo veiksmų nukentėjo nedaug¹¹⁰.

1941 m. liepos 26 d. duomenimis, miestelyje gyveno 324 žydai (iš jų 50 vaikų iki 6 metų) ir 651 kitų tautybių gyventojas¹¹¹. Valsčiaus valdžia 1941 m. liepos 14 d. išleido kelis žydus diskriminuojančius potvarkius. Iš žydų buvo atimti gyvuliai ir dviračiai, jiems uždrausta bendrauti su nežydais, iš-eiti nakties metu iš namų, liepta prisisiūti geltonas Dovydo žvaigždes. Už šio potvarkio pažeidimus žydai buvo suimami ir uždaromi į areštinę¹¹². 1941 m. rugsėjo 13 d. vietos valdžia įsakė žydams atiduoti visus pinigus, aukso ir sidabro dirbinius ir kitas vertybes. Miestelio žydams pavyko per trumpą laiką surinkti reikalaujamą pinigų ir brangenybių kiekį bei perduoti juos vietos policijos vadui¹¹³. Marcinkonių valsčių perdavus Gardino apskrčiai, lietuviška administracija (valsčiaus savivaldybė ir policija) vokiečių komendanto įsakymu buvo panaikinta. Vokiečių valdžios įsakymu Marcinkonyse buvo įsteigta Žydų taryba (*Judenrat*). Jos pirmininku išrinktas Acharonas Kobrovskis, vicepirmininku – dr. Šmuelis Leitmanas, nariais – Ješua Berezovskis ir Ruvenas Svirkis. Žydų taryba turėjo palaikyti ryšius tarp vokiečių valdžios ir žydų bendruomenės. Pagrindinė jos funkcija – organizuoti okupacinės valdžios įsakymų ir nurodymų žydams vykdymą. Taip pat buvo suburta 6–7 asmenų žydų policininkų grupė, kuriai vadovavo Berkė Aizenštatas¹¹⁴. Nacių valdžios įsakymu Marcinkonių getas buvo įsteigtas 1942 m. pavasarį (po žydų šventės Paschos). Jis įkurtas netoli Marcinkonių geležinkelio stoties, apie kilometras nuo miestelio, užėmė apie 1,5 ha plotą. Iš pradžių buvo galima laisvai įeiti į getą ir išeiti iš jo. Žydai netgi toliau galėjo prekiauti su pažįstamais aplinkinių kaimų valstiečiais. Dauguma geto kalinių dirbo geležinkelio stotyje ir grybų perdirbimo

fabrikėlyje. 1942 m. vasaros viduryje Marcinconių žydus pasiekė žinios apie masines jų tautiečių žudynes kitose Baltarusijos srityse. Į Marcinkonių getą atvykdavo išsigelbėjusių žydų iš kitų Baltarusijos vietovių. Nacių valdžia įsakė Žydų tarybai neįleisti tokių atvykėlių iš kitur¹¹⁵. Gete buvo uždaryti ne tik Marcinkonių, bet ir Rudnios, Kabelių bei galbūt dalis Varėnos žydų. Iš viso čia buvo keli šimtai žydų.

Marcinkonių getas buvo panaikintas 1942 m. lapkričio 2 d. Jo kaliniai turėjo būti susodinti į traukinius ir išvežti nežinoma kryptimi, veikiausiai į koncentracijos stovyklą Vokietijoje. Akciją turėjo vykdyti vokiečių žandarai kartu su vokiečių muitininkais, girininkais ir kitais Reicho vokiečiais (iš viso 29 asmenys). Vadovu buvo paskirtas Pariečės žandarmerijos skyriaus vyresnysis vachmistras (*Hauptwachtmeister d. Gendarmerie*) Wietzke.

Vokiečiai getą apsupo apie 5 val. ryto. Prieš tai jiems buvo duotas nurodymas šaudyti bandysiančius pabėgti arba pasislėpti žydus. Atvykę vokiečių žandarai pakvietė Žydų tarybos atstovus ir pranešė apie būsimą geto evakuaciją. Visiems geto gyventojams buvo įsakyta 8 val. su būtiniausiais daiktais susirinkti geto aikštėje. Nustatytą valandą aikštėje buvo tik apie 80 žydų. Žandarai pareikalavo, kad susirinktų visi žydai, ir vaikščiojo po geto namus ieškodami pasilikusių žmonių. Geto aikštėje susirinko apie 150 žydų. Jiems buvo įsakyta rikiuotis į eiles po šešis. Staiga žydai puolė bėgti: vieni pro sugadintą geto tvorą į mišką, kiti – į geto namus. Vokiečiai ėmė šaudyti į bėgančius žmones iš automatinųjų ginklų ir pistoletų. Buvo nušauta apie 90 įvairaus amžiaus žydų vyrų, moterų ir vaikų. Paskui vokiečiai vaikščiojo po namus ieškodami pasislėpusių žmonių. Surasti buvo šaudomi vietoje. Apieškoję geto namus, žandarai surado penkis slaptus bunkerius. Žydai atsisakė iš jų išeiti, tada žandarai bunkerius

susprogdino granatomis. Viename jų slėpėsi Žydų tarybos pirmininkas A. Kobrovskis su broliu Bencionu Kobrovskiu, Joseliu Gilinskiu ir Berlu Aizenštat. Jie taip pat buvo nužudyti. Likviduojant getą nužudyti 132 žydai, bet apie 200 žydų (daugumai jaunų vyrų) pavyko pabėgti į netoliese esantį mišką. Lavonai buvo užkasti miške. Tuo rūpinosi seniūnas Adomas (?) Pugačiauskas. Tą pačią lapkričio 2-ąją buvo likviduotas Gardino getas (jame kalėjo dalis Marcinkonių ir kai kurių kitų Lietuvos vietovių žydai) ir dar keli mažesni Gardino apskrities getai¹¹⁶.

Sunaikinus getą daug žydų vaikų slėpėsi pas vieną Marcinkonių gyventoją, tačiau policininkai juos surado ir sušaudė¹¹⁷. Per 20 iš geto pabėgusių žydų slapstėsi netoli Musteikos kaimo. Jiems daug padėjo vietos gyventojas Jonas Balevičius: atnešdavo maisto, pardavė tris šautuvus ir keliasdešimt šovinių. Prie šios grupės prisidėjo ir iš Gardino geto atbėgę broliai Mošė, Leiba ir Jakobas Kobrovskiai bei dar keletas žydų¹¹⁸.

Išsigelbėję Marcinkonių geto žydai prisidėjo prie miškuose veikiančių sovietų partizanų. Tuo metu Marcinkonių apylinkėse labai padaugėjo raudonųjų partizanų antpuolių. Dalis miškuose besislapstančių žydų vietos gyventojų buvo išduoti okupacijai valdžiai. Minėti netoli Musteikos kaimo besislapstę žydai (apie 21 žmogus, iš jų 7 moterys) miške buvo išsikasę bunkerius ir juose gyveno. Musteikos kaimo gyventojas Domas Tamulevičius žydų slaptavietę parodė vokiečiams. Jie atvykę žydus išvarė iš bunkerių ir sušaudė. Tačiau buvo ir kitokių kaimo žmonių (Janina Averkienė ir kt.), kurie nešdavo žydams maisto ar kitaip jiems padėjo.

1944 m. birželio pabaigoje, prieš pat Jonines, Musteikos kaimo seniūnas Jokūbas Gaidys arkliu išvažiavo į Marcinkonis, tačiau namo negrįžo – kulkų suvarpytą jo kūną žmonės rado miške. Joninių rytą (birželio 24 d.) į Musteikos kaimą įsiveržė sovietiniai

partizanų būrys, tarp atvykėlių būta ir žydų. Pirmiausia raudonieji partizanai užėjo į Prano Tamulevičiaus sodybą ir, radę jį namie, nušovė. Paskui suėmė Miką Gaidį (50 m.), Miką Ilkevičių (35 m.) ir Petrą Gaidį (26 m.), nusivarė į kaimo pakraštį ir ten sušaudė. Netrukus užpuolikai surinko visus kaimo vyrus ir taip pat kaimo pakraštyje sušaudė. Tarp nužudytųjų buvo mokytojas Karolis Ilkevičius (26 m.), Petras Svirskas (43 m.), Martynas Averka (70 m.), Vytautas Gaidys (19 m.), Simas Tamulevičius (75 m.), Jonas Grigas (26 m.), Jonas Tamulevičius (75 m.) su sūnumis Domu (28 m.) ir Petru (24 m.). Po kurio laiko miške buvo rastas dar vienas nužudytas kaimo gyventojas – Martyno Averkos sūnus Kostas (38 m.). Užpuolikai apiplėšė kaimo sodybas, pagrobtą turtą susikrovė į vežimus, padegė namus ir dingo miške. 14 nužudytų Musteikos kaimo gyventojų atgulė Kabelių bažnytkaimio kapinėse¹¹⁹.

MERKINĖ

Merkinės miestelyje gyveno viena gausiausių Alytaus apskrities žydų bendruomenių. Pirmieji žydai Merkinėje įsikūrė dar XVI a. pradžioje. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, čia gyveno 1900 žydų (73 proc. miestelio gyventojų). Kaip ir kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, žydai čia daugiausia vertėsi amatais ir prekyba. 1930 m. miestelyje apsilankęs P. Biržys-Akiras trumpai aprašė ir vietinių žydų gyvenimą. Jis rėmėsi penkiasdešimtmečio gyventojų Joselio Cirelšteino pasakojimu. Tuo metu Merkinėje gyveno 1700 žydų. Miesto rabinas Dovydas Stupelis Merkinėje gyveno jau 30 metų. Rabinas atlikdavo ir teisėjo vaidmenį žydų tarpusavio ginčuose. Jo balsas buvo sprendžiamasis ir neapskundžiamas. Kai 1935 m. Merkinę aplankė Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, pirmasis

jį su duona ir druska pasveikino miestelio rabinas. Merkinės aikštėje, kurios viduryje stovėjo cerkvė, gyveno vien tik žydai, Vilniaus ir Nemunaičio gatvėse, išskyrus kelis lietuvių namus, – taip pat. Lietuviai daugiausia gyveno Bakšio ir Maksimonių gatvėse. Merkinėje buvo 3 sinagogos ir 7 chederiai (pradinės žydų mokyklos). Vietos žydų bendruomenė tarpukario laikotarpiu turėjo savo banką (jo nariais 1929 m. buvo 325 žydai), 1900 m. įsteigtą knygyną, gaisrininkų komandą, „Makabi“ sporto organizaciją, orkestrą ir šokių kolektyvą. Kai Merkinėje lankėsi P. Biržys-Akiras, čia buvo net 145 krautuvės (beveik visos priklausė žydams), 5 aludės, traktierius, viešbutis, plytinė, įvairių dirbtuvių. Saldainių fabrikas „Džūkija“ priklausė Chobackui¹²⁰.

Merkinėje žydai sudarė gyventojų daugumą. Prieš nacių ir sovietų karą čia gyveno apie 300 žydų šeimų (ne mažiau kaip 1000 žmonių). Kai kuriuos turtingesnius ir išsilavinusius Merkinės žydus sovietai prieš pat karą ištremė į Sibirą (pvz., Merkinės progimnazijos mokytoją Abelį Kabačniką ir jo brolių Eliją su šeima, prekybininko Leono Gelerio 6 asmenų, Makso Odineco 3 asmenų, taip pat Kubickio šeimas). Iš viso į Sibirą iš Merkinės buvo išvežta 8–10 šeimų¹²¹.

Vokiečių kariuomenė Merkinę užėmė 1941 m. birželio 23 d. Miestelis smarkiai nukentėjo nuo karo veiksmų. Sudegė dauguma jo namų. Kilus gaisrui buvo išplėstos parduotuvės. Plėšė ir vokiečių kareiviai, ir vietiniai gyventojai. Nuo karo veiksmų žuvo 8–10 žmonių. Pirmosiomis nacių okupacijos dienomis Merkinėje buvo įsteigta vokiečių karo komendantūra, susikūrė laikinasis komitetas (pirmininkas – mokytojas Kazys Valiukas), partizanų būrys (vėliau reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį), kuriame buvo 75 žmonės (vadas – tas pats K. Valiukas) ir policijos nuovada. Joje tarnavo 5 policininkai. Valsčiaus viršaičiu tapo Adomas Gavelis,

1941 m. liepos 14 d. jį pakeitė mokytojas K. Valiukas, o A. Gavelis tapo pastarojo padėjėju. Laikinuoju valsčiaus policijos nuovados viršininku 1941 m. birželio 23 d. buvo paskirtas Juozas Kvaraciejus (1941 m. liepos 9 d. nuovados viršininku tapo Bonifacas Naujokas, o J. Kvaraciejus 1941 m. liepos 31 d. buvo paskirtas I Varėnos nuovados viršininku).

Pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis imta persekioti pasilikusius įvairių tautybių komunistus, komjaunuolius ir sovietinius aktyvistus. Pirmąją žydų auka Merkinėje tapo Giršas Gužanskis. Jį miesto centre, Kauno gatvėje, esą kastuvais užmušę vietiniai gyventojai. Birželio 24 d. baltaraiščiai suėmė grupę žydų ir nuvarė juos į kapines kasti duobės. Tarp suimtųjų buvo Robertas Arolianskis, Šlomas Goldmanas, Dovydas Vildkinas, Šmuelis Dovas Pugackis, Icchakas Kopelmanas, Dovas Kravicas ir Menachemas Krikštanskis. Iškasę duobę žydų vyrai čia buvo sušaudyti ir užkasti¹²². Karo pradžioje Merkinės rabinas D. Stupelis pasislėpė. Vokiečių komendantas įsakė 84 metų rabiną surasti ir atvesti. Buvo suimta 50 žymesnių Merkinės žydų ir pagrasinta neradus rabino nužudyti ne tik įkaitus, bet ir visus miestelio žydus. Rabinas D. Stupelis apsirengė šventiniais drabužiais ir prisistatė vokiečių komendantui. Budeliai visaip išsityčiojo iš rabino, o paskui sadistiškai nužudė. Sukapoto rabino kūno likučiai buvo užkasti Merkinės žydų kapinėse¹²³.

1941 m. liepos 6 d. l. e. Merkinės policijos nuovados viršininko pareigas J. Kvaraciejaus pasirašytame Merkinės areštinėje laikomų už komunistinę veiklą suimtų asmenų sąrašė – 18 žmonių pavardės. Tarp suimtųjų buvo 3 žydai, 1 rusas ir 14 lietuvių¹²⁴. Tos pačios dienos J. Kvaraciejaus pasirašytame „priešvalstybinių asmenų sąrašė“ – 98 Merkinės valsčiaus gyventojų pavardės. Absoliuti dauguma jame nurodytų žmonių – lietuviai,

bet įtraukta ir 15 žydų¹²⁵. Kai kuriuos suimtuosius netrukus sušaudė vietos policininkai ir baltaraiščiai. 1941 m. liepos pradžioje buvo sušaudytas komunistas ir buvęs Merkinės milicijos viršininkas Antanas Gapcevičius¹²⁶. 1941 m. liepos viduryje Merkinės areštinėje buvo įkalinta 14 žmonių. Dar 14 asmenų privalėjo registruotis vietos komendantūroje. 24 vietinius komunistus iki to laiko sušaudė pravažiuojantys vokiečių kariuomenės daliniai¹²⁷.

1941 m. vasaros antroje pusėje žydus imta persekioti dar smarkiau. Jiems buvo įsakyta ant nugaros ir krūtinės prisisiūti geltonas žvaigždes su raide „J“, liepta vaikščioti ne šaligatviu, o gatvės viduriu. Žydai buvo varomi į viešuosius darbus: taisyti ir tiesti kelių, kasti griovių ir pan. 1941 m. rugpjūčio 22 d. duomenimis, Merkinėje gyveno 1276 žydai (iš jų 110 vaikų iki 6 metų) ir 706 kitų tautybių žmonės¹²⁸. 1941 m. rugpjūčio mėn. policijos viršininko B. Naujoko įsakymu Merkinės policininkai ir baltaraiščiai visus miestelio žydus suvarė į sinagogas ir mokyklą. Geto kaliniams labai trūko maisto. Kai kurie lietuviai nešdavo sinagogose uždarytiems žydams maisto produktų. Dalis sargybinių to „nematydavo“ ir leisdavo perduoti maistą. Gete buvo sudarytas žydų komitetas, kurio nariais tapo mokytojas Abraomas Sidranskis, Bezalelis Vainšteinas ir kiti. Komitetas stengėsi užmegzti ryšius su vietine valdžia ir pagerinti gete uždarytų žydų gyvenimo sąlygas. Žydams buvo sakoma, kad jie bus vežami dirbti. Iš geto pirmiausia buvo atrinkti ir išvežti vyrai iki 40 metų, kitą dieną po to kažkur išvežtos jaunesnės moterys ir merginos. Kai kurių liudytojų parodymais, Merkinėje prieš žydus sušaudant dvi didelės jų grupės (viena 100–300, kita – apie 400 žmonių) vietinių baltaraiščių buvo išvartytos į Alytaus kalėjimą¹²⁹. Į Merkinės getą buvo atvežta žydų iš Leipalingio, Seirijų ir Liškiaivos. Kelias žydų šeimas (apie 20 žmonių)

Merkinės baltaraiščiai atvežė vežimais iš Liškiavos ir uždarė gaisrinės patalpose. Kitą dieną visi gaisrinėje buvę žydai (apie 150 žmonių) išvežti į Alytų ir uždaryti barakuose. Vėliau į Alytų atvaryti Merkinės žydai ten buvo sušaudyti¹³⁰.

Apie 1941 m. rugpjūčio pabaigą į Merkinę atvažiavęs Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius liepė policijos viršininkui B. Naujokui sudaryti Merkinės valsčiaus žydų sąrašą. Šį darbą B. Naujokas pavedė atlikti savo pavaduotojui. Policininkų sudaryto Merkinės žydų sąrašo vieną egzempliorių B. Naujokas pasirašęs perdavė P. Zenkevičiui, o kopiją pasiliko sau¹³¹.

Kasti griovio aukoms policininkai suvarė Liškiavos parapijos Vilkiautinio, Papiškių ir Navikų kaimų jaunuolius. Buvo kasama visą naktį. Paryčiais atvažiavo automobilis su dviem vokiečiais. Vienas jų paklausė, kas norės šaudyti žydus, bet tokių neatsirado. Tada smarkiai supykęs vokietis liepė visiems nešdintis namo ir niekam nepasakoti, ką veikė naktį¹³².

Merkinės žydai buvo sušaudyti 1941 m. rugsėjo 10 d. Išvakarėse iš Alytaus atvažiavo dvi mašinos kareivių, aprengtų lietuviškomis ir vokiškomis uniformomis. Su jais kartu atvyko Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius. Kitos dienos rytą (rugsėjo 10 d.) atvykėliai ir vietiniai baltaraiščiai išvarė žydus į netoli žydų kapinių esantį Kukumbalio pušynėlį. Prieš tai atvykėliai padarė kratą, atėmė iš žydų pinigus ir vertingus daiktus. Prieš sušaudant pasmerktieji buvo nurengiami, 15–20 žmonių grupėmis varomi į griovius ir iš viršaus sušaudomi. Iš pradžių buvo šaudomi darbingo amžiaus žydų vyrai, paskui moterys, vaikai ir seneliai. Šaudyme dalyvavo ir kai kurie Merkinės baltaraiščiai. Žudynių vietoje buvo policijos viršininkai P. Zenkevičius ir B. Naujokas. Dalį aukų drabužių pasigrobė patys žydšaudžiai. Pasak K. Jägerio raporto,

Merkinėje buvo nužudyti 854 žydai: 223 vyrai, 355 moterys ir 276 vaikai. Duobes su lavonais užkasė atvaryti miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai¹³³.

Apie žydų žudynes paliudijo Merkinės gyventojas Kazys Poguželskis: „Pro trobos langą mačiau Merkinės žydus, varomus prie duobės. Pirmiausia surištomis rankomis varė žydų vyrus. Prieš kalną bėgo trys policininkai, o paskui juos, apsuptas girtų policininkų ir esesininkų, būrys pasmerktųjų. Matėsi, kaip juos mušė lazdomis ir šautuvų buožėmis bei vertė bėgti. Ant kalniuko juos suguldė, vėl mušė ir tik tada varė prie netoli esančios duobės. Kai susidorojo su vyrais, tada varė moteris. Kaip šiandien prisimenu, kai kartu su minia pasmerktųjų pro mano langus į mirties vietą ėjo, vesdama už rankų savo vaikus, merkiniškių mylima ir gerbiama mokytoja Mansauskienė. Nešėsi savo vaikus ir kitos moterys. Šiurpus buvo vaizdas. Viena mergina iš būrio staiga puolė bėgti. Deja, vargšė nenubėgo toli. Ją nušovė prie pat Stangės upelio kriaušio, netoli mano namų. Pragyvenau 83 metus, tačiau tokio šiurpus, sukrečiančio vaizdo nemačiau...“¹³⁴ Taip buvo sunaikinta sena ir garsi Merkinės žydų bendruomenė. Tik keliolikai Merkinės žydų pavyko išvengti mirties. Kai kurie jų sušaudymo išvakarėse naktį per sinagogos langą pabėgo į laisvę. Likusį žydų turtą paėmė valsčiaus savivaldybė, dalis jo buvo išparduota gyventojams, kitą dalį perėmė policija¹³⁵. Tarp išsigelbėjusių Merkinės žydų dauguma buvo tie, kurie karo pradžioje pasitraukė į Rusiją ir vėliau buvo paimti tarnauti į Raudonosios armijos 16-ąją lietuviškąją diviziją.

SEIRIJAI

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Seirijuose gyveno apie 400 žydų šeimų. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Seirijų

valsčiuje gyveno 880 žydų (411 vyrų ir 469 moterų)¹³⁶. Dydžiu ši žydų bendruomenė nusileido tik Alytaus miesto žydų bendruomenei. 1930 m. miestelį aplankęs rašytojas P. Biržys-Akiras trumpai aprašė ir Seirijų žydus: „Seirijuos žydų yra virš 200 šeimynų, turi sau 2 sinagogas, viena virš 100 metų senumo, medinė; antra taip pat medinė, 1927 metais perstatyta. Vietinis rabinas Izraelis Guldinas, 22 metus išbuvęs Seirijuos, 1929 m. su Rumšiškio rabinu išvyko Amerikon rinkti Kauno žydų dvasiškai seminarijai aukų. Sako, seirijiškis rabinas jau apsigyvenęs Ročesterio mieste ir Lietuvon nebegrišias.“¹³⁷

Daugumos miestelio parduotuvių savininkai buvo žydai. Kai kurie žydai (Josifas Grebarskis, Fruma Vezbotskis) buvo didelių dvarų savininkai, kitiems priklausė alaus bravoras ir likerio gamyklėlė. Vietos žydų bendruomenė turėjo mokyklą hebrajų kalba (mokėsi 120 vaikų), didelę biblioteką. Miestelyje veikė įvairių žydų partijų skyriai, labdaros organizacijos, „Makabi“ ir „Hapoel“ sporto klubai, žydų gaisrininkų būrys. Dalis Seirijų žydų tarpukario laikotarpiu emigravo į JAV, Meksiką, Pietų Afriką ir Palestiną¹³⁸.

Vokiečių kariuomenė Seirijus užėmė 1941 m. birželio 23 d. Miestelį bombardavo vokiečių aviacija, dėl to sudegė didesnė pusė namų. Miestą užėmusiems vokiečiams vietiniai gyventojai pranešė, esą į vokiečius šaudęs žydas komunistas Joselis Garbarskis. Vokiečiai išsivedė jį iš namų ir sušaudė. Taip pat buvo sušaudytas bandęs gelbėti savo tėvą Jeruchomas Garbarskis ir dar keletas žydų vyrų¹³⁹.

Pirmomis vokiečių okupacijos dienomis buvęs kriminalinės policijos valdininkas A. Nykštaitis ir valsčiaus viršaitis Antanas Maskeliūnas Seirijuose suorganizavo ginkluotą sukilėlių (partizanų) būrį (liepos viduryje jam priklausė 15 asmenų). A. Nykštaitis 1941 m. birželio 23 d. buvo paskirtas laikinuoju valsčiaus policijos nuo-

vados viršininku (1941 m. liepos 31 d. jis tapo kriminalinės policijos Alytaus rajono viršininku, o į jo vietą buvo paskirtas tarnauti buvęs Birštono nuovados viršininkas Bronius Stepanavičius)¹⁴⁰. Valsčiaus policijos nuovadoje iš pradžių tarnavo 5 policininkai. Partizanų būrys (vėliau jis buvo pavadintas pagalbinės policijos būriu) savo veiklą derino su vokiečių slaptosios lauko policijos Seirijuose komendantu Böhme. Buvo paskelbta buvusių sovietinių valdininkų ir aktyvistų registracija. Pirmomis savaitėmis Seirijuose sušaudyta nemažai komunistų ir sovietinių aktyvistų (dauguma lietuviai). 1941 m. liepos 16 d. Seirijų valsčiaus policijos nuovados viršininkas raportavo Alytaus apskrities policijos vadui, kad iki to laiko valsčiuje vokiečių ir lietuvių partizanai sušaudė 27 komunistus, areštinėje įkalino 21 vyrą ir 5 moteris. Darbingi žydai buvo varinėjami dirbti įvairių sunkių fizinių darbų (daugiausia taisyti kelių ir tiltų). Iki rugpjūčio mėn. miestelio žydai gyveno savo namuose, vilkėjo drabužius su šešiakampėmis žvaigždėmis. Dirbti jie turėjo komendanto Böhme's nurodymu¹⁴¹. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Seirijų miestelyje gyveno 690 žydų (iš jų 62 vaikai iki 6 metų) ir 938 kitų tautybių žmonės¹⁴².

Dar iki masinių žudynių dalis Seirijų žydų vyrų vežimais buvo išvežti į Alytų. Buvo pasakyta, kad jie vežami dirbti. Į Alytaus kalėjimą žydų vyrus vežė Seirijų baltaraiščiai¹⁴³. Čia Seirijų žydai vėliau buvo sušaudyti kartu su kitų apskrities valsčių žydais. Prieš masines žudynes Seirijų žydai buvo uždaryti amatų mokyklos patalpose.

1941 m. rugsėjo 11 d. į Seirijus autobusu iš Alytaus atvažiavo 1-ojo lietuvių policijos bataliono Kaune B. Norkaus ir J. Obelenio vadovaujamas būrys. Į žudynių vietą Baraučiškių miškelyje (apie 3 km į pietryčius nuo Seirijų) pirmiausia buvo vedami vyrai. Jie buvo guldomi į duobes ir atvykėlių būrio vyrų nuo duobių krašto šaudomi. Tada buvo

atvestos moterys su vaikais. Jos sušaudytos kitoje duobėje. Vietiniai baltaraiščiai varė žydus į žudynių vietą ir saugojo ją vykstant šaudymui. Po žudynių žydšaudžiai Seirijų aludėje gėrė alų¹⁴⁴.

Sprendžiant iš vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio raporto, 1941 m. rugsėjo 11 d. Seirijuose buvo sušaudyti 953 žydai: 229 vyrai, 384 moterys ir 340 vaikų¹⁴⁵.

SIMNAS

Simne žydai apsigyveno XVIII a. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, miestelyje gyveno 493 žydai (34 proc. gyventojų). 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Simno valsčiuje gyveno 314 žydų vyrų ir 348 žydų moterys (iš viso 662 asmenys). Miestelio žydai vertėsi prekyba, amatais ir žvejyba Žuvinto, Simno ir Gilučio ežeruose. Kai kurie žydai (Icchokas Frankas, jo sūnus Jehuda Frankas, Mošė Fridas, Zėvas Zimanas, Dovas Goldbergas ir Lėja Vainštein) tarpukariu turėjo didelius ūkius ir vertėsi žemdirbyste. Žuvinto ežeras buvo Zėvo ir Nachumo Išlondskių bei jų pusbrolio Noacho Rozentalio nuosavybė. Didesnis kiekis sugautų žuvų buvo pardavamas Kauno turguje. Žydai taip pat valdė 2 malūnus. Miestelio žydų bendruomenė turėjo sinagogą, biblioteką, chederį ir Tarbuto mokyklą. Žydų liaudies banko vietinio skyriaus nariais buvo 150 žmonių. Paskutinis bendruomenės rabinas buvo Dovas Baeras Šniceris¹⁴⁶. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, Simne gyveno 623 žydai (iš jų 60 vaikų iki 6 metų) ir 706 kitų tautybių žmonės¹⁴⁷.

Vokiečių kariuomenė Simną užėmė 1941 m. birželio 22 d. Nacių ir sovietų karo pradžioje Simno valsčius gana smarkiai nukentėjo nuo fronto veiksmų: visiškai sudeginta 12 kaimų, žuvo arba buvo nužudyta

apie 100 gyventojų. Pirmą karo dieną vokiečių lėktuvams bombarduojant miestelį žuvo nemažai vietos gyventojų, tarp jų ir žydų.

Pirmomis nacių okupacijos dienomis Simno valsčiuje buvo atkurta vietos savivaldybė ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Vaclovas Žadeika. Simno policijos nuovados viršininku nuo 1941 m. birželio 27 d. tarnavo Jonas Venckus. Buvo įsteigta lietuviška karo komendantūra, kuriai vadovavo komendantas Vytautas Strampickas (ar Stramnicksas). Komendantūrai buvo pavaldus partizanų (pagalbinės policijos) būrys (jam vadovavo mokytojas Vladas Dainauskas). 1941 m. liepos 26 d. žiniomis, Simno valsčiaus policijos nuovadoje tarnavo 5 policininkai. Policininkai ir partizanai pirmomis nacių okupacijos savaitėmis suiminėjo vietinius komunistus, komjaunuolius ir sovietinius pareigūnus. Buvo suimta ir valsčiaus savivaldybės pastate uždaryta apie 80 žmonių. Jų tardyti buvo atvykę du tardytojai iš Kauno. Suimtųjų likimą sprendė speciali komisija. 18 asmenų nutarta sušaudyti. 1941 m. liepos 5 d. vachmistro Stasio Vaitkaus vadovaujami policininkai ir baltaraiščiai miestelio katalikų kapinėse sušaudė keliolika sovietinių aktyvistų. Dauguma sušaudytųjų – lietuviai, tačiau tarp aukų buvo ir keli Simno žydai: Berelis Goldbergas, Samuelis Šteinas, Chaimas Leipunskas ir Leiba Geršateris. Žinoma, kad iki 1941 m. liepos 26 d. Simno valsčiuje buvo sušaudyta 17 komunistų, miestelio areštinėje sėdėjo 53 suimtieji. Tarp suimtųjų buvo ir žydų tautybės Chana Angenickienė (g. 1905 m.). Liepos 17 d. ji buvo išvežta į Marijampolės kalėjimą. Kitą dieną jos vyras daktaras Angenickis kreipėsi į Simno apylinkės karo komendantą: „[...] Suimant nebuvo paaiškinta, dėl kurios priežasties ji suimama ir kuom ji kaltinama. Turiu pažymėti, kad esant komunistinei valdžiai Lietuvoje mes nuo jos esame daug nukentėję – nuolatinės kratos, nacionalizavimas turto, apkrovimas

įvairiais papildomais ir dideliais buto mokesčiais ir pagaliau numatomu birželio mėn. išvežimu į Rusijos gilumą. Visa šita rodo, kad mes nebuvome jokiais komunistų šalininkais ar bent kiek jiems pritariančiais. Nei aš, nei mano žmona niekuomet nesakėme nei miestely, nei kaimuose jokios agitacinės kalbos.“¹⁴⁸ Angenickienę raštu užtarė ir Simno valsčiaus gydytojas Jurgis Starkus: „[...] kuomet bolševikai vežė lietuvius, jos vyras kaip gydytojas nešė į vagonus lietuviams maistą, vaistus, o iš jų atnešdavo laiškus. Šį išvežimą ir pati Angenickienė labai skaudžiai pergyveno. Keletą kartų buvo pas mane atėjusi ir verkdamo išvežtųjų, o kartu buvo didelė baimė, nes buvo gandų, kad ir Angenickių šeimą turėjo išvežti.“¹⁴⁹

Baltaraiščiai visaip tyčiojosi iš vietinių žydų. Jie mušė į miestelio aikštę suvartus žmones, vertė juos bėgioti aplink aikštę¹⁵⁰. Įvykių liudytojų parodymais, dalis Simno žydų (apie 100 žmonių, daugiausia jauni vyrai) 1941 m. rugpjūčio 22 d. policijos vachmistro S. Vaitkaus įsakymu buvo suimti, išvežti į Alytų ir vėliau ten sušaudyti. Rugsėjo 1 d. iš Simno į Alytų išvežta dar apie 60 žydų grupė. Jie Alytuje taip pat buvo sušaudyti¹⁵¹. 1941 m. rugsėjo 10 d. S. Vaitkus įsakė suimti visus miestelio žydus ir uždaryti kareivinėse (barakuose). Žydus suėmė ir saugojo komendantūrai pavaldaus būrio nariai. Prie kareivinių buvo pastatyta sargyba.

1941 m. rugsėjo 12 d. į Simną atvažiavo SS oberšturmfiurerio J. Hamanno vadovaujamas „skrajojantis būrys“ (3 vokiečiai ir apie 40 lietuvių). Rugsėjo 11 d. šis profesionalių žudikų būrys sušaudė Seirijų ir Leipalingio žydus. Komendantūros būrio nariai su atvykėliais išvestus iš kareivinių žydus nurengdavo iki apatinių drabužių ir surikiuodavo į kolonas. Vyrai buvo atskirti nuo moterų ir vaikų. Paskui kolonos buvo vedamos į žudynių vietą Kalesninkų giraitėje (apie 3 km nuo Simno). Dalis negalinčių eiti žydų buvo

vežami vežimais. Žydus šaudė atvykėliai kartu su vietiniais baltaraiščiais. Pirmą buvo sušaudyti vyrai, paskui moterys su vaikais. Tarp sušaudytųjų buvo ir daktaras Angenickis bei miestelio rabinas. 1941 m. rugsėjo 12 d. Simne buvo nužudyta 414 žydų (68 vyrai, 197 moterys ir 149 vaikai)¹⁵². Mirties pavyko išvengti Dovydui Gamskiui, kuris pradėjo slapstytis dar iki masinių žudynių, bet jo žmona ir trys vaikai buvo sušaudyti.

Po žudynių vietiniai žydšaudžiai dainuodami grįžo į miestelį ir vėliau girtuokliavo smuklėje. Aukų drabužius ir kitus daiktus pasiglemžė žudynių dalyviai, kitas žydų turtas buvo suvežtas į sinagogą, o vėliau išparduotas ir išdalytas vietos gyventojams. 1942 m. pavasarį Simno policininkai pagavo Padusio kaime besislapstantį Simoną Kojeną ir jį sušaudė kapinėse. Simno parapijos kunigas dekanas Vincas Šeškevičius labai stengėsi išgelbėti S. Kojeną nuo mirties, nes jis buvo dekanas pakrikštytas ir perėjęs į katalikų tikėjimą. Tačiau tai nuo mirties neišgelbėjo¹⁵³.

STAKLIŠKĖS

1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, Stakliškėse gyveno 2200 žmonių, iš jų 808 žydai. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Stakliškių valsčiuje gyveno 391 žydas (186 vyrai ir 205 moterys). Nepriklausomos Lietuvos laikais dalis miestelio žydų emigravo į JAV ir Palestiną. Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose, dauguma žydų vertėsi prekyba ir amatais, dalis – žvejyba. Turgaus diena buvo trečiadienis. Vietos žydų bendruomenė turėjo maldos namus ir Tarbuto mokyklą. Sionistinis vietos jaunimas įsteigė biblioteką ir leido savo biuletenį. Paskutinis bendruomenės rabinas buvo Dovydas Bergmanas¹⁵⁴.

Nacių ir sovietų karo pradžioje Stakliškių miestelis ir valsčius nukentėjo palyginti ne-

daug: sudegė 10 gyvenamųjų namų, miestelio paštas ir vaistinė, žuvo 4 civiliai asmenys. Pirmomis karo dienomis Stakliškėse pradėjo veikti lietuvių sukilėliai (partizanai). 1941 m. birželio 23 d. jie užėmė vietinio partijos ir komjaunimo komiteto pastatą ir paėmė čia rastus dokumentus. Vėliau pagal šiuos dokumentus buvo suimami vietiniai komunistai ir komjaunuoliai. Tą pačią dieną (kitais duomenimis – birželio 24 d.) miestelio aikštėje buvo iškelta Lietuvos trispalvė, sulaikytos kelios nedidelės besitraukiančių raudonarmiečių grupelės¹⁵⁵. Vokiečių okupacijos pradžioje buvo atkurta valsčiaus savivaldybė ir policija. Valsčiaus viršaičiu tapo Petras Baranauskas, policijos viršininku – Balys Karlonas.

1941 m. vasarą Stakliškių valsčiuje gyveno 6947 žmonės, iš jų 370 žydų¹⁵⁶. Jau pirmosiomis nacių okupacijos dienomis prasidėjo pasilikusių komunistų ir sovietinių aktyvistų areštai. 1941 m. liepos 5 d. miestelio areštinėje sėdėjo 21 suimtas, iš jų 3 – žydų tautybės: komunistė Golda Helerienė, komjaunuolė ir pionierių organizatorė Chaja Osersonaitė bei aktyvus sovietų valdžios šalininkas Borokas (Boruchas?) Kopmanas. Tarp numatytų suimti 8 asmenų buvo ir 2 žydai – daktaras Leiba Dogovičius ir komjaunuolis Juda Galperis¹⁵⁷. 1941 m. liepos 16 d. žiniomis, policijos nuovadoje tarnavo 3 policininkai. Policijos viršininkui buvo pavaldus ir 40 asmenų vietos partizanų (pagalbinės policijos) būrys (jam vadovavo atsargos jaunesn. ltn. Beliūnas). Liepos 16 d. miestelio areštinėje sėdėjo 19 suimtųjų¹⁵⁸.

Maždaug 1941 m. liepos mėn. apie 40 Stakliškių žydų vietos baltaraiščiai išvežė į Butrimonių getą (kitais duomenimis – į Alytų). Kiti miestelio žydai buvo sulaikyti 1941 m. rugpjūčio mėn. ir išvežti į Prienus. Ten jie buvo nužudyti kartu su kitų vietovių žydais 1941 m. rugpjūčio 27 d.¹⁵⁹ 1941 m. rugsėjo mėn. Alytaus apskrities valsčių savivaldybė išsiuntė maisto korteles gyventojams – lietu-

viams (žalios spalvos) ir žydams (geltonos). Stakliškių valsčiaus viršaitis 1941 m. rugsėjo 9 d. raštu informavo apskrities valdybą, kad 200 geltonos spalvos kortelių grąžinamos atgal, „kadangi žydų šio valsčiaus ribose nėra“¹⁶⁰. Likusiam žydų turtui realizuoti buvo sudaryta speciali komisija, į kurią įėjo valsčiaus viršaitis P. Baranauskas (komisijos pirmininkas), policininkas Bronius Juškauskas ir dar du nežinomi asmenys. Per savaitę komisija surašė ir įvertino žydų turtą. Kilnojamas turtas buvo suvežtas į miestelio sinagogą, dalis didesnių daiktų palikta žydų namuose. Kilnojamas žydų turtas buvo išparduotas vietos gyventojams. Už tai gauti pinigai kartu su parduotų daiktų sąrašais buvo pristatyti Alytaus apskrities valdybai¹⁶¹.

VARĖNA

Varėnos miestelis ėmė augti XIX a. antrojoje pusėje, kai buvo nutiesta geležinkelio linija ir įrengtas poligonas bei pastatytos kareivinės. 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, miestelyje gyveno 2624 gyventojai, iš jų 1473 žydai. Varėna smarkiai nukentėjo per Pirmąjį pasaulinį karą. Sudegė daug namų, nemažai gyventojų išvyko. Po karo miestas buvo padalytas Lenkijai ir Lietuvai. Demarkacijos linija ėjo Merkio upe. Lietuvai atiteko I Varėna (buvo prijungta prie Alytaus apskrities), Lenkijai – II Varėna. Nepriklausomybės metais I Varėna buvo valsčiaus centras¹⁶². Dauguma Varėnos žydų likosi gyventi lietuviškojoje Varėnos dalyje. 1930 m. Varėną aplankęs P. Biržys-Akiras aprašė ir vietos žydų gyvenimą. Jis kalbėjosi su Varėnos rabinu Hiršu Jankeliu Bleimanu, kuris į Lietuvą atvyko iš Krymo 1922 m. P. Biržys-Akiras rašė: „Prieš karą Varėnoj buvo 3 žydų sinagogos ir apie 600 šeimynų. Dabar yra vos 70 šeimynų. Buvo 3 liaudies mokyklos, dabar tik viena. Sinagoga viena,

atstatyta 1922 metais. Žydai turi savo liaudies banką, įsteigtą 1920 m., kuris 1929 m. turėjo vieną milijoną litų apyvartos.¹⁶³ Tarpukariu Varėnos žydai turėjo keliolika parduotuvių, kartono fabrikėlį (Dovydo Jaršanskio nuosavybė), knygyną. Dalis varėniškių žydų tarpukariu emigravo į JAV, Argentiną ir Palestiną¹⁶⁴. 1941 m. liepos 26 d. duomenimis, II Varėnoje gyveno 224 žydai (iš jų 28 vaikai iki 6 metų) ir 1517 kitų tautybių gyventojų¹⁶⁵. I Varėnos valsčiuje 1941 m. vasarą gyveno 267 žydai¹⁶⁶.

Vokiečių kariuomenė Varėną užėmė 1941 m. birželio 26 d. Remiantis vokiečių komendanto nurodymu, 1941 m. liepos 1 d. buvo paskelbtas įsakymas dėl policijos nuovadų įsteigimo abiejose Varėnose. Šiuo įsakymu I Varėnos policijos nuovados viršininku buvo paskirtas Bolius Poškus, II Varėnos nuovados viršininku – Vaclovas Karpis. Pirmojoje nuovadoje tada tarnavo 4, antrojoje – 11 policininkų¹⁶⁷. II Varėnos valsčiaus viršaičiu tapo Jonas Taraila, o policijos nuovados viršininku 1941 m. liepos 17 d. paskirtas Stepas Vasauskas¹⁶⁸.

Jau pirmosiomis okupacijos dienomis pradėti persekioti pasilikę komunistai, sovietiniai aktyvistai ir žydai. Buvo išplatintas Varėnos komendanto įsakymas miesto gyventojams, už menkiausią nepaklusimą okupacinei valdžiai grasinantis mirties bausmė. Miestelyje buvo įvesta komendanto valanda. Visi žydai buvo įpareigoti kas rytą 8 val. registruotis policijos būstinėje¹⁶⁹. Netrukus jiems buvo įsakyta užsisiūti ant peties po geltoną šešiakampę žvaigždę. Žydai nerimavo dėl savo ateities. Iš pradžių jie manė, kad bus vežami į darbus. Varėnos žydai pasiuntė savo delegaciją pas sanatorijos, kur tuo metu buvo apsistojęs vermachto pulkininkas, direktorių daktarą Albiną Grigaitį prašyti užtarimo, tačiau jokios pagalbos nesulaukė¹⁷⁰.

Pirmomis rugsėjo dienomis vietiniai policininkai ir baltaraiščiai Varėnos žydus

suvarė į miestelio sinagogą. Čia jie buvo laikomi kelias dienas. 1941 m. rugsėjo 10 d. į Varėną atvyko Alytaus rajono saugumo policijos viršininkas P. Zenkevičius, jo pavaduotojas Juozas Kvedaravičius ir 30–40 smogikų. Atvykėliai kartu su vietiniais talkininkais privertė žydus nusirengti iki apatinių drabužių ir nuvarė juos Druckūnų kaimo link. Miesto gyventojams buvo įsakyta užsidangscius langus sėdėti namie. Žydai buvo nuvaryti į buvusį carinės armijos poligoną ir ten miške dviejuose apkasuose sušaudyti. Liudytojų žodžiais, šaudyme dalyvavo ir keli Varėnos gyventojai. Pasak K. Jägerio raporto, buvo nužudytas 831 žydas: 541 vyras, 141 moteris ir 149 vaikai. Aukšinius aukų papuošalus ir laikrodžius išsivežė iš Alytaus atvykę smogikai. Vietiniams policininkams ir baltaraiščiams atiteko žydų drabužiai ir patalynė¹⁷¹. Mirties tada išvengė 23 žydai, kuriems pavyko pabėgti iš žudynių vietos. Karo pabaigos sulaukė 8 Varėnos žydai, 5 iš jų po karo liko gyventi Miunchene¹⁷².

Prieš žydų šaudymą viešai išdrįso protestuoti tik Varėnos klebonas Jonas Gylys. Žudynių išvakarėse jis kreipėsi į I Varėnos policijos nuovados viršininką Juozą Kvaraciejų, prašydamas leisti aplankyti sinagogoje įkalintus žydus. Nors policijos viršininkas uždraudė tai daryti, J. Gylys vis tiek nuėjo į sinagogą, pasmerktuosius guodė ir ramino. Sargybiniai kleboną iš sinagogos išvarė. Po žydų žudynių J. Gylys 1941 m. rugsėjo 14 d. per atlaidus iš sakyklos viešai ir griežtai pasmerkė nekaltų žmonių žudikus: „Nekaltus žmones mušė uniformuoti lietuviai, stumdė senius ir nėščias moteris, be to, Varėnos mišką aplaistė nekaltu krauju. Jie kentėjo kaip Kristus nuo judošių. Be to, dar nespėjo jų kraujas nudžiūti, o jie jau grobstė jų turtą.“¹⁷³ Šį drąsų J. Gylį poelgį J. Kvaraciejus apskundė savo viršininkui – Alytaus apskrities policijos vadui. 1942 m. klebonas J. Gylys iš Varėnos buvo iškeltas.

II Varėnoje žydai, atrodo, nebuvo žudomi. Jie buvo suimti ir vežimais išvežti į Alytų. Ten vėliau ir sušaudyti. Kitais duomenimis, dalis II Varėnos žydų (apie 120 žmonių) buvo išvežta į I Varėną ir ten nužudyta kartu su vietiniais žydais. Likęs jų turtas buvo suvežtas į sandėlius. Žydų turto reikalus tvarkė vietos viršaitis. Vienas iš nedaugelio išsigelbėjusių II Varėnos žydų buvo Abraomas Vidliauskis (g. 1908 m.). 1941 m. rugpjūčio mėn. policininkai suėmė jį ir jo dėdę Šolomą Leviną. Suimtieji buvo laikomi areštinėje. Po kelių dienų vietinis policininkas I. Asadauskas pasiūlė A. Vidliauskiui už du auksinius laikrodžius paleisti jį į laisvę. A. Vidliauskis iš areštinės buvo išleistas, bet dar tą pačią dieną policininkai vėl bandė jį suimti. Vis dėlto A. Vidliauskiui pavyko pabėgti ir pasislėpti, o jo dėdė Š. Levinas buvo sušaudytas¹⁷⁴.

Remiantis K. Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. vokiečių saugumo policijos ir SD operatyvinio būrio Nr. 3 Lietuvoje vykdytų žydų žudynių ataskaita, galima teigti, kad 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Alytaus mieste ir apskrityje buvo nužudyta ne mažiau kaip 6165 žydai. Prie šio skaičiaus pridėjus 1129 Druskininkų ir Marcinkonių žydus, kurie vėliau buvo nužudyti už Alytaus apskrities ribų, aukų skaičius išauga iki 7294 žmonių. Tikrasis aukų skaičius turėjo būti dar didesnis, nes į K. Jägerio ataskaitą nebuvo įtraukti tie žydai, kurie pirmosiomis karo dienomis ir savaitėmis nužudyti kaip komunistai ir sovietiniai aktyvistai. Be to, yra žinoma, kad kelios dešimtys Jiezno žydų buvo išsiųsta į Prienus (Marijampolės apskritis) ir nužudyta kartu su Prienių žydais. Druskininkų ir Marcinkonių valsčiai buvo prijungti prie Gardino ir Balstogės sričių, ir ten gyvenę 805 Druskininkų ir 324 Marcinkonių žydai buvo nužudyti už Alytaus apskrities ir Lietuvos generalinės srities ribų. Dėl to lyginant holokausto aukų skaičių su 1941 m. sausio 1 d.

statistiniais duomenimis, gaunamas nemažas skirtumas ($8030 - 7294 = 736$ žmonės). Tikėtina, kad šiek tiek Alytaus apskrities žydų sugebėjo karo pradžioje pasitraukti į Sovietų Sąjungos gilumą, tačiau tokių veikiausiai buvo labai mažai, nes vokiečių kariuomenė visą Alytaus apskritį okupavo per pirmąsias dvi karo dienas. Dalį apskrities žydų išgelbėjo vietos gyventojai.

IŠVADOS

Panašiai kaip ir kitose Lietuvos apskrityse, žydų persekiojimo ir naikimo procesą Alytaus apskrityje galima suskirstyti į du etapus. Pirmajame (1941 m. birželio pabaiga–liepos vidurys) vyravo politiniai persekiojimo motyvai. Žydai dažniausiai būdavo suimami, įkalinami ir sušaudomi kaip buvę komunistai, komjaunuoliai, sovietų valdžios pareigūnai ar šalininkai. Dėl tos pačios priežasties buvo terorizuojami ir nežydų tautybės asmenys (lietuviai, rusai, lenkai). Iš išlikusių policijos sudarytų suimtų ir ieškomų asmenų sąrašų matyti, kad pirmosiomis okupacijos savaitėmis Alytaus apskrityje už prosovietinę veiklą daugiausia buvo suimta lietuvių tautybės žmonių. Specifinis Alytaus apskrities bruožas – smarkesnis, masiškesnis, palyginti su kitomis Lietuvos apskritimis, komunistų ir sovietinių aktyvistų persekiojimas. Iki 1941 m. liepos vidurio šioje apskrityje vokiečių karinės valdžios įsakymu buvo sušaudyti 82 minėtos kategorijos asmenys. Prie specifinių, vien tik žydams taikomų diskriminavimo priemonių galima būtų priskirti jų ženklumą (privalomą Dovydo žvaigždės nešiojimą ant drabužių), draudimą viešai atlikti religines apeigas, mažesnių maisto produktų normų skyrimą ir draudimą supirkinėti maisto produktus, radijo imtuvų, motociklų ir dviračių konfiskavimą. Vis dėlto pirmajame etape masinis ir visuotinis žydų

genocidas nebuvo vykdomas – moterys, vaikai ir seneliai paprastai nebuvo suimami ir šaudomi.

Antrajame etape (1941 m. liepos vidurys–1941 m. rugsėjo vidurys) žydų padėtis labai pablogėjo. Valsčių centruose, turėjusiuose gausias žydų bendruomenes (pvz., Butrimonyse), buvo įsteigti getai, į kuriuos buvo suvaromi visi tų vietovių žydai. Sulaikytų žydų grupes iš valsčių pradėta siųsti į Alytų ir ten šaudyti. 1941 m. rugpjūčio viduryje žydų žudynių labai padaugėjo ir iki 1941 m. rugsėjo vidurio buvo išžudyti beveik visi Alytaus apskrities žydai (išskyrus Marcinkonių geto žydus, kurie nužudyti 1942 m. lapkričio

mėn., ir pavienius iki šaudymo pasislėpusius asmenis). Remiantis išlikusiais dokumentais, 1941 m. buvo nužudyti ne mažiau kaip 6165 šios apskrities žydai.

Svarbiausi žudynių vykdytojai buvo iš Kauno atvažiuojantis oberšturmfiurerio J. Hamanno vadovaujamas „skrajojantis būrys“, vietiniai policininkai ir pagalbiniai policininkai (baltaraiščiai).

Vertingesnius žydų daiktus (auksinius papuošalus, laikrodžius ir kt.) pasisavino įvairios vokiečių įstaigos, dalį turto išgrobstė žudynių dalyviai, o tai, kas liko, išparduota vietos gyventojams.

Nuorodos

¹ Žr.: A. Bubnys, „Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12), p. 81–103.

² S. Jeglevičius, „Alytus pirmomis Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo dienomis“, *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, sud. A. Jakunskienė, Alytus, 2001, p. 133–158.

³ Ch. Dieckmann, „Alytus 1941–1944: Massenmorde in einer Kleinstadt. Ein Fallbeispiel deutscher Besatzungspolitik in Litauen“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2001, Nr. 2(8), S. 75–104.

⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 2, sud. G. Erslovaitė, Vilnius, 1973.

⁵ *1941 m. Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys*, sud. V. Brandišauskas, Vilnius, 2000.

⁶ Statistikos valdybos 1941 m. sausio 1 d. Lietuvos gyventojų tautinės sudėties duomenys, LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 172.

⁷ Alytaus apskrities 1941 m. vasaros gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 27, l. 77.

⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *Lithuanian Jewish Communities*, Northvale, New Jersey, London, 1996, p. 55.

⁹ P. Biržys-Akiras, *Alytaus apskritis: Džukų kraštas*, Kaunas, 1931, p. 28–29.

¹⁰ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 55–56.

¹¹ Alytaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 6 d. raštas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 64.

¹² J. Borevičiaus apklausos medžiaga (data nenurodyta), LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 28–32.

¹³ Kpt. A. Audronio 1941 m. liepos 17 d. raštas ponui vidaus reikalų ministrui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 69; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 67.

¹⁴ *Ibid.*, p. 60–61.

¹⁵ *Ibid.*, p. 30.

¹⁶ Alytaus apskrityje žuvusių vokiečių, lietuvių ir rusų karių 1941 m. rugpjūčio 25 d. sąrašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 48, l. 1.

¹⁷ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 6.

¹⁸ Alytaus apskrities ir Alytaus apskrities valdybos viršininko S. Maliausko 1941 m. birželio 26 d. raštas ponui vidaus reikalų ministrui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 1.

¹⁹ Visoms Alytaus apskrities valsčių savivaldybėms, *ibid.*, l. 2.

²⁰ Ponui vidaus reikalų ministrui, *ibid.*; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, *ibid.*, b. 5, l. 11 a. p.

²¹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 61.

²² Numatomų suimti Alytaus miesto asmenų sąrašas, 1941 m. liepos 6 d., LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 64–64 a. p.

²³ Alytaus apskrities viršininko A. Audronio 1941 m. liepos 17 d. raštas Lietuvos laikinosios vyriausybės vidaus reikalų ministrui, *ibid.*, l. 69.

²⁴ V. Brandišauskas, „Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais“, *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 2(11), p. 56.

²⁵ Cit. iš *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 63.

²⁶ Alytaus miesto burmistro 1941 m. liepos 26 d. raštas Alytaus apskrities valdybai, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 2.

²⁷ Ch. Dieckmann, op. cit., S. 84; J. Rosin, „Alite (Alytus). During World War II and Afterwards“, www.shtetlinks.jewishgen.org, p. 2.

²⁸ A. Nykštaičio 1960 m. birželio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 10, l. 191.

²⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965, p. 133–134.

³⁰ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, с. 40.

³¹ A. Nykštaičio 1960 m. birželio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 10, l. 191–192; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 67–68.

³² Ibid., p. 71–72.

³³ Ibid., p. 72.

³⁴ V. Barausko 1968 m. rugpjūčio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45788/3, t. 1, l. 14–15.

³⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

³⁶ J. Borevičiaus apklausos medžiaga, LYA, f. 1, ap. 1, b. 98, l. 43–44.

³⁷ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 79–80; P. Biržys-Akiras, op. cit., p. 628.

³⁸ Butrimonių policijos nuovados viršininko V. Žičkos 1941 m. liepos 2 d. pranešimas Alytaus apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 27, l. 63; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 250 a. p.

³⁹ LSSR KGB Alytaus miesto skyriaus 1972 m. vasario 23 d. pažyma, ibid., ap. 46, b. 1167, l. 46.

⁴⁰ Butrimonių nuovadoje sulaukytų asmenų 1941 m. liepos 6 d. sąrašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 49.

⁴¹ Cit. iš *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 78.

⁴² Butrimonių savivaldybės 1941 m. liepos 27 d. Butrimonių miesto gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 6.

⁴³ Alytaus apskrities gyventojų skaičiaus 1941 m. vasaros duomenys, ibid., f. R-1436, ap. 1, b. 27, l. 77.

⁴⁴ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, ibid., b. 5, l. 13.

⁴⁵ Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus parodos, eksponuotos Vilniaus tolerancijos centre 2009 m., medžiaga apie Butrimonių žydus, 8 standas.

⁴⁶ V. Žičkos 1952 m. sausio 8 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25226/3, l. 64; Butrimonių apylinkės DŽDT vykdomojo komiteto 1952 m. vasario 4 d. pažyma, ibid., l. 271.

⁴⁷ J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, ibid., b. 46392/3, t. 2, l. 251 a. p.

⁴⁸ A. Jauneikos 1960 m. gruodžio 9 d. tardymo protokolas, ibid., l. 101; P. Senovaičio 1944 m. rugpjūčio 31 d. tardymo protokolas, ibid., t. 3, l. 131.

⁴⁹ Ibid., l. 132; ibid., ap. 46, b. 1167, l. 46.

⁵⁰ P. Proškaus-Praškevičiaus 1945 m. rugsėjo 19 d. tardymo protokolo išrašas, ibid., l. 176; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 252.

⁵¹ A. Jauneikos 1960 m. gruodžio 9 d. tardymo protokolas, ibid., l. 102–103; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, ibid., l. 252–253.

⁵² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

⁵³ Alytaus apskrities policijos vado 1942 m. balandžio 13 d. pranešimas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 10, l. 71; J. Jaseliūno 1960 m. lapkričio 9 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 254–254 a. p.

⁵⁴ *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II pasaulinio karo metais 1941–1944 m. (pavardžių rodyklė)*, sud. V. Sakaitė, Vilnius, 2001, p. 45; J. Steponevičiaus 1960 m. spalio 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1103, l. 96–98.

⁵⁵ D. Lipkovičienės 1988 m. sausio 21 d. apklausos protokolas, ibid., l. 96–98.

⁵⁶ R. Bogomolnajos 1960 m. balandžio 7 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 58, b. 46392/3, t. 2, l. 181–185; Š. Eidelmanienės 1960 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, ibid., l. 244–245.

⁵⁷ J. Borevičiaus apklausos medžiaga, ibid., ap. 1, b. 98, l. 38–39.

⁵⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 88–89.

⁵⁹ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 12, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 17.

⁶⁰ Daugų policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, ibid., b. 29, l. 79.

⁶¹ 1941 m. liepos 26 d. Daugų gyventojų skaičiaus duomenys, ibid., f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 8.

⁶² B. Vadeikos kalba 1946 m. spalio 19 d. karo tribunolo posėdyje Vilniuje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4854/3, l. 68 a. p.

⁶³ Suimtų ir išvežtų Daugų valsčiaus komunistų sąrašas, 1941 m. vasara, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 26–26 a. p.

⁶⁴ V. Golšteino 1944 m. rugsėjo 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16449, t. 2, l. 255; P. Juonio 1947 m. kovo 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 12106/3, l. 48–48 a. p.

⁶⁵ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 5 a.; *ibid.*, b. 26, l. 241 a. p.

⁶⁶ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, *ibid.*, b. 5, l. 11 a. p.

⁶⁷ P. Tertelio 1944 m. liepos 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44385/3, l. 5–6.

⁶⁸ 1941 m. liepos 27 d. Druskininkų gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 7.

⁶⁹ P. Ivanausko 1945 m. liepos 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38739/3, l. 15 a. p.; *Холокост на территории СССР: Энциклопедия*, ред. И. А. Альтман, Москва, 2009, с. 282.

⁷⁰ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 383–384; P. Biržys-Akiras, *op. cit.*, p. 666–667.

⁷¹ Jiezno savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Jiezno miesto gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 9.

⁷² A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 24; Jiezno valsčiaus viršaičio J. Randžio 1941 m. rugsėjo 21 d. asmens žinių lapas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 18, l. 10.

⁷³ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 24.

⁷⁴ Jiezno policijos nuovados 1941 m. liepos 6 d. tarnautojų sąrašas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 29, l. 89; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, b. 5, l. 6; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 4 d. įsakymas Nr. 3, *ibid.*, l. 3 a. p.

⁷⁵ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 12, *ibid.*, l. 17.

⁷⁶ J. Valatkos 1958 m. gruodžio 15 d. ir V. Česnavičiaus 1959 m. sausio 17 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45002/3, t. 1, l. 103–104, 235.

⁷⁷ 1944 m. rugpjūčio 27 d. nutarimas dėl kaltinimo A. Norkūnui pateikimo, *ibid.*, b. 44163/3, l. 34.

⁷⁸ J. Valatkos 1944 m. gruodžio 15 d., 1958 m. gruodžio 24 d. ir J. Magilevičiaus 1958 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolai, P. Karalevičiaus 1958 m. gruodžio 17 d. apklausos protokolas ir A. Valatkos 1958 m. rugsėjo 2 d. pareiškimas, *ibid.*, b. 45002/3, t. 1, l. 104, 118–119, 148–149, 162, 168, 179–180; J. Gordono ir V. Tautkevičiaus 1944 m. rugsėjo 2 d. apklausos protokolai, *ibid.*, b. 44163/3, l. 198 a. p., 238, 255, 256.

⁷⁹ J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. ir spalio 9 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 198, 232 a. p., 239, 247–248, 261.

⁸⁰ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 38–38 a. p., 239, 242.

⁸¹ Policijos departamento 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštis Nr. 3 sl. Kauno apskrities policijos vadui, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 2, l. 1.

⁸² Alytaus apskrities Jiezno policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 16 d. raportas Nr. 7 sl. Policijos departamento direktoriui, *ibid.*, l. 23; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 86.

⁸³ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 21, 36 a. p., 38–38 a. p., 236.

⁸⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133.

⁸⁵ Alytaus apskrities policijos vado S. Krosniūno 1941 m. rugpjūčio 30 d. raportas Policijos departamento direktoriui, LCVA, f. R-683, ap. 2, b. 2, l. 85; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 87.

⁸⁶ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 389.

⁸⁹ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, J. Randžio ir A. Norkūno 1944 m. spalio 11 d. akistata, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 29, 39–39 a. p., 249–249 a. p., 256.

⁹⁰ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 29, 39 a. p.

⁹¹ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 27 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 36, 240.

⁹² J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. ir J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 203 a. p., 241–241 a. p.

⁹³ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 29, 203 a. p.

⁹⁴ A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rug-

sėjo 23 d. tardymo protokolai, J. Randžio 1944 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 29, 40, 241–242 a. p.; J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 39222/3, l. 29.

⁹⁵ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, J. Randžio ir A. Norkūno 1944 m. spalio 11 d. akistata, *ibid.*, b. 44163/3, l. 40, 249 a. p.

⁹⁶ J. Palionio 1944 m. spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 204 a. p.

⁹⁷ *Ibid.*, l. 205 a. p.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 204 a. p.

⁹⁹ J. Palionio 1944 m. rugsėjo 6 d. ir spalio 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 195 a. p., 205.

¹⁰⁰ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 6 d. kalba viršaičiams, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 30, l. 309.

¹⁰¹ J. Randžio 1944 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44163/3, l. 237.

¹⁰² A. Norkūno 1944 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 23 d., J. Randžio 1944 m. rugsėjo 5 d. ir J. Palionio 1944 m. rugsėjo 6 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 30, 41, 42, 195 a. p., 196, 232, 252.

¹⁰³ J. Randžio 1944 m. rugsėjo 5 ir 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 232 a. p., 237.

¹⁰⁴ A. Norkūno 1944 m. rugsėjo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 42.

¹⁰⁵ A. Petkevičiaus 1958 m. rugsėjo 16 d. pareiškimas, *ibid.*, b. 45002/3, t. 1, l. 269.

¹⁰⁶ „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“ (A Collective Report by L. Koniuchowsky), *YIVO Annual of Jewish Social Science*, Vol. VIII, New York, 1953, p. 206.

¹⁰⁷ „Lietuviai ir žydai Varėnos rajone iki 1943 m. (liudininkų prisiminimai)“, 1997 m. užrašė Nedzingės vid. mokyklos istorijos mokytoja Jadvyga Matijoškaitė, rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas, l. 4.

¹⁰⁸ „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 208, 209.

¹⁰⁹ Marcinkonių lietuvių gynimo komiteto 1941 m. liepos 8 d. posėdžio protokolai, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 32, l. 94.

¹¹⁰ Marcinkonių policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 29, l. 74.

¹¹¹ Marcinkonių savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Marcinkonių miesto gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 15.

¹¹² „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 210.

¹¹³ *Ibid.*, p. 211.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 212.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 213, 214.

¹¹⁶ Hauptvachtmeisterio Wietzke's 1942 m. lapkričio 6 d. pranešimas Gardino žandarmerijos vadovybei, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1303, l. 1-36-1-39; „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 215; J. Kašėtos ir J. Vainbergo 1948 m. vasario 7 d. akistata, *ibid.*, ap. 58, b. 46989/3, l. 48-49.

¹¹⁷ J. Vainbergo 1948 m. vasario 4 d. apklausos protokolai, *ibid.*, l. 31 a. p.

¹¹⁸ „The Liquidation of the Jews of Marcinkonis“, p. 217.

¹¹⁹ Varėnos rajono Musteikos kaimo gyventojų Vlado Averkos pasakojimas, 1997 m. vasario 15 d. užrašė Varėnos 1-osios vidurinės mokyklos mokinė Jolanta Česnulytė, rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas, l. 22-23; P. Alksnis, „Musteikos kaimo tragedija“, *Aušra*, 1982, rugpjūtis, Nr. 32(72), p. 66-68.

¹²⁰ P. Biržys-Akiras, op. cit., p. 478-479; „Merkinės žydai“, *Mano senelių ir prosenelių kaimynai žydai. Antrasis moksleivių darbų konkursas*, sud. L. Vildžiūnas, Vilnius, 2003, p. 13.

¹²¹ N. Schoenburg, S. Schoenburg, op. cit., p. 193-194; J. Perednienė, „Žydų bendruomenė Varėnoje XIX a. pabaigoje-XX a. I-oje pusėje“, 1997, rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas, l. 5-6; 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 217.

¹²² „Meretch. During and after World War II“, www.shtetlinks.jewishgen.org, p. 1-2.

¹²³ E. Oshry, *The Annihilation of Lithuanian Jewry*, New York, 1995, p. 221.

¹²⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 88-89.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 90-94.

¹²⁶ P. Gapcevičienės 1944 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46520/3, l. 48-48 a. p.

¹²⁷ 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 217; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 5 a. p.

¹²⁸ Merkinės savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 22 d. Merkinės miesto gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 24.

¹²⁹ J. Janulevičiaus 1946 m. lapkričio 4 d. tardymo protokolo išrašas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 140, l. 37-41; P. Dancevičiaus 1949 m. rugpjūčio 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42288/3, l. 35-37; „Meretch. During and after World War II“, p. 2.

¹³⁰ J. Perednienė, op. cit., l. 8; P. Dancevičiaus

1949 m. rugpjūčio 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42288/3, l. 36–37.

¹³¹ B. Naujoko 1944 m. rugsėjo 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45562/3, l. 22 a. p.

¹³² J. Perednienė, *op. cit.*, l. 8–9.

¹³³ 1944 m. spalio 19 d. karo tribunolo teismo posėdžio protokolo išrašas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 140, l. 122; J. Janulevičiaus 1946 m. lapkričio 4 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, l. 124–125; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 390; *ibid.*, d. 1, p. 135.

¹³⁴ J. Perednienė, *op. cit.*, l. 8.

¹³⁵ B. Naujoko 1944 m. rugsėjo 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 1, b. 45562/3, l. 25, 26.

¹³⁶ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 262; *Lietuvos gyventojai*, Kaunas, 1925, p. 19.

¹³⁷ P. Biržys-Akiras, *op. cit.*, p. 406.

¹³⁸ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 262–263.

¹³⁹ E. Oshry, *op. cit.*, p. 244.

¹⁴⁰ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 10, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 12 a. p.

¹⁴¹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 98–102; Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 7; Seirijų valsčiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, *ibid.*, b. 29, l. 78.

¹⁴² Seirijų savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Seirijų miesto gyventojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 13.

¹⁴³ B. Skliuto 1960 m. birželio 25 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46373/3, t. 2, l. 130–130 a. p.

¹⁴⁴ J. Celiavičiaus 1960 m. gegužės 17 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 201; K. Macedulsko 1960 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 204–204 a. p.

¹⁴⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 134.

¹⁴⁶ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 288–289.

¹⁴⁷ Simno savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. Simno miesto gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 14.

¹⁴⁸ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 5, l. 5; Simno policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, *ibid.*, b. 29, l. 77; 1944 m. rugpjūčio 28 d. liudytojų apklausos protokolas, *ibid.*, f. MK-1 (mi-

krofilmų fondas), b. 7, l. 147–149; P. Dainausko 1949 m. balandžio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 477, l. 77–81; A. Berčiūno 1944 m. rugpjūčio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 45563/3, l. 10–11; Simno apylinkės komisaro 1941 m. liepos 21 d. raštas valstybės saugumo policijos viršininkui, LCVA, f. R-704, ap. 1, b. 7, l. 4.

¹⁴⁹ Simno gydytojo J. Starkaus 1941 m. liepos 20 d. parodymai, *ibid.*, l. 8.

¹⁵⁰ D. Gamskio 1944 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2774/3, l. 50 a. p.

¹⁵¹ P. Bogdanavičiaus 1944 m. rugpjūčio 27 d. kvotos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 7, l. 162 a. p.–163.

¹⁵² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 135; J. Petrausko 1944 m. rugpjūčio 23 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2774/3, l. 34–34 a. p.

¹⁵³ P. Lingio 1944 m. rugpjūčio 28 d. kvotos protokolas, LCVA, f. MK-1, b. 7, l. 150; D. Gamskio 1944 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2774/3, l. 50 a. p.–51.

¹⁵⁴ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 297–298.

¹⁵⁵ P. Noreikos bylos 1945 m. lapkričio 14 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43529/3, l. 82.

¹⁵⁶ 1941 m. vasaros Stakliškių valsčiaus gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 26, l. 242 a. p.

¹⁵⁷ Stakliškių valsčiaus areštinėje esančių asmenų 1941 m. liepos 5 d. sąrašas, *ibid.*, l. 9, 10.

¹⁵⁸ Stakliškių policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 16 d. raportas Alytaus apskrities policijos vadui, *ibid.*, b. 29, l. 81–82.

¹⁵⁹ S. Epštein 1944 m. spalio 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43529/3, l. 31–31 a. p.

¹⁶⁰ Stakliškių valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 9 d. raštas Alytaus apskrities valdybai, LCVA, f. 1567, ap. 1, b. 702, l. 45.

¹⁶¹ P. Baranausko 1948 m. spalio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35800/3, l. 25–25 a. p.

¹⁶² N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 207; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, Vilnius, t. 1, 1989, p. 413–414.

¹⁶³ P. Biržys-Akiras, *op. cit.*, p. 565.

¹⁶⁴ N. Schoenburg, S. Schoenburg, *op. cit.*, p. 208.

¹⁶⁵ II Varėnos savivaldybės 1941 m. liepos 26 d. II Varėnos gyventojų skaičiaus duomenys, LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1152, l. 16.

¹⁶⁶ 1941 m. vasaros I Varėnos valsčiaus gyven-

tojų skaičiaus duomenys, *ibid.*, f. R-1436, ap. 1, b. 26, l. 242 a. p.

¹⁶⁷ Apylinkės policijos vado 1941 m. liepos 1 d. įsakymas Nr. 1 I ir II Varėnos policijai, *ibid.*, l. 7.

¹⁶⁸ Alytaus apskrities viršininko 1941 m. liepos 19 d. įsakymas Nr. 9, *ibid.*, b. 5, l. 11; *ibid.*, b. 26, l. 242 a. p.

¹⁶⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 112–113.

¹⁷⁰ J. Perednienė, *op. cit.*, l. 7.

¹⁷¹ S. Samulevičius, „Negyjanti 60 metų žaizda: Kraupią Varėnos krašto žydų tragediją prisiminus“, *Merkio kraštas*, 2001, rugsėjo 8; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 135; J. Keršio 1945 m. liepos 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43439/3, l. 5.

¹⁷² L. Levino 1946 m. vasario 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 18410/3, t. 2, l. 28–29.

¹⁷³ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 113.

¹⁷⁴ S. Vasausko 1946 m. gegužės 22 d. autobiografija, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36493/3, l. 43; V. Leikūno 1946 m. kovo 5 d. liudijimas, *ibid.*, b. 18410/3, t. 2, l. 47; J. Keršio 1946 m. liepos 3 d. parodymai teismo posėdyje, *ibid.*, b. 43439/3, l. 22–23; A. Vidliausio 1945 m. lapkričio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18602, l. 24.

Gauta 2012 02 13

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Arūnas Bubnys

HOLOCAUST IN ALYTUS COUNTY IN 1941

Summary

Like other counties in Lithuania, the persecution and extermination of Jews in Alytus county can be divided into two phases. The first (the end of June–mid-July 1941) was dominated by political motives of persecution. Jews were often arrested, imprisoned, and shot to death, as were other former Communists, members of Komsomol, Soviet government officials or supporters. People of non-Jewish nationality (Lithuanians, Russians, Poles) were also persecuted for the same reason. The surviving lists of people detained and wanted by police show that in the first weeks of the Nazi occupation, the majority of people arrested in Alytus county because of pro-Soviet activities were, however, of Lithuanian ethnicity. What is particular about Alytus county is the more intense and wider persecution of Communists and Soviet activists than in other counties in Lithuania. By mid July 1941, 82 people in this category were shot in Alytus county under orders of the German military authority. Specific discriminatory measures applicable only to Jews included marking of the Jews (by making them wear the compulsory Star of David), prohibition to perform their religious rites publicly, provision of smaller food rations, prohibition to buy food products, and seizure of radio transmitters, motorcycles and bicycles. In the first phase, no massive or total Jewish genocide was enforced – women, children and old people were usually not arrested or shot.

In the second phase (mid-July–mid-September 1941) the Jewish situation deteriorated. In the centres of rural districts where the numbers in the Jewish communities were large (for example, in Butrimonys), ghettos were set up and all Jews of the area were driven into the ghettos. This was when they started sending the detained groups of Jews to Alytus to be shot. In the middle of August 1941, the number of massacres of Jews increased considerably and by mid-September 1941, almost all of the Jews of Alytus county had been killed (except for the Jews of the Marcinkonys ghetto who were killed in November 1942 and individual Jews who managed to hide before shooting). On the basis of documents dated 1941, at least 6,165 Jews were murdered.

Most of those who carried out the massacres were members of Obersturmführer Joachim Hamann's 'flying squad' from Kaunas, local policemen and members of the auxiliary police, the so-called *baltaraiščiai* (they wore white armbands).

More valuable items of Jewish property (golden jewellery, clocks, etc.) were appropriated by various German authorities, some of the property was appropriated by participants in the massacre, and what was left was sold to local inhabitants.

Holokausto dalyvio socialinis portretas

Straipsnio tikslas – remiantis archyvine medžiaga identifikuoti Lietuvos mažesniųjų miestų ir kaimų gyventojų sluoksnius, labiau susijusius su žydų žudynėmis Lietuvoje, išryškinti esminius socialinius šių sluoksnių atstovų bruožus (amžių, socialinį statusą, išsimokslinimą, partiškumą, šeiminę padėtį) ir parodyti, kokios šiuo požiūriu vyravo tendencijos, vertinant apskričių masteliu.

IVADAS

Gausėjanti holokausto įvykiams Lietuvoje skirta literatūra jau nušvietė daugelį šios tragedijos aplinkybių ir aptarė daug jos aspektų, tarp jų ir lietuviams ypač rūpimą klausimą – kas iš Lietuvos gyventojų ir kodėl dalyvavo šiuose įvykiuose? Šia tema rašiusių autorių atsakymai, be abejo, yra argumentuoti ir dažniausiai paremti konkrečia archyvine medžiaga. Natūralu, kad dėl savo gausos ši medžiaga nėra iki galo net apžvelgta, todėl susipažįstant vis su naujomis 1941 m. vasaros įvykių Lietuvoje detalėmis atsiveria platesnė jų panorama, kuri verčia minėtus klausimus vėl kelti ir iš naujo sverti, kurios ligšiolinių autorių įžvalgos yra tikslios, o prie kurių reiktų grįžti ir diskutuoti toliau.

Atsakant į klausimą *kas?* istorikų darbuose dažniausiai apsiribojama išvada, kad pirmiausia tai buvo karinių ir policinių formuočių (1941 m. Birželio sukilime dalyvavusių būrių ir policijos dalinių) nariai. Šių žmonių socialinio statuso įvairovė specialiai

nėra tirta, autoriai dažniausiai tik pažymi, kad tai buvo labai nevienodos turtinės padėties ir išsimokslinimo asmenys, įvairių profesijų atstovai (t. y. parodo, kad klaidinga būtų manyti, jog su holokaustu labiau susiję žemesnieji, gal net tik kriminaliniai visuomenės sluoksniai). Tačiau tiek konstatuoti negana, nes neatsakoma į klausimus, kurie iš aprašomų atvejų atspindi vyraujančius holokausto dalyvių tipus, o kurie veikiau yra išimtys, kokie Lietuvos visuomenės sluoksniai buvo labiau įtraukti į žydų žudynes, o kurios gyventojų grupės jose nedalyvavo.

Kitaip nei įprasta mūsų istoriografijoje, atsakymų į šiuos klausimus bandėme ieškoti pasitelkę istorijos ir sociologijos moksluose taikomus tyrimo metodus bei tarpdisciplininiu pjūviu tirdami Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) baudžiamųjų bylų fonde (LYA, f. K-1, ap. 58) esančią medžiagą. Tai SSRS valdžios aparato represinių institucijų – karinės prokuratūros, SMERŠo, Valstybės saugumo ministerijos, Vidaus reikalų liaudies komisariato – įgyvendintos smarkiau pasipriešinti naujajai valdžiai nusiteikusių žmonių paieškos ir išbraukimo iš Lietuvos gyvenimo politikos rezultatas. Su holokaustu susijusių asmenų čia minima keletas tūkstančių, todėl, negalėdami tokios gausos iš karto aprėpti, apsiribojome istoriografijoje mažiau tirtomis penkiomis apskritimis: Biržų, Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio ir Utenos. Šiose apskrityse pavyko nustatyti 205 su holokaustu susijusius ir iš dalies už tai nuteistus asmenis. Prie

jų pridėjome duomenis apie vieną Vaškų valsčiaus gyventoją, kurio byla nebaigta, nes kaltinamasis pabėgo iš areštinės. Visi jie yra šiose apskrityse 1941 m. Birželio sukilime veikusių sukilėlių būrių, kurie vėliau buvo reorganizuoti į pagalbinės policijos būrius, nariai (šis faktas buvo ne atrankos kriterijus, o rezultatas, t. y. šiose apskrityse neradome prie žydų žudynių tiesiogiai ar netiesiogiai prisidėjusių ir už tai nuteistų asmenų, kurie būtų veikę ne ginkluotose formuotėse, o tik savo iniciatyva). Tai yra asmenys, kurie nepasitraukė į Vakarus (išskyrus vieną iš Vokietijos pabėgėlių stovyklos prievarta grąžintą asmenį), nesugebėjo pasislėpti, niekur nebėgo (kai kurie dalyvavo pokario partizaninėse kovose), per pokario kovas nežuvo ir nebuvo ištremti (išskyrus kelis atvejus), vadinasi, tikėtina, ne patys gudriausi ar išradingiausi sukilimo ir holokausto dalyviai, likę savame krašte ir vienu ar kitu būdu pakliuvę į SSRS represinių struktūrų rankas. Tyrimo pagrindą sudaro baudžiamosiose bylose esantys bendrieji nuteistų asmenų duomenys. Pirmiausia jie atsispindi suimtojo anketoje, kuri buvo būtinoji kiekvienos bylos dalis. Anketos pildytos remiantis žodiniais suimtojo atsakymais (to reikalavo KGB archyvinų bylų sudarymą reguliuojanti instrukcija). Jas galima suskirstyti į du tipus: platesnes (daugiau klausimų ir daugiau vietos atsakymams įrašyti) ir siauresnes (mažiau vietos atsakymams ir glaustesni įrašai). Anketų įrašų patikimumas nėra šimtaprocentinis. Jų duomenis KGB tikslino pagal oficialius dokumentus (pirmiausia pasą), pagal oficialius suimtojo gyvenamąją vietą administruojančių institucijų pranešimus (pažymas), pagal tardant (retais atvejais – teismo posėdyje) papasakotą ir tardymo protokoluose užfiksuotą autobiografiją (visa ši medžiaga taip pat atsispindi bylose). Tiriant nustatyta, kad maždaug vienoje iš dvidešimties anketų pateikti duomenys nesutampa su gautais vė-

liau (pvz., skiriasi profesija, brolių ar seserų skaičius). Manytina, kad skrupulingiausiai nurodyta tiriant bylą identifikuotų asmenų gyvenamosios vietos informacija. Tai rodo, kad anketų duomenys yra patikimi apie 90 proc., ir šią paklaidą reikia turėti galvoje, nes kai kuriose bylose (jų yra mažesnioji dalis) tyrimui būtina informacija minima tik anketose. Faktų, liudijančių šiuos asmenis prisidėjus prie žydų žudynių, pagrįstumą, manytume, rodo tai, kad svarbiausias šiems asmenimsestas kaltinimas buvo ne dalyvavimas žydų žudynėse, bet daugiau ar mažiau aktyvus pasipriešinimas SSRS okupaciniam aparatui (taigi represinės struktūros ieškojo realiai su sovietų valdžia kovojusių asmenų), ir tai, kad bylose surinkti faktai remiasi liudytojų ranka pasirašytais parodymais (iš jų reikiamos žinios vargu ar buvo išgaunamos jėga, t. y. taip, kaip iš daugelio įtariamųjų).

Toliau pateikiami surinktos medžiagos analizės rezultatai.

SOCIALINĖ PADĖTIS

Istoriografijoje antisemitizmas apskritai ir holokaustas konkrečiai dažniausiai nėra tiesiogiai siejami su priklausymu kuriai nors socialinei grupei. Istorikai ir sociologai labiau pabrėžia ideologines, religines, ekonomines priešiško žydams šaknis, kultūrų nesuderinamumo niuansus. Iš naujaujų Lietuvos istorikų tyrimų nematyti, kad tiesioginis dalyvavimas žydų genocide Lietuvoje būtų buvęs labiau spontaniškas (susijęs su – ne paslaptis – nemažos dalies to meto lietuvių antižydiškomis nuostatomis, kurios labiau buvo išplitusios žemesniuosiuose visuomenės sluoksniuose) nei organizuotas (t. y. įgyvendintas administracine tvarka, ne visai paisant dalyvių nuomonės) veiksmas. Medžiagos socialinės padėties tyrimams rasta nemažai. Vienas didesnių sunkumų ap-

dorojant informaciją yra smulkesnis gausaus ūkininkų sluoksnio suskirstymas. Daug ūkininkų įvardyti kaip pasiturintys, bet atvejai, kai bylų sudarytojai šį statusą tikslino, rodo, kad pasiturinčiais buvo laikomi ir 3 ha, ir 30 ha valdę žmonės. Todėl teko išskirti tiksliau neapibrėžtų ūkininkų kategoriją. Į ją patenka smulkieji ir vidutiniai valstiečiai, nes to, kad

žmogus yra stambusis ūkininkas, tardytojai nepamiršdavo nurodyti su visomis detalėmis. Mūsų tyrime smulkiuoju laikomas mažiau kaip 10 ha, vidutiniu – 10–30 ha, stambiuoju – daugiau kaip 30 ha turintis ūkis. Toliau pateikiamas duomenų, surinktų remiantis šiais kriterijais, pasiskirstymas apskrityse.

Biržų apskritis

Ūkininkai: tiksliau neapibrėžti smulkieji vidutiniai stambieji	10 2 8 6
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (2 kalviai, dažytojas, batsiuovys, mūrininkas, karstadirbys, grūdų paruošų punkto darbininkas, 2 šaltkalviai, 4 siuvėjai)	13
Tarnautojai ir inteligentai (zootechnikas, pieninės sąskaitininkas, banko kasininkas, kunigas, parduotuvės vedėjas)	5
Gimnazijos absolventai	2
Nėra duomenų	3
Iš viso	49

Biržų apskrities nuteistieji – tai apskrities miestelių (Joniškėlio, Krinčino, Kupreliškių, Nemunėlio Radviliškio, Pabiržės, Pasvalio, Saločių, Vabalninko ir Vaškų) ir jų apylinkių gyventojai¹. Tik 3 nuteistieji yra iš Biržų miesto. Svarbiausių socialinių grupių santykis (26 ūkininkai, 13 amatininkų ir samdomųjų darbininkų, 5 tarnautojai ir inteligentai; prie pastarųjų iš dalies galima priskirti

ir gimnazijos absolventus) yra apytikslis to meto ir tų vietovių, kur vyko holokaustas, gyventojų struktūros atspindys (1939 m. žemės ūkyje dirbo 73 proc., pramonėje ir amatuose – 8,1 proc. šalies gyventojų²). Tai rodo, kad nėra tokio visuomenės sluoksnio, kurio sąsajos su holokaustu būtų aiškiai didesnės nei jo dalis krašto socialinėje struktūroje.

Kėdainių apskritis

Ūkininkai (tiksliau neapibrėžti)	1
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (5 glžk. remontininkai, glžk. stoties budėtojas, sandėlininkas, padienis glžk. darbininkas, pervažos sargas, stalius, krosnininkas)	11
Tarnautojai ir inteligentai (prekybos tinklo bendrovės raštininkas, 2 buhalteriai, elektros inžinierius, 2 gimnazijos mokytojai, 2 milicininkai, bažnyčios patarnautojas)	9
Gimnazijos absolventai ir studentai	3
Nėra duomenų	1
Iš viso	25

Vertinant šios apskrities nuteistųjų sąrašą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad dauguma šių asmenų (16 jų – iš Kėdainių miesto) yra susiję tik su paskutiniu žydų naikinimo etapu (pervarmu iš sutelkimo vietos, t. y. Žirgyno, buvusio prie Kėdainių aerodromo, į sušaudymo vietą prie to paties aerodromo), tarp nuteistųjų neatsirado tokių, kurie būtų susiję

su ankstesniais žydų naikinimo operacijos etapais³. Tai, kad šiame regione miestiečiai buvo aktyvesni už kaimo gyventojus, liudytų nebent Krakių būrio (6 su holokaustu susiję nuteistieji) pavyzdys. Kitaip nei Biržų apskrities miestelių atveju, tarp šių 6 asmenų nebuvo nė vieno ūkininko.

Panevėžio apskritis

Ūkininkai: tiksliau neapibrėžti smulkieji vidutiniai stambieji	13 3 5 1
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (kalvis, sporto klubo, karinio komisariato ir pervažos sargai, vežikas, 2 siuvėjai, durpių kasikas, 2 žemės ūkio darbininkai)	10
Tarnautojai ir inteligentai (5 mokytojai, draudimo bendrovės darbuotojas, kooperatyvo sąskaitininkas, paštininkas)	8
Nėra duomenų	7
Iš viso	47

Panevėžio apskrities nuteistųjų sąvadas tiek geografiškai (tai apskrities miestelių Krekenavos, Kupiškio, Naujamiesčio, Pumpėnų, Pušaloto, Raguvos, Ramygalos, Šimonių, Smilgių, Subačiaus, Troškūnų ir Viešintų

gyventojai), tiek absoliučiaisiais dydžiais (čia tik mažiau stambiųjų ūkininkų), tiek ir faktų, kad iš apskrities centro (Panevėžio miesto) yra mažai nuteistųjų (2 asmenys), labai panašus į Biržų apskrities⁴.

Rokiškio apskritis

Ūkininkai:	
tiksliau neapibrėžti	15
smulkieji	4
vidutiniai	7
stambieji	1
Amatininkai ir samdomieji darbininkai (7 glžk. remontininkai, 3 pervazos reguliuotojai, glžk. stoties tabelininkas, glžk. stoties depo darbininkas, 2 stoties prižiūrėtojai, stoties krovikas, kooperatyvo vežikas, 3 statybininkai, 2 staliai, maisto paruošų bazės darbininkas, siuvėjas, žemės ūkio darbininkas)	24
Tarnautojai ir inteligentai (zootechnikas, veterinaras, kalėjimo prižiūrėtojas, bažnyčios patarnautojas, gaisrinės sargas)	5
Nėra duomenų	1
Iš viso	57

Šioje apskrityje amatininkų ir samdomųjų darbininkų santykinai gerokai daugiau pirmiausia dėl to, kad daug suimtųjų yra iš apskrities centro Rokiškio (14 asmenų) ir di-

desniųjų miestelių: Obelių – 21, Skapiškio – 13, Svėdasų – 6⁵. Šioje miestiškesnėje nuteistųjų grupėje vyrauja kaimo inteligentai.

Utenos apskritis

Ūkininkai:	
tiksliau neapibrėžti	7
smulkieji	4
vidutiniai	10
stambieji	1
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (smulkusis prekybininkas)	1
Tarnautojai ir inteligentai (2 mokytojai, pieninės vedėjas, sargas)	4
Nėra duomenų	1
Iš viso	28

Socialiniu požiūriu šios apskrities nuteistųjų sudėtis kaimiškiausia. Čia nėra asmenų iš Utenos miesto. Gausiausiai atstovaujamoje Vyžuonų sukilėlių (pagalbinių policininkų) grupėje (11 asmenų) yra visi šio regiono inteligentai ir tarnautojai, tuo tarpu visi kiti nuteistieji – net ir nekaimiškųjų vietovių būrių (Anykščių, Alantos, Molėtų) – yra ūkininkai⁶.

AMŽIUS

Kaip jau minėta, tyrimo objektu pasirinktose apskrityse visi su holokaustu susiję asmenys buvo neišformuoti 1941 m. Birželio sukilimo, pagalbinės policijos ar policijos būrių nariai, todėl ir nesant specialaus tyrimo natūralu tikėtis, kad tai buvo šaukiamojo amžiaus vyrai. Kad tiksliau apibrėžtume vyraujančią ir rečiau pasitaikančią holokausto dalyvių amžių, karinei tarnybai tinkamą amžių suskirstę į maždaug vienodus laikotarpius, sudarėme keturias tiriamųjų grupes: iki 18 metų, 18–29 metų, 30–40 metų ir daugiau kaip 40 metų turinčius asmenis.

Biržų apskritis

Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	1
2.	18–29 metų	23
3.	30–40 metų	21
4.	> 40 metų	4

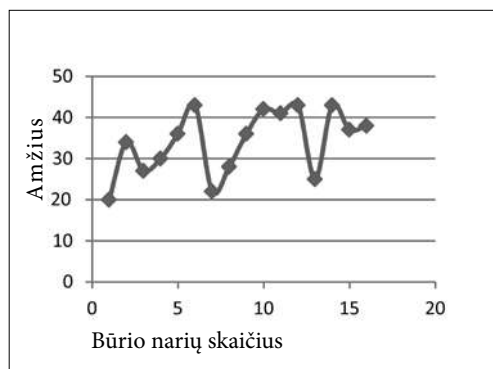
Tokią grupių sudėtį lemia nuteistų Joniškėlio (6 asmenys: 2-osios grupės – 4, 3-iosios – 2), Nemunėlio Radviliškio (10 asmenų: 2-osios grupės – 5, 3-iosios – 4, 4-osios – 1), Vabalninko (6 asmenys: 1-osios grupės – 3, 2-osios – 3) ir Vaškų

(12 asmenų: 2-osios grupės – 6, 3-iosios – 4, 4-osios – 2) sukilėlių bei policijos būrių narių amžiaus pasiskirstymas, t. y., imant ir smulkesnius nei visa Biržų apskritis vienetus, vyresnių ir jaunesnių nei 30 metų amžiaus asmenų santykis visur beveik vienodas.

Kėdainių apskritis

Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	1
2.	18–29 metų	11
3.	30–40 metų	8
4.	> 40 metų	5

Šiame regione išskirtinos didesnės Kėdainių miesto (16 asmenų) ir Krakių (6 asmenys) pagalbinės policijos būriams priklausiusių nuteistųjų grupės. Vyresnio amžiaus žmonių čia šiek tiek daugiau pirmiausia dėl nuteistųjų iš Kėdainių amžiaus pasiskirstymo (2-osios grupės – 5, 3-iosios – 6 ir 4-osios – 5 asmenys).

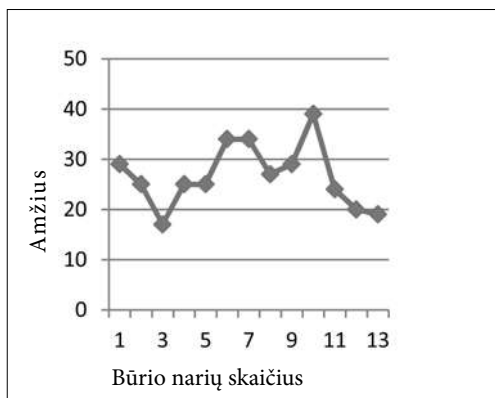
1 pav. Kėdainių būrio narių amžiaus kreivė (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

Panevėžio apskritis

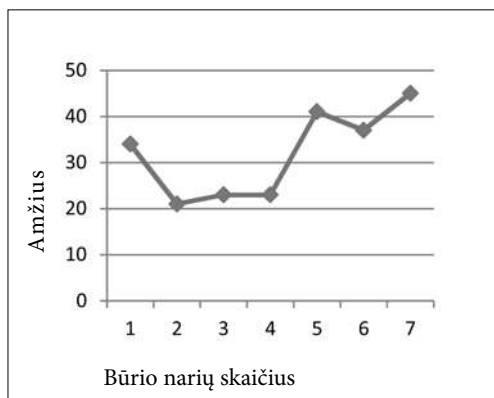
Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	1
2.	18–29 metų	24
3.	30–40 metų	17
4.	> 40 metų	5

Kaip matyti, gan gausioje šios apskrities grupėje nuteistųjų amžiaus santykis yra

panašus. Grupė ypatinga tuo, kad ją sudaro nuteistieji iš ilgesnio vietovių sąrašo (pvz., tik po 1 nuteistąjį yra iš Raguvos, Šimonių, Smilgių ir Troškūnų būrių). Gausiau atstovaujami tik Krekenavos (7 asmenys), Pušaloto (11) ir Kupiškio (13) būriai. Jaunesnių nei 30 metų amžiaus žmonių persvarą čia, matyt, lemia Kupiškio grupė: joje buvo tik 3 vyresni nei 30 metų amžiaus asmenys, tuo tarpu Krekenavos ir Pušaloto grupėse jaunesni ir vyresni nei 30 metų amžiaus asmenys pasiskirstę vienodai (atitinkamai 2-osios grupės – 3 ir 6, 3-iosios – 4 ir 5 asmenys).

a)

b)

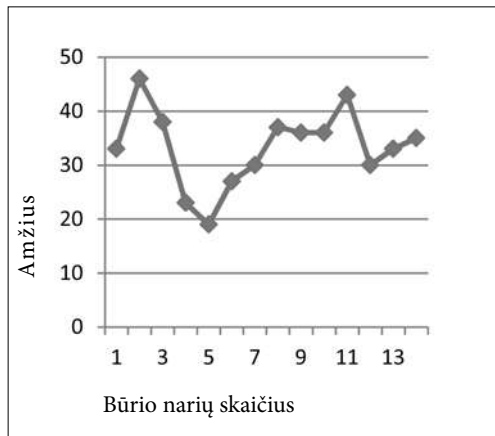
2 pav. Kupiškio miesto (a) ir Krekenavos (b) būrių narių amžiaus kreivės (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

Rokiškio apskritis

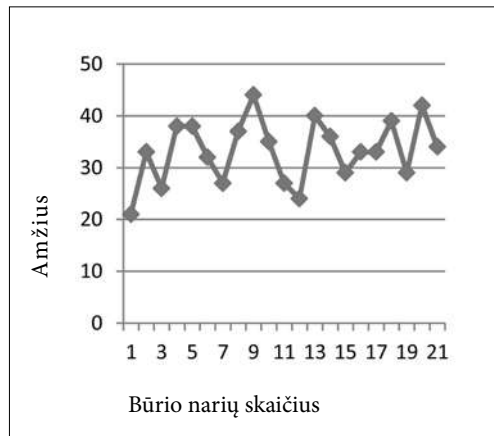
Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	0
2.	18–29 metų	21
3.	30–40 metų	31
4.	> 40 metų	5

Tai santykinai gausi nuteistųjų grupė. Rokiškio apskrityje ypač daug – net 21 teisiamasis – buvo iš Obelių būrio. Nemažai su holokaustu susijusių nuteistųjų buvo iš Rokiškio ir Skapiškio būrių (atitinkamai 14 ir 13 asmenų). Kitaip nei Panevėžio apskrityje, čia vietovių sąrašas trumpesnis: be minėtųjų, dar 6 nuteistieji buvo iš Svėdasų būrio, 2 – iš Pandėlio ir 1 – iš Kamajų. Žvelgiant atidžiau, akivaizdu, kad vyresnio amžiaus yra gausioji

Obelių (2-osios grupės – 7, 3-iosios – 12, 4-osios – 2 asmenys) ir Rokiškio miesto (2-osios grupės – 3, 3-iosios – 9, 4-osios – 2 asmenys) būriams priklausiusių nuteistųjų

a)

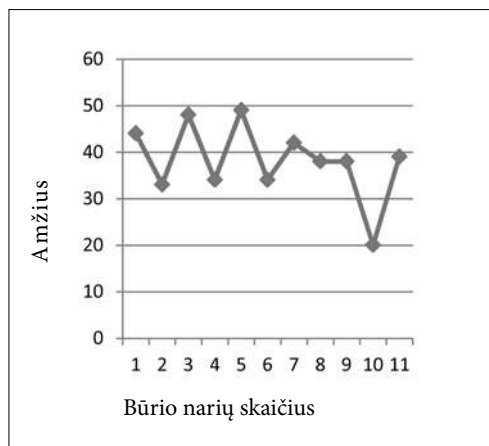
b)

3 pav. Rokiškio miesto (a) ir Obelių (b) būrių narių amžiaus kreivės (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

Utenos apskritis

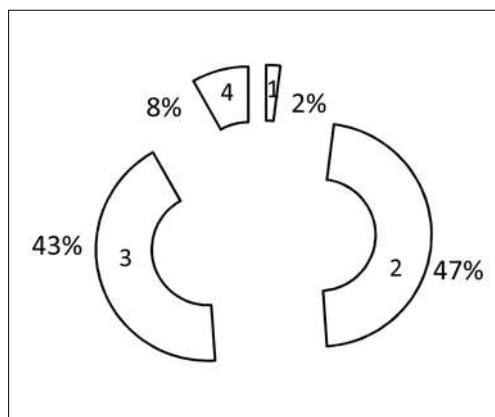
Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	0
2.	18–29 metų	5
3.	30–40 metų	15
4.	> 40 metų	8

Palyginti su kitomis, ši nuteistųjų grupė yra vidutiniško dydžio. Kaip Panevėžio apskrityje, taip ir Utenos apskrityje nuteistų sukilėlių (pagalbinės policijos būrių narių) iš daugelio vietovių buvo tik po vieną arba kelis. Dydžiu išsiskiria Vyžuonų būrio narių grupė (11 asmenų), kiek didesnės yra Leliūnų ir Užpalių grupelės (po 4 asmenis). Visose trijose grupelėse dauguma žmonių yra vyresnio amžiaus, t. y. visos trys atspindi bendrą Utenos apskrities tendenciją.

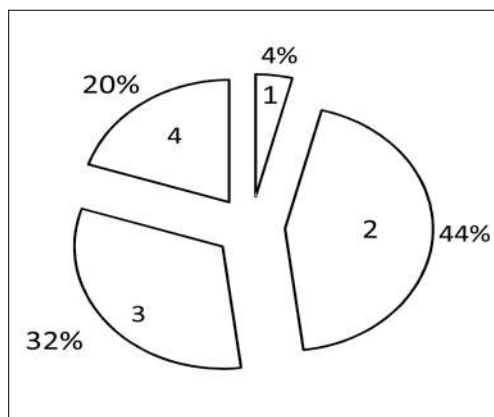

4 pav. Vyžuonų būrio narių amžiaus kreivė (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

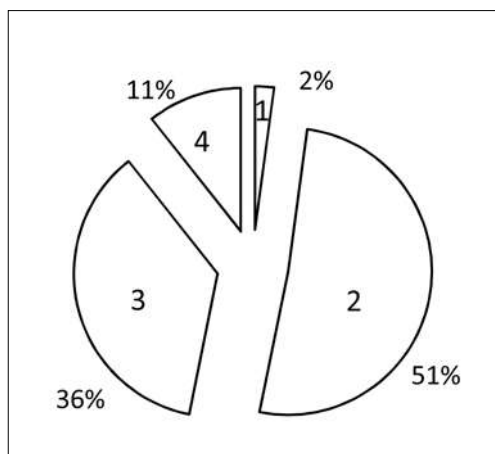
Bendruosius visų apskričių duomenis išreiškus grafine forma ir santykiniais dydžiais, matyti palyginti aiškos tendencijos:

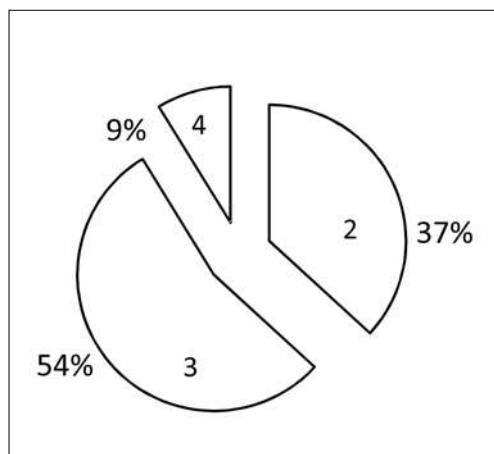
a)

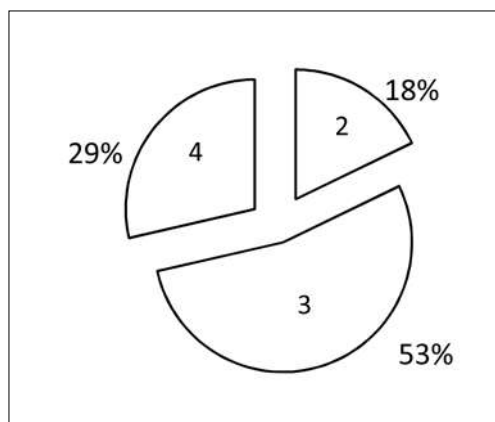
b)

c)

d)

e)

- 1 – iki 18 m.
 2 – 18–29 m.
 3 – 30–40 m.
 4 – per 40 m.

5 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c), Rokiškio (d) ir Utenos (e) apskričių būrių narių amžiaus grupių dydis (proc.)

Biržų, Kėdainių ir Rokiškio apskritys simbolizuojančių diagramų kairė pusė truputį didesnė. Tai reiškia, kad jose šiek tiek daugiau buvo vyresnio nei 30 metų amžiaus asmenų (3 ir 4 grupės); jaunesnių nuteistųjų kiek daugiau būta Panevėžio apskrityje, bet iš esmės kairė ir dešinė diagramų pusės šiose keturiose apskrityse apylygės. Daug kur (bet ne visur) šis vienodumas pastebimas ir atskiro būrio lygmeniu. Spręsti, ar tai dėsningumas, ar atsitiktinumas (ir kokia to priežastis vienu ar kitu atveju), tiriamų penkių apskričių nepakanka, tai būtų ateities tyrimo klausimas. Sukilėlių būriai pirmiausia formavosi kovoti už lietuvių valdžios savame krašte atkūrimą, ir tai perša mintį, kad gal kaip tik ši aplinkybė, o ne vėlesni holokausto įvykiai galėjo turėti įtakos tokiam patirties ir jaunatviškos energijos santykiui. Šiai tendencijai truputį prieštarauja Rokiškio apskrities, o ją visiškai neigia Utenos apskrities nuteistų holokausto dalyvių amžiaus rodikliai. Turimi duomenys neleidžia vienareikšmiškai paaiškinti šio nuokrypio. Utenos apskrities duomenys kiek kaimiškesni (beje, čia nėra nuteistųjų iš apskrities centro Utenos), kita vertus, jaunimas nebūtinai vyrauja mieste, ką rodo Kėdainių miesto nuteistųjų grafikas.

IŠSIMOKSLINIMAS

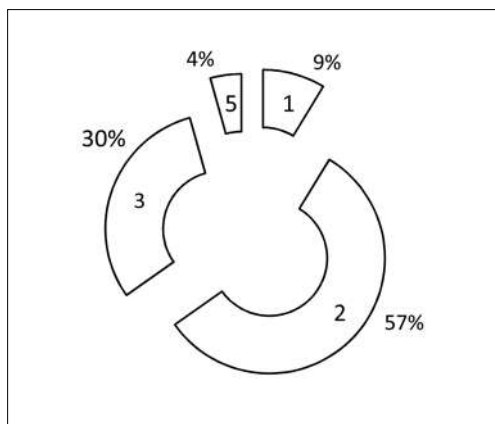
Ar formalus išsimokslinimo lygis yra susijęs su talkininkavimu žydų represijose, yra klausimas, į kurį sunku iš anksto atsakyti. Istoriografijoje ir literatūroje vyrauja požiūris, kad tokiems veiksams pirmiausia galėtų ryžtis menkliau išsimokslinę žmonės, t. y. manoma, kad jie turi mažiau moralinių skrupulų. Ieškant atsakymo į klausimus, kiek tokia nuostata teisinga, kokie ryškėja nuteistųjų išsimokslinimo skirtumai, kaip šiuo požiūriu skiriasi Lietuvos regionai, tikslinga panagrinėti baudžiamosiose by-

lose užregistruotus kiekvieno teisiomojo išsimokslinimo duomenis. Tardymo metu buvo fiksuojamas tik išsimokslinimo lygis, o smulkesnė informacija (pvz., kokią konkrečią mokyklą asmuo baigė) yra reta. Grupuojant surinktus duomenis ir norint pabrėžti, kad didžioji dalis nuteistųjų buvo baigę keturias pradžios mokyklos klases, tokį išsimokslinimą įgiję asmenys išskirti į atskirą grupę. Prie žmonių, įgijusių žemesnį nei keturių klasių išsimokslinimą, priskyrėme ir beraščius, nes juos remiantis bylų medžiaga išskirti sunkoka (tardytojai neretai pažymi, kad žmogus formaliai nesimokė, bet yra ne beraštis, o veikiau mažaraštis savamokslis). Toliau aptariami nuteistų asmenų duomenys išsimokslinimo požiūriu.

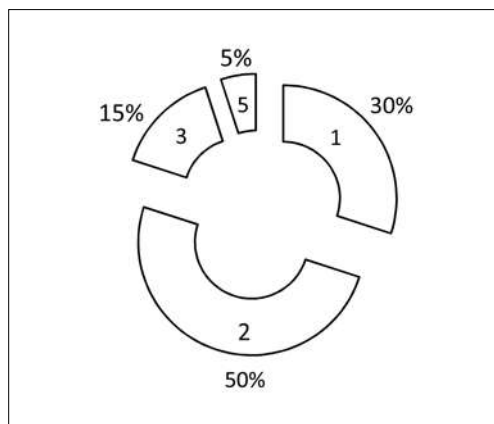
Biržų apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	12
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	23
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	10
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	1
5.	Įgijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	3
6.	Iš viso	49

Šiuos skaičius išskaidžius pagal gausiausias amžiaus grupes (žr. sk. „Amžius“), išryškėja tam tikros tendencijos.

a)

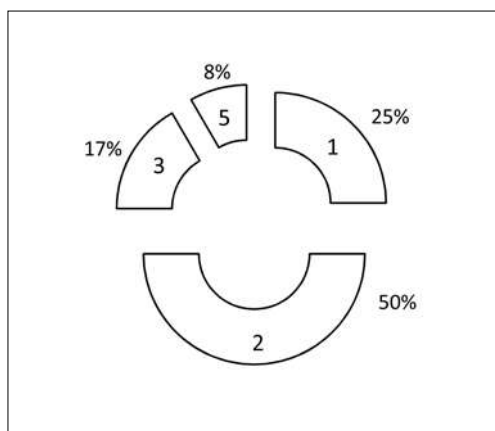

b)

6 pav. Biržų apskrities 18–29 metų (23 asmenys; a) ir 30–40 metų (21 asmuo; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Šioje ir tolesnėse diagramose absoliutieji skaičiai (1, 2, 3, 4, 5) rodo išsimokslinimo lygio grupę, o santykiniai (procentai) – kokią dalį atitinkamo išsimokslinimo lygio asmenys sudaro savo amžiaus (atitinkamai 18–29 metų ir 30–40 metų) grupėje. Iš diagramų matyti, kad jaunesniojo amžiaus asmenų grupės išsimokslinimas, kaip ir galima buvo

tikėtis turint galvoje švietimo pažangą tarpukariu, yra kiek aukštesnis, čia santykinai mažiau nebaigusiųjų pradžios mokyklos ir daugiau ėjusiųjų mokslus gimnazijoje. Didžiausioje šios apskrities nuteistųjų iš Vaškų grupėje (12 asmenų: 6 vyresni nei 30 metų, 6 – jaunesni) tokie duomenys atsispindi kaip visai apskričiai būdingas vidurkis:

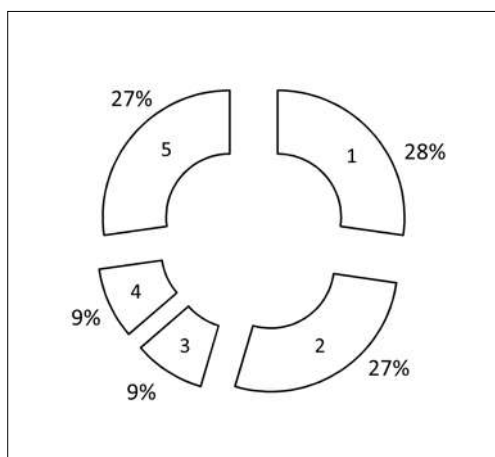

7 pav. Vaškų būrio narių išsimokslinimo lygio grupės (proc.)

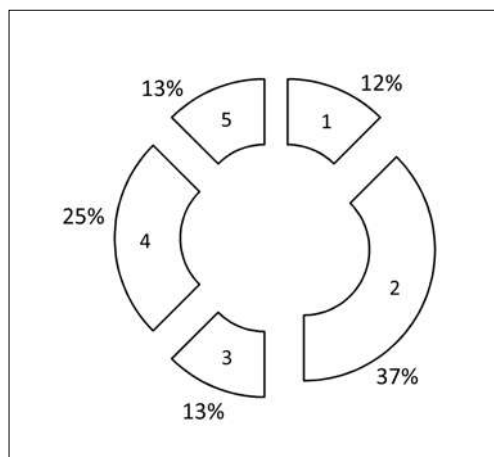
Kėdainių apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	8
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	8
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	2
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	3
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	4
6.	Iš viso	25

Čia duomenis surikiavus pagal amžiaus grupes gautos kitokios tendencijos:

a)

b)

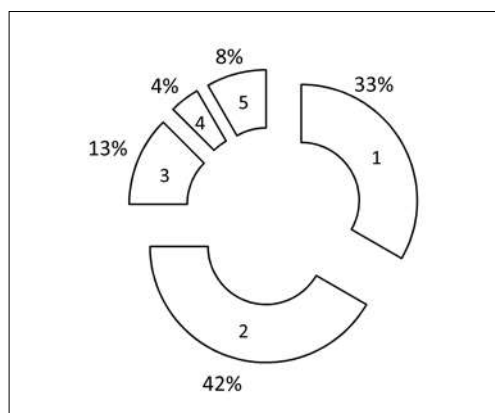
8 pav. Kėdainių apskrities 18–29 metų (11 asmenų; a) ir 30–40 metų (8 asmenys; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Tokie rezultatai perša mintį, kad miesto (16 nuteistųjų yra iš Kėdainių miesto būrio) išsimokslinimo rodikliai galėjo skirtis nuo

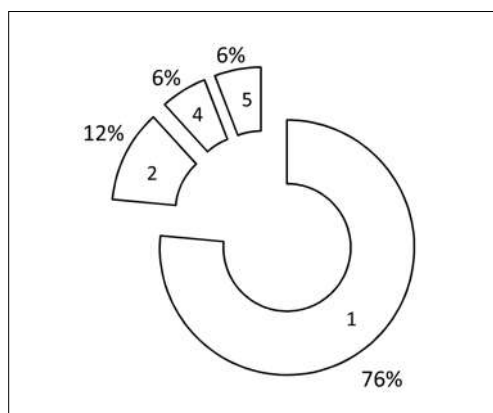
kaimiškesnių regionų. Šią prielaidą sustiprina kitų kaimiškųjų apskričių duomenys.

Panevėžio apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	24
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	13
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	4
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	2
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	4
6.	Iš viso	47

a)

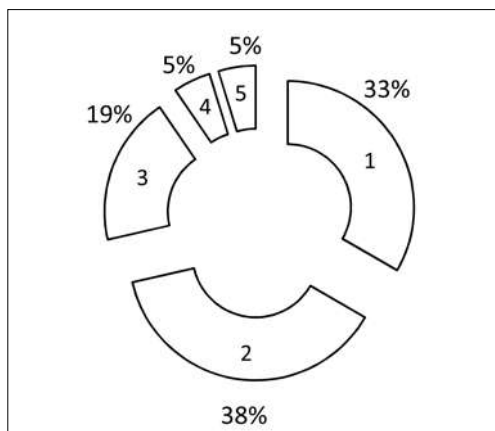

b)

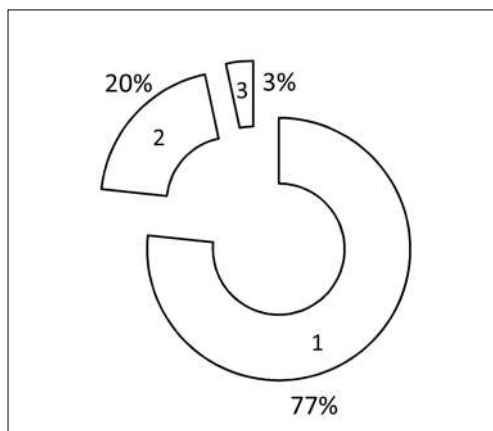
9 pav. Panevėžio apskrities 18–29 metų (24 asmenys; a) ir 30–40 metų (17 asmenų; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Rokiškio apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	34
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	14
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	6
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	1
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	1
6.	Nėra duomenų	1
7.	Iš viso	57

a)

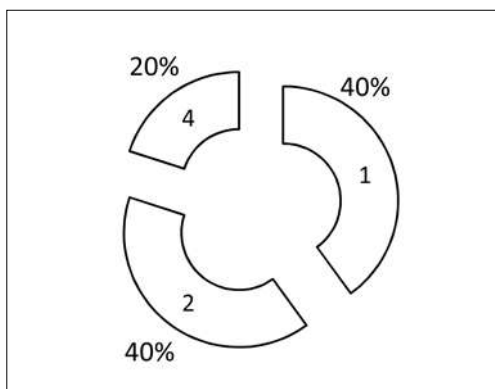

b)

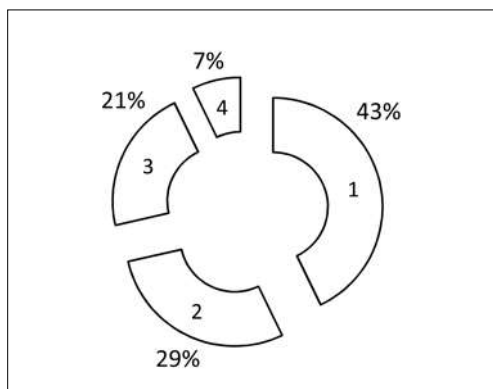
10 pav. Rokiškio apskrities 18–29 metų (21 asmuo; a) ir 30–40 metų (30 asmenų; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Utenos apskritis

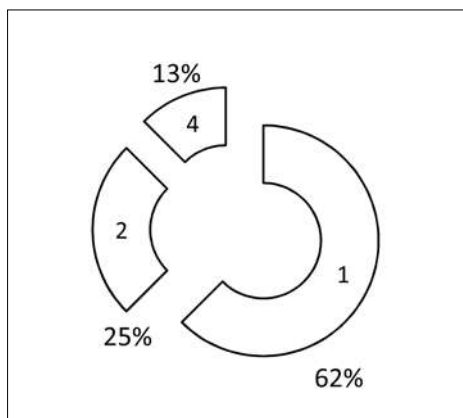
Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	13
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	8
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	3
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	3
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	0
6.	Nėra duomenų	1
7.	Iš viso	28

a)

b)

c)

11 pav. Utenos apskrities 18–29 metų (5 asmenys; a), 30–40 metų (14 asmenų; b) ir vyresnių nei 40 metų (8 asmenys; c) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (*proc.*)

Apibendrinant galima pažymėti, kad kuo žmogus vyresnio amžiaus, tuo didesnė tikimybė, kad jis bus menčiau išsimokslinęs. Be to, verta atkreipti dėmesį į tai, kad arba tik šiai žmonių grupei (holokausto dalyviams), arba ir visai to meto visuomenei nebuvo būdinga siekti išsimokslinimo pakopomis (pradinis, vidurinis išsimokslinimas ir t. t.), t. y. nebūdingas požiūris, koks įsivyravo XX a. antrojoje pusėje, nes anketų duomenys rodo, kad labai daug žmonių buvo baigę, pavyzdžiui, dvi ar tris pradžios mokyklos arba gimnazijos klases (t. y. buvo įgiję nebaigtą pradinį, nebaigtą vidurinį ir t. t. išsimokslinimą). Išimtis (tą aiškiai rodo mūsų tyrimas) – pradinio ketverių metų mokslo pakopa.

PARTIŠKUMAS

Suimtojo anketoje yra klausimas dėl priklausymo partijoms ir visuomeninėms organizacijoms. Tardytojai gana skrupulingai siekė, kad į jį būtų atsakyta, be to, teisėtvarkos ir saugumo institucijų darbuotojai šį aspektą dažnai tikslindavo ir vykstant tardymui. Komunistinės ideologijos priešiškus visoms kitoms pasaulėžiūroms plačiai žinomas, todėl nenuostabu, kad visos partijos ir organizacijos (pvz., pavasarininkai) buvo traktuojamos neigiamai. Šie baudžiamojo proceso metu atskleisti žmogaus veiklos aspektai tapdavo papildomu asmens „piktavališkumo“ („kal-tės“) įrodymu. Prieš pateikdami iš surinktų duomenų atsiskleidžiantį vaizdą norėtume pažymėti, kad duomenų trūkumas – pasikar-tojanti viso tyrimo problema – šiuo atveju gali turėti ir kitokią potekstę. Dviprasmybė slypi lentelės skiltyje, kuri nurodo, kad duomenų nėra, nes tai gali liudyti ir faktą, kad žmo-gus nedalyvavo jokių organizacijų veikloje. Protokolai neatspindi visos tardymo eigos, tardytojas, negavęs dar vieno „nusikalstamos veikos“ įrodymo, protokole galėjo to ir nemi-nėti. Renkant duomenis, į skiltį „Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje“ buvo įrašyti tik tie atvejai, kai į tiesų ir konkretų klausimą lygiai taip buvo ir atsakyta („buvau narys“ ar „nebuvo narys“) arba jei faktas tapdavo akivaizdus iš kelių liudytojų parodymų. Dar viena svarbi šių duomenų ypatybė ta, kad fiksuojamas ir trumpalaikis, ir ilgalaikis partiškumas (1940 m. pirmojoje pusėje as-muo galėjo ir nebedalyvauti visuomeninėje veikloje), t. y. siekėme aprėpti ne tik visavertę narystę, bet ir polinkį į šios krypties veiklą.

Biržų apskritis

Holokausto dalyvių sąsajos su nepriklausomos Lietuvos partijomis ir visuomeninėmis organizacijomis atsispindi 49 asmenų bylose:

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	30
2.	Šaulių sąjungos nariai	10
3.	„Jaunosios Lietuvos“ nariai	1
4.	Tautininkų sąjungos nariai	1
5.	Nėra duomenų	7
6.	Iš viso	49

Kėdainių apskritis

Tyrimui reikalingi duomenys kiek mažiau palankūs, nes mažesnėje bylų grupėje (25) santykinai didesnis nežinomų atvejų skaičius (6):

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	8
2.	Šaulių sąjungos nariai	9
3.	Pavasarininkai	1
4.	Tautininkų sąjungos nariai (iš jų vienas priklausė ir Šaulių sąjungai)	2
5.	Nėra duomenų	6
6.	Iš viso	25

Panevėžio apskritis

Šios apskrities duomenys informacijos išsamumo požiūriu patys prasčiausi:

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	16
2.	Šaulių sąjungos nariai	9
3.	Pavasarininkai	1
4.	„Jaunosios Lietuvos“ nariai	1
5.	Lietuvos komunistų partijos nariai	1
6.	Nėra duomenų	19
7.	Iš viso	47

Rokiškio apskritis

Neaišku, ar 18 asmenų priklausė partijoms ir organizacijoms, o jei priklausė, tai kokioms, taigi šios apskrities padėtis santykinai tik šiek tiek geresnė nei Panevėžio apskritis:

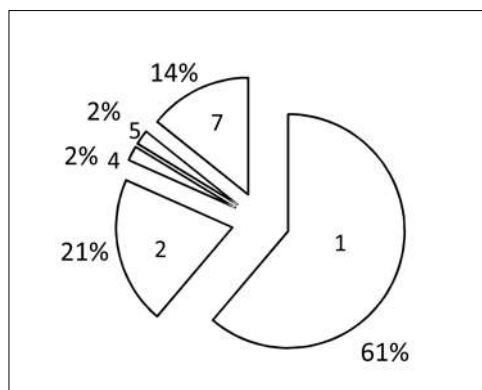
1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	17
2.	Šaulių sąjungos nariai	22
3.	Nėra duomenų	18
4.	Iš viso	57

Utenos apskritis

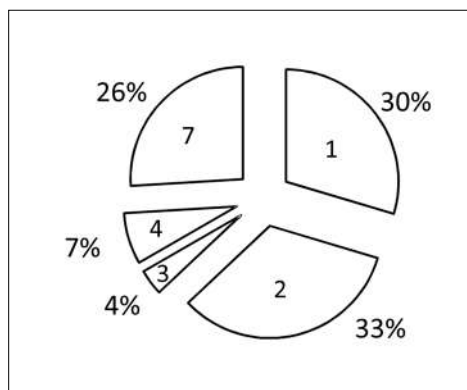
Ši apskritis duomenų išsamumo požiūriu panaši į Kėdainių apskritį. Dviprasmių duomenų (neaiški 6 (iš 28) asmenų, t. y. 21 proc., padėtis) procentą galima laikyti vidutinišku.

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	8
2.	Šaulių sąjungos nariai	13
3.	Tautininkų sąjungos nariai	1
4.	Nėra duomenų	6
5.	Iš viso	28

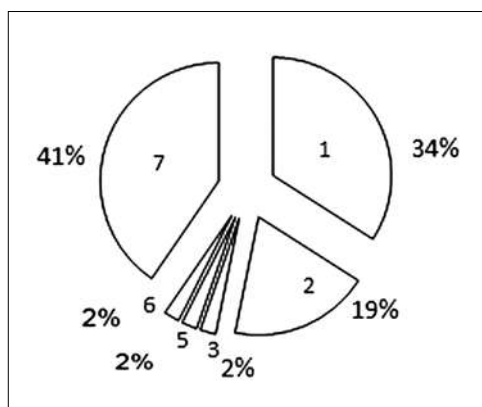
Toliau apskritims palyginti patogumo dėlei buvo pasirinkta grafinė duomenų išraiškos forma ir ne absoliutieji, bet santykiniai skaičiai.

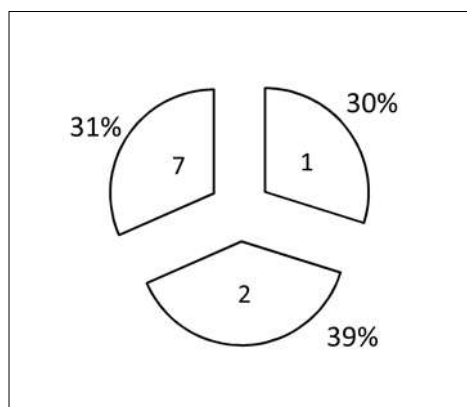
a)

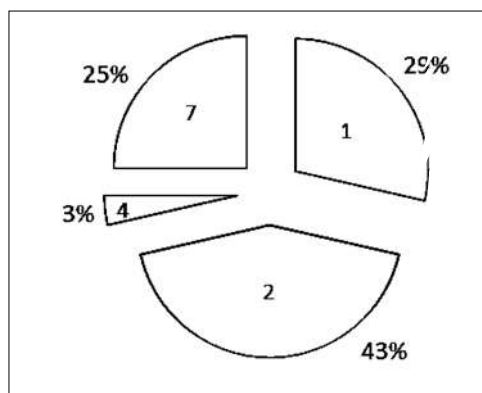
b)

c)

d)

e)

- 1 – nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje
- 2 – Šaulių sąjungos nariai
- 3 – pavasarininkai
- 4 – Tautininkų sąjungos nariai
- 5 – „Jaunosios Lietuvos“ nariai
- 6 – Lietuvos komunistų partijos nariai
- 7 – nėra duomenų

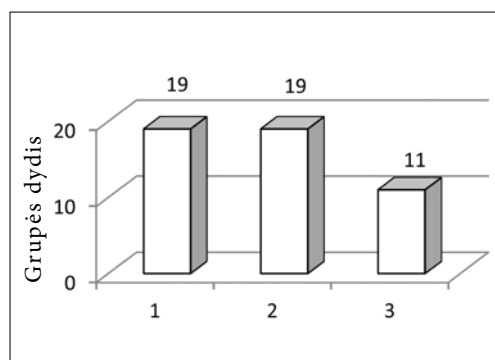
12 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c), Rokiškio (d) ir Utenos (e) būrių narių partiškumas (proc.)

Lyginant diagramas matyti, kad dauguma holokausto dalyvių buvo apolitiški žmonės: labai maža jų dalis buvo partijų ar su jomis susijusių organizacijų nariai, o Rokiškio apskrityje tokio nenustatyta nė vieno. Jei būtų teisinga šio skyriaus pradžioje keliami prielaida, kad prie jokių visuomeninių organizacijų veikloje nedalyvavusiųjų grupės bent iš dalies derėtų priskirti ir asmenis, apie kurių partiškumą baudžiamosiose bylose nėra jokios medžiagos, tada ši atokiau nuo politinių reikalų besilaikiusių žmonių grupė visose tiriamose apskrityse sudarytų pagrindinę holokausto dalyvių dalį. Šiai tendencijai neprieštarauja ir faktas, kad visose apskrityse akivaizdus nepolitinės šaulių sąjungos vaidmuo. Ši organizacija buvo viena tų, kurių nariai labai nukentėjo per Sovietų Sąjungos 1940–1941 m. įvykdytą Lietuvos okupaciją ir sovietizaciją. Utenos apskritis yra atokiau nuo abiejų Lietuvos sostinių, čia šaulių galėjo išlikti daugiau, tad logiška, kad jų vaidmuo galėjo būti didesnis tiek 1941 m. Birželio sukilime, tiek vokiečiams pasitelkus buvusius šio sukilimo dalyvių būrius (vėliau reorganizuotus į pagalbinę policiją) žydų žudynėms vykdyti.

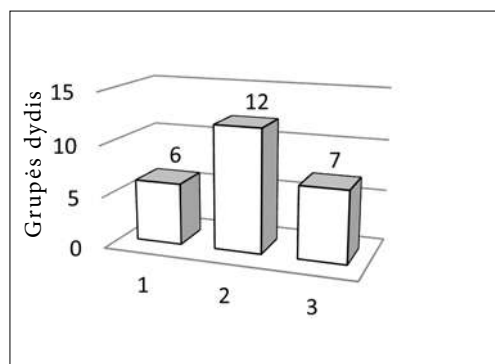
ŠEIMINĖ PADĖTIS

Baudžiamosiose bylose pateikti gana kruopštūs kaltinamųjų šeiminių padėties įrašai. Daugumoje jų nurodyti ir sutuoktinių, vaikų vardai, amžius, gyvenamoji vieta. Nors surašyti ranka, šie duomenys yra stebėtinai gerai įskaitomai (saugumiečiams jie turėjo būti vertingas šaltinis rengiantis imtis represijų prieš suimtojo giminaičius, nes iš įrašų galima palyginti nesunkiai nustatyti, pvz., kaltinamojo brolių, seserų gyvenamąją vietą). Renkant duomenis analizei vienas didesnių keblumų buvo tas, kad bylose yra užfiksuota padėtis, buvusi suėmimo ir

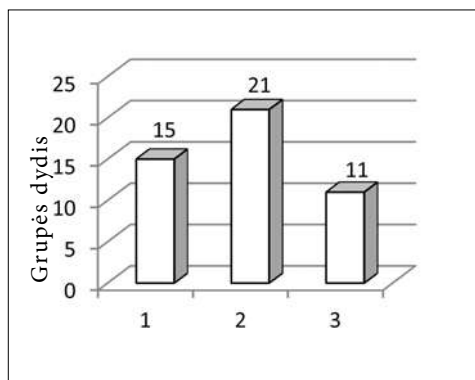
tardymo metu, t. y. karo pabaigoje ir pokariu. Kadangi nustatyti, koks buvo šeiminių asmens statusas 1941 m. vasarą, sunku, o kartais ir neįmanoma (pvz., kai įrašyta, kad asmuo vedęs, bet neturi vaikų, iš kurių amžiaus būtų galima spėti, ar šeima sukurta iki dominančio laikotarpio, ar vėliau), susidarė gana didelė asmenų, kurių duomenys šiuo požiūriu nežinomi, grupė (Panevėžio apskrityje tokių nuteistųjų – net 28 proc. visų šio regiono atvejų; ypač trūksta (net 42 proc.) šios apskrities 18–29 metų amžiaus grupės asmenų žinių).

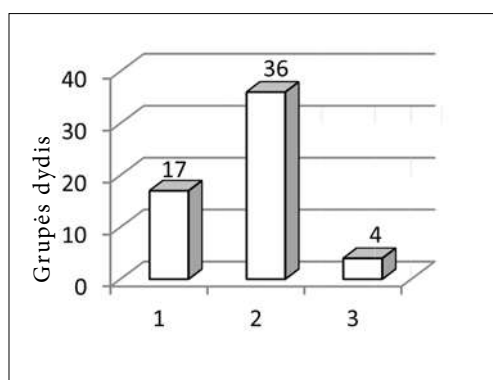
a)

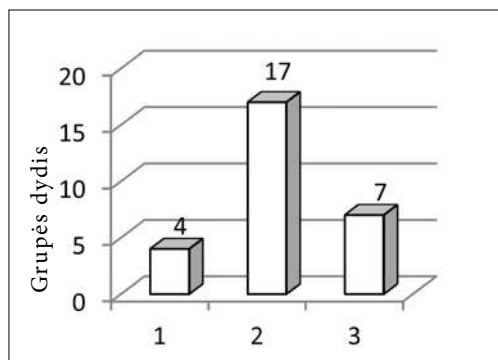
b)

c)

d)

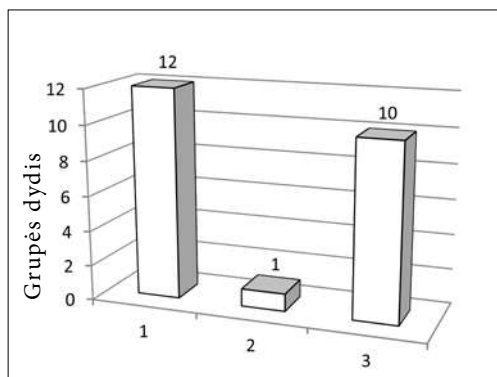
e)

1 – nevedusieji
 2 – vedusieji
 3 – nenustatyto statuso

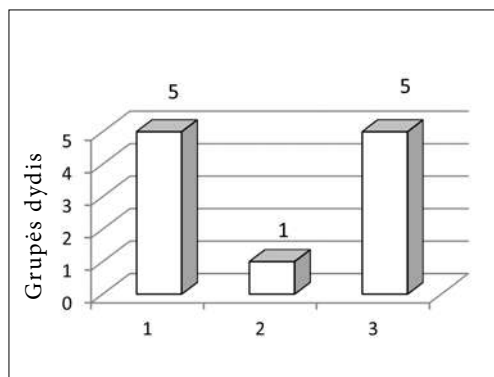
13 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c), Rokiškio (d) ir Utenos (e) būrių narių šeiminė padėtis (absoliučiaisiais skaičiais)

Iš esmės visose apskrityse buvo daugiau vedusių nei nevedusių asmenų. Utenos apskrityje vedusių asmenų santykinai gerokai daugiau todėl, kad dauguma šios grupės nuteistųjų čia buvo vyresni nei kitose apskri-

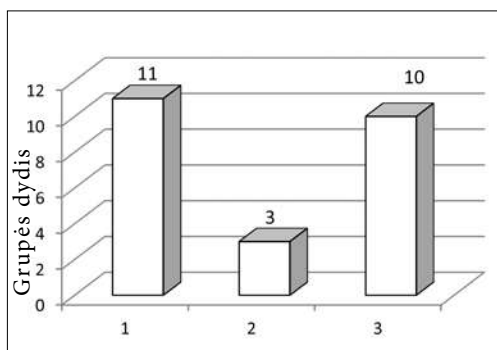
tyse (žr. sk. „Amžius“). Kad šeiminis statusas labai priklauso nuo amžiaus, ypač išryškėja šeiminei padėčiai susiejus su amžiaus grupe (plg. 14–16 lentelių duomenis).

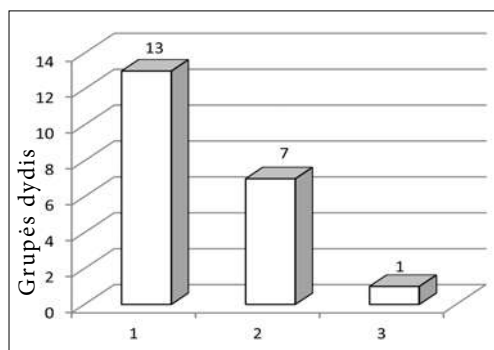
a)

b)

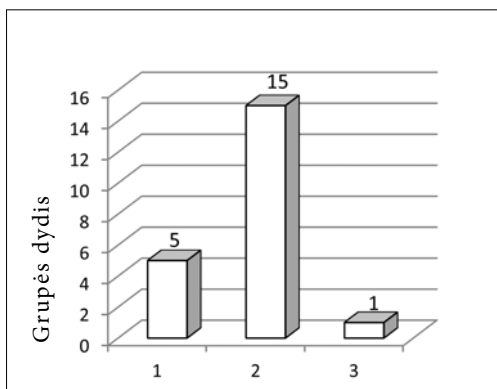

c)

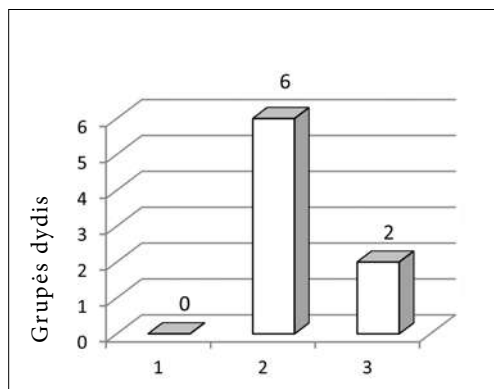

d)

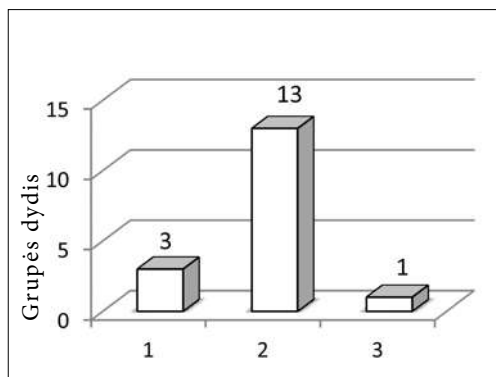
14 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c) ir Rokiškio (d) apskričių 18–29 metų amžiaus būrių narių šeiminių padėtis

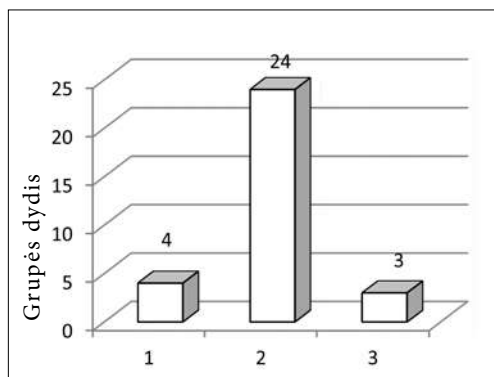
a)

b)

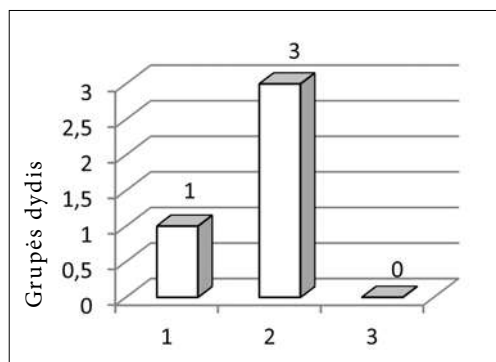

c)

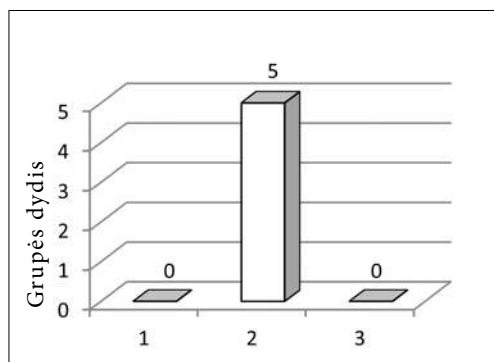

d)

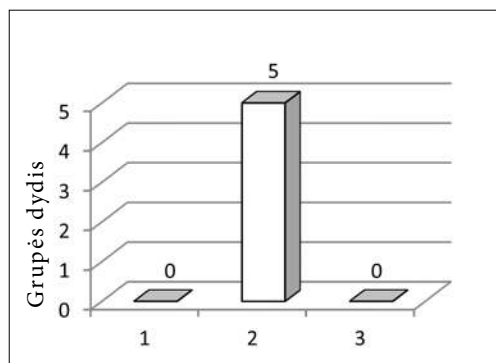
15 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c) ir Rokiškio (d) apskričių 30–40 metų amžiaus būrių narių šeiminė padėtis

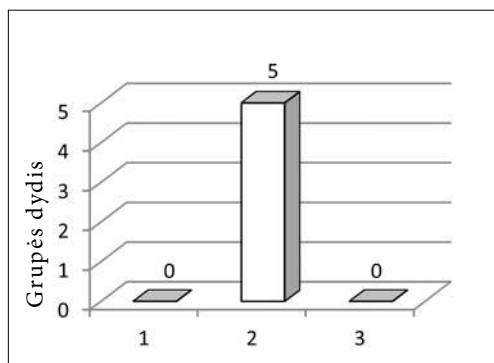
a)

b)

c)

d)

16 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c) ir Rokiškio (d) apskričių vyresnių nei 40 metų amžiaus būrių narių šeiminė padėtis

Utenos apskrities pavyzdžių taupydami vietą nerodėme, nes ir šio regiono duomenys (18–29 metų amžiaus – 3 vedę, 1 nevedęs, apie 1 nėra duomenų; 30–40 metų amžiaus – 1 nevedęs, 9 vedę, apie 4 nėra duomenų; per 40 metų amžiaus – vedę 7 asmenys, apie 1 nėra duomenų) išryškėjusių tendencijų nekeičia, jas tik patvirtina.

Dauguma visų tyrinėtų su holokaustu susijusių asmenų buvo vedę, o vyresni nei 40 metų vedę buvo visi, išskyrus vieną. Tai rodytų, kad šeiminiis holokausto dalyvių statusas atitinka įprastas to meto visuomenės normas, t. y. kad šie žmonės šiuo aspektu nebuvo kuo nors ypatingi (pvz., dėl kokių nors priežasčių nesugebantys sukurti šeimos). Faktas, kad dauguma jų sukurti šeimą tesugebėjo sukakę 30–40 metų (šią grupę ištyrus atidžiau, paaiškėjo, kad vedusių asmenų skaičius pradeda viršyti nevedusiųjų 30–35 metų amžiaus grupėje), visiškai atspindi to meto visuomenės tradicijas⁷.

IŠVADOS

1. Visi Biržų, Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio ir Utenos apskrityse pokariu už veiksmus, susijusius su žydų žudynėmis, nuteisti asmenys buvo 1941 m. Birželio sukilime da-

lyvavusių ir dar neišformuotų būrių (vėliau reorganizuotų į pagalbinių policiją) nariai arba policijos pareigūnai.

2. Socialinis nuteistųjų statusas apytikriai atkartoja visos Lietuvos gyventojų socialinę struktūrą (dauguma – ūkininkai, mažuma – amatininkai, samdomieji darbininkai, tarnautojai ir inteligentai).

3. Nė viena amžiaus grupė nėra vyraujanti (tiksliau, vyrauja dvi – iki 29 metų ir 30–40 metų – amžiaus asmenų grupės). Daugumoje apskričių maždaug vienodo dydžio grupes sudaro jaunesni nei 30 metų amžiaus ir vyresni nei 30 metų amžiaus žmonės. Šis dėsningumas nebūdingas Utenos apskrčiai, kur dauguma holokausto dalyvių buvo 30 metų ir vyresni.

4. Didžiausia dalis nuteistų holokausto dalyvių buvo žemo išsimokslinimo asmenys – baigę keturias ar mažiau pradžios mokyklos klasių arba visai nesimokę.

5. Nuteisti holokausto dalyviai nepriklausomoje Lietuvoje buvo apolitiški asmenys, partinėje veikloje dalyvavo labai nedidelis jų kiekis. 19–43 proc. jų įvairiais laikotarpiais yra buvę Šaulių sąjungos nariais.

6. Šeiminių statuso požiūriu nuteistųjų padėtis atspindi įprastas socialinio gyvenimo tendencijas: dauguma nuteistų vyrų, sukakę 30 metų amžiaus, dar nebuvo vedę.

Nuorodos

¹ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 349/3, 1570/3, 2795/3, 2958/3, 4004/3, 5842/3, 6939/3, 8134/3, 8887/3, 10998/3, 11015/3, 11335/3, 11464/3, 13184/3, 13313/3, 16244/3, 23307/3, 30174/3, 30215/3, 31275/3, 34484/3, 38769/3, 41318/3, 44985/3, 45703/3, 46362/3, P-9683, P-9729, P-14910, P-16018, P-16092, P-17050, P-17057, P-17335, P-17754, P-18794, P-19336.

² Žr.: *Lietuva 1940–1990*, Vilnius, 1990, p. 24.

³ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10538/3/3, 20096/3, 22037/3, 22916/3, 25402/3, 25562/3, 34618/3,

36309/3, 36914/3, 47431/3, P-18658, P-19074, P-19723.

⁴ Ibid., b. 1881/3, 2331/3, 2860/3, 2894/3, 4004/3, 10061/3, 10772/3, 10885/3, 12108/3, 15928/3, 22622/3, 25967/3, 27463/3, 28739/3, 34694/3, 35672/3, 42086/3, 47460/3, P-15619, P-17996, P-18040, P-18130, P-19623, P-19687, P-19986.

⁵ Ibid., b. 1300/3, 2022/3, 3937/3, 5226/3, 6412/3, 7363/3, 8035/3, 9294/3, 13288/3, 16622/3, 22393/3, 22777/3, 22962/3, 23509/3, 23664/3, 26983/3, 34935/3, 35668/3, 41653/3, 42265/3, 47141/3, 47479/3, P-15615, P-15978, P-17322, P-17736, P-19699.

⁶ Ibid., b. 2557/3, 2746/3, 2786/3, 3584/3, 11009/3, 15190/3, 28385/3, 30260/3, 31065/3, 43162/3, 47482/3b, P-15698, P-18384, P-20174.

⁷ *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 11, Kaunas, 1938–1939, p. 22.

Gauta 2012 03 02

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras,
L. Asanavičiūtės g. 23,
Vilnius

Rimantas Zagreckas

SOCIAL PORTRAIT OF THE PARTICIPANTS IN THE HOLOCAUST

Summary

The events of the Holocaust in Lithuania have already been explored quite extensively and in some detail. It is clear that thousands of Lithuanians contributed to this tragedy. In addition to other very important questions, the question arises as to social characteristics of these people: these issues have not yet been explored. In this respect, the Lithuanian Special Archives (LSA) can provide a lot of information which is available in the criminal case fund of the USSR repressive institutions (LSA, f. K-1, ap. 58) held at the LSA. Using both historical and sociological methods, the files of 205 people sentenced for participation in the 1941 June Uprising in the counties of Biržai, Kėdainiai, Panevėžys, Rokiškis, and Utena (and who later contributed to the Holocaust) were examined in the documents of the said fund.

It has been identified that the social status of those sentenced in 1941 essentially complies with the social

structure typical of Lithuanian society and recorded in the Statistical Yearbook of Lithuania in 1938: the majority (up to 78% in Utena County and less elsewhere) of the convicts were farmers (the majority of these were small- and medium-sized farmers); craftsmen and blue-collar workers accounted for a far smaller number, and even fewer were white collar workers and members of the intelligentsia. The majority of people convicted in 1941 were men aged 20–40 years with little education (primary four-year education or less). A large proportion of them were married (they mostly got married at the age of 30–35 years). In the times of independent Lithuania, only a few of them (0–11% depending on the county) were involved in any political party or public organisation, 14–41% of them were members of the paramilitary Riflemen's Union at some point.

Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė

Straipsnyje analizuojama Kalniškės mūšyje kovojusio partizanų padalinio struktūra, sudėtis ir vieta lietuvių pasipriešinimo antrajai sovietinei okupacijai kontekste. Apžvelgiamas laikotarpis nuo antrosios sovietinės okupacijos iki garsiųjų kautynių. Šiuo metu padalinys išgyveno audringą ir kovingą partizaninio gyvenimo epizodą, įgijo patirties, pasitikėjimo savo ginklo galia ir pasiryžo stoti į mūšį Kalniškėje.

IVADAS

1945 m. gegužės 16 d. rytą Kalniškės pamiškių gyventojai išgirdo šūvių aidą. Nieko neįprasta. Visi žinojo, kad miške slapstosi ginkluoti apylinkių vyrai. Jie jau daugiau nei pusmetį tai vienur, tai kitur įsiveldavo į susirėmimus su kareiviais ar sribais, todėl ir šis kartas neatrodė išskirtinis. Tačiau kaip tik šiems šūviams buvo lemta visam laikui įeiti į lietuvių laisvės kovos istoriją. Visą dieną griaudžiant ginklams vietos žmonės aplankė įvairūs jausmai. Partizano Adolfo Voskos-Špoko sūnus Justinas prisimena: „Mama su tėvo močiute, šluostydamosi ašaras, laukė, kuo baigsis tas žiaurus, ilgas mūšis.“¹ Tuo tarpu raudoniesiems okupantams simpatizuojantys Krosnos valsčiaus kontoros darbuotojai džiūgavo, kad „banditų būrys“ apsuptas ir naikinamas². Šūviai nurimo tik vakare. Krosnos link riedančius sunkvežimius dengęs brezentas neįstengė paslėpti

žmonių kūnų... Kalniškės miške ant Meškakalnio kalvos gulėjo suvirtusios pušys³...

Daug kam buvo žinoma, kad miške nemažai vietinių slapstosi nuo mobilizacijos. Tačiau jeigu vyrai vengė mirties fronte, tai kodėl ją pasitiko tėviškėje? Kodėl ir dėl ko jie kovėsi? Gal galėjo pasitraukti? Šiandien jau daugelis žino, kad tada Kalniškės miške su okupantų pulku kovėsi nepriklausomos Lietuvos kariuomenės puskarininkio Jono Neifaltos-Lakūno vadovaujama partizanų kuopa. Įvairūs šio mūšio aprašymai jau ne kartą pasiekė skaitytojus, o faktai, įžvalgos ir apibendrinimai senokai įpinti į lietuvių antisovietinio pasipriešinimo istoriją nušviečiančius darbus. Šis įvykis atspindi laikotarpį, kai Tėvynei laisvės parnešti išėjo šimtai lietuvių, giriose liepsnojo jų laužai ir visoje Lietuvoje griaudėjo nuožmūs mūšiai. Daug narsių partizanų krito Paliose, Varčioje, Kiauneliškyje, Virtukuose, tačiau kaip tik Kalniškės mūšis tapo partizanų drąsos ir pasiaukojimo simboliu. Tai pažymėjo jau mūšio amžininkai. Garsusis Juozas Lukša-Daumantas dar partizanaudamas rašė, kad Kalniškės kautynės „dažnai lietuvių prisimenamos keliose liaudies sukurtose dainose“⁴. Toje pačioje Dzūkijoje kovojęs Antanas Suraučius-Tauras prisiminė, kaip po Kalniškės kautynių „augo pasididžiavimas miško brolių kova, plito didvyrių legendos, skambėjo kuriamos dainos žuvusiems didvyriams, apverkiančios kritusius kovoje, bet kartu šlovinančios jų žygius ir

pasiaukojimą tėvynės laisvei“⁵. Partizanų kapelionas Justinas Lelešius-Grafas užrašė, kad Kalniškės „miško kalnas bus liudininkas, jis kalbės kartų kartoms, kad geriau mirti, negu vergauti...“⁶

Kalniškės mūšio vardas skamba ir šiandien. Skamba jau trečios lietuvių kartos lūpose. Tačiau istoriografija dar kupina baltųjų dėmių. Iki šiol tik fragmentiškai aptarta Lakūno kuopos sudėtis ir struktūra. Beveik nenagrinėta Kalniškės partizanų vieta lietuvių pasipriešinimo sovietinei okupacijai hierarchijoje. Nieko nežinoma apie jų veiklą iki Kalniškės mūšio ir po jo. Neatskleistos tiesioginės mūšio priežastys, mažai tyrinėta jo eiga, neišskirti etapai. Šio straipsnio tikslas – atsakyti į visus šiuos klausimus. Jį įgyvendinti padės naratyvinis analitinis ir indukcinis metodai.

Lokalių objektų ar reiškinių istorinis tyrimas praplečia globalių procesų pažinimo perspektyvą⁷. Šis tyrimas taip pat papildo lietuvių pasipriešinimo sovietinei okupacijai paveikslą. Straipsnyje atsispindi pasipriešinimo jėgų centralizacijos procesų vyksmas ir laisvės kovos raiška Kalniškėje bei jos apylinkėse. Tai atskleidžia, kuo šie partizanai buvo panašūs į kitose Lietuvos vietose veikusius miško brolius ir kuo nuo jų skyrėsi.

Atsakymų į iškeltus klausimus pirmasis ieškojo Bronius Kašielionis⁸. Autoriaus darbas išsiskiria nagrinėjamai temai svarbių faktų gausa. Jame pateikiama daug amžininkų prisiminimų ir represinių struktūrų dokumentų ištraukų, tačiau jų analizei, vertinimui ir siejimui į visumą skiriama mažiau dėmesio.

Išsamesnę keliamos problemos analizę atliko Juozas Vytautas Uzdila⁹. Jo monografijoje nagrinėjamas tiek pats Kalniškės mūšis, tiek jo kontekstas – partizanų organizacinės struktūros ir jų ryšiai su centralizacijos centrais. Tačiau minėti aspektai aptarti remiantis daugiausia tik amžininkų prisiminimais,

todėl nemažai svarbių faktų ir procesų liko už tyrimo ribų.

Ypač vertinga Gabrielės Alksninytės-Karalienės publikacija¹⁰. Remdamasi amžininkų atsiminimais autorė parengė 45 Kalniškės mūšyje žuvusių kovotojų biografijas. Jos darbe atsispindi ne tik partizanų ir jų artimųjų likimai, bet ir padalinio kūrimosi bei paties mūšio epizodai.

Svarbiausias nagrinėjamos temos šaltinių klotas yra buvusių partizanų ir mūšio dalyvių Vytauto Adomaičio¹¹, Juozo Busilos¹², Stasio Čėplos¹³, Broniaus Gurevičiaus¹⁴, Alfonso Juškausko¹⁵, Kosto Kliučinsko¹⁶ ir kitų pasakojimai. Juose beveik neatsispindi Lakūno kuopos struktūros, pavaldumo ir ryšių su pagrindžio vadovybe problemos. Tikriausiai šiuos ir daugelį kitų aspektų jau amžiams užklojo užmaršties dulkės. Tačiau atsiminimuose išryškėja subjektyvi amžininkų patirtis būnant partizanų gretose ir Kalniškės mūšio sukuryje. Siekiant atkurti objektyvesnį paties mūšio vaizdą, jo dinamiką ir lūžio taškus, amžininkų atsiminimus reikia sujungti į vientisą pasakojimą.

Ne mažiau svarbi ir okupantų dokumentika. Kalniškės mūšyje kovojusio NKVD pulko vado majoro Jacenos raportas jau visiems gerai žinomas ir ne kartą cituotas¹⁷. Daug svarbių duomenų sukaupta Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomose operatyvinėse ir baudžiamosiose bylose. Vertingos informacijos suteikia operatyviniai pranešimai apie partizanų veiksmus, tardymo protokolai ir vienas kitas šnipų pranešimas. Visi šie šaltiniai padėjo Kalniškės mūšio šūvių aidui pasiekti mūsų dienas.

LAKŪNO KUOPOS PAVALDUMAS IR STRUKTŪRA

Kalniškės mūšyje kovojusi Lakūno kuopa buvo didesnio darinio – kelių valsčių

partizanus vienijančio junginio – dalis. Tas junginys kūrėsi panašiai kaip ir kitose Lietuvos vietovėse besiformavę pasipriešinimo vienetai. Daugybė žmonių antrosios sovietinės okupacijos pradžioje jau neturėjo ramaus gyvenimo iliuzijų. Pernelyg gyvi buvo 1941 m. trėmimų ir masinio teroro prisiminimai. Dėl to dar 1944 m. vasarą pradėjo slapstytis buvę vadinamieji Smetonos laikų kariškiai, šauliai, policininkai, Birželio sukilimo dalyviai, Vietinės rinktinės kariai ir nacių administracijos pareigūnai. Vis dėlto tada dar nemaža dalis vyrų traukė ne į mišką, o kirsti prinokusių javų. Tačiau prasidėjus mobilizacijai į Raudonąją armiją ir jie susibūrė po žaliaskarėmis eglėmis. Iš pradžių atskirų kaimų vyrai rinkdavosi artimiausiose giraitėse, pradėjo ginkluotis, tačiau jeigu apylinkėse nesimatydavo enkavėdistų ar sribų, grįždavo namo. Deja, raudoniesiems aktyvinant lietuvių gaudynes į frontą, šeimas tekdavo aplankyti tik naktimis ir trumpam, o pirmieji ginkluoti susidūrimai su okupantais vertė pagalvoti apie jungimąsi į didesnius, organizuotai gintis galinčius būrius. Pavyzdžiui, broliai Stasys ir Zigmas Čėplos (iš Rudaminos vls. Elveriškės k.) aplink namus išsislapstė visą 1944 m. rudenį, tačiau 1945 m. sausio mėn., pernakvoję pas giminačius Papartėlių kaime, buvo užklupti raudonarmiečių. Gindamiesi broliai nušovė vieną kareivį ir suvokdami, kad po šio įvykio „okupantai čia kels revoliucijas“, išėjo į Kalniškės tankumyną¹⁸. Taip pasielgė ir daugiau Rudaminos valsčiaus vyrų: Kostas Kliučinskas (iš Rudaminos), Antanas Viskačka (iš Lopiškių k.), Stasys ir Juozas Mirijauskai (iš Pagrūdės k.), Jonas ir Albinas Kaknevičiai (iš Didžiosios Kirsnos)¹⁹. Partizanų gretos vis labiau augo. „Kiekvieną dieną į mišką ateidavo vyrų ne tik iš apylinkių, bet ir iš tolimesnių kaimų“, – pasakojo partizanu Vilku tapęs S. Čėpla²⁰. Taip 1945 m. sausio–vasario mėn. žaliukų grupė išaugo nuo 9 iki

60 kovotojų. Čia susirinko vyrai iš Lazdijų apskrities Lazdijų, Rudaminos, Šventėžerio, Sangrūdės, Seirijų valsčių ir Marijampolės apskrities Krosnos valsčiaus²¹.

Miške susirinkus per pusšimčiui ginkluotų vyrų iškilo karinės drausmės ir hierarchijos būtinybė. Daugelis to meto Lietuvos partizanų formuočių perėmė nepriklausomos Lietuvos organizacinės struktūros principus. Kalniškės laisvės kovotojai taip pat nebuvo išimtis. Savo grupę jie organizavo karių kuopos pavyzdžiu. Kuopą padalijo į būrius, paskyrė vadus. Į kuopos štabą įėjo Albinas Kisieliauskas-Karvelis, jo brolis Vincas Kisieliauskas-Baravykas, J. Neifalta-Lakūnas ir Stasys Mirijauskas-Balandis²².

A. Kisieliauskas-Karvelis (g. 1916 m.) iš Lazdijų valsčiaus Murgų kaimo buvo partizanų kuopos vadas²³. Nepriklausomos Lietuvos laikais Alytaus ulonų pulke jis užsitarnavo vyresniojo puskarininkio laipsnį, o baigęs tarnybą dirbo ūkvedžiu Aštriosios Kirsnos dvare. Dėl to Kalniškės apylinkių gyventojams buvo gerai pažįstamas, turėjo tarp jų autoritetą²⁴. Dar vokiečių okupacijos metais jis tapo ginkluotojo pasipriešinimo organizacijos – Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) – nariu, o 1944 m. rugpjūčio mėn. pirmasis pradėjo burti Kalniškės miške besislapstančius vyrus ir prisaikdino juos LLA priesaika²⁵.

Kuopos štabo viršininkas ir pirmasis Karvelio pavaduotojas buvo J. Neifalta-Lakūnas²⁶ (g. 1910 m.) iš Šventėžerio valsčiaus Giraitės kaimo – taip pat buvęs Alytaus ulonų pulko puskarininkis. Ir jis dar per nacių okupaciją įsitraukė į Lietuvos išsivadavimo judėjimą. Dėl to okupantai pradėjo jį medžioti, beieškodami J. Neifaltos, supainioję nušovė kitą to paties kaimo vyrą²⁷. Kitą kartą Šventėžeryje jį, bandantį pabėgti, peršovė ir nuvežė į Alytaus ligoninę. Tačiau ir iš ten Jonas paspruko. 1944 m. vėl užėję sovietai J. Neifaltai, nukentėjusiam nuo nacių, pasiūlė

vadovauti Šventežerio sribams, tačiau jis priesaikos, kurią davė tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, nesulaužė. Pasivadinęs Lakūnu, su jaunesniu broliu Vladu Neifalta-Gintaru išėjo erškėčiuotu partizanų keliu²⁸. Lakūno žmona Albina dar kurį laiką gyveno Giraitės kaime ir pasivadinusį ryšininkę Pušele talkino partizanams²⁹, tačiau persekiojama okupantų išėjo pas vyrą.

Kiti du štabo nariai buvo patyrę ir didelį autoritetą tarp kovotojų turintys partizanai. V. Kisieliauskas-Baravykas nepriklausomybės metais tarnaudamas liktiniu Lietuvos kariuomenėje turėjo viršilos laipsnį. S. Mirijauskas-Balandis buvo Lietuvos kariuomenės puskarininkis, vėliau – pasienio policijos vachmistras³⁰.

Kalniškės partizanų kuopa dalijosi į 4 būrius. Pirmajam vadovavo pats Karvelis, antrajam – Lakūnas, kiti du būriai klausė Leono Kliukinsko-Levo ir Stasio Čėplos-Vilko įsakymų³¹.

L. Kliukinsko-Levo (g. 1913 m.) iš Sangrūdės valsčiaus Mockavos kaimo būryje būrėsi daugiausia Sangrūdės apylinkių vyrai. Iš visų Kalniškės partizanų vadų Levo gyvybės siūlas nutrūko pirmiausia. Jis žuvo 1945 m. kovo 17 d. susidūręs su priešais³². Kitas būrio vadas S. Čėpla-Vilkas (g. 1917 m.) iš Rudaminos valsčiaus Elveriškės kaimo nuėjo audringą partizaninės kovos kelią ir netgi sulaukė Lietuvos laisvės valandos. Jis, kaip ir Karvelis su Lakūnu, buvo ulonų pulko puskarininkis ir taip pat neturėjo ramybės nei valdant rudiesiems, nei atėjus raudoniesiems okupantams. Stasys su ginklu beveik nesiskyrė nuo 1938 m., kai pradėjo tarnybą nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje. 1941 m. jis dalyvavo antisovietiniame sukilime, tų pačių metų pabaigoje tapo LLA nariu, o 1944 m., išgirdęs generolo Povilo Plechavičiaus kvietimą, stojo tarnauti į Vietinę rinktinę. Ten Stasys užsitarnavo būrio vado pavaduotojo pareigas, tačiau tuo pat

metu vykdė ir LLA pavedimus. Už tai jį bandė sulaikyti nacių karininkas, bet S. Čėpla jam pasipriešino ir buvo įkalintas. Kalėjimo durys atsivėrė tik į Lietuvą įžengus frontui. Stasys grįžo į tėviškę, tačiau buvo pradėtas gaudyti raudonųjų ir su penkiais broliais išėjo į mišką³³. Jo būrį sudarė daugiausia Rudaminos valsčiaus vyrai³⁴. Iš visų minėtų Kalniškės partizanų vadų Vilkui buvo lemta kautis ilgiausia – iki 1947 m. pabaigos. Per tą laikotarpį jis buvo aktyvios partizaninės kovos šalininkas, kapeliono J. Lelešiaus-Grafo žodžiais tariant, Vilkas „daug baimės įnešė sribitelių tarpe, jiems tiesiog tapęs mitologiniu partizanų“³⁵.

Karvelio ir Lakūno kuopos struktūra pradėjo keistis 1945 m. pavasarį. Tada žaluma pasipuošę medžių vainikai teikė prieglobstį žiemos iškamuotiems, kovos krikštą jau spėjusiems gauti partizanams ir sykiu viliojo naujus, iki tol namuose besislapsčiusius. „Kalniškės miškas tikrai malonus: daugybė vidutinio aukštumo kalnelių, sausas ir pakankamai tankus. Viena bėda, kad per mažas“, – prisiminimais dalijosi kapelionas J. Lelešius-Grafas³⁶. Miškelis nedidelis, o „vyrų vis daugėjo, prasimaitinti ir pasislėpti sunku“, – tarsi tęsdamas prieš tai cituotą mintį pasakojo būrio vadas S. Čėpla-Vilkas³⁷. Į Kalniškę atėjo ir vyrų iš tolimesnių vietovių: Lazdijų apskrities Leipalingio valsčiaus, Alytaus apskrities Simno valsčiaus³⁸. Dėl to jau 1945 m. kovo mėn. Karvelio ir Lakūno kuopos kovotojai nutarė, kad būsią geriau stovyklauti ir veikti mažesniais padaliniais, ir vadovaujami būrių vadų patraukė arčiau gimtųjų kaimų. Tada buvo pasidalyta į keturis būrius. S. Čėpla-Vilkas apie 19 vyrų išsivedė į Bogateliaus mišką Rudaminos valsčiuje³⁹; L. Kliukinskas-Levas su 18 partizanų apsistojo miškuose tarp Rudaminos ir Sangrūdės⁴⁰; Karvelio ir Lakūno būriai, dar kurį laiką stovyklavę kartu, taip pat išsiskyrė: apie 20 partizanų su Karveliu persikėlė į

Giraitės mišką, o apie 30 kovotojų su Lakūnu pasiliko Kalniškėje⁴¹.

Į skirtingus miškus pasitraukusių partizanų būrių likimas klostėsi skirtingai. Jau 1945 m. kovo 17 d. Rudaminos valsčiuje raudonarmiečiai išblaškė Levo būrį. Žuvus vadui L. Kliukinskui, jo pavaduotojui Viktorui Trečiokui-Liūtui ir dar keliems partizanams, kiti kovotojai išsiskirstė ir slapstėsi pavieniui. Vėliau dalis jų įstojo į kitus būrius. Pavyzdžiui, Kostas Kubilius-Meška tapo Sangrūdės vls. veikusio Adolfo Valentos-Ožio padalinio partizanų⁴², Juozas Šiupšinskas-Krienas perėjo į Sūsinkų miške stovyklavusią Vaclovo Navicko-Perkūno kuopą ir tapo vieno iš skyrių vadu⁴³, V. Adomaitis-Agrastas grįžo į Lakūno būrį⁴⁴.

Tuo tarpu K. Kisieliausko-Karvelio, J. Neifaltos-Lakūno ir S. Čėplos-Vilko padaliniai sparčiai didėjo. Vėlyvą 1945 m. pavasarį ne tik Karvelis, bet ir Lakūnas su Vilku jau pradėti vadinti ne būrių, o kuopų vadais⁴⁵. Tuometinį faktinį A. Kisieliausko-Karvelio statusą tikriausiai atitiko partizanų rinktinės vado pareigos. 1945 m. pavasarį ir vasarą jis vadovavo kelių valsčių (daugiausia Lazdijų, Rudaminos, Šventežerio) partizanų padaliniams, kuriuose tada kovojo apie 250 vyrų⁴⁶. Kaip tik minėtų valsčių teritorijoje nuo 1945 m. vasaros vidurio Dzūkų grupės partizanų štabas mėgino įkurti Seinų rinktinę.

Taigi iki 1945 m. gegužės mėn. Lakūno kuopa smarkiai išaugo. Ją sudarė jau apie 100 vyrų⁴⁷. Čia atėjo ir Dagilis (iš Raudonosios armijos dalinio pabėgęs Vincas Makauskas⁴⁸), ir Riešutas (buvęs Rudaminos „liaudies gynėjas“⁴⁹), ir daugelis kitų. Ateidavo partizanų ir iš kitų padalinių. Pavyzdžiui, po kautynių su raudonarmiečiais į Kalniškę atėjo Žuvinto paliose (Marijampolės aps. Gudelių vls.) veikusio būrio kovotojai Edmundas ir Petras Auštrevičiai⁵⁰. Būta ir „demokratijos“ apraiškų. Pavyzdžiui, Šeštokų kaimo vyrai broliai Antanas ir Adolfas

Voskai, jų kaimynas Bronius Gurevičius ir Jonas Šubonis iš Kirsnelės kaimo 1945 m. kovo pradžioje įstojo į Bogateliaus miške stovyklavusį Vilko būrį, tačiau apsilankę Kalniškėje nusprendė likti pas Lakūną. S. Čėpla šio noro turėjo paisyti⁵¹. Pažymėtina, kad J. Neifalta naujokus į savo kuopą priimdavo ne iš karto. Jie grupelėmis turėdavo gyventi atskirai ir tik įgiję pasitikėjimą prisiekdavo, gaudavo slapyvardžius bei būdavo priimami į pagrindinį padalinį⁵².

Lakūno kuopos struktūra buvo kiek savita. Kaip ir daugelyje Lietuvos partizanų padalinių, čia buvo savaip pritaikyti nepriklausomos Lietuvos kariuomenės struktūros principai. Kariuomenės kuopa susidėjo iš 3 būrių (po 30 vyrų), o šie – iš 3 skyrių (po 10–15 vyrų). Tuo tarpu Lakūno kuopa buvo padalyta ne į būrius, bet tiesiogiai į 6 skyrius. Juos sudarė nuo 12 iki 20 partizanų, kilusių iš to paties ar gretimų kaimų⁵³. Tokius organizacinės struktūros savitumus lėmė partizaninio karo taktikos ypatybės. Skyrius pagrindžio kovai tiko labiau negu būrys. Toks padalinys buvo judresnis ir sunkiau pastebimas. Civiliai gyventojai labiau pasitikėdavo pažįstamais partizanais ir padėdavo jiems. Todėl iš tos pačios vietovės vyrų suburtas skyrius galėdavo nuolat gauti maisto produktų, informacijos arba slėptuvę arčiau namų. Visų 6 skyrių veiksmus tiesiogiai koordinavo kuopos vadovybė, todėl nebuvo būtinybės kuopos dalyti į būrius.

Kalniškės partizanai buvo skirstomi į „žieminius“ ir „pavasariinius“. „Žieminiais“ vadinti jau parako uostę kovotojai, į mišką išėję dar 1944–1945 m. žiemą. „Pavasariniai“ buvo tie, kurie tik 1945 m. pavasarį papildė miško brolių gretas. J. Neifalta-Lakūnas labiausiai pasitikėjo „žieminiais“. Su jais svarstė tarnybos reikalus ir skyrė juos padalinių vadais⁵⁴. Lakūno pavaduotojas buvo jo svainis Albinas Senkus-Vanagas⁵⁵. Vienam skyriui vadovavo pats J. Neifalta,

kitiems – Antanas Aleškevičius-Ateitis, Jonas Botyrius-Basanavičius, Albinas Kaknevičius-Kalpokas, Kostas Kliučinskas-Kovas ir Aleksandras Padimanskas-Šarūnas⁵⁶. Visi skyrininkai buvo arti trisdešimties metų amžiaus, tarnavę nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje. Ten A. Aleškevičius-Ateitis ir A. Padimanskas-Šarūnas užsitarnavo puskarininkio laipsnį. J. Botyrius-Basanavičius ir K. Kliučinskas-Kovas, baigę karinę tarnybą puskarininkiais, toliau tarnavo policijoje (J. Botyrius – pasienio, o K. Kliučinskas – viešojoje)⁵⁷.

Kuopoje buvo ir daugiau karinėmis žiniomis galinčių pasidalyti vyrų. Pavyzdžiui, Bronius Šalaševičius-Žilvitis taip pat buvo tarnavęs Lietuvos kariuomenėje ir pasienio policijoje. Tad nors dauguma kovotojų buvo ne vyresni nei trisdešimties metų, jie tikriausiai turėjo iš ko mokytis. G. Alksninytė-Karalienė pažymi dar vieną svarbų aspektą. Pasak jos, partizanų ryžtą kovoti už Lietuvos laisvę stiprino ryšiai su neseniai gyvavusia laisva Tėvyne ir neapykanta okupantui. Tarp miško brolių buvo 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės kovų savanorio dukra Albina Neifaltienė-Pušelė, Lietuvos nepriklausomybės kovų savanorių sūnūs Albinas Senkus-Vanagas, Edvardas Žukauskas-Uosis, Juozas Venslauskas-Alksnis, Alfonsas Čižikas. Partizanų gretose buvo ir nuo okupantų spėjusių nukentėti žmonių: 1940 m. Lietuvą okupavę sovietai ištrėmė J. Neifaltos-Lakūno tėvą, nukankino du partizano Antano Levicko brolius, persekiojo daugelį kovotojų ir jų šeimynykščių⁵⁸.

1945 m. pavasarį gausėjo ne tik partizanų, bet ir jų talkininkų gretos. Nepriklausomos Lietuvos laikais Simno valsčiaus Šarkiškių kaimo seniūnu buvęs Jurgis Maskelis 1945 m. balandžio mėn. subūrė rezervinį partizanų būrį, kurį sudarė net 30 vyrų. Būriui priklausė J. Maskelio sūnūs Juozas ir Česlovas, taip pat Juozas Burba-Leninas, Stasys Pšigockis-

Stalius, Juozas Krivickas-Klevas ir kiti Simno krašto gyventojai. Visi jie gyveno legaliai, vykdė žvalgų, ryšininkų ir rėmėjų funkcijas. Informaciją miško broliams jie perdavinėjo per partizano Vaclovo Kaduškevičiaus-Žalčio žmoną Oną Kaduškevičienę-Aguoną. Pats J. Maskelis rinkdavo žaliukams ginklus, prireikus paskolindavo savo arklius⁵⁹. Pažymėtina, kad šis rezervinis būrys smarkiai pergyveno savo organizatorius (veikė net iki 1948 m. rudens). Į jį vėliau stojo ir legalizavęsi partizanai Antanas Auštrevičius-Kalniškėnas, Ignas Stebulis-Žaltys, Alfonsas Liudkauskas-Ažuolas ir Jonas Ambraziejus-Vėjas⁶⁰.

1945 m. gegužės 16 d. įvykęs Kalniškės mūšis smarkiai pakeitė Lakūno padalinio struktūrą. Iš kone 100 kovotojų kuopos liko tik vienas būrys – apie 30 partizanų⁶¹ (45 žuvo, apie 20 legalizavosi)⁶². Netrukus būrys dar labiau sumažėjo, nes į Rudaminos valsčių pasitraukė savarankiškai veikti nutaręs S. Mirijausko-Balandžio vadovaujamas partizanų skyrius (11 vyrų)⁶³.

Nors Lakūno padalinys taip smarkiai nukraujavo, jo partizanai vis tiek siekė numatyti tolesnės kovos dėl nepriklausomybės gaires. Kitos dvi junginio kuopos – Karvelio ir Vilko – panašių praradimų išvengė. 1945 m. vasarą junginio štabas pradėjo gauti Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Kęstučio grupės (veikė Simno, Miroslovo valsčiuose ir dalyje Alytaus valsčiaus) leidžiamą spaudą⁶⁴, o rudeniop įstojo į suvalkiečių sukurtą Taurų apygardą⁶⁵. Tačiau Karveliui ir Lakūnui jau nebuvo lemta ilgai vadovauti. 1945 m. lapkričio 11 d. NKVD Lazdijų apskrities skyrius gavo informatoriaus pranešimą, kad A. Kisieliauskas-Karvelis lanko Lazdijų valsčiaus Murgų kaime gyvenančią savo šeimą. Kitą dieną, lapkričio 12-ąją, sodybą apsupę enkavėdistai mėgino partizaną suimti, tačiau šis, išplėšęs iš priešo automatą, paleido dvi serijas: vieną į priešą, kitą į save⁶⁶. Karveliui

žuvus, Lazdijų–Rudaminos–Šventežerio apylinkių partizanų junginio vadu tapo J. Neifalta-Lakūnas. Daug Karvelio kuopos partizanų perėjo pas jį į Kalniškę⁶⁷. Deja, 1945 m. lapkričio 20 d. jis, apsuptas raudonarmiečių ir stribų, žuvo kaudamasis Simno valsčiaus Atesninkėlių kaimo sodyboje⁶⁸.

Žuvusius Karvelį ir Lakūną pakeitė kiti vadai. Aplink Giraitės mišką veikusiems partizanams ėmė vadovauti Karvelio brolis V. Kisieliauskas-Baravykas. Kalniškės miško vyrų vadu tapo Lakūno svainis A. Senkus-Vanagas. Rudaminos miškuose toliau veikė S. Čėplos-Vilko ir S. Mirijausko-Balandžio padaliniai. Nors visi minėti partizanų vienetai dar prieš pusmetį buvo pavaldūs Lazdijų, Rudaminos ir Šventežerio apylinkių rezistentams vadovavusiam štabui, po Karvelio ir Lakūno žūties bendras junginys jau nebuvo atkurtas. Atskirų padalinių vadai pateko į kitų Pietų Lietuvos partizanų struktūrų įtaką ir kartu su jomis įsitraukė į centralizuotą lietuvių pasipriešinimą sovietams.

RYŠIAI SU CENTRALIZUOTO POGRINDŽIO STRUKTŪROMIS

Du didieji Pietų Lietuvos partizanų telkimosi centrai – Dainavos ir Tauro apygardos – jau seniai sulaukė ne vieno istorijos tyrėjo dėmesio. Ne viename darbe nagrinėta šių centrų vadovybės veikla kuriant antisovietinio pasipriešinimo struktūras, aptarta partizanų padalinių pajungimo jų valdžiai eiga. Tačiau Dainavos ir Tauro apygardų paribio teritorijų – Lazdijų, Rudaminos ir Šventežerio – rezistentus vienijusiam junginiui taip ir nerasta vietos antisovietinio pasipriešinimo centralizacijos procesą aptariančiuose darbuose. Apie Kalniškės mūšyje kovojusį padalinį kalbama kaip apie savarankišką vienetą. Dažnai pasitenkinama teiginiu, esą tada buvo pati partizaninės

kovos pradžia ir dar nebuvo nei apygardų, nei rinktinių. Visgi tuometinis Dzūkijos partizanas A. Suraučius-Tauras savo atsiminimuose pabrėžė, kad pasipriešinimo sąjūdis apie Šventežerį ir Rudaminą „buvo stipriau organizuotas“⁶⁹. Toji organizacija – tai A. Kisieliausko-Karvelio ir J. Neifaltos-Lakūno suburtas kelių valsčių partizanų junginys, kurio vienas iš padalinių susirėmė su okupantais Kalniškėje.

Karvelio ir Lakūno junginio pavaldumo, ryšių su antisovietinio pogrindžio vadovybe analizė papildė Dainavos ir Tauro apygardų formavimosi procesų paveikslą ir atspindi dar vieną visos Lietuvos partizaniniam judėjimui aktualų aspektą – toli nuo pasipriešinimo štabų veikusių padalinių įsiliejimo į centralizuotas struktūras sudėtingumą. Dėl didelio atstumo lėtai veikė ryšiai, trūko informacijos, buvo neaiškos veikimo ribos, tą patį padalinį savo pavaldumui mėgino pajungti keli vadovaujantys centrai. Dažnai praeidavo ne vieni metai, kol nusistovėdavo pavaldumo grandinė ir būdavo nutiesiami patikimesni ryšio kanalai.

Surinkti duomenys atskleidžia, jog Kalniškės kovotojų sambūrio ištakos buvo nuo pat 1942 m. Dzūkijoje veikti pradėjusioje LLA organizacijoje. Jau minėta, kad pagrindiniai Lazdijų, Rudaminos ir Šventežerio apylinkių partizanų vienytojai A. Kisieliauskas-Karvelis, J. Neifalta-Lakūnas ir S. Čėpla-Vilkas dar neišėjus vokiečiams pradėjo vykdyti Lazdijų LLA štabo užduotis.

1944 m. vasarą į Vakarus slenkantis frontas, dalies organizacijos narių pasitraukimas iš Lietuvos ir sovietinio saugumo areštai sutrikdė LLA veiklą. 1944 m. rudenį Lazdijų apskrityje NKGB suėmė net 47 šios organizacijos narius⁷⁰. Vis dėlto ir toliau buvo rengiamasi ginklu pasitikti sovietų santvarką. Buvo savarankiškai telkiamas Kalniškės partizanų kuopos branduolys ir verbuojami ryšininkai: 1944 m. rugpjūtį A. Kisieliauskas

LLA priesaika prisaikdino vieną iš būsimų kuopos štabo narių S. Mirijauską-Balandį⁷¹, o rudenį J. Neifalta paprašė Juozo Burbos tapti miško brolių ryšininku⁷². Faktą, kad Kalniškės miške susikūrusio padalinio partizanai subordinavo save LLA ir vadinosi „vanagais“, patvirtina ne tik NKVD agentų pranešimai⁷³, suimtųjų tardymo protokolai⁷⁴, bet ir pati partizanų organizacinė veikla. Įgyvendindami pasipriešinimo struktūros skirstymo į du sektorius – Veikiantįjį ir Organizacinį – principą Kalniškės partizanai pradėjo formuoti partizanų rezervo (Organizacinio sektoriaus) padalinius iš legaliai gyvenančių vietos žmonių⁷⁵.

Nuo pat partizaninio karo pradžios Kalniškės kovotojai ryšius palaikė ne tik su LLA – dar nacių okupacijos metais susiformavusia pogrindžio struktūra. Jie ieškojo galimybių sąveikauti ir su besikuriančiais centralizuoti pasipriešinimą mėginusiais vienetais. Vienas tokių buvo Sūsninkų miške veikęs V. Navicko-Perkūno vadovaujamas padalinys. Buvęs nepriklausomos Lietuvos kapitonas V. Navickas iš aplinkinių Sūsninkų ir Sangrūdų kraštų partizanų 1944 m. rudenį suformavo kuopą. Netrukus buvo užmegzti Perkūno ir Karvelio kuopų ryšiai⁷⁶.

Kitas naujas partizanų centralizacijos vienetas buvo Liškiavos apylinkėse kuriama Šarūno rinktinė. Ryšius su šia struktūra Kalniškės partizanai užmezgė 1945 m. vasario pabaigoje, kai po sėkmingo Rudaminos puolimo pasitraukė Liškiavos link ir susitiko su Šarūno būrio – rinktinės pirmtako – partizanais. Po bendromis jėgomis laimėtų kautynių prieš raudonarmiečių kuopą abiejų padalinių partizanai tarėsi dėl bendrų veiksmų. Nuspręsta, kad besikuriantis Šarūno rinktinė „užtikrins aniems šauniems vyrams pasitraukimą ir atvangą“. Planuota palaikyti ryšius per Seirijų apylinkėse veikusį Antano Grušausko-Siaubo būrį. Karvelio ir Šarūno

padaliniai išsiskyrė „raminami ryšio ir sąveikos perspektyvų bei pavasario vilčių“⁷⁷.

Surinkti duomenys leidžia teigti, kad į Kalniškės apylinkes sugrįžę partizanai 1945 m. pavasarį ir vasarą (iki Kalniškės mūšio ir po jo) palaikė ryšį su šio regiono partizanų veiksmus bandžiusiu centralizuoti LLA Alytaus apylinkės štabu, galbūt net veikė su jo žinia⁷⁸. Buvo užmegztas nuolatinis ryšys su šiai struktūrai pavaldžia⁷⁹ Simno, Miroslavo valsčiuose ir dalyje Alytaus valsčiaus veikusia LLA Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Kęstučio kuopa (vėliau pavadinta grupe). 1945 m. vasarą Kalniškės partizanus pasiekdavo Kęstučio grupės leistas laikraštis „Už tėvų žemę“⁸⁰.

Tikėtina, kad tais pačiais ryšio kanalais Kalniškės partizanus galėjo pasiekti ir 1945 m. pavasarį LLA Alytaus apylinkės štabo išleisti dokumentai, aptariantys partizanų veiksmų taktikos, drausmės ir elgesio su civiliais gyventojais aspektus. Šie dokumentai ragino partizanus megzti LLA vardu veikiančių padalinių ryšius ir kartu kovoti „prieš lietuvių tautos žiauriausią okupantą – bolševizmą“⁸¹. Miško broliams nurodyta, „kiek leidžia sąlygos, stengtis nesueiti į kautynes su bolševikinės kariuomenės grupėmis“⁸². Partizanai privalėjo nuginkluoti neorganizuotai veikusius ginkluotus asmenis, „kurie tiesiog užsiima tik banditininiais veiksmais, o jokių tautinių tikslų nesiekia“⁸³. Partizanams uždrausta plėšikauti ir nurodyta: „Iš gyventojų nieko brutaliai nereikalauti.“⁸⁴

Nors LLA nubrėžė esmines antisovietinio pasipriešinimo raiškos formų gaires, tačiau 1945 m. vasarą šios organizacijos reikšmė partizanų vienetais pradėjo mažėti. Tai lėmė šiuo laikotarpiu vykę masiniai LLA narių areštai. Algio Kašėtos duomenimis, 1945 m. vasarą Alytuje sovietinis saugumas suėmė net 34 organizacijos narius⁸⁵. Šį teiginį patvirtinantis Kęstutis Kasparas mano, kad po šių areštų trūko pajėgų, kurios galėtų

išlaikyti senąsias struktūras ir užtikrinti vadovavimą įsiliiepsnojusiam partizaniniam sąjūdžiui. Tuo pat metu didėjo naujų Lietuvos partizanais besivadinančių junginių įtaka⁸⁶. Dzūkijoje ir Suvalkijoje susikūrė du laisvės kovotojus vienijantys centrai – Dzūkų grupė ir Tauro apygarda, į kurių plėtros lauką pateko ir Giraitės, Kalniškės, Bogatelaiš miškai. J. A. Uzdila pažymėjo, kad šiose vietovėse veikusių padalinių į savo struktūras vienu metu mėgino įtraukti ir dzūkų, ir suvalkiečių partizanų vienetai⁸⁷.

Pirmiausia A. Kisieliausko-Karvelio ir J. Neifaltos-Lakūno junginio partizanus savo pavaldumui pajungė Tauro apygarda. 1945 m. liepos mėn. Tauro apygardos štabas susitiko su Sūsninkų–Sangrūdų kuopos vadu V. Navicku-Perkūnu, kuris jau nuo partizaninio karo pradžios palaikė ryšį su Karvelio ir Lakūno junginiu. 1945 m. rugpjūčio 15 d. V. Navickas dalyvavo Skardupių klebonijoje vykusiame Tauro apygardos vadų posėdyje. Nutarta, kad Lazdijų ir Alytaus apskričių (iki Nemuno) partizanai bus sujungti į Perkūno rinktinę⁸⁸. Taigi šiam dariniui buvo priskirtas ir minėtose teritorijose veikęs Karvelio ir Lakūno junginys. Buvę puskarininkiai A. ir V. Kisieliauskai, J. Neifalta ir S. Čėpla pripažino dar nuo partizaninio karo pradžios pažįstamo karininko V. Navicko autoritetą ir sutiko būti jo vadovaujami. Netrukus Karvelio ir Lakūno junginys pradėjo gauti Tauro apygardos ir Perkūno rinktinės vadų įsakymus ir atsišaukimus. Visuomenei skirti vadovybės atsišaukimai buvo dauginami rašomąja mašinėle ir platinami tarp apylinkių gyventojų⁸⁹. Lakūno diktuojamus tekstus spausdindavo partizanas V. Keršulis-Gluosnis. Vadas sakydavo, kad sovietų okupacija laikina, kad Lietuva greitai bus laisva, ragino vyrus neiti į sovietinę armiją⁹⁰.

Beveik tuo pat metu Karvelio ir Lakūno junginį mėginta prijungti prie kito pasiprie-

šinimo jėgas centralizavusio vieneto – Dzūkų grupės. Jos vadas buvęs nepriklausomos Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas Juozas Vitkus-Kazimieraitis 1945 m. liepos pradžioje pasiūlė iš Lazdijų valsčiaus kilusiam leitenantui Jonui Aleščikui-Gediminui pradėti eiti planuojamos sukurti Seinų rinktinės vado pareigas. Į šią rinktinę turėjo būti suburti Rudaminos, Šventėžerio ir Lazdijų partizanai⁹¹ (visi jie tada priklausė Tauro apygardos Perkūno rinktinės vadovavimą pripažinusiam Karvelio ir Lakūno junginiui). Tačiau Gediminas neskubėjo. Tik 1945 m. spalio mėn. jis susirado Rudaminos apylinkėse veikusį S. Mirijausko-Balandžio vadovaujamą būrį, kuriam pasiūlė dėtis prie kuriamos Seinų rinktinės. Vyrui sutiko, tačiau tuo rinktinės kūrimas ir baigėsi. Joje veikė tik vadas ir 11 Balandžio būrio partizanų⁹². Žinių iš Gedimino nesulaukė ir J. Vitkus-Kazimieraitis. Dėl to ištirti padėtis jis pasiuntė savo adjutantą Albertą Perminą-Jūrininką. Šis išsiaiškino, kad J. Aleščikas-Gediminas „visiškai nevadovauja partizanams ir nežinoma jo buvimo vieta“⁹³. Susitikęs su J. Neifalta-Lakūnu Jūrininkas buvo informuotas, kad Lazdijų ir Šventėžerio partizanai pripažįsta ne Dzūkų grupės, o Tauro apygardos vadovavimą⁹⁴.

1945 m. rudens pabaigoje susisiekti su Gediminu Kazimieraitis pavedė Seirijų valsčiaus vakarinėje dalyje veikusio partizanų būrio vadui atsargos vyresniajam leitenantui Vladui Stepulevičiui-Mindaugui, tačiau ir jo pastangos buvo bevaisės. Kazimieraičio kantrybė seko. 1945 m. gruodžio 30 d. išklausęs dar vieną Mindaugo raportą apie nesėkmingus bandymus surasti Gediminą, vadas nusprendė iš esmės pertvarkyti Dzūkų grupės struktūrą.

Tuo metu grupėje viena šalia kitos formaliai gyvavo dvi probleminės rinktinės – Seinų ir Šarūno. Seinų rinktinė (Lazdijų, Rudaminos, Šventėžerio valsčiai) turėjo

vadą karininką, tačiau šis nevykdė pavestų užduočių, nepalaikė ryšių su vadovybe, o jos teritorijoje veikiantys partizanai pakluso kitai struktūrai. Šarūno rinktinės (Seirijų, Leipalingio, Veisiejų, Kapčiamiesčio valsčiai) partizanai geranoriškai bendradarbiavo su Dzūkų grupės štabu, tačiau, pirmajam rinktinės vadui Vytautui Gončiui-Alseikai pasitraukus iš partizanų gretų, rinktinei reikėjo vado karininko. Kazimieraitis nusprendė šias dvi rinktines sujungti į vieną darinį (Šarūno rinktinės pavadinimu), o jo vadu paskirti karininką V. Stepulevičių-Mindaugą⁹⁵. Vis dėlto 1946 m. sausio pradžioje pasirodžiusiam Gediminui J. Vitkus-Kazimieraitis suteikė galimybę pasitaisyti. Vadas „davė tarnybinę pastabą Gediminui už tai, kad tas nebuvo atkreipęs pakankamo dėmesio į ryšių su Kazimieraičiu palaikymą ir per retai lankė savo rinktinės vyrus. Gediminas pasižadėjo ateityje užtaisyti spragas, kurios jo tarnybos metu buvo pasireiškusios.“⁹⁶ V. Stepulevičius-Mindaugas tikriausiai liko eiti Seinų apskrities komendanto pareigų, į kurias buvo paskirtas dar prieš 1945 m. Kalėdas⁹⁷.

Norint pateisinti Kazimieraičio pasitikėjimą, J. Aleščikui-Gediminui reikėjo imtis darbo. Kaip ir kitose Dzūkų grupės rinktinėse, jis turėjo suformuoti rinktinės štabą ir atskirų valsčių (Rudaminos, Lazdijų, Šventežerio) partizanų batalionus. Uždavinys – ne iš lengvųjų, nes reikėjo užmegzti ryšius su kitai struktūrai pavaldžiais Lazdijų ir Šventežerio kovotojais bei įtikinti juos pereiti iš Tauro apygardos Perkūno rinktinės į Dzūkų grupės Seinų rinktinės pavaldumą. Kai kas Gediminui pavyko, kai kas – ne visai: Šventežerio partizanai jo įgaliojimus pripažino, o Lazdijų – ne. Dėl ne visai sklandaus rinktinės kūrimo darbo joje buvo suformuoti ne trys, bet du batalionai. Batalionų pavadinimai buvo tik sutartiniai, nes atskiruose valsčiuose buvo likę tik po keletą kovotojų. Vis dėlto vadas planavo, kilus naujam Vakarų valstybių karui

su Sovietų Sąjunga, vykdyti civilių mobilizaciją ir kiekviename batalione suformuoti po 3 kuopas, kiekvienoje kuopoje – po 3 būrius, kiekviename būryje – po 4 skyrius⁹⁸.

1-asis Rudaminos batalionas buvo suformuotas S. Mirijausko-Balandžio būrio pagrindu. 1945 m. rudenį jame veikė 11 partizanų, o 1946 m. pavasarį, daliai jų gavus dokumentus bei prisidėjus keliems civiliams, padalinį sudarė 7 veikiantys ir 7 legaliai gyvenantys kovotojai. Veikiantiems partizanams vadovavo būrio vadas B. Šalaševičius-Žilvitis. Veikiančių ir legaliai gyvenančių kovotojų veiksmus koordinavo legaliai gyvenantis kuopos vadas Jonas Pasvenskas-Pantera. Bataliono vadu Gediminas paskyrė S. Mirijauską-Balandį⁹⁹. Rudaminos valsčiuje dažnai lankydavosi ir dar vienas partizanų padalinys – S. Čėplos-Vilko vadovaujama kuopa. Tačiau šis vienetas daugiausia stovykladavo Bogatelius ir Sūsninkų miškuose, o čia jau būta pripažintų Tauro apygardos valdų. Tikriausiai dėl to Vilkas nesulaukė J. Aleščiko-Gedimino pasiūlymo pereiti į jo rinktinę¹⁰⁰.

3-iąją Šventežerio batalioną sudarė Kalniškės miško partizanai. Iki garsiojo mūšio ir po jo jie kovojo vadovaujami J. Neifaltos-Lakūno, o jam žuvus – A. Senkauskas-Vanago. Šių autoritetų iniciatyva iki 1946 m. pradžios Kalniškės partizanai buvo pavaldūs Tauro apygardos Perkūno rinktinei. Tačiau jiems žuvus, naujieji vadai tik mėgino atkurti ryšius su Tauro apygardos Perkūno rinktine. Jų įsipareigojimai Tauro apygardai nebuvo labai dideli, todėl jie buvo atviresni J. Aleščiko-Gedimino pasiūlymui jungtis į Seinų rinktinę. Batalione kovojo 23 veikiantys ir 11 legaliai gyvenančių partizanų. Jie buvo pasidaliję į du būrius, kuriems vadovavo Jonas Česnavičius-Dulkė ir A. Aleškevičius-Ateitis¹⁰¹. Šventežerio bataliono vadu Gediminas paskyrė partizaną slapyvardžiu Algirdas¹⁰².

2-ąją Lazdijų batalioną planuota sudaryti Giraitės miške veikusio būrio pagrindu. Šiam vienetui po A. Kisieliausko-Karvelio žūties vadovavo jo brolis V. Kisieliauskas-Baravykas. J. Aleščikas-Gediminas siūlė Baravykui bataliono vado pareigas ir parengti Lazdijų valsčiaus gyventojų mobilizacijos planus, tačiau šis nesutiko. V. Kisieliauskas-Baravykas ir toliau liko ištikimas Tauro apygardai ir nevykdė Gedimino įsakymų¹⁰³. Dėl to Seinų rinktinės Lazdijų batalionas veikė tik neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo plotmėje. Jį sudarė tik 8 legaliai gyvenantys rezistentai.

1946 m. pavasarį Seinų rinktinė pervadinta Algimanto rinktine, suformuotas jos štabas. Rinktinės vado adjutantu paskirtas S. Mirijauskas-Balandis (tuo pat metu ėjęs ir Rudaminos bataliono vado pareigas). Rinktinės mobilizacijos komendantu paskirtas Kazys Skirkevičius-Šarūnas. Štabo raštinininko pareigas ėjo buvęs Lakūno raštininkas V. Keršulis-Gluosnis¹⁰⁴.

Turimi šaltiniai liudija, kad nors J. Aleščikas-Gediminas dėjo pastangų, Dzūkų grupės štabas nebuvo visiškai patenkintas jo darbu. Pasak A. Suraučiaus, Gediminui „taip nesisekė, kaip buvo numatoma ir aukštesnės vadovybės pageidaujama“¹⁰⁵, o partizanų kapelionas J. Lelešius-Grafas darė išvadą, kad J. Aleščiko-Gedimino pernelyg „maža aktyvumo buvo parodyta“¹⁰⁶. Dėl to 1946 m. balandžio 9 d. įvykusiame Tauro ir Dainavos apygardų vadų susitikime nutarta galutinai įgyvendinti ankstesnį Kazimieraičio sumanymą – Algimanto ir Šarūno rinktinės sujungti į vieną Šarūno rinktinę, o jos vadu paskirti V. Stepulevičių-Mindaugą. Šarūno rinktinę nuspręsta perduoti Tauro apygardai. Iki tol Šarūno ir Algimanto rinktinių vadų pareigas ėję Antanas Kulikauskas-Daktaras ir J. Aleščikas-Gediminas turėjo pereiti dirbti į Dzūkijos ir Suvalkijos

partizanų veiksmams koordinuoti įkurtą Pietų Lietuvos partizanų štabą¹⁰⁷.

Vadovybės sprendimus pripažino visi partizanų padaliniai. Buvo sudarytas naujas Šarūno rinktinės štabas, kuriame darbavosi rinktinės vadas V. Stepulevičius-Mindaugas, štabo viršininkas Vaclovas Kavaliauskas-Krūmas, Ūkio skyriaus viršininkas V. Kisieliauskas-Baravykas ir raštininkas V. Keršulis-Gluosnis¹⁰⁸. 1946 m. birželio mėn. Mindaugas pavedė V. Kisieliauskui-Baravykui ir V. Keršuliui-Gluosniui vykti į J. Aleščiko-Gedimino bunkerį ir galutinai perimti buvusio Algimanto rinktinės štabo dokumentaciją¹⁰⁹. Anksčiau Algimanto rinktinės vado adjutantu ir bataliono vadu buvęs S. Mirijauskas-Balandis buvo pažemintas ir paskirtas būrio vado B. Šalaševičiaus-Žilvicio pavaduotoju¹¹⁰.

Šie struktūriniai pokyčiai vėl sutelkė daugumą kadaise veikusiam A. Kisieliausko-Karvelio ir J. Neifaltos-Lakūno junginiui priklausiusių partizanų padalinių į bendrą struktūrinį vienetą – Šarūno rinktinę. Tik S. Čėplos-Vilko vyrai vykdė kitus – Perkūno rinktinės vado – įsakymus. 1946 m. pavasarį Vilko kuopa buvo išformuota, o jis pats su keliais kovotojais perėjo Tauro apygardos Vytauto rinktinės vado žinion¹¹¹.

Deja, partizaninis karas užtruko ilgiau, nei tikėtasi, o jo realijos nulėmė tolesnius Šarūno rinktinės pavaldumo pokyčius. Pasak Adolfo Ramanausko-Vanago, „Šarūno rinktinės geografinė ir okupanto įgulų išsidėstymo padėtis buvo tokia, kad buvo tiesiog neįmanoma palaikyti ryšius su Tauro apygardos vadovybe“¹¹². Dėl to, 1947 m. vasarą Dainavos apygardos vado pavaduotojo pareigas ėjęs Vanagas Šarūno rinktinės vadovybės prašymu prijungė šią struktūrą prie savo apygardos¹¹³. Dainavos apygardai Šarūno rinktinė priklausė iki pat partizaninės kovos saulėlydžio.

KOVOS TAKTIKA, KAUTYNĖS IR SUSIRĖMIMAI

Lietuvos partizanų taktiką aptariančiuose darbuose dažniausiai pabrėžiama, kad po trumpo bandymo veikti dideliais, per šimtą vyrų vienijančiais padaliniais subrendo „originali taktinė mintis“ veikti mažomis grupėmis¹¹⁴. To priežastis buvo prieš partizanus kovojusių sovietinių karinių dalinių kiekybinis pranašumas. Dėl jo partizanai patirdavo daugybę nuostolių, todėl turėjo atsakyti stovyklavimo lengvai priešo pastebimose didelėse miško stovyklose, vengti atvirų kautynių ir pereiti prie slapstymosi po kelis bunkeriuose. Šie teiginiai gerai atspindi esminius Lietuvos partizanų ginkluotos kovos taktikos raidos bruožus, tačiau verta pažymėti, kad minėtasis trumpas veikimo dideliais padaliniais laikotarpis nebuvo vien tik savo jėgų pervertinimo ir praradimų metas. Kalniškės partizanų junginio kovų istorija liudija, kad iki pat Sovietų Sąjungos karo su Vokietija pabaigos sovietams Lietuvoje sunkokai sekėsi vykdyti didelės apimties antipartizanines operacijas. Nors tuo metu Lietuvoje buvo dislokuota per 20 NKVD pulkų (apie 1000 karių kiekviename), jie nesudarė pastovių igulų. Kelias dienas ar savaitę pasiautėję vienoje vietoje, jie buvo perkeliami į kitą ir ne visada galėjo atvykti ten, kur buvo kviečiami¹¹⁵. Į kovą prieš partizanus dažnai buvo metami sribai, tačiau jų buvo mažai ir jie nebuvo kovingi. Dėl to 1944 m. žiemą ir 1945 m. pavasarį, iki pat garsiojo Kalniškės mūšio, Karvelio ir Lakūno partizanų junginys dalyvavo ne viename susirėmime su okupantais, tačiau didelių nuostolių išvengė. Tikėtina, kad tuomet manyta taip: jeigu Antrojo pasaulinio karo frontas ilgesniam laikui įklampins Raudonąją armiją ir pareikalaus iš jos didesnių išteklių, Lietuvos partizanai sugebės perimti Lietuvos teritorijos kontrolę ir padės atkurti šalies nepriklausomybę.

Nuo 1945 m. vasario mėn. iki 1945 m. kovo mėn. Karvelio ir Lakūno junginys veikė kaip mobilus kovinis vienetas. Istoriografijoje tokie vadinami „skrajojančiais būriais“¹¹⁶. Junginio veikimo plotas apėmė net septynių valsčių teritorijas (Lazdijų apskrities Lazdijų, Rudaminos, Šventežerio, Leipalingio, Seirijų valsčiai, Alytaus apskrities Simno valsčius ir Marijampolės apskrities Krosnos valsčius)¹¹⁷. Iškalbingą Kalniškės partizanų veiksmų taktikos apibūdinimą paliko kartu su jais petys petin kovojęs A. Suraučius-Tauras. Jis atskleidžia, kad kovos taktikos požiūriu Karvelio ir Lakūno junginys kiek skyrėsi nuo kitų Užnemunės Dzūkijoje veikusių partizanų padalinių: „Tai buvo kitaip suorganizuotas ir kitaip veikęs kovos būrys. Rogėmis laksantys. Dvylika porinių rogių, šešiasdešimt kovotojų, dvylika rankinių kulkosvaidžių, didelė šaudmenų atsarga, savo maistas, grūdų pašaras arkliams. Toks apsiginklavimas, apsirūpinimas ir judrumas leido jiems keletą kartų laimėti, tiek lauktuose, tiek netikėtuose sąrėmiuose. Taikė provokacinę ir bėgimo taktiką, įvesdami priešą į pasalas. Enkavėdistų ir kariniai daliniai vydavosi įžūlių partizanų būrį vieškeliais, šalutiniais keliais, pratrintais rogių, protrynomis miškuose, giraitėse, kalvotose vietose. Būrys staiga pasukdavo šalia kelio atgal, užimdamas geras pozicijas. Privirtusios rogės besivejančių kareivių enkavėdistų tapdavo geru taikiniu. Netikėta, triuškinanti ugnis vienu smūgiu parblokšdavo priešą.“¹¹⁸ Susirėmimuose su priešo pajėgomis ir atsitraukdami iš jų kalniškėnai taikė manevrinę rikiuotę. Iš atskirų padalinių buvo sudaromas avangardas, ariergardas ir flangų sauga. Tai leisdavo veiksmingai atremti priešo atakas. S. Čėpla-Vilkas prisiminė, kaip po 1945 m. vasario 16 d. prie Trako miško vykusio susidūrimo partizanai atsitraukė nuo jų persekioti atvykusio NKVD kariuomenės pastiprinimo: „Traukėmės nesislėpdami. Aš su būriu einu

priekyje, viduryje rogės su amunicija, ginklais, maistu, už rogių Lakūno būrio vyrų dalis, kiti su Karvelio būriu iš abiejų pusių kaip žvalgai, pasiruošę puolimui.“¹¹⁹

Nuo 1944 m. rudens iki 1945 m. pavasario Karvelio ir Lakūno junginio partizanai dalyvavo ne vienoje kovinėje operacijoje, ne vienos kautynės. Tačiau bene svarbiausi iš tokių įvykių buvo Rudaminos miestelio puolimas ir Panaros kautynės.

1945 m. vasario 25 d. įvykęs Rudaminos miestelio puolimas derėjo bendrame to meto Dzūkijos partizanų kovų kontekste. 1944 m. gruodžio 8 d. partizanai užpuolė Butrimonis, 1945 m. sausio 19 d. šturmavo Ūdriją, vasario 12 d. – Miroslovą, o vasario 23 d. – Sangrūdą. Paprastai tokius puolimus partizanų vadai kruopščiai planuodavo ir jiems ruošdavosi. Tačiau, pasak J. V. Uzdilos, Rudaminos puolimo scenarijus buvo kiek kitoks – „labiau atsitiktinis“¹²⁰.

1945 m. vasario 25 d. apie 60 Karvelio ir Lakūno junginio partizanų iš Kalniškės miško atvyko į Rudaminos valsčiaus Lopiškių kaimą. Planavo visą dieną ten praleisti, o nakčiai išeiti į mišką. Vyrų grupelėmis po 5–6 išsibarstė po gyventojų sodybas. Vadai prie kiekvieno namo pastatė po sargybinių, prie kiekvieno į kaimą einančio keliuko pasiuntė žvalgus¹²¹. Tikriausiai jie ir pastebėjo į tėviškę atvažiuojantį sribą Petrą Seredą ir jo „bendražygį“ V. Griškelį¹²². Įvažiavę į sodybą sribai pamatė partizanus. P. Sereda jiems pasidavė (įstojo į junginį ir gavo Stumbro slapyvardį), o V. Griškelis paraginęs arklius pabėgo pas sribus į Rudaminą „ir pranešė, kad taip ir taip – Petrą banditai suėmė“¹²³.

Apie vidurdienį partizanų sargybiniai pranešė, kad prie kaimo artėja sribų padalinys. Po Karvelio komandos partizanai išsidėstė gynybai ir netrukus privertė sribus trauktis. Tada partizanų pusėje kovėsis S. Mirijauskas-Balandis liudijo: „Po trumpo susišaudymo su sribais mes nesilaikėme

gynyboje, bet perėjome į puolimą ir puolėme iki Rudaminos valsčiaus centro. Puolimui vadovavo Kisieliauskas-Karvelis ir jo pavaduotojas Lakūnas. Į NKVD būstinę pirmas įsiveržė Stasys Čėpla-Vilkas, o po jo įėjo Karvelis su Lakūnu.“¹²⁴

Šį epizodą iš už NKVD areštinės grotų stebėjęs Vytautas Adomaitis pasakojo: „Girdim – šaudo... pro užkaltą langą palypėjęs matau – pilnas kiemas sribų... Greitai jie išlekioja. Tada atbėga apsirengęs rusiškais kailiniais ir su rusiška kepure... Stasys Čėpla. / – Laužkit duris! – pasigirsta. / Atsinešė Čėpla akmenį ir išmušė duryse skylę, pro kurią mudu išlindom. / – Tai ką, vaikai, ar su mumis, ar liekat su sribais? – klausia Čėpla. – Imkit ginklus ir važiuojam.“¹²⁵

Partizanų kovas nušviečiančioje istoriografijoje galima rasti ir nuomonių, kad miestelių, tarp jų ir Rudaminos, puolimas buvo vienas ryškiausių klaidingos partizaninės taktikos pavyzdžių. Esą kokia prasmė užimti valsčiaus centrą, jeigu nėra jėgos ilgiau jį išlaikyti¹²⁶. Tačiau vis dėlto derėtų pritarti nuomonei, kad miestelių puolimas buvo gana svarbus laisvės kovų epizodas, nes tai keldavo žmonių dviasį, sulaukydavo nuo išdavysčių ir kolaboravimo¹²⁷. Verta atkreipti dėmesį į partizanų tikėjimą, kad aktyvi ofensyva sustabdys okupacinės valdžios įsitvirtinimą Lietuvoje. Rudaminos miestelio puolimas taip pat sukrėtė vietos aktyvistus ir kolaborantus. Partizanai užėmė NKVD būstinę, vykdomąjį komitetą, paėmė visus dokumentus ir ginklus¹²⁸. Tą dieną, 1945 m. vasario 25-ąją, Rudaminoje vyko mokytojų suvažiavimas, kuriame, vadovaujant apskrities Agitacijos-propagandos ir švietimo skyrių vedėjams, posėdžiavo dviejų valsčių mokytojai. Posėdyje dalyvavusio Seinų apskrities LKP biuro sekretoriaus pranešimas apibūdina to meto padėtį kitos pusės akimis: „Įpusėjus suvažiavimo dienotvarkei, apie 2 val. dienos gavome

pranešimą, kad Rudaminos miestelį supa banditai, ir [...] išgirdome kulkosvaidžių bei automatų šūvius visai arti [...]. Padėtis buvo rimta, nes miestelis liko atviras, niekieno neginamas [...]. Kai kurie susirinkę mokytojai labai išsigando, kurie buvo lojalūs Tarybų valdžiai net pradėjo naikinti pareiškimus, kuriuos buvo pasirašę dėl stojimo į profesinę sąjungą. [...] milicija ir istrebitelių batalionas, banditams puolant miestelį dienos metu, pabėgo dėl silpnos organizacijos ir ginklų bei šaudmenų trūkumo ir paliko vietos aktyvų likimo valiai – banditų malonei.¹²⁹ Pranešime pažymima, kad gindami Rudaminą 9 sribai žuvo ir daugiau nei 20 dingo be žinios. Jie, „matyti, buvo sugauti banditų ir išvežti“¹³⁰. Tačiau vėlesniuose represinių struktūrų dokumentuose nurodoma, jog tąkart Rudaminoje partizanai nukovė 6 sribus¹³¹.

Svarbu pažymėti, kad puolant Rudaminą buvo išvengta civilių žmonių aukų. Amžininkai prisimena, jog puolimo metu bažnyčioje vyko pamaldos. Vadas A. Kisieliauskas-Karvelis užėjo į bažnyčią ir paliepė žmonėms likti viduje, kad nenukentėtų¹³². Deja, nuo priešų kulkų žuvo vienas partizanas¹³³.

Iš Rudaminos Karvelio ir Lakūno junginys grįžo į Kalniškės mišką. Ties Roliais jam kelią pastoti bandė sunkvežimiais atvykę kareiviai. Amžininkai pasakojo: „Partizanai pirmi įvažiavo į mišką, o kareiviai mašinomis atvyko iš paskos. Jie iššoko iš mašinų ir įėjo į mišką. Partizanai užėmė gerą kovinę padėtį ir iš ginklų atidengė ugnį. [...] Tada čekistai susirinko nukautus kareivius, sumetė juos į mašinas ir išvažiavo.“¹³⁴ Reikėjo pasitraukti iš apylinkių, nes jas turėjo užgriūti baudėjų batalionai.

Iš Rudaminos partizanai rogėmis keliavo apie 50 kilometrų ir dvi paras buvo apsistoję Merkinės valsčiaus Žaliamiškio girios masyve¹³⁵. Vasario 28 d. žvalgai pastebėjo, kad Panaros kaime apsistojo Liškiavos

partizanai – Šarūno būrys, vadovaujamas leitenanto Mykolo Lukošiuo-Lukošiaus. Ankstų tos pačios dienos rytą šie partizanai Kibyškių kaime buvo sulaikę du vyrus pilotus ir dvi moteris iš priešlėktuvinio posto (kažkur netoliese sugedusio lėktuvo įgulos narius),ėjusius į Merkinę pagalbos. Amžininkai prisimena, jog Šarūno būrio vadai, „sužinoję, kad rusai priklauso reguliariajai armijai, nutarė pasielgti humaniškai – parodyti, kad Lietuvos partizanai kovoja ne su kariuomene, o su NKVD ir sribais. Paleido suimtuosius su visais ginklais.“ Vis dėlto vengdami išdavystės partizanai pasitraukė į esantį už kelių kilometrų Panaros kaimą, nes išaušus diena toliau trauktis buvo pavojinga¹³⁶. Gretimose vietovėse apsistoję Šarūno bei Karvelio ir Lakūno padaliniai užmezgė ryšį¹³⁷.

Deja, paleisti sovietų aviatoriai nuėję į Merkinę papasakojo, ką matę ir nujautę... Ieškoti „bandos“ metėsi visas NKVD Merkinės skyrius, buvo pakelta ir vidaus kariuomenės 298-ojo pulko 4-oji kuopa. Pirmiausia buvo apsuptas Kibyškių kaimas, o jame partizanų neradus pasukta Panaros link¹³⁸.

Žinia apie atslenkantį priešą pasiekė Šarūno būrį. Jo kovotojai nedelsdami nusiuntė ryšininką į Kalniškės partizanų stovyklą su pasiūlymu susijungti, tačiau Karvelis atsakė, kad jo padalinys jau užėmęs geras gynybos pozicijas prie Žaliamiškio, ir pasiūlė pačiam Šarūno būriui ateiti pas juos. Deja, M. Lukošiuo-Lukošius šio pasiūlymo nepriėmė, o gal nespėjo juo pasinaudoti, mat netrukus dešiniajame jo padalinio pozicijų sparne sugriaudėjo šūviai. Į raudonarmiečių ugnį atsiliepė partizanų šautuvai ir kulkosvaidžiai¹³⁹. Liškiavos partizanai iš pradžių tikėjosi, kad priešai pasitrauks, bet šie nė nesiruošė to daryti. Buvęs Šarūno būrio partizanas Vytautas Nanartonis prisimena: „[...] pamatėme, kad priešų pajėgų vis daugėja ir jos bando mus supti. Gavom įsakymą – atsišaudant

trumpais perbėgimais trauktis Vilkiutinio kaimo link, arčiau Žaliamiškio.¹⁴⁰ Švilpant kulkoms užsilepsnojo Panaros kaimas, kairiajame partizanų pozicijų sparne žuvo kulkosvaidininkas, „nuėjo per grandį įspėjimas, kad veikia priešų snaiperiai [...]. Daug kovotojų pasijuto bejėgiai siųsti veiksmingą ugnį.“¹⁴¹

Tada Žaliamiškio link traukęsis partizanas A. Suraučius-Tauras vaizdžiai aprašė atsitraukti trukdžiusį nelemtą pavasarėjančio vasario atodrėkį. Pasak jo, „žlegtelėjęs į pirusią pusnį kur nors pašlaitėje, pasijusdavai kaip į vandenį kritęs. Molės ir arimai kibo į batus ir milines. Niekas nežiūrėjo, kur krenta, kaip ritasi ar šliaužia. Tik ginklas buvo saugomas, kad neužsiterštų. Žemelė, prie kurios mūsų metu kovotojas taip glaudžiasi, šį kartą nebuvo meili.“¹⁴² Be viso to, šuvių salvės pasigirdo ir nuo Žaliamiškio pusės. Šarūno būrio partizanai pamanė, kad jau viskas – priešas juos atkirto nuo miško ir paleido kryžminę ugnį, bet tai buvo Kalniškės partizanų ugnis, ir skynė ji ne miško brolius, bet raudonarmiečius...¹⁴³

Kautynėms Panaroje dar tik prasidėjus Karvelis ir būrių vadai įsakė vyrams eiti į pagalbą Liškiavos partizanams¹⁴⁴, bet matydami, kad Šarūno būrys traukiasi Žaliamiškio link, jie išdėstė Kalniškės partizanus patogiose gynybai pozicijose – miško pakraštyje. Tai buvo teisinga taktika – Šarūno būrio vyrus nuo Žaliamiškio atkirsti mėginę enkavėdistai pateko į kulkų krušą. „Gaivalingai sugrojus“¹⁴⁵ kalniškėnų kulkosvaidžiams, NKVD 4-osios kuopos kariai „vietoj puolimo turėjo gintis“¹⁴⁶. Tuo metu Šarūno būrio partizanai išsidėstė į dešinę nuo Karvelio ir Lakūno kuopos, taip sudarydami vientisą frontą¹⁴⁷. Siekdami dar labiau išplėtoti įgytą iniciatyvą kalniškėnai pasiuntė L. Kliukinsko-Levo būrio kulkosvaidininkus Kostą Kubilių-Mešką ir Viktorą Trečioką-Liūtą apšaudyti priešų flango¹⁴⁸.

Šarūno būrio partizano A. Suraučiaus-Tauro atmintyje išliko vaizdas, kaip vienas iš Kalniškės partizanų vadų „jodinėjo pagal mūsų liniją gražiu pabalnotu žirgu, Lietuvos kariuomenės puskarininkio apranga, prijojo prie mūsų pozicijų ir kažką kalbėjo mūsų skyrininkams“¹⁴⁹. Veikiausiai tai buvo J. Neifalta-Lakūnas, amžininkų liudijimu, jodinėdavęs žirgu¹⁵⁰.

Kautynėse žuvo 6 Šarūno būrio partizanai (tarp jų ir būrio vadas M. Lukošius) bei 1 Karvelio ir Lakūno junginio partizanas, dar keli buvo sužeisti¹⁵¹. Šarūno būryje „vyrų netektis buvo laikoma kone mūsų pralaimėjimu. Gal būtų buvę kitaip, jeigu nebūtų žuvęs būrio vadas.“¹⁵² Tuo tarpu Kalniškės partizanai „jautėsi šeimnininkai, palaikė apsaugą ir tvarką“¹⁵³. Gali būti, kad privertę trauktis gausų priešą ir išgelbėję Šarūno būrio vyrus nuo pralaimėjimo jie pajuto kažką panašaus į tai, ką Lietuvos antisovietinio pasipriešinimo vadas A. Ramanauskas-Vanagas vadino partizanų tikėjimu, kad „priešas negali jų sumušti“¹⁵⁴.

Tad nors Karvelio ir Lakūno junginio kovotojų sudėtis buvo marga (pasak J. V. Uzdilos, „vieni – policijoje ar armijoje tarnavę, kiti – tiesiai nuo žagrės į mišką išėję vaikinai“¹⁵⁵), su jais Panaros kautynėse dalyvavęs A. Suraučius-Tauras tvirtino, kad intensyviai kaudamiesi su okupantais miškiniai iš Kalniškės „užsigrūdino, dar daugiau išmoko partizaninės kovos“¹⁵⁶. Turimais duomenimis, aktyvios ofensyvinės kovos laikotarpiu – 1944 m. žiemą ir 1945 m. pavasarį – junginio partizanai didelių netekčių išvengė. Jau minėta, kad po vieną kovotoją žuvo puolant Rudaminą ir Panaros kautynėse. Skaudžiausia netektis ištiko 1945 m. kovo 17 d., kai Rudaminos valsčiaus Būdviečio kaime, susidūrę su NKVD kareiviais ir sribais, žuvo 5 L. Kliukinsko-Levo būrio partizanai¹⁵⁷.

Tuo tarpu okupacinių jėgų nuostoliai buvo gerokai didesni. 1945 m. sausio

28 d. ir vasario 2 d. buvo išblaškyti NKVD Šventežerio skyriaus įgaliotinio Svistelino vadovaujami sribai (5 jų žuvo, 2 buvo sužeisti)¹⁵⁸. Vasario viduryje partizanai išvaikė Rudaminos sribus Rudaminos valsčiaus Lopiškių kaime¹⁵⁹, o puldami Rudaminą jų nukovė 6 ar 9. Panaros kautynėse privertė trauktis raudonarmiečių kuopą (NKVD nuostoliai nežinomi). Aptariamam laikotarpiu intensyviai kovota su kolaborantais. 1944 m. rugsėjo–1945 m. gegužės mėn. junginio partizanai nukovė 10 kolaboravimu apkaltintų civilių gyventojų, tarp jų – Kirsnos apylinkės pirmininką, Rudaminos valsčiaus komsorgą, Aštriosios Kirsnos apylinkės pirmininką ir sekretorių, sovchozo pirmininką ir darbuotoją¹⁶⁰.

Tokia intensyvi partizanų veikla kėlė okupantams siaubą, trukdė įsitvirtinti sovietinėms struktūroms. Seinų apskrities komunistų partijos biuro sekretoriaus pranešimuose vadovybei buvo su nerimu pažymėta, kad kovoti su partizanais „ne tik naikinančio bataliono vyrams pasirodė sunku, bet kad ir pasieniečių esantys garnizonai nebeužkerta kelio jų siautėjimui“¹⁶¹. O partizanai tikėjo savo jėgomis, galimybe sėkmingai stabdyti sovietizaciją ir buvo pasiryžę greitai baigti „su tais, kurie įvedė komunistų tvarką Lietuvoje“¹⁶². Tai lėmė partizanų ryžtą stoti į bekompromisę kovą Kalniškės mūšyje.

KALNIŠKĖS MŪŠIS: EIGA IR LŪŽIO MOMENTAI

Po Panaros kautynių Karvelio ir Lakūno bei Šarūno padaliniai aptarė tolesnes bendradarbiavimo perspektyvas ir išsiskyrė. Nauju Šarūno būrio vadu išrinktas skyrininkas Juozas Slauta-Aušra savo karius išsivedė Leipalingio link¹⁶³. Karvelio ir Lakūno kuopa iš Žaliamiškio išėjo į Krikštonių apylinkes, po dviejų parų persidislokavo arčiau Seirijų,

o iš ten pasitraukė į Šventežerio miškus. Po savaitės jie nutarė grįžti į Kalniškę¹⁶⁴. Netrukus šiame miške liko tik Lakūno padalinys, nes Karvelis išėjo į Giraitės mišką, Vilkas patraukė link Bogateliaus, o Levas – arčiau Būdviečio.

1945 m. pavasarį į mišką plūstant naujiems kovotojams Lakūno būrys išaugo iki kuopos. Padalinys tapo gausesnis ir pajėgesnis, tačiau kartu pastebimesnis ir lengviau susekamas. Jau balandžio 2 d. į NKVD Krosnos skyrių atėjęs pašto darbuotojas papasakojo, kad Kalniškės miške buriasi partizanai, kurie „dėvi lietuviškas uniformas su skiriamaisiais ženklais“. Jį, einantį mišku, partizanai sustabdė ir patikrino dokumentus¹⁶⁵. Netrukus žinios apie Lakūno padalinį pasiekė ir netolimo Simno enkavėdistus. Jau 1945 m. balandžio 18 d. NKVD Simno skyriaus agentas slapyvardžiu Polevojus papasakojo Semeniškių kaimo apylinkėse matęs apie 70 miškinį. Gegužės 13 d. jo duomenis patikslino agentas slapyvardžiu Sviderskas. Jis nurodė, kad partizanai telkiasi Kalniškės miško masyve¹⁶⁶. Jau kitą dieną – gegužės 14-ąją – šie agentūriniai duomenys iš NKVD Simno skyriaus buvo perduoti 1-ojo Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ajam pasienio pulkui. Apie tūkstantis pulko karių buvo mesti į kovą¹⁶⁷.

1945 m. gegužės 15 d. Kalniškės partizanus pasiekė pranešimas, kad į Simną prigužėjo raudonarmiečių. Vyrai pamanė, ar tik nebus tremiama, galbūt žada vežti Atesninkėlių ūkininkus? Dėl to trys skyriai išėjo saugoti žmonių. Vieni ilsėjosi, kiti pasimainydami budėjo. Partizanai laukė visą naktį, bet niekas nepasirodė. Teko traukti į stovyklą. Kiti tuo metu buvo sugrįžę pas namiškius maisto ar marškinių pasikeisti. Aušo gegužės 16-osios rytas, todėl reikėjo traukti į mišką. „Eidami nematėme nieko, bet tie, kurie atėjo vėliau, pasakė, kad [...] supa

mišką“, – pasakojo partizanas A. Juškauskas-Pakalniškis¹⁶⁸.

Tuo laikotarpiu buvo intensyviai vykdomos karinės-čekistinės operacijos. Jų metu dalis raudonarmiečių dalinio apsupdavo miško masyvą, o kiti išsidėstę grandinėmis šukuodavo tankmę ieškodami partizanų. Mišką supančios užtvartos būdavo išdėstomos prieš saulei tekant¹⁶⁹. Šis metas būdavo pasirenkamas todėl, kad tada išvargusioms partizanų akims būdavo sunkiau pastebėti priešo judėjimą. Raudonarmiečiai užėmė pozicijas, o nuo Atesninkėlių miško link vorele judėjo partizanai. Įžengę į savo prie-globstį jie pakliuvo į kulkų lietų¹⁷⁰.

Kalniškės pamiškėse nugriaudėjus šū-viams prasidėjo *pirmasis mūšio etapas*. Šū-vius išgirdo ir tuo metu Kalniškės miške, ūkininko Jono Valentukonio sodyboje, na-kvoję partizanai. Sukilę jie skubėjo prižadinti skyrininko K. Kliučinsko-Kovo: „Atėjo vyrai iš vienur kitur ir pranešė: mes apsupti.“¹⁷¹ Po akimirkos automatai užgrojo ir Rolių kaimo pusėje. Į stovyklą atbėgo sužeistas partizanas, kulka jį kliudė einantį per kelią. Miško brolio žaizdą sutvarstė vado žmona A. Neifaltienė-Pušelė¹⁷².

Į priešų ugnį pateko ir kiti į Kalniškę grįžtantys partizanai. Kova virė visame miško plote. Dalis jų kaudamiesi bandė veržtis į stovyklą, kiti pasuko atgal ir ieškojo ten priedangos¹⁷³. Pavyzdžiui, ryšininkas Adomas Alesius, raudonarmiečiams supant Kalniškę, skubėjo įspėti partizanų ir prasibrovė į mišką¹⁷⁴. Rezervinio partizanų būrio vadas J. Maskelis paliko namie asmens dokumentus ir išėjo į mišką padėti kovos broliams¹⁷⁵. Tuo tarpu pamiškėje su priešais susišaudę partizanai A. Viskačka-Šernas, B. Šalaševičius-Žilvitis ir S. Mirijauskas-Balandis patraukė į Rudaminos valsčiaus Lapiškio pelkę¹⁷⁶. Kita grupelė (Vincas Alenskas-Tigras, Vincas Kupstas-Kriaučelis, Juozas ir Petras Kazlauskai) pasitraukė į Lazdijų valsčiaus Verstami-

nų kaimą pas Joną Janavičių¹⁷⁷. Partizanai svainiai Jonas Stebulis ir Antanas Rekštys mūšio garsą išgirdo viešėdami namuose (Simno vls. Marinkos k.), todėl pamanė, kad jau per vėlu eiti draugams į pagalbą¹⁷⁸.

Nors dalis žaliukų žuvo ar buvo išblaškyti dar bandydami pasiekti Kalniškę, į mišką susirinko daugiau nei pusė kuopos. Vadas Lakūnas visus išrikiavo ir suskaičiavo – buvo apie 60 gerai ginkluotų vyrų. Į šiaurės rytus (Atesninkėlių k.) ir pietus (Rolių k.) nuo partizanų stovyklos jau aidėjo šūviai, tačiau vakaruose buvo ramu. Galbūt miško broliai pamanė, kad ta kryptimi priešas dar nespėjo išsidėstyti ir jie dar galį suspėti pasitraukti. Tereikėjo kirsti Krosnos-Lazdijų plentą, o tada ir Sūsninkų apylinkių miškai netoli... Tikriausiai dėl to K. Kliučinsko-Kovo skyrius buvo pasiūstas plento link. Pamiškėje Kovas išdėstė keturias sargybinių poras, „kad priešai nepralįstų į mišką nepastebėti“, ir su partizanų Buziuliu nuskubėjo išžvalgyti galimos pasitraukimo krypties. Deja, prisiartinę prie plento pastebėjo, kad miško link jau slenka enkavėdistų eilės¹⁷⁹. Kelias pasitraukti buvo užkirstas. Prisimindamas šį mūšio epizodą pats Kovas pasakojo: „Mes atsigulėm ir pradėjom šaudyti į enkavėdistus. Tada jie paleido tokią ugnį, pakilo ir puolė mus. Norim atsitraukti, nes matome, kad neišlaikysim prieš tokią daugybę kareivių. Traukėmės į saugesnę vietą, kad pasislėptume.“¹⁸⁰ Taip Kovo skyrius traukėsi miško gilumon pas saviškius.

Žvalgams paplentėje susikovus su enkavėdistais buvo suvokta: mišką supa didelės priešo pajėgos, o jau ir pačiame miške prie keliukų ir proskynų išdėstytos pasalos. Vyrai nusprendė, kad bandydami išsiveržti iš apsupties gali patirti daugiau nuostolių, todėl būsią geriau patiems užimti patikimesnes gynybos pozicijas. Pamiškėje kalenant ginklams partizanai patraukė į aukščiau-sią Kalniškės kalvą Meškakalnį ir aplink jį

plačiai išsidėstę pasirengdami žiedinei gynybai. „Lakūnas paskyrė 17–18 vyrų ir juos suguldęs, davė du kulkosvaidžius. Paguldė kitą būrį – ir vėl du kulkosvaidžius“, – pasakojo partizanas Juozas Busila-Žirnis¹⁸¹. Vienam iš kulkosvaidininkų padėti paskirtas A. Juškauskas-Pakalniškis prisiminė: „Davė vieną dėžutę su šoviniais ir kitą kaspiną ant savęs nešti, ir padėti traukti kulkosvaidį. Buvo trumpa informacija, kad visi kovotojai turi vykdyti skyrininkų įsakymą, duodant komandą. Vadas duos įsakymą, kada bus galima šaudyti. Be vado nurodymo jokio šūvio.“¹⁸²

Partizanams Meškakalnyje išsidėsčius gynybai prasidėjo *antrasis mūšio etapas*. Netrukus prie Meškakalnio priartėjęs NKVD 1-asis batalionas pradėjo partizanų pozicijų šturmą¹⁸³. Tačiau mūšio dalyviai savo atsiminimuose pabrėžia, kad priešas veikė labai chaotiškai: „Iš pradžių kareivių krito daug. Mat kareiviai ėjo kaip į „psichinę ataką“.“¹⁸⁴ „Puolė keturis kartus, bet kiekvieną kartą grįžo su didžiausiais nuostoliais. Mes, kurie likome gintis, aukų turėjome mažai“, – pasakojo partizanai¹⁸⁵. „Kai tik išgirstam „Ura!“, tuoj ir šaudom“, – prisiminė skyrininkas Kovas¹⁸⁶. „Mes duodavome salvę į tą vietą, atmušdavome, ir taip kelis kartus. [...] mums nuo kalno labai gerai gintis. Jie buvo mums gerai matyti ir granatas numesti galėjome labai toli“, – pridūrė partizanas Bronius Gurevičius-Robinzonas¹⁸⁷.

Aiškėja, kad, NKVD 1-ajam batalionui neįstengus įveikti partizanų gynybos ir patyrus daug nuostolių, NKVD pulko vadovybė nutarė keisti taktiką. Rytiniame miško pakraštyje išdėstyta 2-ąją batalioną ir manevrinės grupės šaulių būrį nuspręsta pasiųsti prie Meškakalnio. 2-ojo bataliono užkardos judėjo nuo pamiškių aukštumos link, taip bandydamos suveržti apsupties žiedą¹⁸⁸. Partizanai stengėsi nesileisti suspaužiami. „[...] norėjo kalnagūbrį iš visų pusių

apsupti. O mes nepasidavėm“, – šį mūšio epizodą prisiminė K. Kliučinskas-Kovas¹⁸⁹. Bandydami atsispirti spaudimui nemaža dalis partizanų, tarp jų ir kuopos vadovybė, buvo atkirsti nuo pagrindinio dalinio. Negalėdami atlaikyti spaudimo miško broliai pasidalijo į dvi grupes ir pradėjo trauktis. Vieną grupę vedė J. Neifalta-Lakūnas, kitą – A. Senkus-Vanagas. Atsiplėšę nuo persekiotojų kovotojai išsisklaidė ir slėpėsi miško tankmėje¹⁹⁰. Amžininkų atsiminimai liudija, kad Kalniškės miško medžių vainikai priglaudė vadą J. Neifaltą-Lakūną ir jo žmoną Albiną-Pušelę¹⁹¹. Tuo tarpu apie 20 partizanų, daugiausia Ateities ir Kovo skyriai, susitelkė Meškakalnio viršūnėje¹⁹².

Patyrę nuožmų partizanų pasipriešinimą, enkavėdistai, prieš pradėdami viršukalnės puolimą, rengėsi partizanų pozicijas apšaudyti smarkia ugnimi. Prasidėjo *trečiasis mūšio etapas*. Trijose Meškakalnio pusėse (tikriausiai rytuose, šiaurėje ir vakaruose) raudonarmiečiai įrengė tris sunkiųjų kulkosvaidžių pozicijas¹⁹³. Persigrupuodami jie kiek silpniau apšaudė partizanus, tačiau šiuos alino karštis ir įtampa. B. Gurevičius pasakoja: „Kai jie pamatė, kad mūsų nepaims, tada išsikvietė pastiprinimą. Tai buvo lyg kokia paliauba. Aprimo, saulutė kaitina, o mes išvargę, be vandens, apsupti. Paskui pasigirdo nuo Simno važiuojančių mašinų ūžesys...“¹⁹⁴

Priešams atidengus kryžminę visų ginklų ugnį prasidėjo tikras pragaras. „Ugnis liete liejosi į kalną“, – pasakojo partizanai¹⁹⁵. Mišką apgaubė parako dūmai, sproginėjo sviediniai, degė samanės, krito šakos ir virto medžiai. Patogiose vietose išdėstyti enkavėdistų kulkosvaidžiai naikino partizanų ugnies pozicijas. Mūšio įkarštyje kritusių kulkosvaidininką pakeitęs Petras Čizikas-Ažuolas po akimirkos buvo nukautas¹⁹⁶. Kulka pervėrė Edvardui Žukauskui-Uosiui smilkinį, o sužeistas Vytautas Vaikšnys-Romanas maldavo kovos draugų: „Broli, pribaik

mane.¹⁹⁷ Žuvusiųjų ir sužeistųjų radosi vis daugiau, šovinių vyrai pasipildydavo iš nu-kautų kovos draugų ginklų, bet ir tos atsargos seko, pasipriešinimas blėso.

Matydamas, kad po maždaug valandą trukusio įnirtingo apšaudymo partizanai priešinas silpniau, NKVD majoras įsakė 9-ajai užkardai šturmuoti partizanų pozici-jas. Prasidėjo paskutinis – *ketvirtasis* – *mūšio etapas*. Enkavėdistų užkarda buvo suskaidyta į 12–15 žmonių šturmo grupes, kurios, dengiamos kulkosvaidžių ugnies, pradėjo slinkti į Meškakalnį iš vakarų, šiaurės ir rytų. Stengtasi priversti partizanus trauktis pietų kryptimi, kur buvo išdėstytos NKVD padalinių užtvaros¹⁹⁸. Vis dėlto sulaikyti prasiveržimo joms nepavyko. Miško broliai pasakojo: „Kaip žvėrys įsiutę enkavėdistai mus puolė jau penktą kartą, nors jų lavonų gulėjo kalno papėdėje šimtai, bet jie dėjo paskutines pastangas užkopti į kalno viršūnę, kurioje gynėsi dar dvidešimt Lietuvos laisvės kovotojų. Mes neatlaikėme. Mums stigo šovi-nių. Sukoncentravę kulkosvaidžių ir šautuvų ugnį į vieną pusę, mes laimingai, su mažomis aukomis, prasiveržėme.“¹⁹⁹

Vakarinį kalno šlaitą gynusį K. Kliučinsko-Kovo skyrių pakėlė pats skyriaus vadas. „Pasigirdo: ura, ura! Mečiau dvi granatas ir pasileidau bėgti. Iš mano automato iškrito apkaba, pistolete nebėra šovinių“, – prisiminimais dalijosi jis²⁰⁰. Netrukus pakilo ir rytinį šlaitą gynę partizanai (tikriausiai A. Aleškevičiaus-Ateities skyrius). Dauguma ištrūkusių iš apsupties vyrų mažomis grupelėmis išbėgo į pietinį ir pietrytinį miško pakraščius, o iš ten pasuko kas kur. Kadangi bene visos NKVD pajėgos buvo sutelktos prie aukštumos, sustabdyti miško brolių nebuvo kam²⁰¹.

Skyrininkas A. Aleškevičius-Ateitis iš Meškakalnio patraukė į Kazio Padimansko sodybą (Krosnos vls. Smalinyčios k.), kur naktį susirinko daugiau partizanų²⁰². K. Kliu-

činskas-Kovas ir A. Adomaitis-Agrastas nuė-jo į pastarojo tėviškę (Rudaminos vls. Naujo-sios Kirsnos k.)²⁰³. B. Gurevičius-Robinzonas ir A. Voska-Špokas jau sutemus grįžo į Špoko namus (Krosnos vls. Šeštokų k.) ir pasislėpė bunkeryje. Mūšyje sužeisti broliai Busilos taip pat bandė pasiekti namus. Vincui buvo peršauta ranka, o Juozui – dubuo. Negalintį bėgti Juozą teko paslėpti krūmuose, kur jis karščiuodamas išgulėjo net keturias paras²⁰⁴. Nurimus enkavėdistų siautėjimui partizaną iš miško parsivežė tėvas. Po mūšio bunke-ryje besigydančius sužeistus brolius Busilas medikamentais aprūpino Lakūnas²⁰⁵. Kitas sužeistas partizanas Jurgis Balčiūnas-Ugnis ilgai slėpėsi vandenyje ir sunkiai susirgo. Vėliau jis prisiglaudė pas tolimus giminaičius Ivanauskus (Simno vls. Metelicos k.). Sesuo Julija lankė sergantį brolių, bet ligos palaužtas partizanas mirė 1946 m. sausio mėn. Ivanaus-kų šeima jį palaidojo beržynėlyje²⁰⁶.

Partizanams pralaužus apsupties žiedą Meškakalnyje stoji tylą. Tačiau nuožmaus mūšio įsiutinti enkavėdistai pradėjo medžio-klę pamiškių kaimuose. Jų persekiojami kitą dieną, gegužės 17-ąją, žuvo net 5 partizanai. Skyrininkas J. Botyrius-Basanavičius, Jonas Kupraitis-Viksva ir Bronius Ravaitis pasi-traukė iš mūšio lauko pernakojo Šeštokų kaime. Rytą išėjo į Lapiškių pelkę, bet buvo susekti ir užpulti. Pasislėpti ir išlikti pavyko tik partizanui Viksvai. Iš apsupties ištrūkę partizanai broliai Jeronimas-Ažuolinis ir Klemensas-Tauras Dambrauskai, per naktį slėpėsi eglyne, ankstų rytą patraukė į Simno valsčiaus Semeniškių kaimą. Buvo ramu, prieš kareivių nesimatė, tačiau į pamiškę pasukusius vyrus pakirto pasalos šūviai. Vy-riausias kuopos partizanas J. Maskelis išaušus kitos dienos rytui ryžosi pasiekti namus, bet jį, slenkantį Atesninkėlių kaimo pakraščiu, sulaukė priešai. Tardė, vėliau nušovė ir pagul-dė Simno turgaus aikštėje greta kitų mūšyje kritusių kovos brolių. G. Alksninytės-Kara-

lienės duomenimis, Kalniškės mūšyje ar kitą dieną po jo galvas padėjo 45 partizanai. Tarp jų – ir vado J. Neifaltos-Lakūno žmona Albina-Pušelė²⁰⁷. Ši skaičių ir faktus patvirtina ir suimtų partizanų tardymo protokolai²⁰⁸. Pušelė tapo po kautynių paplitusių dainų ir pasakojimų heroje. Buvo kalbama, kad ji, įsilipusi į šakotą eglę, taikliais šūviais retino puolančių priešų gretas, nors tikėtiniau, kad tai yra graži legenda.

Pažymėtina, kad Kalniškės mūšis buvo ne vienintelis smūgis Pietų Lietuvos partizanams. 1945 m. gegužės 5–18 d. Marijampolės ir Šakių apskrityse net 6 kautynėse su partizanų padaliniais dalyvavo iš 5 pasienio komendantūrų sudarytas karinis pasienio junginys. Okupantų duomenimis, 1945 m. gegužės 5 d. partizanų būrys buvo sunaikintas Vilkaviškio apskrities Bartninkų kaime, gegužės 9 d. – Paežerio kaime, gegužės 11 d. – Marijampolės apskrities Agurkiškės kaime, gegužės 18 d. – Panausupyje²⁰⁹. 1945 m. gegužės 16 d. Sūsnių miške buvo užpulta ir V. Navicko-Perkūno kuopa. Dalis šio padalinio prasiveržė ir pasitraukė į Lenkijos miškus, kiti – Kalniškės link²¹⁰. Tačiau pamatę, kad Kalniškės miškas apsuptas priešų karių, Perkūno partizanai per dieną pelkėtoje, krūmais apaugusioje žemumoje, o naktį traukėsi atgal Sūsnių link²¹¹.

Partizaninio karo pradžioje panašūs miško brolių mūšiai su okupacine kariuomene griaudėjo ir kitose Lietuvos vietose. Kartais partizanai įnirtingai gynėsi apkasais ir tranšėjomis įtvirtintose stovyklose (pavyzdžiui, 1945 m. sausio 26 d. Zarasų aps. vykusiame Antazavės mūšyje ir 1945 m. liepos 22 d. Raseinių aps. vykusiame Virtukų mūšyje). Kartais jie, manevruodami tarp okupantų užtvartų, verždavosi iš apsupties (pavyzdžiui, 1945 m. kovo 27 d. Panevėžio aps. vykusiame Ažagų-Eimuliškio mūšyje ir 1945 m. birželio 14 d. Alytaus aps. vykusiame Varčios mūšyje). Kalniškėje viskas vyko kiek kitaip.

Partizanai įnirtingai gynėsi, tačiau ne iš anksto įrengtuose apkasuose, o spontaniškai pasirinktose pozicijose – Meškakalnio kalvoje. Gal dėl to ir aukų būta tiek daug?

Taktikos požiūriu Kalniškės mūšis prilygo tragedijai. Po metų (1946 m. gegužės mėn.) vykusiame Tauro apygardos partizanų vadų suvažiavime V. Navickas-Perkūnas, Auksutis Meškakalnyje patirtas aukas pavadino beveik visos J. Neifaltos-Lakūno kuopos sunaikinimu²¹². Tačiau mūšio pabaiga toli gražu nebuvo laisvės kovų pabaiga. Po mūšio Kalniškės miško partizanai įsitraukė į centralizuotą pasipriešinimo judėjimą, kuris vėliau išaugo į Lietuvos laisvės kovos sąjūdį, buvo fiziškai sunaikintas, tačiau ir toliau ruseno tautos sąmonėje bei vedė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo link.

IŠVADOS

1. Kalniškės mūšyje kovojusi J. Neifaltos-Lakūno kuopa buvo kelių valsčių partizanų vienijančio A. Kisieliausko-Karvelio vadovaujamo junginio dalis. Savo sudėties ir organizacinės struktūros bruožais šis junginys neišsiskyrė iš daugelio kitų Lietuvos partizanų formuočių. Jis perėmė nepriklausomos Lietuvos kariuomenės struktūros principus ir pritaikė partizaninio karo reikmėms. Slaptumo sumetimais junginio kuopos veikė atskirose vietovėse. Jas sudarantys nedideli mobilūs padaliniai buvo suformuoti iš gretimų kaimų vyrų, o jų vadų pareigas ėjo tarnybos patirties kariuomenėje ar policijoje įgiję kovotojai.

2. Karvelio ir Lakūno junginys nuo pat sovietinės okupacijos pradžios siekė ištraukti į centralizuotą pasipriešinimo judėjimą. Iš pradžių jis mezgė ryšius ir su LLA organizacija, o vėliau jungėsi prie besikuriančių naujų pasipriešinimo centralizacijos vienetų – Tauro ir Dainavos apygardų.

Priklausymas centralizuoto pagrindžio struktūroms legitimavo junginio partizanų veiklą. Vadovybės išleisti atsišaukimai ir norminiai dokumentai suformavo antisovietinio pasipriešinimo sampratą, reglamentavo kovos taktiką, drausmę ir elgesį su civiliais gyventojais. Tačiau pavaldumo grandinė ne kartą trūkinėjo ir keitėsi, o štabų įsakymai ne visada pasiekdavo tolimą Kalniškės mišką.

3. Nuo 1945 m. vasario mėn. iki 1945 m. kovo mėn. Karvelio ir Lakūno junginys savo mobilumu išsiskyrė iš kitų Užnemunės Dzūkijoje veikusių partizanų padalinių. Daug judėjusio ir dažnai stovyklavietę keitusio junginio veikimo plotas apėmė net septynių valsčių teritorijas. 1944–1945 m. žiemą ir 1945 m. pavasarį, iki pat garsiojo Kalniškės mūšio, šie kovotojai dalyvavo ne viename susirėmime su okupantais, tačiau didelių nuostolių išvengė. Bene svarbiausi iš tokių susirėmimų buvo Rudaminos miestelio puolimas ir Panaros kautynės.

Nuorodos

¹ J. V. Uzdila, *Sunkūs ir viltingi metai*, Vilnius, 2004, p. 87.

² V. Stankevičienė, „Kalniškės pamiškių tragedija“, *Švyturys*, 1990, Nr. 1, p. 29.

³ A. Lavinskas, „Kalniškės pamiškių tragedija“, *ibid.*, 1989, Nr. 22, p. 19.

⁴ J. Daumantas, *Partizanai*, Vilnius, 1990, p. 94.

⁵ A. Suraučius, *Žaliojoji rikiuotė*, Punksas, 2006, p. 119.

⁶ J. Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*, Kaunas, 2006, p. 121.

⁷ A. Nikžentaitis, „Lokalinės istorijos tyrimai Lietuvoje: naujas iššūkis Lietuvos istoriografijoje?“, *Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis*, Vilnius, 2005, p. 12–15.

⁸ B. Kašelionis, *Dainavos partizanai: Šarūno rinktinė. Dokumentai ir prisiminimai*, Vilnius, 1999.

⁹ J. V. Uzdila, *op. cit.*

¹⁰ G. Alksninytė-Karalienė, „Kalniškės mūšio

Juose pergalę pasiekę partizanai patikėjo savo ginklo galia ir nepabūgo stoti į kovą Kalniškės mūšyje.

4. Kalniškės mūšis buvo vienas iš daugybės gynybinių mūšių, kuriuose 1945 m. kovėsi Lietuvos partizanai. Jis prasidėjo, kai NKVD pulkas apsupo miške stovyklavusią J. Neifaltos-Lakūno vadovaujamą kuopą. Mūšio eigą galima suskirstyti į keturis etapus. Jo metu partizanams nepavyko organizuoti išeiti iš apsupties ir teko atremti priešų atakas Meškakalnio kalvoje. Dalis kovotojų buvo atkirsti nuo pagrindinio padalinio ir išsklaidyti tankmėje. Po intensyvaus apšaudymo partizanų pasipriešinimas nusilpo. NKVD šturmo grupės bandė išstumti partizanus iš užimtų pozicijų ir visiškai sunaikinti, tačiau apie 20 vyrų pralaužė apsupties žiedą. Nors Kalniškės mūšyje galvas padėjo arti pusšimčio partizanų, tačiau jų pasiaukojimas įkvėpė kovos brolius, ruseno tautos sąmonėje ir vedė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo link.

partizanai“, *Laisvės kovų archyvas*, 2008, Nr. 41, p. 8–109.

¹¹ J. V. Uzdila, *op. cit.*, p. 78.

¹² *Ibid.*, p. 90.

¹³ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, *Laisvės kovotojų prisiminimai*, t. 7, kn. 2, Vilnius, 2010, p. 580–592.

¹⁴ B. Kašelionis, *op. cit.*, p. 105.

¹⁵ *Partizano Alfonso Juškausko prisiminimai* [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. lapkričio 10 d.], interneto prieiga [http://www.partizanai.info/partizano-alfonso-juskausko-prisiminimai].

¹⁶ A. Paulavičius, *Kraujo upeliai tekėjo*, Kaunas, 1990, p. 65–65.

¹⁷ „I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ojo pasienio pulko vado raportas“ (be datos), *Lietuvos paminklai*, 1990, Nr. 3, p. 14.

¹⁸ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 584–585; S. Čėplos 1948 m. sausio 2 d. tardymo protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 41104/3, l. 27 a. p.

¹⁹ J. V. Uzdila, op. cit., p. 48.

²⁰ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 582.

²¹ S. Mirijausko 1947 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 31, l. 34.

²² J. Čėplos 1945 m. rugsėjo 7 d. tardymo protokolas, ibid., b. 34303/3, l. 14–16, 25 a. p.

²³ S. Mirijausko 1947 m. kovo 21 d. tardymo protokolas, ibid., b. 42566/3, t. 1, l. 59–59 a. p.; J. Mielkaus 1947 m. liepos 1 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 81; S. Čėplos 1948 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, ibid., l. 256–256 a. p.

²⁴ B. Kašelionis, op. cit., p. 107; J. V. Uzdila, op. cit., p. 52.

²⁵ S. Mirijausko 1947 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 62–62.

²⁶ S. Mirijausko 1947 m. kovo 21 d. tardymo protokolas, ibid., l. 59–59 a. p.; J. Mielkaus 1947 m. liepos 1 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 81; S. Čėplos 1948 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, ibid., l. 256–256 a. p.

²⁷ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 65–67.

²⁸ V. Kaziulionis, *Dainavos apygardos partizanų atminties paminklai*, Varėna, 2005, p. 206–207.

²⁹ J. Burbos 1948 m. spalio 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15680, t. 1, l. 198–199 a. p.

³⁰ S. Mirijausko 1947 m. sausio 25 d. ir vasario 28 d. tardymo protokolai, ibid., b. 42566/3, t. 1, l. 14–15, 38.

³¹ J. Mielkaus 1947 m. liepos 1 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 81; S. Čėplos 1948 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, ibid., l. 256–256 a. p.

³² A. Vilitienė, J. Sajauskas, *Ištark mano vardą: Tauro apygardos partizanų vardynas*, Vilnius, 1999, p. 156; J. V. Uzdila, op. cit., p. 60.

³³ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 580–581.

³⁴ S. Čėplos 1948 m. sausio 2 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41104/3, l. 26–27.

³⁵ J. Lelešius-Grafas, op. cit., p. 57.

³⁶ Ibid., p. 120.

³⁷ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 584.

³⁸ S. Mirijausko 1947 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 31, l. 34.

³⁹ J. Čėplos 1945 m. rugsėjo 4 d. tardymo pro-

tokolas, ibid., b. 34303/3, l. 7 a. p.–10; S. Čėplos 1948 m. sausio 2 d. tardymo protokolas, ibid., b. 41104/3, l. 26–27.

⁴⁰ J. Mielkaus 1947 m. liepos 1 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 81; V. Adomaičio 1947 m. liepos 14 d. tardymo protokolas, ibid., l. 123.

⁴¹ S. Mirijausko 1947 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. 42566/3, t. 31, l. 64.

⁴² K. Kubiliaus 1947 m. rugsėjo 19 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16617, l. 45–46.

⁴³ A. Kliukinsko 1948 m. sausio 25 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-18661, t. 1, l. 127.

⁴⁴ J. V. Uzdila, op. cit., p. 60; V. Adomaičio 1947 m. liepos 14 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16799, l. 123.

⁴⁵ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 582; P. Seredos 1945 m. sausio 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16799, l. 7–7 a. p.; A. Viskačkos 1947 m. sausio 27 d. tardymo protokolas, ibid., b. 42566/3, t. 1, l. 223–224.

⁴⁶ LSSR MGB Lazdijų aps. skyriaus 1947 m. liepos 16 d. pažyma, ibid., b. P-941, l. 43–44.

⁴⁷ V. Adomaičio 1945 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 16 a. p.–17 a. p.; J. Macukonio 1945 m. rugsėjo 14 d. tardymo protokolas, ibid., l. 24 a. p.; S. Mirijausko 1947 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. 42566/3, t. 31, l. 34.

⁴⁸ V. Makausko 1945 m. gruodžio 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 10000/3, l. 10 a. p.

⁴⁹ J. Macukonio 1946 m. gegužės 17 d. tardymo protokolas, ibid., l. 25 a. p.

⁵⁰ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 21.

⁵¹ J. V. Uzdila, op. cit., p. 59–60.

⁵² V. Makausko 1945 m. gruodžio 3 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10000/3, l. 11.

⁵³ V. Adomaičio 1945 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 16 a. p.–17 a. p.

⁵⁴ V. Makausko 1946 m. vasario 7 d. tardymo protokolas, ibid., b. 10000/3, l. 19 a. p.

⁵⁵ A. Viskačkos 1947 m. gegužės 27 d. tardymo protokolas, ibid., b. 42566/3, t. 1, l. 250.

⁵⁶ V. Adomaičio 1945 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 16 a. p.–17 a. p.

⁵⁷ J. V. Uzdila, op. cit., p. 50–51; G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 26–74.

⁵⁸ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 9–10, 66.

⁵⁹ S. Pšigockio 1948 m. spalio 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15680, t. 1, l. 32–39; J. Maskelio 1948 m. rugpjūčio 13 d. tar-

dymo protokolas, *ibid.*, l. 104 a. p.; J. Maskelio 1948 m. rugpjūčio 11 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 150.

⁶⁰ S. Pšigockio 1948 m. spalio 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 56 a. p.

⁶¹ LSSR NKVD Marijampolės aps. skyriaus kovos su nacionalistiniu pagrindžiu 1945 m. III ketvirtį ataskaita, *ibid.*, ap. 3, b. 1243, l. 195.

⁶² G. Alksninytė-Karalienė, *op. cit.*, p. 8.

⁶³ S. Mirijausko 1947 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 34–35.

⁶⁴ J. Burbos 1948 m. spalio 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15680, t. 1, l. 198–199 a. p.

⁶⁵ J. Čėplos 1945 m. rugsėjo 7 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 34303/3, l. 26.

⁶⁶ B. Kašėlonis, *op. cit.*, p. 106; LSSR NKVD Lazdijų aps. skyriaus kovos su nacionalistiniu pagrindžiu 1945 m. lapkričio 9–14 d. ataskaita, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 25, l. 33–34.

⁶⁷ A. Viskačkos 1947 m. gegužės 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 260.

⁶⁸ G. Alksninytė-Karalienė, *op. cit.*, p. 68–69.

⁶⁹ A. Suraučius, *op. cit.*, p. 66, 74.

⁷⁰ A. Kašėta, „Antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo ištakos Dzūkijoje (Lietuvos Laisvės Armija)“, *Laisvės kovų archyvas*, 1995, t. 15, p. 7.

⁷¹ S. Mirijausko 1947 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 62–62.

⁷² J. Burbos 1948 m. spalio 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15680, t. 1, l. 198–199 a. p.

⁷³ LSSR NKVD Marijampolės aps. skyriaus kovos su nacionalistiniu pagrindžiu 1945 m. III ketvirtį ataskaita, *ibid.*, ap. 3, b. 1243, l. 190.

⁷⁴ V. Adomaičio 1945 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. P-16799, l. 16 a. p.–17 a. p.

⁷⁵ S. Pšigockio 1948 m. spalio 7 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15680, t. 1, l. 32–39; J. Maskelio 1948 m. rugpjūčio 13 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 104 a. p.

⁷⁶ „Lietuvos laisvės kovotojų Tauro apygardos rinktinių vadų 1946 m. gegužės 3 d. suvažiavimo protokolas“, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 97.

⁷⁷ A. Suraučius, *op. cit.*, p. 66, 74.

⁷⁸ J. Kazlauskas 1945 m. rugsėjo 14 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-941, l. 6–7.

⁷⁹ A. Kašėta, *op. cit.*, p. 9.

⁸⁰ J. Burbos 1948 m. spalio 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15680, t. 1, l. 198–199 a. p.

⁸¹ „LLA Alytaus apylinkės vado 1945 m. sausio 28 d. pareiškimas dėl LLA kovos tikslų ir uždavinių“, *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.): Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2003, p. 57.

⁸² „LLA Alytaus apylinkės vado 1945 m. balandžio 18 d. instrukcija Nr. 4 dėl partizanų taktikos“, *ibid.*, p. 64.

⁸³ „LLA Alytaus apylinkės vado 1945 m. balandžio 20 d. instrukcija Nr. 6 dėl partizanų vadovybei nepavaldžių ginkluotų asmenų nuginklavimo ir nubaudo už nusikaltimus, išdavusių partizanų nubaudo, partizanų santykių su gyventojais ir kt.“, *ibid.*, p. 65.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ A. Kašėta, *op. cit.*, p. 10.

⁸⁶ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 529.

⁸⁷ J. V. Uzdila, *op. cit.*, p. 139.

⁸⁸ K. Kasparas, *op. cit.*, p. 521.

⁸⁹ J. Čėplos 1945 m. rugsėjo 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34303/3, l. 26.

⁹⁰ J. Aleknavičiaus 1946 m. vasario 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 10000/3, l. 44 a. p.

⁹¹ K. Kasparas, *op. cit.*, p. 541–542.

⁹² S. Mirijausko 1947 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 34–35.

⁹³ „Lietuvos partizanų Dzūkų grupės štabo 1945 m. gegužės 29 d.–1946 m. sausio 7 d. veiksmų dienoraštis“, *Laisvės kovų archyvas*, 1993, t. 9, p. 31.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Ibid.*, p. 52.

⁹⁶ A. Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius, 2007, p. 179, 209–210.

⁹⁷ „Lietuvos partizanų Dzūkų grupės štabo 1945 m. gegužės 29 d.–1946 m. sausio 7 d. veiksmų dienoraštis“, p. 39.

⁹⁸ S. Mirijausko 1947 m. gegužės 23 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 79.

⁹⁹ Algimanto rinktinės vado 1946 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, b. 42566/3, vokas 2-53, l. 56; S. Mirijausko 1947 m. sausio 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 20 a. p.

¹⁰⁰ S. Čėplos 1948 m. sausio 2 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 41104/3, l. 26–27.

¹⁰¹ Algimanto rinktinės vado 1946 m. balan-

džio 15 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, b. 42566/3, vokas 2-53, l. 56 a. p.

¹⁰² S. Mirijausko 1947 m. gegužės 23 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 80.

¹⁰³ A. Viskačkos 1947 m. birželio 20 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 283.

¹⁰⁴ Algimanto rinktinės vado 1946 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, vokas 2-53, l. 56; S. Mirijausko 1947 m. sausio 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 20–21 a. p.

¹⁰⁵ A. Suraučius, op. cit., p. 124.

¹⁰⁶ J. Lelešius-Grafas, op. cit., p. 120–121.

¹⁰⁷ A. Ramanauskas-Vanagas, op. cit., p. 260.

¹⁰⁸ S. Mirijausko 1947 m. vasario 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 38.

¹⁰⁹ A. Viskačkos 1947 m. birželio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 298.

¹¹⁰ S. Mirijausko 1947 m. sausio 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 21 a. p.

¹¹¹ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 589.

¹¹² A. Ramanauskas-Vanagas, op. cit., p. 445.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ K. Kasparas, op. cit., p. 268.

¹¹⁵ J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais*, Vilnius, 1998, p. 52.

¹¹⁶ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 18.

¹¹⁷ S. Čėplos 1948 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16799, l. 256–256 a. p.

¹¹⁸ A. Suraučius, op. cit., p. 65.

¹¹⁹ „Iš partizano Stasio Čėplos prisiminimų“, p. 585.

¹²⁰ J. V. Uzdila, op. cit., p. 72–73.

¹²¹ S. Mirijausko 1947 m. gegužės 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 59–60, 70–71.

¹²² J. V. Uzdila, op. cit., p. 75.

¹²³ B. Kašėlionis, op. cit., p. 82.

¹²⁴ S. Mirijausko 1947 m. kovo 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 59–60, 70–71.

¹²⁵ J. V. Uzdila, op. cit., p. 78.

¹²⁶ J. P. Kedys, „Plataus masto partizaninės kovos“, *Terorizuoja ir naikinama Lietuva 1938–1991*, Klaipėda, 1994, p. 134.

¹²⁷ J. Starkauskas, *Stribai: Ginkluotieji kolarantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, Vilnius, 2001, p. 332.

¹²⁸ LSSR MGB Rudaminos vls. poskyrio

1948 m. vasario 15 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41104/3, l. 225.

¹²⁹ B. Kašėlionis, op. cit., p. 82.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ LSSR MGB Rudaminos vls. poskyrio 1948 m. vasario 15 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41104/3, l. 225.

¹³² J. V. Uzdila, op. cit., p. 79.

¹³³ *Ibid.*; S. Mirijausko 1947 m. gegužės 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 70–71.

¹³⁴ J. V. Uzdila, op. cit., p. 79.

¹³⁵ S. Mirijausko 1947 m. kovo 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 58.

¹³⁶ V. Nanartonis, „Panaros kautynės“, *Dainavos apygardos partizanų takais*, Vilnius, 1997, p. 84–87.

¹³⁷ A. Suraučius, op. cit., p. 60–61.

¹³⁸ K. Kasparas, op. cit., p. 254.

¹³⁹ A. Suraučius, op. cit., p. 60–61.

¹⁴⁰ V. Nanartonis, op. cit., p. 84–87.

¹⁴¹ A. Suraučius, op. cit., p. 61.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ V. Nanartonis, op. cit., p. 84–87.

¹⁴⁴ S. Mirijausko 1947 m. kovo 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 58.

¹⁴⁵ A. Suraučius, op. cit., p. 62.

¹⁴⁶ B. Kašėlionis, op. cit., p. 98.

¹⁴⁷ Partizanas Raganius, „Panaros kautynės prisiminus. 1947 m. vasario 21 d.“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 17, p. 208.

¹⁴⁸ B. Kašėlionis, op. cit., p. 99.

¹⁴⁹ A. Suraučius, op. cit., p. 64.

¹⁵⁰ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 68.

¹⁵¹ V. Nanartonis, op. cit., p. 84.

¹⁵² A. Suraučius, op. cit., p. 64.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ A. Ramanauskas-Vanagas, op. cit., p. 58.

¹⁵⁵ J. V. Uzdila, op. cit., p. 151.

¹⁵⁶ A. Suraučius, op. cit., p. 66.

¹⁵⁷ *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Tauro ir Dainavos apygardos. Atlasas*, Vilnius, 2008, p. 17.

¹⁵⁸ B. Kašėlionis, op. cit., p. 79–80.

¹⁵⁹ S. Mirijausko 1947 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 64.

¹⁶⁰ LSSR NKVD Alytaus aps. skyriaus 1945 m. gegužės 21 d. spec. pranešimas, *ibid.*, ap. 3, b. 804, l. 205; LSSR MGB Lazdijų aps. skyriaus 1947 m. liepos 16 d. pažyma, *ibid.*, ap. 58, b. P-941, l. 43–44.

¹⁶¹ B. Kašėlionis, op. cit., p. 81.

¹⁶² *Ibid.*

- ¹⁶³ V. Nanartonis, op. cit., p. 84.
- ¹⁶⁴ V. Adomaičio 1945 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16799, l. 16–16 a. p.
- ¹⁶⁵ LSSR NKVD Marijampolės aps. skyriaus 1945 m. balandžio 16 d. spec. pranešimas, ibid., ap. 3, b. 1244, l. 37.
- ¹⁶⁶ LSSR NKVD Alytaus aps. skyriaus 1945 m. gegužės 21 d. spec. pranešimas, ibid., b. 804, l. 205.
- ¹⁶⁷ „I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ojo pasienio pulko vado raportas“, p. 14.
- ¹⁶⁸ *Partizano Alfonso Juškausko prisiminimai*.
- ¹⁶⁹ J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais*, p. 54, 397–398.
- ¹⁷⁰ J. V. Uzdila, op. cit., p. 85.
- ¹⁷¹ Ibid.
- ¹⁷² Ibid., p. 88–90.
- ¹⁷³ B. Kašelsonis, op. cit., p. 105; A. Paulavičius, op. cit., p. 60; J. V. Uzdila, op. cit., p. 89.
- ¹⁷⁴ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 18.
- ¹⁷⁵ J. Maskelio 1948 m. rugsėjo 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15680, t. 1, l. 114.
- ¹⁷⁶ A. Viskačkos 1947 m. sausio 26 d. tardymo protokolas, ibid., b. 42566/3, t. 1, l. 236 a. p.
- ¹⁷⁷ J. Janavičiaus 1945 m. rugsėjo 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-16799, l. 32–32 a. p.
- ¹⁷⁸ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 87.
- ¹⁷⁹ J. Gecevičius, „Kalniškės pamiškių tragedija“, *Švyturys*, 1990, Nr. 24, p. 21; A. Paulavičius, op. cit., p. 60; G. Jakubonienė, „Kalniškės mūšis“, *Atgimimas*, 2000, Nr. 19, p. 12; J. V. Uzdila, op. cit., p. 86.
- ¹⁸⁰ A. Paulavičius, op. cit., p. 60.
- ¹⁸¹ J. V. Uzdila, op. cit., p. 90.
- ¹⁸² *Partizano Alfonso Juškausko prisiminimai*.
- ¹⁸³ „I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ojo pasienio pulko vado raportas“, p. 14.
- ¹⁸⁴ A. Vaitulionis, „Kalniškės pamiškių tragedija“, *Švyturys*, 1990, Nr. 9, p. 16.
- ¹⁸⁵ J. Lelešius-Grafas, op. cit., p. 120–121.
- ¹⁸⁶ J. V. Uzdila, op. cit., p. 86.
- ¹⁸⁷ B. Kašelsonis, op. cit., p. 105.
- ¹⁸⁸ „I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ojo pasienio pulko vado raportas“, p. 14.
- ¹⁸⁹ A. Paulavičius, op. cit., p. 60.
- ¹⁹⁰ A. Auštrevičiaus 1948 m. lapkričio 11 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15680, t. 1, l. 289.
- ¹⁹¹ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 68–72.
- ¹⁹² J. Lelešius-Grafas, op. cit., p. 121.
- ¹⁹³ „I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ojo pasienio pulko vado raportas“, p. 14.
- ¹⁹⁴ B. Kašelsonis, op. cit., p. 105.
- ¹⁹⁵ J. Lelešius-Grafas, op. cit., p. 120–121.
- ¹⁹⁶ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 36.
- ¹⁹⁷ A. Paulavičius, op. cit., p. 60–61.
- ¹⁹⁸ „I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės Kutuzovo ordino 220-ojo pasienio pulko vado raportas“, p. 14.
- ¹⁹⁹ J. Lelešius-Grafas, op. cit., p. 120–121.
- ²⁰⁰ A. Paulavičius, op. cit., p. 61.
- ²⁰¹ J. Gecevičius, op. cit., p. 21; B. Kašelsonis, op. cit., p. 105.
- ²⁰² A. Aleškevičiūtė, „Jie gynė Lietuvos laisvę ir garbę“, *Dzūkų žinios*, 1996, birželio 15, Nr. 48.
- ²⁰³ A. Paulavičius, op. cit., p. 61.
- ²⁰⁴ J. V. Uzdila, op. cit., p. 92–98.
- ²⁰⁵ J. Busilos 1947 m. birželio 5 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 2, l. 160.
- ²⁰⁶ G. Alksninytė-Karalienė, op. cit., p. 24–25.
- ²⁰⁷ Ibid., p. 9–10, 27–28, 38, 63.
- ²⁰⁸ S. Mirijausko 1947 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42566/3, t. 1, l. 34; J. Maskelio 1948 m. rugpjūčio 10 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-15680, t. 1, l. 95–96.
- ²⁰⁹ NKVD kontržvalgybos „SMERSČ“ Lietuvos pasienio apygardos viršininko spec. pranešimas apie 1945 m. gegužės 5–18 d. 1-ojo pasienio junginio įvykdytų operacijų rezultatus, ibid., ap. 3, b. 1244, l. 153–156.
- ²¹⁰ A. Kliukinsko 1947 m. rugsėjo 9 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. P-16617, l. 208–209.
- ²¹¹ B. Ulevičius, „Kario dalia“, *Laisvės kovų archyvas*, 1999, Nr. 26, p. 159; J. V. Uzdila, op. cit., p. 97.
- ²¹² „Lietuvos laisvės kovotojų Tauro apygardos rinktinių vadų 1946 m. gegužės 3 d. suvažiavimo protokolas“, p. 97.

Gauta 2012 03 08
Lietuvos edukologijos universitetas,
Studentų g. 39,
Vilnius

Dainius Noreika**BATTLE OF KALNIŠKĖS: A FRAGMENT OF THE FIGHT FOR FREEDOM****Summary**

The article analyses the structure and composition of the partisan division – the company of Jonas Neifalta-Lakūnas [‘Pilot’] – that fought in the Battle of Kalniškės and its role within the context of the Lithuanian resistance against the second Soviet occupation. The direct causes of the battle, its progress and individual stages are discussed. The study uses narrative, analytical and inductive approaches.

Lakūnas’ company was part of the partisan forces of several rural areas under the leadership of Albinas Kisieliauskas-Karvelis [‘Pigeon’]. Neifalta-Lakūnas, commander of the Kalniškės area partisans, was deputy to Kisieliauskas-Karvelis and the head of the command post. The composition and organisational structure of the force was the same as many other Lithuanian partisan forces. The detachment adopted the structural principles of the independent Lithuanian Army and tailored them to the needs of the guerrilla war. In order to ensure confidentiality, separate smaller groups operated in different areas. These smaller groups were usually made from smaller mobile units formed from men of adjacent villages, and were lead by fighters with experience in the army or police service. From the beginning of the Soviet occupation, this partisan company was trying to unite itself into a centralised resistance movement. Initially a relationship was established with the Lithuanian Freedom Army, and 2 new units – Tauras and Dainava Commands – emerged as a result of this centralisation. The creation of centralised underground structures legitimised the activities of the partisan force. The release of proclamations and regulatory documents by the leadership formed the concept of anti-Soviet resistance, regulated its tactics, discipline and behaviour with the civilian population. However, the chain of subordination was on many occasions disrupted and changed, while orders from command headquarters did not always reach the distant Kalniškės Forest.

From February 1945 to March 1945, as far as mobility was concerned, the forces under the leadership of Karvelis and Lakūnas stood out from the rest of the partisan divisions operating in the ethnographic area of Užnemunės Dzūkija [south-western part of Lithuania]. The area of operations of this partisan force, which was extremely mobile and frequently changed its campsite, covered as many as seven rural areas. In the winter of 1944–1945 and spring 1945, up until the famous Kalniškės Battle, these fighters participated in many clashes with the occupational forces, but managed to avoid any major losses. Perhaps one of the most significant of these was the attack on the town of Rudamina and the skirmish at Panara. In both cases the partisans won, believed in the power of their weapons, and did not hesitate to initiate the Battle of Kalniškės.

The Battle of Kalniškės was one of many defensive combats fought by partisans in 1945. It started when the NKVD Regiment surrounded the company of Neifalta-Lakūnas camping in the forest. The progress of the battle can be divided into four stages. During the battle partisans could not withdraw in an organised fashion and had to fight the enemy attacks on Meškakalnis hill. Some fighters were cut off from the main division and were scattered to the depths of the forest. After intensive fire, partisan resistance weakened. The NKVD assault group tried to push the partisans from their occupied positions and to completely destroy them, but around 20 men managed to break out of the encirclement. Although the Battle of Kalniškės claimed the lives of nearly 50 partisans, their dedication inspired their brothers in arms, kept the movement smouldering in the nation’s consciousness, and led to the re-establishment of Lithuania’s independence.

Režimo priešininkų represavimo ir persekiojimo tendencijos po 1954 m.

Istorikai skiria nemažai dėmesio sovietinio režimo priešininkų persekiojimo sovietų okupuotoje Lietuvoje 1940–1953 m. temai. Paprastai analizuojamas politinis, ideologinis persekiojimo pagrindas, jo tikslai ir padariniai, įvardijami organizatoriai ir vykdytojai, pateikiama statistika. Tačiau nėra išsamių mokslinių tyrimų apie persekiojimą 1954–1990 m., represijų ryšį su psichologinio poveikio metodais, kas svariai prisidėtų prie sovietinės represinės politikos ir KGB veiklos Lietuvoje 1954–1990 m. įvertinimo. Be abejo, šio laikotarpio represijų mastas ne toks didelis kaip stalinizmo metais, bet ir tada žmonės buvo persekiojami, įkalinami remiantis prievarta primesta politine ir teisine sistema, o tai laikytina nusikaltimu Lietuvos žmonėms.

ĮVADAS

1953 m. mirus Josifui Stalinui sovietinis totalitarinis režimas pradėjo keistis. Tačiau nepasikeitė jo esmė – siekis išlaikyti komunistų partijos monopolį, varžyti žmogaus laisves ir teises, persekioti kitokią nei oficiali nuomonę. Keitėsi ir represinės politikos, tai yra priemonių, taikomų režimo priešininkams, tendencijos. Sovietinis režimas nebevykdė masinių represijų, bet apskritai represijų, persekiojimo, kalinimo ir bauginimo neatsisakė. Šiuo laikotarpiu dažniau buvo tai-

komos slaptosios ir psichologinio poveikio priemonės. 1954–1990 m. represinė politika kito atsižvelgiant į vidaus ir tarptautinius įvykius. Režimas turėjo adekvačiai reaguoti į kintančias antisovietinio pasipriešinimo formas. Nors Nikitos Chruščiovo, Leonido Brežnevo, Michailo Gorbačiovo valdymo laikotarpiai yra skirtingi represinės politikos etapai, tačiau pagrindiniai šios politikos tikslai ir objektas skyrėsi nedaug. Lietuvoje prie represinės politikos formavimo prisidėjo ir atitinkamai KGB veiklos prioritetams poveikį darė Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas, tad ir jam tenka atsakomybė už nusikalstamą pasipriešinimo dalyvių persekiojimą Lietuvoje.

Nagrinėjant KGB veiklą Lietuvoje būtina analizuoti ne tik masines pokario represijas, bet ir žmonių persekiojimą už savo įsitikinimus po 1954 m. Lietuvių istoriografijoje yra nemažai tyrimų, nušviečiančių garsesnius susidorojimo su kunigais, disidentais, žmogaus teisių judėjimo aktyvistais, inteligentais atvejus. Tačiau būtina konceptualiai analizuoti ir įvertinti persekiojimo tendencijas, jo politinį ir ideologinį pagrindą, teisinį pamatą bei motyvus ir įvardyti, kokie visuomenės sluoksniai, už ką ir kaip buvo persekiojami. Kaip tik tokio požiūrio lietuvių istoriografijai trūksta, tad šis tyrimas turėtų prisidėti prie LSSR KGB veiklos, represinės politikos, komunistų partijos indėlio persekiojant

pasipriešinimo dalyvius tyrimų. Pateikiami statistiniai duomenys ir jų analizė leis atsakyti į klausimą, kiek žmonių ir koku pagrindu buvo nuteisti. Visa tai padės pažinti sovietinės okupacinės valdžios vykdytą režimo priešininkų persekiojimo politiką.

Straipsnyje siekiama išnagrinėti 1954–1990 m. represinės politikos Lietuvoje, nukreiptos prieš režimo priešininkus, tendencijas, įvardyti įvykius ir procesus, kurie lėmė tos politikos pokyčius, aptarti šiam laikotarpiui būdingus KGB metodus, išanalizuoti, koku pagrindu ir už kokią veiklą asmenys buvo persekiojami ir teisiami.

Išsamių mokslinių tyrimų, nagrinėjančių pasipriešinimo dalyvių persekiojimą po 1954 m., nėra. Tačiau pravarčios informacijos galima rasti antisovietinį pasipriešinimą, KGB veiklą ir metodus aptariančiuose darbuose.

Užsienio istoriografija naudinga siekiant nušviesti bendrąsias represinės politikos tendencijas, parodyti, kaip psichiatrinė prievarta ir sovietinė teisinė sistema prisidėjo prie partijos kovos su pasipriešinimo dalyviais¹. Užsienio istoriografijoje apie sovietinio saugumo vykdytą disidentų persekiojimą beveik nekalbama – čia viską užgožia agentūrinė ir dezinformacinė KGB veikla Vakaruose. Paminėtini Amy Knight², Christopherio Andrewso³ veikalai, kuriuose mėginama analizuoti represinės politikos tendencijas. Stepheno White'o ir Olgos Krištanovskajos⁴ darbe siekiama atskleisti visuomenės požiūrį į KGB.

Rusų istoriografija kur kas labiau praverčia nagrinėjant represinės politikos tendencijas ir KGB vaidmenį režimui kovojant su disidentais. Nikitos Petrovo⁵, Jurijaus Stecovskio⁶, O. Leidovič⁷ ir A. Požarovo⁸ politiškai neangažuoti, paremti šaltiniais darbai nagrinėja įvairius sovietinio saugumo veiklos aspektus, bet daugiausia dėmesio

skiria represijoms. Represinės KGB veiklos N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu analizei svarbios Jelenos ir Aleksandro Papovianų⁹ publikacijos, kurios paneigia faktą, esą tuo metu KGB veikla buvo susilpnėjusi. Paminėtina ir Liudmilos Aleksejevos monografija apie disidentų sąjūdį Sovietų Sąjungoje, kurios atskirame skyrelyje kalbama apie lietuvių disidentus ir jų persekiojimą¹⁰.

Lietuvių istoriografijoje pasipriešinimo dalyvių persekiojimas atskleidžiamas aptariant aktyvių kunigų, disidentų, žmogaus teisių gynėjų represavimo atvejus, tačiau šiems tyrimams stinga sisteminio požiūrio į represinę politiką: kokios buvo jos tendencijos, kokios visuomenės grupės buvo išskiriamos ir diskriminuojamos, kokie metodai buvo taikomi. Tokių pirminiais šaltiniais paremtų mokslinių tyrimų yra nedaug. Konkretūs KGB persekiojimo atvejai pateikiami antisovietinio pasipriešinimo tyrimuose. Paminėtina išeivio Tomo Remeikio¹¹ pasipriešinimą sovietiniam režimui nagrinėjanti monografija, kurioje skelbiama ir persekiojimą iliustruojančių šaltinių (atsiminimų, disidentų parengtų dokumentų). Atkreiptinas dėmesys į Tomo Oleszczuko¹² tyrimą, kuriame remiantis antriniais šaltiniais (spauda, savilaida) bandoma pateikti SSRS ir Lietuvoje nuteistų asmenų skaičių, už ką jie buvo teisiami ir kokia socialinė tų žmonių padėtis. Tai, kad buvo remiamasi antriniais šaltiniais, šiek tiek mažina šio darbo patikimumą ir verčia abejoti kai kuriais faktais. Analizuoti panašias temas be persekiojimą vykdžiusių institucijų dokumentų labai rizikinga.

Lietuvių istoriografija daug dėmesio skiria jaunimo ir religiniam antisovietiniam pasipriešinimui bei jo slopinimui. Tačiau tokie tyrimai dažnai apsiriboja atskirų atvejų aptarimu, juose nesistengiama daryti didesnių apibendrinimų. Galima išskirti istoriko

Arūno Streikaus¹³ monografiją apie sovietinio režimo politiką Katalikų bažnyčios atžvilgiu. KGB veiklai joje skiriama nedaug dėmesio, bet yra atskleisti svarbiausi kunigų persekiojimo atvejai, analizuojami vidaus ir tarptautiniai įvykiai, turėję įtakos režimo veiksams prieš Bažnyčią. Tuo šis darbas svarbus ir vertingas aptariant prieš Bažnyčią nukreiptos represinės politikos ypatumus. Visas KGB veiksmų prieš „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“, jos leidėjus ir platintojus spektras atsiskleidžia Vido Spenglos¹⁴ darbuose. KGB ir kitų represinių institucijų veikla prieš jaunimą analizuojama Juozo Romualdo Bagušausko¹⁵ monografijoje, Živilės Račkauskaitės¹⁶, Kęstučio Antanaičio¹⁷, Mindaugo Žiūko¹⁸ publikacijose. KGB veiklos metodai tiriami Nijolės Gaškaitės¹⁹, Kristinos Burinskaitės²⁰, Linos Okuličiūtės²¹ ir Dariaus Juodžio²² straipsniuose. Įvairiuose leidiniuose taip pat atsiskleidžia KGB vaidmuo uždarančias asmenis į psichiatrijos ligonines²³.

KGB buvo svarbiausias, bet ne vienintelis represinės politikos vykdytojas. Tam tikrą vaidmenį, ypač uždarančias asmenis į psichiatrijos ligonines ir taikant jiems priverstinį gydymą²⁴, vaidino ir vidaus reikalų sistema.

Lietuvos laisvės lygos, Lietuvos Helsinkio grupės dokumentų rinkiniai – tai ne tik puikus šių organizacijų istorijos šaltinis. Juose atsiskleidžia ir konkrečių asmenų persekiojimo už savo įsitikinimus atvejai²⁵. Rusijoje taip pat pasirodė KGB ir komunistų partijos dokumentų rinkinių, iš kurių aiškėja disidentų persekiojimo mechanizmas²⁶.

„Lietuvos katalikų bažnyčios kronika“ pateikia informaciją, kokių administracinių, represinių ir slaptųjų priemonių buvo imamasi prieš kunigus, vienuolius, kitus tikinčiuosius. Joje aprašomi ir garsesni disidentų, žmogaus teisių gynėjų teismai²⁷. Atsiminimai, dienoraščiai, laišakai liudija konkrečių

asmenų susidūrimo su sovietiniu saugumu patirtį ir išgyvenimus, o kartu parodo, kokių veiksmų KGB ėmėsi prieš garsesnius lietuvių pasipriešinimo veikėjus²⁸.

Šis straipsnis remiasi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esančiais KGB dokumentais. Operatyvinės veiklos dokumentai ir baudžiamosios bylos saugomos LSSR NKVD (KGB) struktūrinių padalinių, kovojusių su lietuvių tautiniu pagrindu ir vykdžiusių kontržvalgybinį darbą (f. K-41), taip pat KGB Tardymo skyriaus (f. K-40, ap. 1), KGB miestų (f. K-18, ap. 1, 2) ir rajonų (f. K-11, ap. 1, 2) skyrių, LSSR KGB centrinių padalinių (f. K-1, ap. 46), baudžiamųjų bylų (f. K-1, ap. 58) ir LSSR KGB 10-ojo skyriaus (f. K-15) fonduose. KGB planai, ataskaitos, pažymos suteikia vertingų žinių apie sovietinio saugumo požiūrį į pasipriešinimo judėjimo dalyvius, parodo, kokius metodus KGB taikė ir kokių tikslų siekė pasirinkdamas konkretų metodą, atskleidžia visą persekiojimo mechanizmą. Nors kai kurių LSSR KGB metinės veiklos ir statistinių ataskaitų trūksta, ir iš turimų (f. K-15) atsiskleidžia operatyvinio ir tardymo darbo rezultatai. LYA yra išlikęs dokumentas, pateikiantis 1961–1987 m. už antisovietinę propagandą ir agitaciją nuteistų asmenų sąrašą²⁹. Deja, šis labai reikšmingas dokumentas nėra išsamus, nes daug žmonių buvo nuteisti už antisovietinę agitaciją ir 1956–1957 m. Šiam tyrimui ypač svarbus baudžiamųjų bylų fondas ir jo pagalbinė kartoteka (f. K-1, ap. 61, b. 2). Šios kartotekos kortelėse nurodoma, kada ir koku pagrindu (koku Baudžiamojo kodekso straipsniu remiantis ir už kokią veiklą) asmuo buvo suimtas, nuteistas ir t. t. Baudžiamosiose bylose labiau atsispindi teisinės procedūros. Jose esantys įkalčiai, parodymai, kratų protokolai ir nuosprendžiai atskleidžia KGB darbą rengiant bylas teismui.

SOVIETINĖS REPRESINĖS POLITIKOS TENDENCIJOS LIETUVOJE PO 1954 M.

Po 1954 m. galima išskirti griežtesnės ir švelnesnės represinės politikos etapus. Suimtų ir nuteistų asmenų skaičius priklausė nuo vidaus ir tarptautinių procesų. 1956 m. Vengrijos įvykiai, tų pačių metų Vėlinių minėjimas Lietuvoje, 1968 m. Čekoslovakijos, 1972 m. Kauno įvykiai ir 1979 m. Sovietų Sąjungos įsiveržimas į Afganistaną rodė stiprėjantį antisovietinį pasipriešinimą, išryškino naujas jo formas. Tai vertė sovietinį režimą Maskvoje ir Lietuvoje stiprinti visuomenės kontrolę. Minėti įvykiai kaip tik ir lėmė griežtesnę represinę valdžios politiką. Ypač nuožmi ji buvo 1977–1983 m.

Šio laikotarpio represijos turėjo politinį ir ideologinį pagrindą. 1961 m. N. Chruščiovas paskelbė apie galutinę socializmo pergalę Sovietų Sąjungoje. Tai reiškė klasių kovos idėjos atsisakymą. Tačiau klasių kovą pakeitė kova su nepatikimais asmenimis. Valdžia ir KGB turėjo išankstinį požiūrį į kai kurias visuomenės grupes. Tuo pat metu buvo pareikšta, kad sukūrus socializmą ir išgyvendinus išnaudotojų klases terorą pakeičia ideologinė indoktrinacija ir kitos psichologinio poveikio priemonės. Taikaus sambūvio politika skatino sovietinį režimą slėpti nuo Vakarų kitaminčių persekiojimą Sovietų Sąjungoje ir pasitelkti mažiau akivaizdžias kovos su jais priemones. Lankstus antisovietinės veiklos, jos priežasčių traktavimas taip pat turėjo įtakos represinei politikai ir KGB metodams.

N. Chruščiovo įsitvirtinimo valdžioje etapas iki 1956 m. laikomas „atšilimo“ laikotarpiu. Tuo metu pagyvėjo šalies visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas, o tai paskatino reikšti nepasitenkinimą esama padėtimi. Iš kalinimo ir tremties vietų į Lietuvą grįžtantys politiniai kaliniai ir tremtiniai irgi prisidėjo prie to, kad visuomenėje ėmė kilti įtampa. Tačiau viso N. Chruščiovo valdymo laiko-

tarpio negalima laikyti „atšilimu“. 1956 m. Vengrijos įvykiai privertė sovietų valdžią susirūpinti sistemos stabilumu ir siekti, kad tai nepasikartotų kitur. LSSR KGB pirmininko Kazimiero Liaudžio 1956 m. rašte LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui³⁰ rašoma apie represinių struktūrų pasirengimą galimiems neramumams per tų metų Vėlines, apie planus imtis politinių, operatyvinių ir karinių priemonių, tačiau masinio žmonių nepasitenkinimo tuo metu vis tiek neišvengta. 1956 m. Vėlinių įvykių dalyviai buvo nubausti palyginti švelniai, represijos nebuvo masinės. Daugiausia nukentėjo studentai: vieni atsidūrė lageriuose, kiti buvo išsiųsti į sovietinę armiją, tretieji – išbraukti iš aukštųjų mokyklų studentų sąrašų³¹. LSSR KGB pranešime LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui nurodoma, kad tais metais iš aukštųjų mokyklų pašalinta 30 studentų (20 – iš Vilniaus universiteto, 8 – iš Pedagoginio instituto, 2 – iš Dailės instituto³²), dar 11 studentų ir 2 moksleiviai nubausti kitomis bausmėmis. 1956 m. neramumai privertė Lietuvos valdžią labiau kontroliuoti visuomenę, o tai skatino KGB suaktyvinti savo veiklą ir sugriežtinti represinę politiką. SSRS vadovybė, atsižvelgdama į LKP vadovų prašymus, 1956 m. pabaigoje leido padidinti LSSR KGB darbuotojų skaičių. 1961 m. šešiolikioje respublikos rajonų atkurti KGB skyriai, kurie buvo panaikinti 1953 m.³³ SSRS Ministrų Tarybos 1956 m. gruodžio 17 d. nutarimu Kaune įsigaliojo pasų režimas, draudžiantis šiame mieste apsigyventi buvusiems politiniams kaliniams³⁴. SSKP CK, remdamasis SSRS KGB ir SSRS generalinės prokuratūros projektu, 1956 m. gruodžio 19 d. patvirtino kreipimąsi į partines organizacijas „Dėl partinių organizacijų politinio darbo stiprinimo užkertant kelią priešiškiems antisovietinių elementų išpuoliams“³⁵. Šis dokumentas tapo 1957–1958 m. vykdytos griežtesnės represinės politikos

pagrindu. Jis sankcionavo ribotą represijų taikymą atsižvelgiant į nusikalstamas veikas ir jų priežastis, buvo išskirtos pagrindinės rizikos grupės: jaunimas, inteligentai, buvę kaliniai ir tremtiniai³⁶. Griežtesnės represinės politikos išraiška – didesnis antisovietinė propaganda ir agitacija kaltinamų suimtų asmenų skaičius. 1988 m. SSRS KGB pažymoje SSKP CK generaliniam sekretoriui M. Gorbaciovui nurodyta, kad 1956–1987 m. pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 70 straipsnį (antisovietinė agitacija ir propaganda) Sovietų Sąjungoje buvo nuteisti 6543 asmenys (Lietuvoje už antisovietinę agitaciją ir propagandą buvo baudžiama pagal 1961 m. priimto Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 68 straipsnį). 1957–1958 m. buvo suimta 41,5 proc. visų per šį laikotarpį už tai suimtų asmenų³⁷. Lietuvos KGB šiuo laikotarpiu taip pat buvo labai aktyvus. 1955–1958 m. Lietuvoje atskleista 61 antisovietinė organizacija, kurių veikloje dalyvavo 303 žmonės. 1956–1958 m. buvo suimti ir nuteisti 226 asmenys³⁸. Kad kalbamu laikotarpiu taikyta griežtesnė represinė politika, patvirtina ir patys saugumiečiai. Anot KGB generolo Henriko Vaigausko, 1960–1965 m. už antisovietinę agitaciją ir propagandą buvo nuteista triskart mažiau asmenų nei per ankstesnį penkmetį³⁹. 1958 m. antroje pusėje nuteistųjų sumažėjo visose SSRS respublikose. 1959 m. vykusiame SSKP XXI suvažiavime N. Chruščiovas pabrėžė profilaktikos ir auklėjamojo darbo svarbą, kas reiškė, kad 1957–1958 m. vykdyta kampanija baigėsi⁴⁰. Apibendrinant šio laikotarpio represinės politikos tendencijas ir bruožus, galima teigti, kad režimas tapo labiau nuspėjamas, nes žmonės žinojo, už ką gali būti nubausti⁴¹. Tai, kad valdžia ypač pabrėžė profilaktikos priemonių svarbą, atskleidžia jos siekį kontroliuoti žmones pasitelkus bausmės baimę ir taip atgrasyti juos nuo antisovietinės veiklos. Švelnesnė represinė politika reiškė ne mažesnę KGB

aktyvumą, o tik tai, kad šiam laikotarpiui buvo būdingos kitokios priemonės.

Labiausiai režimo priešininkai buvo persekiojami valdant L. Brežnevui ir Jurijui Andropovui. Atėjus į valdžią L. Brežnevui, iš pradžių šalyje didesnių sukrėtimų neįvyko, buvo suimta mažiau asmenų, dažniau taikoma profilaktika, kitos psichologinio spaudimo priemonės. Tai sietina ir su 1963 m. SSKP CK liepos mėn. plenumo raginimu intensyvuoti kovą su „Vakarų ideologine diversija“. Svarbus šios kovos dalyvis buvo KGB. Jis aktyvino agentūrinę ir propagandinę veiklą SSRS ir Vakarų šalyse.

1967 m. KGB pirmininku tapus J. Andropovui, sovietinis saugumas ėmė daugiau dėmesio skirti kovai su pasipriešinimo judėjimo dalyviais, visuomenės nuotaikų stebėsenai, analizei, kontrolei ir ideologinei indoktrinacijai. Tai patvirtina ir faktas, kad 1967 m. buvo įkurta SSRS KGB 5-oji (ideologinės kontržvalgybos) valdyba. Jos tikslas – kovoti su „Vakarų ideologinės diversijos“ apraiškomis šalyje. Griežtesnę represinę politiką lėmė ir 1968 m. Čekoslovakijos įvykiai bei po jų suintensyvėjęs antisovietinis judėjimas. Po 1968 m. KGB kūrė įvairius planus, kaip sustiprinti kontržvalgybinį ir agentūrinį analitinį darbą tiek išeivijoje, tiek tarp buvusių politinių kalinių ir akademinėje bendruomenėje⁴².

Represinės politikos kryptys ir metodai priklausė ir nuo antisovietinio pasipriešinimo formų. Lietuvių išeiviai, disidentai, žmogaus teisių gynėjai aktyviai dirbo formuodami nepalankią viešąją tarptautinės bendruomenės nuomonę apie SSRS. Jie stengėsi atskleisti sovietinio režimo nusikaltimus ir taip paneigti sovietinės propagandos siekį pavaizduoti SSRS kaip gerovės valstybę, kurioje paisoma žmogaus teisių. Lietuvoje griežtesnė represinė politika labiau išryškėjo po 1972 m. Kauno įvykių, pasirodžius „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikai“, įkūrus

Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetą (toliau – TTGKK), susiformavus religiniam ir pilietiniam antisovietiniam judėjimui. Po Romo Kalantos susideginimo 1972 m. kilus neramumams, daugiau kaip 400 asmenų buvo suimta, 50 jų patraukta administracinėn, 10 – baudžiamojon atsakomybėn (iš jų 8 nuteisti kalėti nuo vienerių iki trejų metų)⁴³. Griežčiausia represinė politika buvo vykdoma 1977–1983 m. Tai lėmė pasibaigęs detantas ir 1979 m. SSRS įsiveržimas į Afganistaną. Šiuo laikotarpiu suimti ir nuteisti garsiausi ir aktyviausi lietuvių disidentai, kunigai. Gorbačiovinės pertvarkos laikotarpiu KGB buvo priverstas daugiau dėmesio skirti kovai už viešąją nuomonę ir siekiui išlaikyti savo pozicijas, tad šiuo metu žmonių įkalinta mažiausiai.

1954–1990 m. represinei politikai būdingas išskirtinis KGB dėmesys tam tikroms visuomenės grupėms. Jį lėmė ne šių grupių veikla, o tai, kad jos simbolizavo nepriklausomą Lietuvą, išreiškė valstybingumo siekį. LKP CK jas suvokė kaip pavojingas sovietiniam okupaciniam režimui. Tai, kad šios grupės kėlė labiau tariamą, deklaruojamą grėsmę, pagrindžia faktą, jog valdžia turėjo komunistinės ideologijos ir politinio siekio užgniaužti visas valstybingumo apraiškas nulemtą išankstinį požiūrį į jas.

Katalikų bažnyčia buvo persekiojama tai smarkiau, tai švelniau, bet valdžios spaudimą jautė per visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Po 1954 m. kunigai buvo įkalinami tik pavieniais atvejais, o dažniau buvo baudžiami administracinėmis baudomis, rengiamos jų kompromitavimo akcijos sovietinėje spaudoje. 1957–1958 m. už vadinamuosius politinius nusikaltimus nuteista 10⁴⁴, 1959–1964 m. – 8 kunigai (trims iš jų buvo sufabrikotos kriminalinės bylos, keturi nubausti už vaikų katechizavimą, vienas – už neteisėtą aukų rinkimą)⁴⁵. Pasirodžius „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikai“, akivaizdžiai

didesnį spaudimą patyrė ne tik kunigai, bet ir kiti asmenys, susiję su šiuo leidiniu ir TTGKK veikla. KGB prieš juos ėmėsi pačių įvairiausių priemonių – pradedant baudomis, kompromitavimu, grasinimu ir baigiant paslaptinėmis žmogžudystėmis. Už „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ leidimą ir platinimą 1974–1977 m. nuteista 10 pasauliečių. 1974–1978 m. 18 kunigų nubausti administracinėmis baudomis, daugiausia už vaikų katechizavimą. 1982 m. skirtos 22 administracinės baudos ir pareikšta 80 įspėjimų; 118 kunigų ir 44 pasauliečiai buvo įspėti vietos valdžios, surengti 597 profilaktiniai pokalbiai⁴⁶. 1982 m. buvo suimti, o 1983 m. – nuteisti kunigai Alfonsas Svarinskas ir Sigitas Tamkevičius. 1985 m. nuteistas kunigas Jonas Kastytis Matulionis⁴⁷. Galima pritarti garsiai rusų disidentų sąjūdžio tyrėjai Liudmilai Aleksejevai, kad Lietuvoje baudžiamieji organai vengė atvirai veikti prieš kunigus net ir suintensyvėjus antisovietiniam religiniam pasipriešinimui⁴⁸.

Daug dėmesio ir jėgų KGB skyrė inteligentų ir jaunimo nuotaikų analizei, siekdamas užkirsti kelią galimai „Vakarų ideologinės diversijos“ įtakai, nes šias visuomenės grupes režimas laikė potencialiu Vakarų dėmesio objektu.

Jaunimas, inteligentai buvo stipriau persekiojami po 1956 m. ir 1972 m. įvykių, nes šios grupės aktyviausiai prisidėjo prie neramumų. Jaunuoliai buvo įkalinami tik už organizuotą ir viešą antisovietinę veiklą (organizacijų ir grupių kūrimą). Sovietiniam režimui buvo svarbiau juos išauklėti arba perauklėti. Todėl pagrindinį vaidmenį čia vaidino partinės, švietimo ir komjaunimo organizacijos. Visos šios institucijos kartu su KGB, pasitelkusios žiniasklaidą, taikė profilaktines priemones. Pati profilaktika paprastai buvo ne perauklėjimo, o tiesiog spaudimo, bausmės forma.

Buvę politiniai kaliniai jautė nuolatinį KGB dėmesį, buvo diskriminuojami įvai-

riose gyvenimo srityse, nors dauguma jų neįsitraukė į pilietinį pasipriešinimą. Garsūs disidentai, žmogaus teisių gynėjai Balys Gajauskas, Antanas Terleckas, Viktoras Petkus ir kt. jau anksčiau buvo nuteisti ir ištremti.

Pažymėtina, kad antisovietinė veikla Sovietų Sąjungoje buvo labai plačiai apibrėžiama, o tai turėjo įtakos bausmių griežtumui. Vienais atvejais ši veikla buvo suvokiama kaip politinis pasipriešinimas, o kitais, siekiant nuvertinti, – kaip kriminalinis nusikaltimas. Bausmės griežtumas priklausė nuo pasipriešinimo formos (už viešą organizuotą pasipriešinimą buvo baudžiama griežčiau nei už slaptą ir neorganizuotą), tikslų ir ketinimų. Politinio antisovietinio pasipriešinimo, kaip keliančio grėsmę sistemai, dalyviai sulaukdavo griežtesnių bausmių. Vienaip buvo baudžiami pavieniai antisovietinių lapelių platintojai ir kitaip – kur kas griežčiau – organizacijų veikėjai, savilaidos organizatoriai ir platintojai. Bausmės griežtumas priklausė ir nuo politinės padėties: ta pati veikla kriziniais ir ramesniais metais galėjo būti nevienodai vertinama, atitinkamai galėjo skirtis ir bausmė.

LKP CK IR LSSR KGB VAIDMUO FORMUOJANT IR VYKDANT REPRESINĘ POLITIKĄ

Siekiant įvertinti LSSR KGB ir LKP CK atsakomybę už pasipriešinimo dalyvių persekiojimą, būtina apibrėžti šių institucijų vaidmenį formuojant ir įgyvendinant represinę politiką. Komunistų partijai kaip aukščiausiajai valdžiai, o KGB – kaip jos politikos įgyvendintojui teko nevienoda atsakomybė formuojant ir įgyvendinant represinę politiką, skyrėsi ir jų veiklos ribos. Komunistų partija nubrėžė KGB darbo gaires, sudarė sovietų saugumui politines ir teises prielaidas veiksmingai ir operatyviai kovoti su režimo

priešininkais. Represinės politikos specifiką Lietuvoje lėmė ir LKP CK pozicija, didesnis jos dėmesys tam tikroms problemoms ir visuomenės grupėms. Būtent LKP CK iniciatyva KGB skyrė daugiau dėmesio Katalikų bažnyčiai, politiniams kaliniams, buvusiems nepriklausomos Lietuvos veikėjams ir išeiviams. XX a. šeštajame dešimtmetyje partija darė įvairias klišių grįžti į Lietuvą buvusiems politiniams kaliniams ir tremtiniais, nes laikė juos potencialia grėsme režimui. LKP CK rašte SSKP CK buvo teigiama, kad dėl šalyje 1956 m. kilusios įtampos kaltos ne vien užsienio radijo stotys ir užsienio lietuviai, bet ir grįžę namo politiniai kaliniai, kurių dauguma – buvę nepriklausomos Lietuvos veikėjai⁴⁹. 1964 m. KGB veiklos gairėse nurodoma, kad būtina padėti partijai kovoti su Katalikų bažnyčia⁵⁰. Kaip tik partijos iniciatyva 1983 m. už spekuliaciją religinio kulto reikmenimis (164 str.) nuteistas kunigas Antanas Šeškevičius. Nors KGB laikėsi nuomonės, kad netikslinga šį kunigą patraukti baudžiamojon atsakomybėn, tačiau viską lėmė Klaipėdos rajono partinė valdžia, kuri tvirtino, kad įspėjimai jam neveiksmingi⁵¹. Tais pačiais 1983 m. LKP CK, remdamasis KGB dokumentais, įpareigojo KGB ir prokuratūrą patraukti kunigus S. Tamkevičių, A. Svarinską ir J. Kaunecką baudžiamojon atsakomybėn⁵². Net pertvarkos laikotarpiu KGB tikslai nesikeitė: „Kovą su religiniu antisovietiniu pasipriešinimu KGB privalo organizuoti taip, kad būtų įgyvendinti LKP CK biuro nutarimai, raginantys neutralizuoti neigiamą „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ ir kitų leidinių poveikį.“⁵³

Siekti atviresnių kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais sovietų saugumą skatino komunistų partija, nes jai buvo aktualu turėti daugiau rėmėjų⁵⁴, legitimuoti savo valdžią ir neutralizuoti prieš sovietinę sistemą nukreiptą išeivių veiklą. 1969 m. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus KGB vadovų

pasitarime pabrėžė, jog būtina plėsti SSRS šalininkų ratą⁵⁵.

LSSR KGB pagal savo veiklos kompetenciją teikė partijai ataskaitas, kuriose analizuotu visuomenės nuotaikas ir teikė pasiūlymus, į ką būtina atkreipti dėmesį⁵⁶. Antai 1959 m. KGB veiklos ataskaitoje rašoma, „kad Komunistų partija pagal mūsų rekomendacijas išnagrinėjo klausimus ir problemas, kaip sumenkinti bažnyčios ekonominę galią ir atitraukti nuo jos tikinčiuosius. [...] LKP CK priėmė nutarimus imtis ekonominių sankcijų prieš Katalikų bažnyčią ir kompromituoti dvasininkus partinėje spaudoje.“⁵⁷ Dar viename rašte raginama „[...] teikti pasiūlymus LKP CK, kad jis informuotų rajonų ir miestų partijos skyrius bei pasiūlytų jiems imtis Sigitą Tamkevičių, Alfonsą Svarinską ir Joną Kaunecką kompromituojančių kontrpropagandos priemonių“⁵⁸. Tai turėjo garantuoti visuomenės rimtį vykstant šių kunigų teismams.

Kitas partijai svarbus KGB veiklos baras – išeivija. Tai patvirtina gausios padėti išeivijoje nušviečiančios KGB ataskaitos, rodančios, kokių veiksmų ketinama imtis. Beje, sovietinis saugumas pagal savo kompetenciją siūlė partinėms institucijoms „į planus įtraukti išeivijos organizacijas kompromituojančių knygų užsienio kalbomis leidybą“⁵⁹. Vadinasi, už išeivijos šmeižto akcijas buvo atsakingas ir LSSR KGB, ir LKP CK.

Po 1956 m. Vėlinių įvykių KGB rekomendavo partijai apriboti galimybę buvusiems tremtiniams ir politiniams kaliniams, jų vaikams ir kitiems antisovietiniams elementams įstoti į aukštąsias mokyklas⁶⁰, siūlė partijai šalinti iš universiteto studentus ir siųsti juos atlikti tarnybos sovietinėje armijoje⁶¹.

Taigi partija ir saugumas funkcijas pasidalijo: KGB tik teikdavo pasiūlymus, o galutinį sprendimą priimdavo partija. Be to, partija ne visada pritardavo KGB pasiūlymams. Tai taip pat rodo griežtą šių institucijų

funkcijų atskyrimą ir savarankiškumą priimanant sprendimus. Galima apibendrinti, kad komunistų partija buvo represinės politikos formuotoja, o KGB – jos vykdytojas.

LSSR KGB KOVOS SU PASIPRIEŠINIMO DALYVIAIS METODAI

Represinė politika po 1954 m. pasižymėjo įvairesniais metodais. Tai lėmė ne tik disidentų taktika pasitelkti savo veikloje viešumą, bet ir sovietinio režimo siekis ne vien bausti asmenis už pasipriešinimą valdžiai, bet ir užkirsti tam kelią, atgrasyti nuo antisovietinės veiklos. Kadangi ne visiems veiksmams buvo galima pritaikyti Baudžiamojo kodekso straipsnius, buvo pasitelkti profilaktikos, kompromitavimo ir propagandos metodai. Buvo taikoma ir nauja taktika, pasipriešinimo dalyvių veiksmus įvardijant kaip kriminalinę veiką ar psichikos ligos padarinį. Taip kitaminčių veiksmai buvo depolitizuojami ir diskredituojami siekiant, kad visuomenė jų nelaikytų kankiniais⁶². Psichiatrinė prievarta pradėta dažniau taikyti valdant N. Chruščiovui. 1959 m. gegužės 24 d. „Pravdoje“ N. Chruščiovas pareiškė, kad nusikaltimas – tai sutrikusios psichikos nulemtas nukrypimas nuo visuomenei priimtino elgesio⁶³. Tuo buvo norima įteigti, kad disidentai yra psichikos ligoniai ir juos reikia izoliuoti. Svarbiausią vaidmenį uždarant asmenis į psichiatrijos ligonines suvaidino KGB, nes nuo jo sprendimo priklausė, kada žmogų iš ten išleisti. Kartais ligoninė suimtajam būdavo pasiūloma kaip geresnė už kalėjimą alternatyva. Antai Algirdas Statkevičius buvo raginamas apsimesti ligoniu ir pusę metų praleisti ligoninėje, užuot dvylika metų kalėjus⁶⁴. Į psichiatrijos ligoninę buvo priverstinai guldoma už knygų leidimą, pogrindinę spaudą, protestus, atvirus laiškus, antisovietinių grupių organizavimą,

dalyvavimą žmogaus teisių judėjime, domėjimąsi filosofija, bandymus pabėgti į užsienį. Psichiatrijos ligoninėje galėjo atsidurti ne tik disidentai, kitaminčiai, bet ir paprasčiausiai su darbovietės vadovybe ar vietos valdžia konfliktuojantys asmenys⁶⁵. Psichiatrijos ligoninėje 1970 ir 1980 m. buvo uždarytas Helsinkio grupės narys A. Statkevičius⁶⁶. Petruį Cidzikui už antisovietinės literatūros platinimą buvo skirta teismo medicinos ekspertizė. 1973 m. buvo pareikšta, neva jis sergąs lėtine psichikos liga – šizofrenija. Esą šia liga jis sirgęs ir tada, kai dalyvavo visuomenei pavojingoje veikloje, tad yra nepakaltinamas ir negali suvokti savo veiksmų⁶⁷. PsichiATRINę ekspertizę buvo nutarta skirti ir Simui Kudirkai, kuris „išdavė tėvynę“ mėgindamas pabėgti į užsienį. Ekspertizė turėjo padėti nustatyti, ar jis, atlikdamas minėtą veiksmą, nebuvo ligonis⁶⁸. Mindaugas Tamonis 1974 ir 1975 m. buvo prievarta paguldintas į psichiatrijos ligoninę už savo poeziją ir laiškus valdžiai.

Kitaminčių uždarymas psichiatrijos ligoninėse laikytinas žmonių diskreditavimo ir atskyrimo nuo visuomenės priemone. R. Kalantos susideginimą 1972 m. gegužės 14 d. sovietinė valdžia taip pat norėjo pavaizduoti visuomenei kaip psichikos ligonio veiksmą.

KGB pasitelkė ir mažiau akivaizdžias ideologines, propagandos priemones. Jos buvo nukreiptos prieš disidentų ir išeivių veiklą. Pastarieji užsienio šalių vyriausybėms, tarptautinei bendruomenei teikė įvairią informaciją apie sovietų nusikaltimus. Fizinė prievarta šiuo atveju būtų buvusi neveiksminga, todėl imtasi atsakomųjų priemonių. Propagandinės ir kompromitavimo akcijos turėjo formuoti sovietų valdžiai palankią išeivijos ir tarptautinės bendruomenės požiūrį, diskredituoti sovietų valdžiai nepalankią išeivijos ir pasipriešinimo dalyvių veiklą, retinti jų šalininkų gretas, iškreipti, nuvertinti tikruosius jų veiklos tikslus. Buvo šmeižiami tikėjimo

suvaržymams besipriešinantys kunigai, buvę partizanai, išeiviai, žmogaus teisių gynėjai. Viešąją nuomonę formuojantys metodai buvo ypač akcentuojami ir dėl to, kad KGB tapo svarbiu komunistinės indoktrinacijos veikėju SSRS viduje ir užsienyje.

KGB dokumentuose propagandinės ir profilaktikos priemonės buvo skiriamas didžiulis dėmesys. Jomis buvo siekiama žmones ne perauklėti, bet nubausti, pateisinti griežtesnį priemonių taikymą.

PASIPRIEŠINIMO JUDĖJIMO DALYVIŲ REPRESAVIMAS

Svarbus nagrinėjamo laikotarpio represinės politikos ypatumas – mėginimas politinę rezistenciją laikyti kriminaline veikla ir jos dalyvius bausti remiantis Baudžiamojo kodekso straipsniais. Tačiau įkalinimui kaip KGB metodui po 1954 m. taip pat būdinga tam tikra specifika. Jis jau buvo ne vienintelė susidorojimo su kitaminčiais priemonė. Asmuo būdavo įkalinamas, jeigu jo nepavykdavo arba nebūdavo prasmės uždaryti į psichiatrijos ligoninę ar panaudoti agentūriniams ir operatyviniams tikslams. Kalėjimu, lageriu tuo metu buvo baudžiama tik už tam tikrą veiklą, tad galima kalbėti apie selektyvias to laikotarpio represijas. KGB tirdavo ir perduodavo teismui ne tik pasipriešinimo dalyvių, bet ir asmenų, kurie buvo kaltinami valiutinių operacijų taisyklių pažeidimais, kontrabanda, spekuliacijomis ar nužudymu, bylas.

Tai, kad pasipriešinimo dalyviams buvo taikomi Baudžiamojo kodekso straipsniai, rodo, kad jų veikla buvo prilyginta kriminalinei ir laikoma valstybiniu nusikaltimu. Komunistinės ideologijos nulemtas lankstus valstybinių ir kitų nusikaltimų traktavimas praplėtė Baudžiamojo kodekso straipsnių taikymą. Šiuo atveju ideologizuota ir po-

litiniams tikslams naudojama teisė buvo svarbus sovietinio režimo įrankis.

Galima paminėti Baudžiamojo kodekso straipsnius, kurie dažniausiai buvo taikomi režimo priešininkams. Iki 1961 m. Lietuvoje veikė Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas. Tada dauguma asmenų buvo teisiami pagal 58 str. (kontrrevoliuciniai nusikaltimai) ir 58-10 str. (antisovietinė agitacija ir propaganda). Po 1961 m. kontrrevoliuciniai nusikaltimai prilyginti ypač sunkiems valstybiniais nusikaltimams (62-89 str.), o už „antisovietinę agitaciją ir propagandą“ buvo baudžiama pagal 68 str. Disidentai, kunigai ir su savilaida susiję asmenys dažniausiai buvo baudžiami pagal 58 str. ir 68-2 str. Plečiant teisminę bazę ir siekiant, kad būtų galima teisti ne tik už savilaidos, antisovietinių lapelių, bet ir už kitokio pobūdžio informacijos prieš valdžią platinimą, Baudžiamajame kodekse atsirado 199-1 str. (sąmoningai melagingos informacijos, diskredituojančios sovietinę politinę ir socialinę sistemas, platinimas). 68 str. ir 199-1 str. skiriasi tuo, kad kaltinimai antisovietine agitacija ir propaganda turėjo remtis sąmoningais ketinimais ir akivaizdžiais padariniais. Nusikalsti pagal 199-1 straipsnį buvo mažesnė blogybė, nes tai buvo laikoma sąmoningu veiksmu, neturint tikslo pakenkti sovietinei sistemai⁶⁹. Taip pat buvo taikomas 70 str. (dalyvavimas grupinėje veikloje siekiant įvykdyti valstybinį nusikaltimą, t. y. dalyvavimas antisovietinėje organizacijoje) – juo remiantis buvo nuteistas Helsinkio grupės vadovas V. Petkus. Disidentams, turintiems užsienio valiutos, galėjo būti pritaikytas 87 str. (valiutinių operacijų taisyklių pažeidimas). Tuo siekta atgrasyti disidentus nuo bendravimo su išeiviais ir užkirsti kelią užsienio paramai. Jauni žmonės galėjo būti apkaltinti chuliganizmu (225 ir 226 str.), pasipriešinimu viešąją tvarką užtikrinantiems pareigūnams (201 str.) ar parazitavimu (240 str.). 62 str. (tėvynės

išdavimas) buvo taikomas baudžiant už sunkiausius nusikaltimus: pabėgimą į užsienį, bandymą nelegaliai pereiti sieną, dalyvavimą holokauste ir kolaboravimą su vokiečiais 1941–1944 m. Be to, dar buvo teisiamas remiantis papildomai priimtais įstatymais. Antai 1958 m. gruodžio 25 d. priimtas įstatymas dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinius nusikaltimus. 1961 m. birželio 26 d. Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba patvirtino Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 143–145 straipsnius, numatančius laisvės atėmimo bausmę nuo 6 mėnesių iki 5 metų už religinio kulto įstatymo pažeidimus⁷⁰. Taip pat buvo taikomas 1961 m. įstatymas dėl didesnės baudžiamosios atsakomybės už valiutinių operacijų taisyklių pažeidimus.

Kaip minėta, siekiant depolitizuoti pasipriešinimo dalyvių veiklą, šie asmenys buvo teisiami kaip kriminaliniai nusikaltėliai, t. y. kaip vagys ar spekuliantai. 1973 m. gruodžio 19–26 d. teisme buvo nagrinėjama byla, kurioje A. Terleckas buvo kaltinamas valstybinio turto grobstymu⁷¹. 1979 m. buvo suimtas ir dvejais metams „už spekuliaciją akiniais“ nuteistas Romualdas Ragaišis⁷². Panašiai Jonas Pakuckas, kuris padėjo Vladiui Šakaliui pabėgti į užsienį, buvo nubaustas už ginklo laikymą ir spekuliaciją valiuta⁷³. Sulaikyti neramumų, kilusių po R. Kalantos susideginimo, dalyviai buvo vadinami „chuliganų grupele“, bandžiusia pasinaudojant įvykiu pažeisti įstatymus ir viešąją tvarką. Siekiant sumenkinti ir depolitizuoti to meto demonstracijas, neprisiimti atsakomybės už nesugebėjimą suvaldyti padėties, šie įvykiai buvo vadinami grupiniu viešosios tvarkos pažeidimu. Spauloje buvo pateikti tikri ar tariami duomenys, esą ne vienas kaltinamasis girtuokliauja, yra teistas už chuliganizmą ar vagystes⁷⁴. Tokiais metodais KGB siekė įtikinti visuomenę, jog valdžia žmones baudžia ne už tai, kad jie dalyvauja organizacijų, visuomeninių judėjimų veikloje arba gina

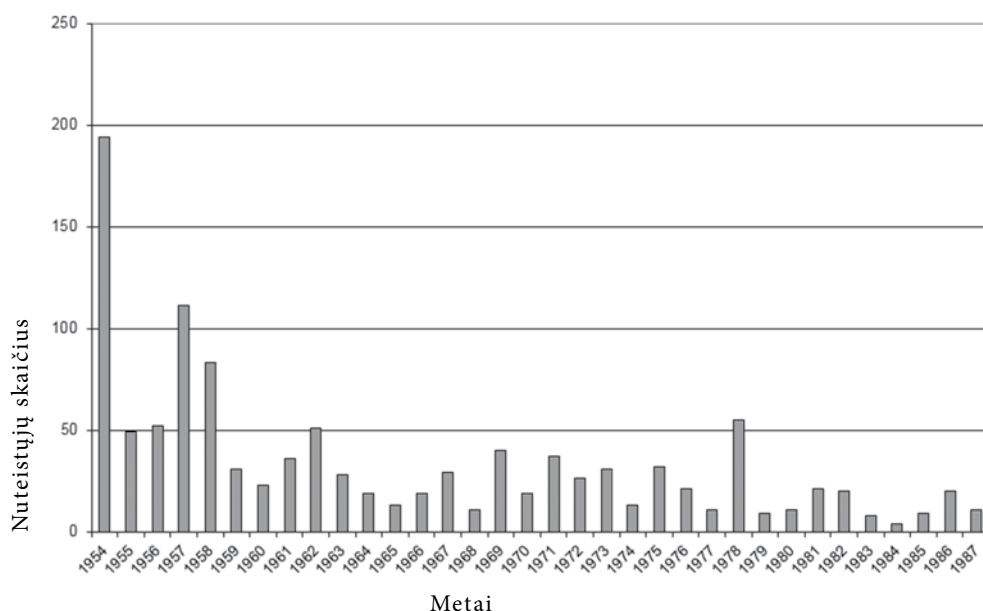
žmogaus teises, bet už įvykdytus kriminalinius nusikaltimus.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šiam laikotarpiui būdingas atrankinis represijų taikymas, nevienodas antisovietinės veiklos vertinimas. Visa tai turėjo įtakos bausmės formai ir griežtumui. Bausmės griežtumas priklausė ir nuo to, kiek veikla pavojinga režimui, t. y. kokius tikslus ji kelia, ar yra vieša ir organizuota. Bausmės taip pat buvo diferencijuojamos. Kaltinami asmenys ne visada būdavo įkalinami. Kai kurie būdavo išteisinami, kitiems taikoma profilaktika, psichiatrinė prievarta; pasitaikė ir mirties bausmių. Nors psichologinio poveikio priemonės aptariamam laikotarpiui buvo pasitelkiamos dažniau, įkalinimas ir dabar išliko pagrindinė priemonė mėginant susidoroti su aktyviausiais disidentais ir žmogaus teisių gynėjais. Tariamą valdžios siekį laikytis įsta-

tymų galima suvokti kaip teisėtumo fikciją. Sovietinė teisės sistema ir įstatymai buvo priimti okupacinės valdžios. Teise ir teismais partija naudojosi kaip priemone susidoroti su jai neįtikusiais asmenimis, vadinasi, teismai vykdė ne teisingumą, o partijos valią. Be to, organizuodama teismų procesą valdžia nesilaikė įstatymų. Antai nors 1977 m. konstitucija garantavo susirinkimų ir žodžio laisvę, disidentai ir kiti režimo priešininkai buvo už tai persekiojami. Tokį režimo priešininkų persekiojimą ir represavimą galima laikyti nusikaltimu.

STATISTINĖ REPRESINĖS POLITIKOS ANALIZĖ

Represinės politikos pokyčius, jų sąsajas su svarbiais įvykiais atspindi ir statistiniai duo-

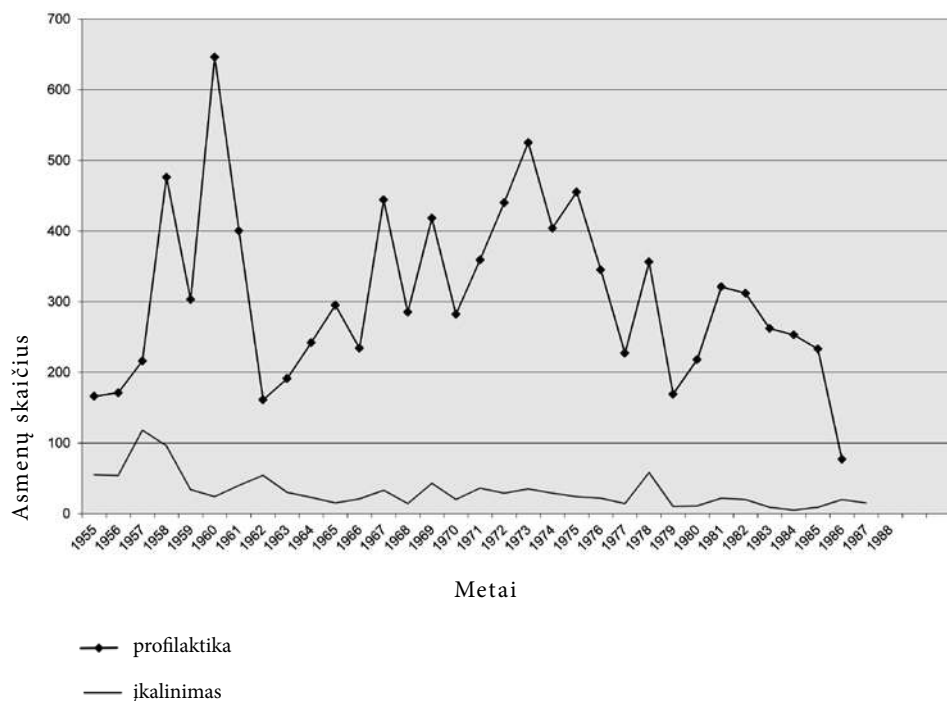
1 pav. Lietuvos SSR KGB duomenų pagrindu 1954–1987 m. nuteistų asmenų skaičiaus dinamika

menys apie teisiškus ar kitaip persekiojamus asmenis. Iš aptariamo laikotarpio išsiskiria 1954 metai, kada buvo nuteista daugiausia partizaninio karo dalyvių. 1957, 1969 ir 1978 metams irgi būdingas didesnis persekiojimo mastas, ką pagrindžia didesnis nuteistų asmenų skaičius (žr. 1 pav.*).

Represinės politikos pokyčius rodo profilaktikos ir įkalinimo metodų taikymo tendencijos šiuo laikotarpiu (žr. 2 pav.). Tai, kad profilaktika buvo taikoma gerokai dažniau nei įkalinimas, rodo valdžios ketinimą perauklėti jai nepalankius asmenis. Dažnes-

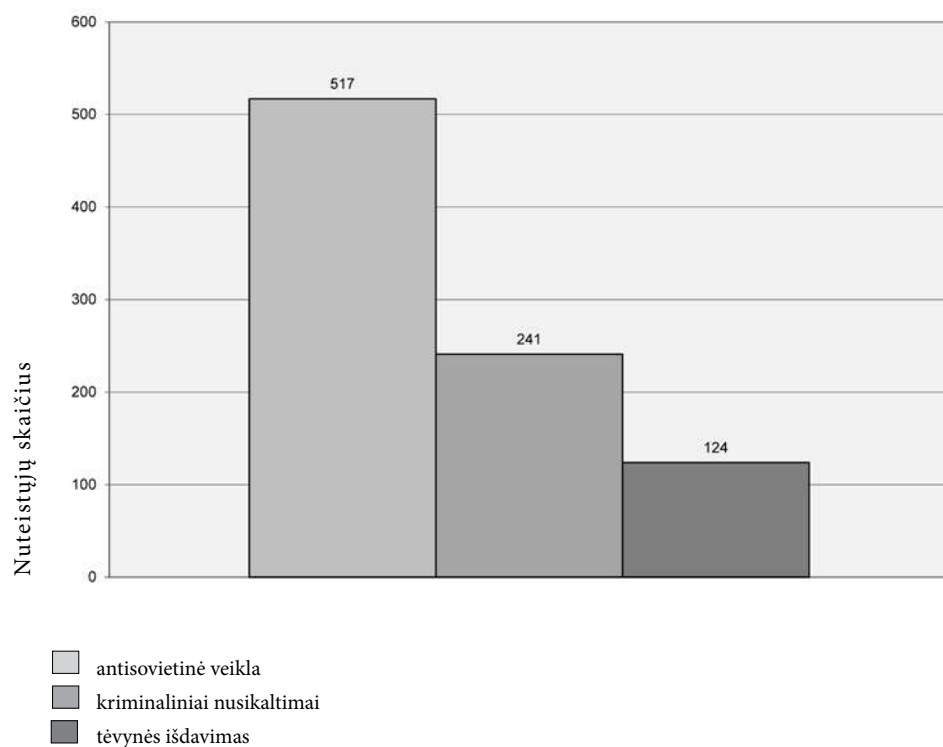
nio profilaktikos taikymo laikotarpiai nesutampa su didesnio įkalintų asmenų skaičiaus laikotarpiais. Tačiau intensyvesnis kiekvieno metodo taikymas atspindi tam tikrus vidaus politikos pokyčius ir susijęs su stiprėjančia komunistine indoktrinacija.

Iš KGB bylų matyti, kad ši institucija buvo atsakinga už vadinamųjų valstybinių nusikaltimų, prie kurių buvo priskiriami ir kai kurie finansiniai nusikaltimai (korupcija, kontrabanda ir spekuliacijos, ypač užsienio valiuta), tyrimą (žr. 3 pav.). Analizuojant Baudžiamojo kodekso straipsnių, pagal ku-

2 pav. Profilaktikos ir įkalinimo metodų taikymo tendencijos 1955–1987 m.

* Sudarant grafikus ir diagramas remtasi LYA baudžiamosiomis ir operatyvinėmis bylomis bei kartotekomis, taip pat Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenų bazėmis

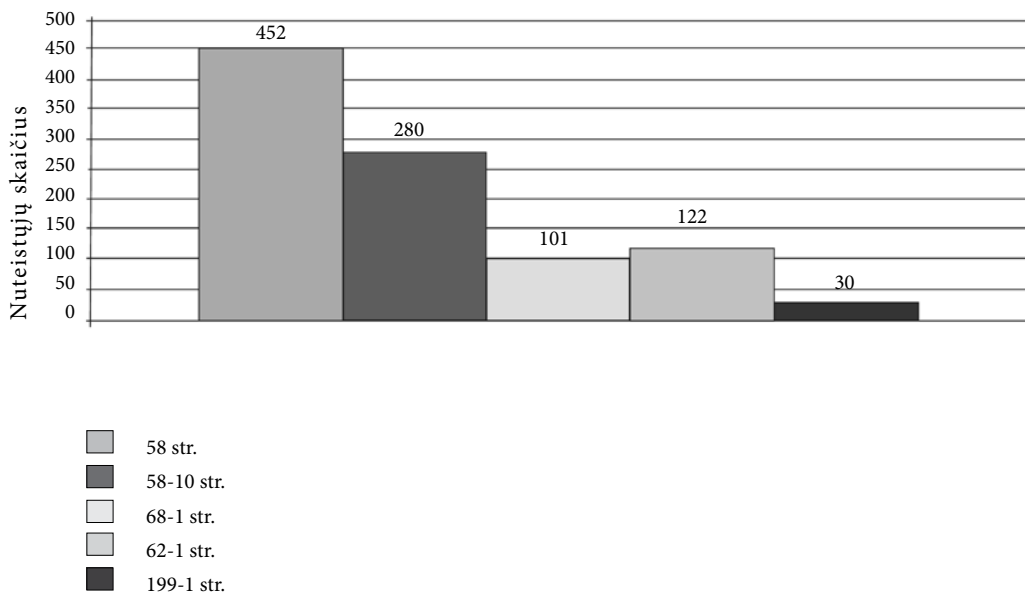

3 pav. Lietuvos SSR KGB duomenų pagrindu 1954–1988 m. nuteistų asmenų nusikalstamos veikos

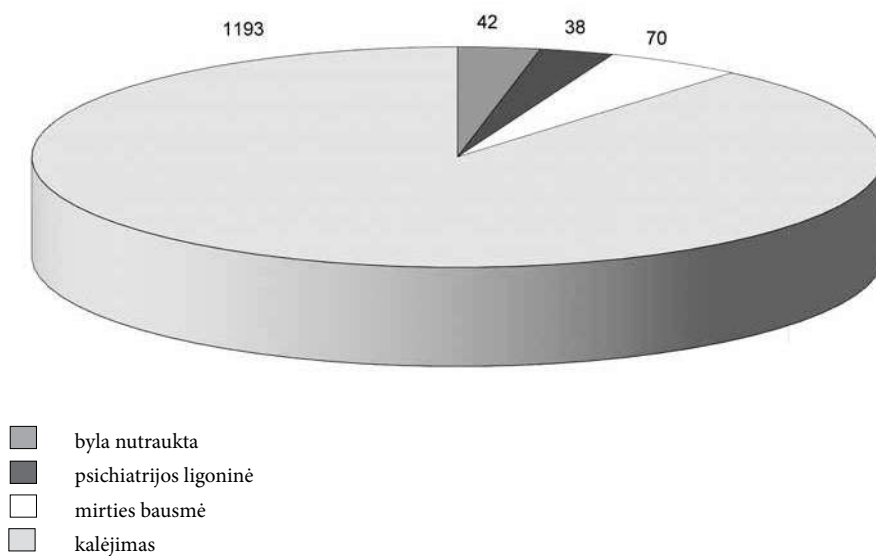
riuos asmenys buvo įkalinami ar baudžiami kitomis bausmėmis, taikymo tendencijas, akivaizdu, kad vyrauja 58-10 str. (antisovietinė propaganda ir agitacija) ir 68 str. Pagal Baudžiamojo kodekso 58-10 str. iki 1961 m. buvo nubausta didžioji dalis kontrrevoliucine veikla kaltinamų asmenų. Tai, kad asmenų, nubaustų taikant Baudžiamojo kodekso 68 str., yra beveik perpus mažiau, rodo bausmių skyrimo pokyčius. Asmenų, nuteistų pagal Baudžiamojo kodekso 199 str., daug mažiau. Kadangi nemažai kaltinimų buvo panaikinta, manytina, kad daugiau taikyta profilaktikos priemonių. 62 str. (tėvynės išdavimas) pradėtas dažniau taikyti po 1961 m. (žr. 4 pav.).

Dauguma teismų baigdavosi nuosprendžiu skirti kaltinamajam laisvės atėmimo

bausmę, tačiau buvo ir kitokių bausmių (žr. 5 pav.). Pastebima ir tendencija bausti griežčiau. Ginkluotojo pasipriešinimo dalyviai buvo baudžiami daug griežtesnėmis įkalinimo bausmėmis. Partizaninėms kovoms nuslopus, nuosprendžiai švelnėjo, bet kai režimas norėdavo parodyti, jog valdo padėtį, bausmės tapdavo griežtesnės. Po 1954 m. mirties bausmė buvo skiriama už tėvynės išdavimą (58 ir 62 str.), tai yra kolaboravimą su naciais ir žmonių žudymą 1941–1944 m. ir dalyvavimą partizaniniame judėjime. Tuo metu mirties bausmė išimties tvarka galėjo būti skiriama ir už finansinius nusikaltimus. Dar viena bausmės forma, taikyta po 1954 m., – priverstinis uždarymas į psichiatrijos ligoninę.

4 pav. Antisovietinių Baudžiamojo kodekso straipsnių taikymas 1954–1988 m.

5 pav. Lietuvos SSR KGB 1954–1987 m. rengtų baudžiamųjų bylų baigtis

IŠVADOS

Po 1954 m. vykdytoje sovietinėje represinėje politikoje atsispindi tiek režimo pokyčiai, tiek nekintami jo veiklos principai. Lietuvos kaip Sovietų Sąjungos okupuotos valstybės statusas nulėmė pagrindinę LKP ir KGB veiklos, atitinkamai ir jų represinės politikos, gairę – persekioti ir represuoti valstybingumo siekį deklaruojančius asmenis ir organizacijas norint šias idėjas užgniaužti. Kad šį siekį diskredituotų, depolitizuotų ar kriminalizuotų ir taip palengvintų persekiojimą, KGB pasitelkė profilaktiką, kompromitavimą ir propagandą. Tai leidžia suprasti, kodėl ypatingo KGB dėmesio sulaukė visuomenės grupės, kurios asocijavosi su nepriklausoma Lietuva.

Nors esminiai pokario ir postalininio laikotarpio represinės politikos bruožai išliko tie patys, tačiau buvo ir akivaizdžių skirtumų. Represijos tapo selektyvios, t. y. buvo baudžiama už tam tikrą veiklą. Buvo kuriamas įspūdis, kad asmenys persekioja-

mi teisėtai. Represijų intensyvumas taip pat buvo netolygus ir priklausė nuo vidaus ir tarptautinės politikos tendencijų bei partijos požiūrio. Nors šiuo laikotarpiu profilaktika buvo taikoma kur kas dažniau, ką rodo ir statistiniai duomenys ir kas tarsi leistų manyti, kad režimas pasikeitė, ši priemonė iš esmės buvo ne perauklėjimo, o bausmės forma. Be to, šiuo laikotarpiu, užuot įkalinus, asmenys neretai buvo prievarta uždarami į psichiatrijos ligonines. Buvo vykdomos ir mirties bausmės. Griežtesnė represinė politika sietina su vidaus ir tarptautiniais įvykiais.

Kurdamas teisėtumo įspūdį, KGB vykdė nusikaltimus Lietuvos žmonėms, nes vadovavosi okupacinės valdžios primestais įstatymais ir jų interpretacijomis. Tad nors valdžia skelbė, kad KGB metodai ir veiklos principai keičiasi, iš tiesų represinė šios institucijos prigimtis išliko tokia pat, tik ją imta labiau maskuoti.

Nuorodos

¹ F. J. M. Feldbrugge, *Law and Political Dissent in the Soviet Union*, Hague, 1972; P. Raddaway, S. Block, *Psychiatric Terror: How Soviet Psychiatry is Used to Suppress Dissent*, New York, 1977; *Prisoners of Conscience in the USSR. Their Treatment and Conditions. An Amnesty International Report*, London, 1980; *Human Right in the Soviet Union*, London, 1984.

² A. W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union*, New York, 1990.

³ Ch. Andrews, V. Mitrochin, *The Sward and the Shield*, New York, 1999.

⁴ S. White, O. Krishtanovskaja, „Public Attitude to the KGB: a Research Note“, *Europe-Asia Studies*, 1993, Vol. 45, No. 1, [interaktyvus], [žiūrėta 2009 m. lapkričio 12 d.], interneto prieiga [www.jstor.org].

⁵ Н. Петров, „Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР 1954–1989 гг.“, *Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб*, т. 3, Москва, 2007; То paties *Первый председатель КГБ Иван Серов*, Москва, 2005.

⁶ Ю. Стецовский, *История советских репрессий*, т. 1–2, Москва, 1997.

⁷ О. Лейдович, „Новая репрессивная политика в 1950-е годы“, *Тоталитаризм в России 1917–1991: оппозиция и власть*, Пермь, 1998.

⁸ А. Пожаров, „КГБ и инакомыслие“, [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. sausio 4 d.], interneto prieiga [http://www.rau.su/observer/N5-6_97/5-6_17.htm]; То paties „Хрущевская «оттепель» и КГБ“, [interaktyvus], interneto prieiga [http://www.chekist.ru/article/2606]; То paties „Руководители советских спецслужб как объект мифотворчества в истории органов госбезо-

пасности Советского союза“, [interaktyvus], [žiūrėta 2008 m. rugpjūčio 4 d.], interneto prieiga [www.fsb.ru]; To paties „КГБ и партия 1954–1964 гг.“, *Отечественная история*, 1999, № 4.

⁹ А. Паповян, „Участие Верховного суда СССР в выработке репрессивной политики 1957–1958 гг.“, *Корни травы: Сборник статей молодых историков*, Москва, 1996; To paties „Применение статьи 58¹⁰ УК РСФСР в 1957–1958 гг. По материалам Верховного суда СССР и Прокуратуры СССР в ГАРФ“, *ibid.*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. vasario 4 d.], interneto prieiga [www.memo.ru].

¹⁰ Л. Алексеева, *История инакомыслия в СССР*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. sausio 12 d.], interneto prieiga [www.memo.ru].

¹¹ T. Remeikis, *Opposition to Soviet Rule 1944–1980*, Chicago, 1980.

¹² T. Oleszczuk, *Political Justice in the USSR: Dissent and Repressions in Lithuania, 1969–1987*, New York, 1988.

¹³ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*, Vilnius, 2002.

¹⁴ V. S. Spengla „Akiplėša“, KGB kova prieš Bažnyčią. Pagal kunigo J. Zdebskio sekimo bylą, Vilnius, 1996; To paties Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis, Vilnius, 1993.

¹⁵ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999.

¹⁶ Ž. Račkauskaitė, „Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2(4); Tos pačios „Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje aštuntajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6).

¹⁷ K. Antanaitis, „Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 metų įvykius Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, 2004, Nr. 4.

¹⁸ M. Žiūkas, „KGB prieš Vilniaus moksleivius devintojo dešimtmečio pradžioje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 2(8); To paties „LSSR KGB tardymo izoliatorius 1959–1991 m.“, *ibid.*, 2001, Nr. 1(9); To paties „Jaunimo pasipriešinimas ir KGB veikla XX devintojo dešimtmečio pradžioje“, *ibid.*, 2003, Nr. 1(13).

¹⁹ N. Gaškaitė, „Jaunimo antisovietinis pasipriešinimas ir jo slopinimas“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 19.

²⁰ K. Burinskaitė, „Buvusių kalinių ir tremtinių kontrolė KGB dokumentuose“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 1(19); Tos pačios „Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę“, *ibid.*, 2006, Nr. 2(20); Tos pačios „KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame–devintajame dešimtmečiais“, *ibid.*, 2009, Nr. 1(25); Tos pačios „LSSR KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu 1954–1990 metų politinės ir ideologinės prielaidos“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, Nr. 26.

²¹ L. Okuličiūtė, „Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 2(26).

²² D. Juodis, „KGB veikla prieš lietuvių išeiviją tautinio atgimimo metais (1988–1991 m.)“, *ibid.*, 2006, Nr. 2(20).

²³ B. Kuklytė, „Disidentų kalinimas Sovietų Sąjungos psichiatrijos ligoninėse 1918–1988 m.“, *ibid.*, 2007, Nr. 1(21); *Psichiatrija kaip ginklas prieš disidentus Sovietų Sąjungoje*, [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. birželio 6 d.], interneto prieiga [www.sovietika.lt]; K. Trimakas, „Psichiatrijos piktnaudojimas Sovietų Sąjungoje“, *Aidai*, 1981, Nr. 4; A. C. Прокопенко, *Безумная психиатрия*, Москва, 1997.

²⁴ *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, Vilnius, 2008.

²⁵ *Lietuvos Helsinkio grupė: dokumentai, atsiminimai, laišakai*, Vilnius, 1999, t. 1; 2008, t. 2; *Lietuvos Laisvės Lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės*, Vilnius, 2006; *Nenugalėtoji Lietuva. Antisovietinis pagrindis. Kalba dokumentai*, t. 1, Vilnius, 1993.

²⁶ *Лубянка – старая площадь: секретные документы ЦК КПСС и КГБ о репрессиях 1937–1991 гг. в СССР*, Москва, 2005; *Крамola: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953–1982 гг.*, Москва, 2005.

²⁷ *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika, 1972–1989*.

²⁸ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, Vilnius, 1991; A. Terleckas, *Rezistentų dienoraštis: 1966 metai*, Vilnius, 2008; To paties *Trys politiniai laišakai*, Vilnius, 1992; V. Skuodis, *KGB voratinklyje. 1980 metai: dokumentinis pasakojimas*, Vilnius, 2009; To paties *Žaidimas KGB tinkluose: atsiminimai*, Vilnius, 1996; K. Stalioraitis, *Antarktidos imperatorius: pasipriešinimo sovietų okupacijai (1940–*

1990) dalyvio Vlado Šakalio gyvenimo apybraiža, Vilnius, 2009.

²⁹ Asmenų, nubaustų Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo pagal Baudžiamojo kodekso 68 str., sąrašas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1654, l. 1–5.

³⁰ LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie 1956 m. lapkričio 2 d. įvykius Kaune, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 2.

³¹ A. Kačerauskienė, „Kuo svarbus Lietuvai 1956 metų vengrų sukilimas?“, *XXI amžius*, 2006, spalio 18.

³² LSSR KGB 4-osios valdybos mjr. J. Obukauskas 1956 m. lapkričio mėn. spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 205.

³³ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007, p. 428.

³⁴ SSRS vidaus reikalų ministro 1957 m. sausio 14 d. įsakymas dėl SSRS Ministrų Tarybos 1956 m. gruodžio 17 d. įsakymo vykdymo, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 528, l. 228–229.

³⁵ *Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы*, Москва, 2003, т. 2, с. 208–214.

³⁶ A. Паповян, *op. cit.*

³⁷ *Крамola: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953–1982 гг.*, с. 36.

³⁸ *Lietuva 1940–1990*, p. 427.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ A. Паповян, *op. cit.*

⁴¹ *Крамola: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe 1953–1982 гг.*, с. 29.

⁴² LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko plk. M. Ščensnovičiaus 1968 m. liepos 12 d. raštas KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininkui pplk. F. Akimovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 664, l. 182–184; LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko plk. M. Ščensnovičiaus 1968 m. birželio 19 d. raštas LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus viršininkui pplk. A. Kordanovskiui, informuojantis apie LSSR KGB kolegijos sprendimą imtis priemonių prieš buvusį nepriklausomos Lietuvos elitą, *ibid.*, b. 659, l. 87–89.

⁴³ *Lietuva 1940–1990*, p. 533.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 474.

⁴⁵ A. Streikus, *op. cit.*, p. 194.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 292.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 292, 304.

⁴⁸ Л. Алексеева, *op. cit.*

⁴⁹ LKP CK 1956 m. gruodžio 6 d. ataskaita SSKP

CK Prezidiumui, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 314, l. 11.

⁵⁰ LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1964 m. birželio 6 d. raštas dėl pagrindinių operatyvinių KGB priemonių įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Dėl KGB dalyvavimo įgyvendinant SSKP CK 1963 m. birželio mėn. plenumo nutarimus“, *ibid.*, ap. 10, b. 325, l. 190.

⁵¹ LSSR prokuroro vyr. padėjėjo, vyr. justicijos patarėjo J. Bakučionio 1984 m. spalio 11 d. žinutė apie kunigą A. Šeškevičių, *ibid.*, f. K-6, ap. 2, b. 10, l. 49–50.

⁵² LSSR KGB 1983 m. sausio 20 d. agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planas, *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 216, l. 146.

⁵³ LSSR KGB kolegijos 1987 m. rugpjūčio 28 d. patvirtintos pagrindinės priemonės tobulinant operatyvinę KGB veiklą ir darbą su kadrais remiantis SSKP CK 1987 m. sausio ir birželio mėn. plenumų nutarimais ir KGB kolegijos reikalavimais, išdėstytais SSRS KGB 1987 m. nutarimuose Nr. 0350 ir Nr. 0370, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 716, l. 128.

⁵⁴ A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 20, p. 42.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 46.

⁵⁶ Л. Млечин, *КГБ: председатели органов госбезопасности: раскритикованные судьбы*, Москва, 2001, с. 575.

⁵⁷ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. J. Sinicino 1960 m. sausio 16 d. LSSR KGB darbo 1959 m. ataskaita SSRS KGB pirmininkui A. Šeļepinui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 250, l. 15–16.

⁵⁸ LSSR KGB 1983 m. sausio 20 d. agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planas, *ibid.*, f. K-40, ap. 1, b. 216, l. 149–150.

⁵⁹ LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1964 m. birželio 6 d. raštas dėl pagrindinių operatyvinių KGB priemonių įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Dėl KGB dalyvavimo įgyvendinant SSKP CK 1963 m. birželio mėn. plenumo nutarimus“, *ibid.*, ap. 10, b. 325, l. 183–184.

⁶⁰ LSSR KGB pirmininko 1956 m. lapkričio 29 d. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie aukštosiose mokyklose besimokančius buvusių politinių kalinių ir tremtinių vaikus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 226.

⁶¹ LSSR KGB pirmininko 1956 m. gruodžio 7 d. spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, papildantis 1956 m. lapkričio 24 d. raštą Nr. C/4/920, *ibid.*, l. 180.

⁶² *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*, Kaunas, 1992, p. 85.

⁶³ „Служение народу – высокое призвание советских писателей“ (речь Н. С. Хрущева на III съезде писателей 22 мая 1959 года), *Правда*, 23 мая, 1959.

⁶⁴ *Psichiatrinės inkvizicijos siautėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1999, p. 67.

⁶⁵ *Карательная психиатрия в России*, Москва, 2004, [interaktyvus], interneto prieiga [www.zapra.ru/images/ps.pdf].

⁶⁶ *Psichiatrinės inkvizicijos siautėjimas Lietuvoje*, p. 31, 35.

⁶⁷ LSSR KGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojo kpt. S. Kovaliovo 1973 m. gegužės 15 d. nutarimas dėl visuomenei pavojingos veiklos taikyti P. Cidzikui medicininės priemonės, LYA, f. K-30, ap. 1, b. P-14623 (stebėjimo byla), l. 12.

⁶⁸ LSSR KGB Tardymo skyriaus 1971 m. vasario 9 d. nutarimas skirti S. Kudirkai teismo psichiatrinę

ekspertizę, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-15717, t. 2, l. 198–200.

⁶⁹ F. J. M. Feldbrugge, *op. cit.*, p. 63.

⁷⁰ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje*, p. 193.

⁷¹ A. Terleckas, *Trys politiniai laišakai*, p. 13.

⁷² *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*, p. 85.

⁷³ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1982 m. gegužės 26 d. nuosprendis J. Pakuckui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1670, l. 151.

⁷⁴ A. Jasiukaitis, „Kas jie, tvarkos pažeidėjai“, *Kauno tiesa*, 1972, gegužės 21.

Gauta 2012 02 01
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1,
Vilnius

Kristina Burinskaitė

TRENDS IN REPRISALS AND THE PERSECUTION OF OPPONENTS OF THE REGIME IN LITHUANIA AFTER 1954

Summary

The article analyses trends in the repressive policy against opponents of the regime in Lithuania between 1954 and 1990, identifies events and processes which determined changes in this policy, and describes methods applied by the KGB, by paying particular attention to the persecution and reprisals which best reflect developments in the repressive policy. The article specifies activities and the legal basis for imposing punishment by imprisonment or other types of punishment for these activities.

Trends in Soviet repressive policy after 1954 were determined by changes in the domestic and international political situation and in the principles of anti-Soviet resistance. The status of Lithuania as a country occupied by the Soviet Union determined the key guideline of the activities of the Lithuanian Communist Party and the KGB of the Lithuanian SSR – to persecute and carry out reprisals against individuals who wished to declare the statehood of Lithuania. The KGB used prevention, discrediting, and propaganda methods in order to discredit, depoliticise, and criminalise this idea and to make it easier to prosecute the said people. This gives us some understanding why certain groups of society – associated with the wish for an inde-

pendent Lithuania – were distinguished and deliberately persecuted.

While the essential features of the repressive policies during the period considered remained the same, there were some obvious differences. Reprisals became selective, i.e. punishment was imposed for certain specific activities. The intensity of reprisals was also salutatory and depended on trends in domestic and international politics and the party position. Although prevention was applied more frequently (statistical data attest to this) as if to show that the regime had changed, this measure was applied as a form of punishment, rather than as a form of re-education. In addition, in this period, the placement of people in psychiatric hospitals was applied as an alternative to imprisonment; death penalties were also carried out.

By creating a fictitious legality, the KGB indeed committed crimes against the Lithuanian people, because they implemented the law and interpretations of the law imposed by occupational authorities. Although the government declared that the KGB was changing their working methods and operational principles, the suppressive nature of the KGB did not change, it was only better concealed.

Lietuvių sovietinė nomenklatūra kaip kontrolės objektas ir subjektas

Postalininiame laikotarpyje regint didėjanti nomenklatūros vaidmenį, šiuo straipsniu siekiama pažvelgti į lietuvių nomenklatūrą kaip į kontrolės objektą ir subjektą. Kadangi centrinės valdžios nustatyta valdymo hierarchija ir stilius apėmė sovietinių respublikų priežiūrą, bandoma apžvelgti, kokios situacijos apibrėžia lietuvių sovietinės nomenklatūros buvimą kontrolės objektu ir kokiose plotmėse ji sugebėjo reikšti savus interesus, rodyti aktyvumą ir taikyti kontrolės priemones atskiroms institucijoms ar visuomenės grupėms. Gilinantis į planinių tikslų vykdymo, darbo drausmės, tikrinimų ir ideologinio reguliavimo lauką, atskleidžiama vietinės nomenklatūros įtraukimo į sistemą ir galimybių laviruoti joje specifika.

IVADAS

Nomenklatūros tema sovietmečio tyrimų kontekste paprastai siejama su vienos visuomenės grupės galia ir įtaka. Kita vertus, vadovaujamo posto turėjimo faktas totalitarinėje ar pototalitarinėje sistemoje nenulėmė neribotos nomenklatūros galios, nes pati sistema, būdama nukreipta į socialistinės utopijos plėtrą, pajungė nomenklatūrą kaip savą išteklių. Ypač tai aktualu kalbant apie ankstyvąjį laikotarpį, pavyzdžiui, stalininę epochą, kai aiškus sistemos lyderis savo keliamais tikslams įgyvendinti visiškai sutelkė ne tik plačiąją visuomenę, bet ir ji

patį supančią partinių bei aukštų valstybės pareigūnų aplinką, kartu panaikindamas bet kokiais pliuralizmo apraiškas ir reikalaudamas visiško lojalumo. Juk, kilus įtarimų ar nepasitikėdamas, Josifas Stalinas nesunkiai ryžosi pakeisti elito sluoksnius ir nesusidūrė su didesniu pasipriešinimu, ką akivaizdžiai patvirtina 1936–1938 m. Didysis valymas¹ ir vėlesni jo žingsniai suvaržant net artimus bendražygius (pvz., Viačeslavo Molotovo įtakos sumenkinimas ar generolo Georgijaus Žukovo pažeminimas).

Kita vertus, žvelgiant į tolesnę sistemos raidą pamažu vis ryškesnis tampa ne tiek vieno lyderio, kiek atskiro vadovaujančiojo sluoksnio vaidmuo. Postalininę sistemą dažnas tyrimas ne visada ryžtasi vadinti totalitarine², o generalinius sekretorius – vienvaldžiais lyderiais. Į voliuntarizmą linkusio Nikitos Chruščiovo pašalinimas iš valdžios 1964 m. bei plačius biurokratijos sluoksnius tenkinęs Leonido Brežnevo valdymas akivaizdžiai liudija lyderystės poslinkius nuo galios ir sprendimų sutelkimo viename asmenyje link valdančiojo sluoksnio sutarimo. Valdančiojo sluoksnio vaidmuo ir didėjanti galia vis labiau pastebimi šeštajame dešimtmetyje, nors atskiri autoriai šį potencialą įžvelgė kur kas anksčiau. Pavyzdžiui, Vakaruose gana anksti buvo siekiama paneigti pačių sovietų kuriamą mitą, esą sovietinėje visuomenėje panaikinta klasinė nelygybė. Atskiri sovietinę sistemą nagrinėję autoriai sovietinę visuomenę laikė hierarchiškai su-

skaidyta. Vienas pirmųjų apie tai prakalbo rašytojas George'as Orwellas, kuris savo kūriniuose kritikavo totalitarinių sistemų ideologijų utopiškumą, minėjo „lygesnius tarp lygių“³. Jugoslavų komunistas Milovanas Djilasas, kalbėdamas apie „naująją klasę“, nurodė, kad socialistinėje visuomenėje susiformavo geresnėmis galimybėmis iš kitų visuomenės narių išsiskiriantis socialinis sluoksnis, sudarytas iš nomenklaturai priklausančių asmenų⁴. Jau vėliau buvęs sovietinis diplomatas Michailas Voslenskis šias mintis ir savo patirtį apibendrino „naująją klasę“ apibrėždamas kaip nomenklaturą⁵ ir nurodydamas išnaudotojišką jos prigimtį. Šiuose aprašymuose nomenklatura, ypač aukščiausio rango, akivaizdžiai suvokiama kaip veikiantis ir įtaką darantis subjektas, sugebantis pajungti savo tikslams sistemos išteklius.

Pereinant prie lietuvių sovietinės nomenklaturės tematikos postalininiame laikotarpyje, neišvengiamai būtina prisiminti lietuvių nomenklaturą kaip tam tikro periferinio elito vaidmenį ir santykį su sistema, kas neleidžia jos traktuoti vien kaip veikiančiojo subjekto. Centrinės valdžios interesai ir valdymo stilius lėmė didesnę ar mažesnę sovietinių respublikų priežiūrą. Tad įdomu, kokios situacijos apibrėžia lietuvių sovietinės nomenklaturės buvimą kontrolės objektu ir kokiose plotmėse ji sugeba reikšti savus interesus, rodyti aktyvumą ir taikyti kontrolės priemones atskiroms institucijoms ar visuomenės grupėms. Šis aspektas atskiruose Lietuvos autorių darbuose jau šiek tiek plėtotas: Kastyčio Antanaičio disertacijoje apie lietuvių nomenklaturą⁶, Sauliaus Grybkauko monografijoje apie nomenklaturą⁷ ir pramonės valdymą Lietuvoje bei šio straipsnio autoriaus monografijoje⁸. Iš tiesų atskleisti daugumą nomenklaturės temų nepaminint kontrolės srities iš esmės neįmanoma, tačiau šiuo straipsniu siekiama specialiai išryškinti

kontrolės lauką kaip vieną svarbiausių nomenklaturės veikimą lemiančių veiksnių, parodyti pagrindinius jo elementus ir poveikį nomenklaturai. Kadangi nomenklaturės sistema buvo hierarchinė, jos viduje esantys asmenys buvo ir kontrolės objektai, ir subjektai. Turint omenyje respublikos pavaldumą centrui, šioje dvejopoje padėtyje atsидurdavo visi vietiniai nomenklaturės atstovai. Vyravo ne tik partinė, bet ir konkrečios srities kontrolė: liaudies kontrolė skyrė dėmesio veiklos vykdymui ir lėšų naudojimui, sąjunginės ministerijos kontroliavo sau pavaldžias įstaigas, cenzūra (GLAVLIT'as) – kultūros lauką, kai kurie nomenklaturės atstovai (pvz., Genrikas Zimanas), įgiję aukštesniosios valdžios pasitikėjimą, prisiimdavo ir asmeninę ideologų kontrolierių funkciją.

Straipsnio analizė remiasi dvejopais šaltiniais: Lietuvos archyvuose (ypač Lietuvos ypatingajame archyve) surinkta medžiaga ir pokalbiais su įvairių grandžių nomenklaturės atstovais.

BUVIMAS SISTEMOS SAVININKAIS IR PRIVALOMI ĮSIPAREIGOJIMAI

Pats nomenklaturės išskyrimas pirmiausia sietinas su totalitarizmo interpretavimu. Sovietinė nomenklatura apibrėžiama kaip totalitarinės sistemos įrankis, kuris valstybės kontrolei padėjo pajungti visus išteklius siekiant įgyvendinti sistemos ideologinius, o neretai ir savus tikslus. Lietuvių sovietinės nomenklaturės tyrinėjimų srityje šiai tradicijai atstovauja K. Antanaitis. Apibrėžęs sovietinę nomenklaturą kaip gana vientisą klasę, autorius parodė jos socialinį mechanizmą, paaiškinantį, kaip per visą sovietinio režimo gyvavimo laikotarpį tiek SSRS, tiek ir Lietuvos nomenklaturės sistema sugebėjo apimti kone visas organizacijas ir institucijas ir joms vadovauti⁹. K. Antanaitis kruopščiai

apibūdino nomenklatūros sudėtį ir jos kitimą įvairiais sovietmečio laikotarpiais, o kartu parodė ją ne vien kaip valdymo formą, bet atskleidė ir jos socialinį aspektą – tai privilegijų turinti valdančioji klasė, pagrindinis režimo funkcionavimą garantuojantis įrankis. Savo analizę K. Antanaitis grindžia totalitarizmo paradigma¹⁰. Jo nomenklatūra yra tipinė Sovietų Sąjungos nomenklatūra. Būdama dominuojanti klasė, ji yra kontroliuojantis visos kitos visuomenės dalies subjektas, tačiau net ir tokia veikla yra visiškai subordinuota bendrai sovietinei nomenklatūros struktūrai. K. Antanaičio darbe šiek tiek dėmesio skiriama ir lokaliems interesams. Autorius nurodė, kad po 1953–1956 m. Lietuvos nomenklatūra kone visą laiką lietuviškėjo, taip pat įvertino atskirus respublikos vadovų mėginimus išsaugoti lietuvių kalbą, remti nacionalinius kadrus, stengtis užsitikrinti didesnę savarankiškumą sprendžiant tiek ekonomikos, tiek kultūros klausimus.

Šalia nusistovėjusių vertinimų, kad Lietuvos komunistų partija buvo Maskvos politikos įrankis¹¹, pateikiama ir istorikų nuomonė, laikanti nomenklatūrą dar ir savotiška prisitaikėlių, radusių būdų manevruoti sistemoje, grupe. Antai S. Grybkauškas mini vietinei nomenklatūrai būdingą ekonominį nacionalizmą. Atkreipiamas dėmesys ir į individualų lygmenį – puikų aukščiausiųjų nomenklatūros atstovų prisitaikymą prie sistemos, gebėjimą manevruoti ar įtvirtinti savo autoritetą (Antano Sniečkaus pavyzdys)¹².

Nors ir būta autonomiškumo momentų, susijusių su lokalumo (respublikos erdvės) veiksmu, vietinė nomenklatūra privalėjo atitikti ideologinės, institucinės ir planinės struktūros reikalavimus. Pavyzdžiui, ideologiniai reikalavimai apėmė idėinius, valdymo ar asmeninės elgsenos aspektus, kurie buvo taikomi ir vadinamajam partiniam aktyvui. Tokių tendencijų galima

pastebėti platesniu (respublikos) lygmeniu nagrinėjant tikrinimus, kaip vykdomi oficialūs reikalavimai. Postūmį tokiai analizei suteikia filosofo Michelio Foucault aprašyta drausmės samprata, parodanti, kaip veikiant galios mechanizmams atskirose visuomenėse susidaro nuolat jaučiama sekimo atmosfera (panoptikonas), verčianti individus (kalinio metafora) savo elgesiu tenkinti valdžios lūkesčius¹³. Iš sistemos kylantys reikalavimai nukreipiami ne tik į visus kitus visuomenės narius, bet ir į nomenklatūrininkus pagal hierarchijos pakopą ar kitus pavaldumo ir kontrolės ryšius: jie vieni kitus kontroliuoja, atrenka į postus ar kelia įtarinėjimų grėsmę. Oficialiojoje retorikoje komunistinė nomenklatūrininkų moralė turėjo būti nepriekaištinga: pavyzdingo komunisto principai buvo suformuluoti jau Vladimiro Lenino raštuose, pakartoti vėlesnių vadovų, ideologų veikaluose ar viešose kalbose, nuolat skelbiami partinių institucijų, ateistinio ir propagandinio pobūdžio knygose, paskaitose, tuometinėje žiniasklaidoje.

Buvo kreipiamas dėmesys į ideologiškai teisingą ir drausmingą elgseną darbo ir privačioje aplinkoje¹⁴. Visų lygių vadovų elgesys pirmiausia turėjo remtis komunistine etika, kurią pagrindė dar stalininiu laikotarpiu SSRS rašytojų ir kitų kultūrininkų (Nikolajaus Ostrovskio, Boriso Polevojaus, Lietuvoje – Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus, Teofilio Tilvyčio ir kt.) suformuluotos „naujojo žmogaus“ projekcijos. Komunistinis principingumas, moralė ir drausmingumas kasdienėje sovietinių kadro veikloje tapo esminiu reikalavimu, išlaikiusiu itin didelę retorinę ir simbolinę reikšmę ir postalininiu laikotarpiu. Šalia jų svarbus buvo ir tinkamumo dalyvauti planiniuose procesuose vertinimas.

VALDYMO IR DARBO DRAUSMĖS KONTROLĖ

Vadovavimo srityje „naujojo žmogaus“ projekcija rėmėsi aktyvaus, kovingo, besielgiančio pagal instrukcijas, vykdančio partijos nurodymus ir įtraukiančio kitus visuomenės narius, organizatoriaus tipo komunisto konstravimu. Teigiama, kad komunisto įsipareigojimai visuomenei turi pranokti asmeninius interesus¹⁵. Praktinį šių reikalavimų vykdymą buvo sunku kontroliuoti, nes kuruojamoms šakoms ar valdomoms organizacijoms buvo keliami ambicingi planai, o gebėjimas laviruoti trūkumų kamuojamoje sistemoje buvo tapęs pagrindine gero vadovo charakteristika. Aukštiesiems pareigūnams nebuvo paprasta kontroliuoti, ar įmonių vadovai nesivadovauja žinybiniais interesais pažeisdami pačią planavimo logiką. Kur kas paprasčiau buvo kontroliuoti vadovus, juos spaudžiant vykdyti rodiklius. Partinėse ataskaitose nemažai dėmesio buvo skiriama tam, kaip vadovai taiko naujoviškus darbo metodus, ar yra savikritiški. Tokią centro primetamų metodikų stebėseną turėjo atlikti partijos miestų ar rajonų komitetai, siųsdami atitinkamą informaciją Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui (toliau – LKP CK). Pavyzdžiui, kai kurias problemas galima pastebėti įvertinus partijos Alytaus komiteto dokumentuose užfiksuotus tikrinimus. Antai 1975 m. buvo pareikšta, kad Alytaus medvilnės kombinatas per mažai bendradarbiauja su mokslo organizacijomis, dėl ko nėra pažangos pasirenkant technologijas¹⁶, o 1978 m. pažymėta, kad „Dainavos“ siuvimo fabrikas beveik nepaiso reikalavimo registruoti kritines pastabas¹⁷. Tokie reikalavimai ir jų kontrolė iš esmės buvo deklaratyvūs ir dažnai nedarė poveikio kasdieniui įmonių veiklai. Pasak to meto nomenklatūrininkų, tokia stebėseną erzino ne tik įmonių vadovus, į ją rimtai nežiūrėjo ir patys tik-

rintojai – partijos instruktoriai. Valdymas taip dažnai nesikeitė, kaip buvo siūloma. Į tokius pasiūlymus buvo žiūrima kaip į centro išsigalvojimus, o neigiamą išpūdį dar labiau sustiprindavo padidėjusi biurokratija ir centralizuota jų kontrolė, taip siekiant apriboti įmonės vadovų mobilumą. Partijos kontrolieriai dažnai nesigilindavo į besikeičiančius reikalavimus, žiūrėjo į juos gana formaliai¹⁸. Nomenklatūrininko kaip organizatoriaus vertinimas realiai nedaug siejosi su skelbiamais šūkiais, svarbesnės buvo įmonės veiklą ar kuruojamą sritį proteguojančios laviruotojo savybės. Tačiau gebėjimas palaikyti drausmę savo valdomoje organizacijoje ar sukurti tvarkos išpūdį vadovams garantuodavo galimybę ne tik įsitvirtinti nomenklatūroje, bet ir įgyti papildomų galių (gerai besitvarkančių įmonių ar kolūkių vadovų itin reikėjo laimėjimų fasadui demonstruoti).

Netgi jei partijos instruktoriai pateikdavo neigiamų pastabų dėl metodų taikymo, įmonių vadovai dažniausiai nebūdavo smarkiau baudžiami, jeigu sugebėdavo įrodyti, kad vykdo planinius rodiklius. Todėl kruopšti dokumentacija buvo labiau fasadinis žingsnis siekiant apsiginti nuo privalomų centro direktyvų.

Piktnaudžiavimas tarnyba, nesugebėjimas tvarkytis ir pažaboti visuomeninio turto grobstymo ar vagysčių per visą sovietmetį buvo viena didžiausių ūkio valdymo problemų, o šių sričių kontrolė patekdavo ne vien į prokuratūros, bet ir į partinės bei vykdomosios valdžios kontrolės akiratį. Tačiau įrodyti ūkio ar įmonės vadovo kaltę, ypač jei aukštesnieji sluoksniai neturėjo išankstinių neigiamų nuostatų jo atžvilgiu, nebuvo paprasta.

Tokią tendenciją rodo keli pavyzdžiai, susiję su skundais dėl kolūkių pirmininkų nusižengimų. Antai Jonavos rajono Bukonių kolūkio darbuotojai savo 1978 m. gegužės mėn. pareiškimе LKP CK apkaltino šio kolū-

čio pirmininką V. L. aplaidumu darbe, vadovaujančių kolūkio darbuotojų protegavimu, mirusių sielų (realiai nedarbančių žmonių) prirašinėjimu ir pagrasino, kad jeigu nebus reaguota, jie kreipsis dar aukščiau¹⁹. Šis raštas buvo persiųstas ištirti partijos Jonavos rajono komitetui, kuris po kelių dienų pateikė tikrinimo rezultatus, nurodydamas, kad dalis faktų jau buvo žinoma anksčiau ir į juos reaguota, taip pat, kad kai kurie nauji faktai pasitvirtino. Paminėti atskiri nusižengę darbuotojai, bet pats kolūkio pirmininkas nekritikuojamas, priešingai, įžanginėje dalyje stengiamasi jį pagirti, iškelti nuopelnus²⁰, jo veikla visiškai nesiejama su minimais faktais, o baudimo priemonės siūloma taikyti kitiems asmenims. Iš pateikiamo rašto aiškėja, kad vietos valdžia stengiasi apginti ūkio vadovą.

Kitas panašus atvejis susijęs su Kapsuko rajono „Gintaro“ kolūkio pirmininko V. V. elgesiu. 1977 m. gegužės mėn. kolūkiečiai skundėsi, kad pirmininkas grobsto kolūkio turtą²¹. Jie priminė, kad V. V. neseniai buvo nubaustas partine bausme skiriant griežtą papeikimą, nors iš tiesų už savo veiklą turėjo būti atleistas iš pareigų. Esą pirmininko elgesys nesikeičia, jis sugeba tikrinančioms revizijoms sudaryti kur kas geresnį kolūkio reikalų įspūdį, nei yra iš tikro. Gavęs LKP CK persiūtą pareiškimą, partijos Kapsuko miesto komitetas 1977 m. birželio 10 d. informavo, kad pirmininkas prieš kelis mėnesius buvo baustas, o naujų pažeidimo faktų nenustatyta²². Tai, kad kolūkio pirmininkas nebuvo nekaltas, o vietos valdžia kurį laiką jį be reikalo gynė, rodo partijos Kapsuko miesto komiteto 1978 m. sausio 3 d. raštas, kuriame pripažįstama, kad kolūkio pirmininkas ir toliau pažeidinėja darbo drausmę, nesutaria su kolektyvu, todėl siūloma atleisti jį iš pareigų ir suderinti šį klausimą su LKP CK²³. Šie pavyzdžiai atskleidžia vietinių ryšių svarbą – kaip tik

jie lemdavo, kad nebuvo skubama bausti už ūkinius prasižengimus. Griežtesnių bausmių buvo sulaukiama už pakartotines pražangas. Į akis mažiau krintantis naudojimasis padėtimi, pavyzdžiui, važinėjimas tarnybine mašina, apsirūpinimas sunkiau gaunamomis žaliavomis ar deficitinėmis prekėmis, iš dalies būdavo toleruojamas, nes tarp nomenklatūros sluoksnių vyko savotiški prekių ir paslaugų mainai. Pavyzdžiui, ūkių vadovai stengėsi palaikyti gerus ryšius su rajono valdžios atstovais ir kviesdavosi juos pas save pamedžioti ar kitaip gerai praleisti laiko, dažniausiai ūkio sąskaita. Toks naudojimasis tarnybine padėtimi turėjo neperžengti saikingumo ribų, nes, anot Alytaus miesto pramonės įmonėje dirbusio pašnekovo, „svarbu buvo neišsišokti“²⁴. Nuslėpti nedideli nusižengimai dažnai praslysdavo pro kontroliuotojų akis. Nebent būdavo gaunamas skundas ar susiklostydavo aplinkybės, kad būtinai reikėjo surasti kaltininkus. Taip atsitikdavo, kai skundas dėl įmonės veiklos atsidurdavo ne pas miesto, bet pas respublikinę valdžią. Tokiu atveju lokalūs ryšiai neveikdavo ir prasižengęs nomenklatūrininkas sulaukdavo kontrolierių iš LKP CK arba atitinkamos ministerijos.

Griežčiau būdavo baudžiami vadovai, susekti įvykdę finansinius nusikaltimus, arba tie, kurie naudojosi visuomeniniu turtu pernelyg akivaizdžiai ir dažnai, o tai liudijo nepaneigiami faktai.

Įmonių ir ūkių valdymo trūkumai, darbo drausmės klausimai neretai atsidurdavo LKP CK biuro posėdžių darbotvarkėje. Pavyzdžiui, LKP CK biuro 1974 m. kovo 25 d. posėdyje buvo pareikšta, kad mėsos ir pieno pramonėje labai daug vagysčių ir grobstymo atvejų, neužtikrinamas nei produkcijos transportavimas, nei saugojimas, akivaizdžiai pašlijusi darbo drausmė²⁵. Posėdžio nutarimu šių įmonių vadovai buvo įspėti spręsti šią problemą.

Prieštarai buvo vertinama alkoholio vartojimo darbe problema. Šis klausimas per visą sovietmetį nuolat patekdavo į partinių organų akiratį, tačiau tik Michailo Gorbačiovo pertvarkos metu buvo įvardytas kaip viena esminių valdymo ir partinės drausmės problemų. Nors dar L. Brežnevo laikais „išmesti po burnelę“ neretai buvo netgi skatintinas ritualas²⁶, dabar prisidengiant alkoholio vartojimo argumentu buvo galima sužlugdyti nepageidaujamo vadovo karjerą ir pašalinti jį iš pareigų. Skausmingiausi atvejai būdavo tie, kuriuos imdavosi tirti SSKP Partinės kontrolės komisija: kaltininkai sulaukdavo įvairių bausmių – nuo griežto papeikimo iki šalinimo iš pareigų.

Iš drausminių akcijų dar galima paminėti Jurijaus Andropovo devintojo dešimtmečio pradžios iniciatyvą griežtinti darbo drausmę, pravaikštas ir pasišalinimą iš darbo vietos įvardijant kaip vieną svarbesnių neveiksmingo valdymo problemų. Drausmės reikalavimų sąrašė atsidūrė pareiga darbuotojams visada būti savo darbo vietoje, darbo metu netvarkyti asmeninių reikalų ir nepramogauti. Ypač tai buvo taikoma valdininkams, įvairaus rango specialistams ir įmonių vadovams, kurie tokius draudimus prisimena gana neigiamai: „Tikrintojai ateidavo į kino sales ir tikrindavo tapatybę arba dieną darbo metu sustabdydavo ir klausdavo apie einamas pareigas.“²⁷ Nors pasirinkti darbo drausmę griežtinantys metodai buvo netinkami (pašnekovai juos įvardijo kaip žeminančius ir keliančius nemalonius pojūčius), vis dėlto pripažįstama, kad tuo metu darbo drausmė iš tiesų buvo pašlijusi ir kad valdžiai tikrai reikėjo ko nors imtis.

Respublikos lygmens tikrinimai. Tikrinimai tapo viena svarbiausių kontrolės priemonių. Išskirtini įvairiausi partiniai tikrinimai – nuo agitacinių ir propagandos priemonių įgyvendinimo iki gamybos metodų diegimo ar drausminių nurodymų lai-

kymosi. Paprastai tokių tikrinimų vykdytojai būdavo LKP CK ar partijos miestų ir rajonų komitetų instruktoriai. LKP CK organizacinio-partinio darbo skyriuje dirbo instruktoriai, prižiūrintys vieną ar kitą rajoną. Nuo jų pateikiamų išvadų paprastai priklausė LKP CK vadovybės požiūris į vietinę partinę ar vykdomąją valdžią, jos gebėjimą vadovauti, vykdyti centro nurodymus arba garantuoti pageidaujamą ūkio plėtros lygį. Šių instruktorių informacija paprastai labiau domėjosi antrieji sekretoriai, galintys ją panaudoti savo padėčiai sustiprinti ir siekiantys iškelti sau tinkamesnius kadrus (antrųjų sekretorių sistemą, susijusią su centro valdymu ir „švelnios galios“ taikymu, savo tyrimuose plačiau nagrinėja S. Grybkauskas)²⁸. Antai Valerijus Charazovas nuolat prašydavo instruktorių rinkti miestų ir rajonų vadovus kompromituojančią informaciją. Tame pat skyriuje dirbęs Vladas Būtėnas prisimena, kad darbuotojai miestų ir rajonų vadovų nusižengimus privalėjo registruoti „nuodėmių sąsiuvinyje“²⁹. Savo ruožtu Nikolajus Mitkinas, kitas LKP CK antrasis sekretorius, irgi buvo paskelbęs, kad „OPD skyriaus darbuotojai su reikalais gali pas jį patekti bet kada, jei jis tuo laiku nebus užimtas. Jam visada galima paskambinti telefonu.“³⁰ Pirmieji sekretoriai tiesioginę informaciją apie padėtį atskiruose rajonuose gaudavo pasitelkę asmeninius ryšius su miestų valdžia, ūkių ir įmonių vadovais. Kadangi OPD inspektorių renkama informacija apie vietinius vadovus svariai prisidėdavo vertinant šių vadovų veiklą ir karjeros galimybes, pastarieji su LKP CK inspektoriais siekė palaikyti kuo draugiškesnius santykius³¹. Kadangi tikrinamųjų ir tikrintojų savitarpio ryšys ilgainiui sutvirtėdavo, atsirasdavo asmeninių išipareigojimų, LKP CK vykdoma kontrolė neretai taip pat tapdavo švelnesnė. Panašią kontrolę vykdė ir kiti CK skyriai, besidomintys jiems kontroliuoti pavestų

sričių plėtra. Žemės ūkio skyrius kontroliavo žemės ūkio plėtos, žemės ūkio aprūpinimo, išaugintos produkcijos perdirbimo priežiūrą. Pramonės skyrius orientavosi į įvairių pramonės sričių, statybų ir energetikos plėtos priežiūrą, o Kultūros skyrius prižiūrėjo meno ir kultūros srityse dirbančias organizacijas. Partinė kontrolė dubliavosi su vykdomosios valdžios priežiūra. Pašnekovai prisimena, kad juos erzino nuolatiniai partijos veikėjų reikalavimai pateikti įvairiais klausimais informaciją, statistinius duomenis, kuriuos jie jau būdavo pateikę LSSR Ministrų Tarybai.

Atskirai aptartina LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius, atsakingo už ideologinių priemonių (pvz., krikščioniškų ar Lietuvos valstybinių švenčių kontrpropagandos) sklaidą įvairiais lygiais, veikla. Šis skyrius analizavo tiek dokumentų lygmeniu įvairiose gamybos srityse, atskiruose rajonuose ar ūkiuose įtvirtinamas propagandos priemones, tiek realų jų taikymą, tiek išgaudamas atskirų vadovų požiūrį į ideologiją ir centro politiką. Skyriaus instruktoriai ne tik tiesiogiai tikrindavo, bet ir slapta rinkdavo informaciją: stebėdavo nuvažiavę į vietą (pvz., bažnyčioje), dalyvaudavo įvairiuose renginiuose, rinkdavo iš aplinkinių žinias rūpimu klausimu. Neretai jų veikla primindavo saugumo pareigūnų metodus renkant informaciją. Kita vertus, kalbintas šio skyriaus darbuotojas prisimena, kad į daugelį problemų buvo rimčiau nesigilinama. Ideologinių nuostatų įgyvendinimo kontrolė dažnai buvo paviršutinė: lengviau buvo apžvelgti vizualiąsias ar metodines priemones, surašyti pagal jas atitinkamas išvadas, o tikrinamiems vadovams buvo nesunku tokius nusižengimus formaliu lygmeniu (nebūtinai iš esmės) ištaisyti³².

Kadangi vizitacijos ir tikrinimai buvo vieni pagrindinių partinės kontrolės elementų, juos atlikdavo ne vien eiliniai LKP CK pareigūnai, bet ir LKP CK vadovai. Antai

A. Sniečkus mėgo atsitiktinius tikrinimus, t. y. važiuodamas kokiais nors reikalais ap-lankydavo pakeleivingus rajonų partijos komitetus ar kolūkius. Savo ruožtu jų vadovai siekdavo viską parodyti kuo palankiau sau ir stengdavosi neprileisti A. Sniečkaus prie paprastų darbuotojų ar kolūkiečių. Mat šie galėjo suformuoti kritiškesnį vaizdą³³.

Tai buvo tipiškai *ad hoc* tikrinimo atvejai, kai kontrolierių apsilankymą lemdavo aiškiai nurodytos ar pastebėtos problemos. Švelnesni būdavo planiniai periodiniai tikrinimai. Atskiruose rajonuose reguliariai apsilankantys CK inspektoriai stengdavosi išlaikyti pusiausvyrą, savo išvadose nurodydami gerus rezultatus ir atskirus nedidelius trūkumus, kuriuos įmonių ar organizacijų vadovai privalėtų ištaisyti. Taip buvo užtikrinamas inspektorių veiklos rezultatyvumas, kartu smarkiau nesusigadinant santykių vietoje. Atrodo, kad inspektoriai, neturėdami išankstinio respublikos partinių organų ar ministerijų palaikymo, savo iniciatyva nerizikuodavo užsipulti ūkio ar miesto valdžios. Tačiau atskirais atvejais tikrinimo tikslas būdavo aiškus – surasti, prie ko prikibti, kad aukštesniajai valdžiai įgrišęs vadovas būtų pašalintas iš pareigų, o juk „tikrinant visada galima ką nors neigiama iškapstyti“³⁴. Paprastai toks užkliuvęs vadovas būdavo šalinamas iš pareigų, bet nomenklatūros sistemoje išlikdavo. Dažniausiai prasikaltęs vadovas būdavo perkeliamas į žemesnes pareigas, dirbti panašiomis sąlygomis kitoje vietoje arba anksčiau išleidžiamas į pensiją. Pati švelniausia bausmė – papeikimas, pati griežčiausia – vadinamasis vilko bilietas, kuris reiškė ne tik pašalinimą iš einamų pareigų, bet ir apskritai netekimą galimybės dirbti toje srityje. Pastarieji atvejai buvo gana reti (pvz., net SSKP CK Partinės kontrolės komisijos nubaustas statybininkas K. Grigaitis vėliau buvo reabilituotas ir galėjo eiti aukštesnes pareigas), bet pats mecha-

nizmas lėmė, kad vadovybei nepatinkantys (dažnai per daug principingi) asmenys buvo atsijojami ir šalinami. Tai buvo gera prevencinė priemonė neklusniems vadovams sutramdyti.

Ministerijų ir kitų vykdomosios valdžios institucijų tikrinimai nelabai skyrėsi nuo partinių, bet buvo labiau orientuoti į gamybinius ir praktinius veiklos aspektus. Dauguma ministerijų skirdavo atskirus pareigūnus, turinčius reguliariai tikrinti pavaldžias gamyklas, įmones, organizacijas ar ūkius. Dvidešimt metų ministerijoje išdirbusi valdininkė prisiminė, kad nuolat tikrino kuruojamas gamyklas. Per tą laiką užsimezgė draugiški ryšiai, buvo stengiamasi nesikabinėti prie smulkmenų: „Prisimenu, kai nuvažiavusi į gamyklą tikrinau pirmą kartą, labai daug prirašiau, bet ministerijos kolegos mane atvėsino sakydami, kad taip kruopščiai viską surašydama ilgai neišdirbsiu.“³⁵ Tikrinant buvo labiau stengiamasi surinkti medžiagą ūkių ar įmonių vadovams rūpimais klausimais, nei siekiama išklabinėti jų kėdes. Priekabiau ministerijos pareigūnai vertindavo padėtį tada, kai centras kaip prioritetinę iškeldavo tam tikrą iniciatyvą (pvz., dėl rusų kalbos vartojimo stiprinimo, dėl antialkoholinės kampanijos priemonių, dėl ūkiskaitos priemonių diegimo ir pan.), kuri būdavo įgyvendinama jų kuruojamoje srityje. Šiuo atveju centras paprastai siūsdavo savo tikrintojus, todėl būdavo stengiamasi iš anksto apsidrausti ir surinkti informaciją apie galimus trūkumus ir atitinkamai juos valdyti. Priekabesnę patikrą atlikdavo liaudies kontrolė, kuri pirmiausia domėdavosi finansine ir ūkine veikla. Buvęs ilgametis liaudies kontrolės darbuotojas, vėliau dirbęs LKP CK, prisiminė, kad piktnaudžiavimo (prirašinėjimo, planų nevykdymo ir pan.) atvejų būdavo nustatoma nemažai, tačiau atleisti vadovą iš pareigų nebuvo lengva, jam pasitaikė vos keli tokie atvejai³⁶.

Nomenklatūros atstovų aukštesniu lygmeniu palaikomi tarpusavio santykiai įgydavo ir papildomą prasmę – vietiniai įmonių ir kitų institucijų vadovai turėjo būti lojalūs respublikos vadovams palaikant santykius su centru. Pašnekovai prisimena, kad į Maskvą buvo linkęs žvalgytis ir stengėsi centrui įtikti Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkas Juozas Maniušis. Tačiau buvę aukšti pareigūnai (švietimo ministras, Lietuvos SSR valstybinio plano komiteto pirmininko pavaduotojas) tvirtina, kad praktinius reikalus buvo linkę spręsti su jo pavaduotojais Ksaveru Kairiu, Povilu Kulviečiu, Vytautu Vazalinsku, tad pačiam J. Maniušiui daugeliu atvejų tekdavo nusileisti vyraujančiai vietinių vadovų nuomonei („Mes jį atkirsdavom nuo šito ir veikdavom. Jis bandydavo pakritikuoti, bet ką jis gali suveikti – nė velnio“³⁷). O juk atrodytų, kad sąjunginių ar sąjunginių ir respublikinių ministerijų kuruojamų sričių vietiniai vadovai, nuolat veikiami sąjunginių institucijų ir siekdami savų šakinių (pramonės, energetikos ir pan.) interesų, galėjo geriau integruotis į sąjunginį ūkį būdami lojalesni tiesioginiams sąjunginiams, o ne respublikos vadovams (pvz., vien sąjunginio pavaldumo ministerijos 1979 m. kontroliavo apie 35 proc. respublikos pramonės³⁸). Ypač tai buvo aktualu pramonės šakoms, kurių įmonių valdymas buvo glaudžiai susijęs su centro institucijomis, o technologijos, žaliavos ir darbo jėga buvo importuojama iš centro ar kitų respublikų. Šiuo atveju apie kai kurias įmones galima kalbėti kaip apie savotiškus centro įtakos inkarus – jų veikla kur kas mažiau priklausė nuo vietinio konteksto. Ypač tai pasakytina apie mašinų, kuro ir energetikos, priemonių pramonės įmones. Tačiau pasitelkus partinius ryšius ir bausmes buvo galima siekti, kad sąjunginių įmonių vadovai neužmirštų priklausą respublikai ir nesijaustų itin savarankiški (pvz., Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos direktoriaus Olego Burdenkos sutramdymo atvejis).

Respublikos valdymo (ne vien partinių) organų poveikio galia, tiesiogiai ir netiesiogiai kontroliuojant visas respublikos įmones ir susivienijimus, buvo pripažįstama ir tuometinėmis centralizacijos sąlygomis. Antai

Lietuvos SSR ūkio valdymo problemas nagrinėjęs Algirdas Maniušis nustatė, kad respublikos institucijų įtaka papildė sąjunginių ministerijų vykdomą respublikoje veikusių įmonių priežiūrą (žr. lentelę)³⁹.

Lentelė. Įmonių ir susivienijimų pavaldumo santykis su jų veiklos rūšimi

Veiklos rūšis	Įmonių ir susivienijimų pavaldumas		
	Sąjunginis	Sąjunginis ir respublikinis	Respublikinis
Vadovavimas	Neformalus vadovavimas	Vadovavimas drauge su sąjungine ministerija	Tiesioginis vadovavimas ir tvarkymas
Derinimas	Gamybos ir statybos planai, gamybos išdėstymo schemas		
Koordinavimas	Pramonės mazgų formavimas, dalyvavimas kuriant infrastruktūrą	Tiesioginis koordinavimas ir kontrolė	
Kontrolė	Gamybos ir tiekimo planų vykdymas palaikant savitarpio santykius su sąjunginiu biudžetu		

Centro kontrolė. Santykiai su Maskva priklausė ne tik nuo respublikos požiūrio į centro politiką ir gebėjimo prie jos prisiderinti. Ne mažiau svarbus buvo ir atsakingų Maskvos pareigūnų požiūris į respubliką. Iš SSKP CK pareigūnų nuomonių matyti, kad Lietuva dažnai buvo laikoma nacionalistine respublika. Ilgametis Kremliaus pilkasis kardinolas Michailas Suslovas skeptiškai vertino lietuvių lojalumą sovietinei santvarkai ir kartą išsitarė: „Lietuva bus. Bet be lietuvių.“ Netgi gorbaciovinės pertvarkos laikais į Lietuvą atvykęs naujas antrasis sekretorius N. Mitkinas pareiškė čia ketinąs sukurti tikrąjį internacionalizmą. Jis sakė: „Aš jus, nacionalus, esu puikiai perkandęs.

Ypač pabaltijiečius. Jums sudarytos šiltnamio sąlygos, o Rusijoje žmonės per jus vargsta.“⁴⁰ Šių žodžių potekstė gana aiški: matyt, partiniuose kuluaruose Lietuva visą laiką buvo vertinama kaip potencialus nacionalizmo židiny.

Vietinė nomenklatūra palaikė santykius su Maskvos pareigūnais ne per asmeninius respublikos vadovų ryšius su SSKP CK sekretoriais, o per respubliką kuriojančius atsakingus CK skyrių pareigūnus arba per respublikos ministerijas ir įmones, kitas žinybas kuriojančias atitinkamas sąjungines institucijas. Paprastai respubliką kuravo žemesnio rango SSKP CK pareigūnai, bet nesisikaityti su jais nebuvo galima, nes iš esmės

kaip tik šie asmenys formavo nuomonę apie Lietuvą. Nemažai įtakos SSKP CK turėjo ir respublikai šefuoti skiriami SSKP CK OPD skyriaus sektoriaus, kuriojančio Pabaltijo respublikas, instruktoriai. Nuo užmegztų santykių priklausė, ar šie pareigūnai aklaivadovausis SSKP CK nutarimais ir bandys tvirtai kontroliuoti respubliką, ar nesikiš, jei atskiri sprendimai respublikoje bus įgyvendinami kiek pakoreguoti. Buvęs LKP CK sekretorius Vytautas Astrauskas minėjo, kad nusistovėjo neblogi santykiai su daugelį metų Lietuvą kontroliavusiu L. Kondratjevu, buvo žinomos jo silpnybės. Šis pareigūnas dažnai atvažiuodavo į Lietuvą ir praleisdavo čia po keletą savaičių, asmeniškai pažinojo nemažai atsakingų partinių ir vykdomosios valdžios darbuotojų. Iš esmės tai lėmė tarpusavio santykių pusiausvyrą, konfliktų su šiuo kuratoriumi kildavo nedaug. Su vėlesniais kuratoriais buvo bendraujama oficialiau. Antai L. Kondratjevą pakeitęs N. Koniajevas buvo gana ramus, Lietuvai patogus žmogus, o pertvarkos laikais pradėjęs dirbti N. Leonovas mėgo kontroliuoti: pasiteldamas abejotinus metodus ir tuo keldamas nepasitikėjimą, jis aktyviai domėjosi respublikos gyvenimu⁴¹. Kiti tiesiogiai su Lietuva susiję SSKP CK pareigūnai buvo Žemės ūkio skyriaus Pabaltijo žemės ūkio sektorių kuruojantys darbuotojai. Su šiais pareigūnais, ypač su sektoriaus vedėju M. Chozeinovu, neblogus santykius buvo užmezgę tiek žemės ūkį kuruojantys LKP CK pareigūnai, tiek respublikos vykdomosios valdžios agrarininkai. Buvęs LKP CK sekretorius V. Astrauskas prisimena su M. Chozeinovu dažnai bendravęs neformaliai, gaudavęs informacijos apie SSKP CK veiklos užkulius ir intrigas⁴². Tam tikras ryšių tinklas, kaip jau minėta, pasitellkus planavimo procesus ir respublikos technokratų strategavimą („po kablelio“, kraštiečių palaikymo ir kiti būdai) susaistė ne vien partinius, bet ir centrinių

ministerijų, kitų vykdomojo aparato žinybų pareigūnus. Iš esmės kiekvienas ministras ar panašias pareigas ėjęs respublikos pareigūnas privalėjo turėti tvirtą ryšį Maskvoje, kuriuo būtų galima remtis konkuruojant dėl išteklių ir savo sričiai skiriamo dėmesio. Tokia parama padėjo konkuruoti ne vien su kitų respublikų vadovais, bet ir pačioje respublikoje (pvz., agrarininkai konkuravo su perdurbėjais ir pan.).

Kaip centro pareigūnai atskirai paminėtini ir LKP CK antrieji sekretoriai. Tai buvo savotiškos Maskvos ausys Lietuvoje, jie siekė kontroliuoti respubliką ir informuoti savo patronus SSKP CK apie čia įgyvendinamus sprendimus. Per nagrinėjamą laikotarpį spėjo pasikeisti trys antrieji sekretoriai: Valerijus Charazovas, Nikolajus Dybenka ir N. Mitkinas. To laikotarpio liudininkai kritiškiausiai atsiliepia apie tipišką centro aparatininką N. Mitkiną, kuris, vos atvykęs, leido suprasti, kad aktyviai kišis į respublikos reikalus⁴³. Panašus į jį buvo ir V. Charazovas: jis rinko įmonių, ūkių ar rajonų vadovus kompromituojančią medžiagą ir buvo labiau linkęs regėti intrigas, nei padėti spręsti problemas. Daugumos pašnekovų vertinimu, nuo 1974 m. kone dešimt metų Lietuvoje dirbęs N. Dybenka buvo šiek tiek parankesnis asmuo – daug atviresnis, gerai sutariantis su vietos darbuotojais. V. Astrauskas prisiminė, kad Petras Griškevičius, remdamasis N. Dybenkos ryšiais, dažnai tvarkydavo reikalus centre⁴⁴.

Kalbant apie respublikos valdžios ir kontroliuojančiųjų Maskvos institucijų santykius, būtina paminėti, kad itin svarbios buvo nuolatinės Maskvos inicijuotos respublikos vizitacijos ir tikrinimai. Formalus vizitacijos tikslas buvo patikrinti kuruojamų institucijų veiklą: kokie rezultatai, kaip įgyvendinami priimti nutarimai, kaip laikomasi nustatytos tvarkos ir metodų, kaip naudojami ištekliai. Tipiški tikrinimai buvo gamybinio pobūdžio,

t. y. buvo tikrinamos pramonės, prekybos, žemės ūkio ir kitos įmonės bei jas valdančios organizacijos. Panašūs principai galiojo ir partinei kontrolei, kuri, reaguodama į centro iškeltas iniciatyvas, domėjosi jų įgyvendinimu ir jau rutininiais tapusių partijos nurodymų vykdymu.

Vizitacijos buvo kelių rūšių. Kai kurie apsilankymai respublikoje priminė savotiškus geros valios vizitus, kai svarbūs asmenys iš centro būdavo pasikviečiami į svečius ar atvykdavo savo iniciatyva. Vizitai buvo ne vien darbiniai, bet ir poilsiniai. Tokius vizitus, kai į respubliką atvykdavo tiek atsakingų vietos pareigūnų vadovai, tiek kiti panašaus rango asmenys, savo atsiminimuose ar pokalbiuose mini daugelis buvusių nomenklatūrinių. Pavyzdžiui, Palangoje mėgo ilsėtis diplomatas Aleksandras Dobryninas ir tarptautininkas Georgijus Arbatovas, kiti svarbūs centro pareigūnai⁴⁵. Ir poilsio, ir darbo reikalais atvykusius pareigūnus buvo stengiamasi deramai priimti. Pirmiausia jiems buvo rodomi respublikos ūkio laimėjimai. Poilsiautojų laukdavo išskirtinis aptarnavimas, puikūs gėrimai ir maistas. „Jūs – Europa! – malonino mūsų ausis svečiai.“⁴⁶ A. Sniečkus, jo aplinkos žmonės ir daugelis respublikos ministerijų pareigūnų mėgo savo svečiams rodyti geresnius ūkius ar pramonės įmones, supažindinti su laimėjimais ir taikomais metodais. Buvęs ūkio vadovas prisiminė, kad neretai su A. Sniečkumi pas jį atvažiuodavę svečių iš Maskvos⁴⁷. Technokratai atvykusius svečius veždavo į savo kuruojamas įmones. Lankant ūkius ar įmones šalia darbo programos kone visada būdavo numatoma ir laisvalaikio programa.

Kita vizitacijų ir tikrinimų grupė – periodiniai planiniai partijos ir gamybinių šakų pareigūnų lankymaisi Lietuvoje. V. Astrauskas prisimena, kad vien tik partiniu lygmeniu iš centro du ar tris kartus per metus atvykdavusios kompleksinės brigados tirti kokios

nors problemos. Tokiais tikrinimais neva piktnaudžiaudavęs SSKP CK Ideologijos skyrius⁴⁸. Šie vizitai paprastai būdavo autonominiai, jais specialiai nesiekiama užmegzti santykių, bet tai buvo neišvengiama, nes tiek partinės institucijos, tiek gamybinės bei kultūros ir švietimo šakas valdančios sąjunginės ministerijos pagal tuometinę valdymo struktūrą turėjo kontroliuoti padėtį respublikoje, stebėti sau pavaldžių įmonių ir organizacijų veiklos rezultatus, Maskvos iniciatyvų įgyvendinimą, ieškoti galimų neigiamų ūkio valdymo reiškinių, nagrinėti nacionalinių santykių raidą, kaupti žinias apie įvairaus lygio vadovus. Tokia nuolatinė kontrolė nebuvo labai grėsminga, išskyrus atvejus, kai atvykę kontrolieriai pastebėdavo akis badančią netvarką, kurios dėl atskirų priežasčių nepavykdavo užglaistyti, nes arba Maskvos vadovai iš anksto numatydavo neigiamas išvadas, arba santykiai tarp Lietuvos pareigūnų ir maskviečių neužsimegdavo. Tačiau tokie atvejai nebuvo dažni.

Dar vienos rūšies vizitacijų metu buvo kur kas labiau priekabiuojama, o jų pabaigoje dažnai sulaukiama neigiamų išvadų ir nuobaudų. Paprastai tokie buvo neplaniniai, arba *ad hoc*, vizitai, vykstantys vadovams padarius drausminių nusižengimų, piktnaudžiaujant tarnyba, pastebėjus akivaizdžių centro nustatytų valdymo srities reikalavimų pažeidimų. Partiniu lygmeniu į tokius vizitus vykdavo ir tyrimą atlikdavo SSKP Partinės kontrolės komisija, kuri, remdamasi CK gautais skundais ar kitaip pasiekusia informacija, organizuodavo tikrinimus. Antai V. Būtėnas prisimena, kaip antialkoholinės kampanijos metu buvo atvykusi aiškų išankstinį nusistatymą turinti komisija, tik ir ieškanti, prie ko prikibti. Todėl vėliau buvo surašyta griežta pažyma⁴⁹. Dažniausiai buvo siekiama nustatyti, ar skunde minimi faktai pasitvirtina, bet panašiais atvejais paprastai visada pasitvirtindavo, o atsakingi Lietuvos

pareigūnai sulaukdavo neigiamų išvadų, nes tikrinanti „komisija visada trūkumų suras, nors ir ne tu, dėl kurių skundžiamasi“⁵⁰ (pvz., toks buvo statybos tresto vadovo K. Grigaičio atvejis). Skundų SSKP CK ir jų pagrindu atliekamų tikrinimų nuolat daugėjo: 1983 m. SSKP CK gavo 668,5 tūkst., o 1989 m. – per 1 mln. skundų⁵¹. Be abejo, visų jų ištirti ano meto sąlygomis buvo neįmanoma, todėl dažniau buvo tiriami aukštesniuosius vadovus pasiekiantys skundai, atskleidžiantys respublikai svarbių asmenų prasižengimus arba sovietinės sistemos stabilumui grėsmę keliančias problemas. Tikrinami buvo ne tik partijos organų darbuotojai, bet ir atsakingi ministerijų, įmonių ar organizacijų vadovai. Atskirus tikrinimus atlikdavo ne vien SSKP Partinės kontrolės komisijos, bet ir ministerijų siunčiami pareigūnai, kartais periodiškai tikrindavo tie patys sąjunginių ministerijų pareigūnai.

IDEOLOGINIS ATITIKIMAS PRIVAČIOJE ERDVĖJE

Į ideologines pražangas paprastai būdavo reaguojama griežčiau nei į valdymo drausmės pažeidimus; jos galėjo būti traktuojamos ir kaip antisisteminės. Vienas prieštaringesnių komunistinės dorovės sergėjimo pavyzdžių buvo įteisinta partijos kišimosi į asmeninį gyvenimą nuostata⁵². Pareigingo komunisto elgesio taisyklės įtvirtinančios normos buvo skelbiamos ne tik deklaratyviuose komunistinės etikos vadovėliuose, bet ir atitinkamuose LKP CK nutarimuose: kaip šeimoje turi būti skleidžiamos komunistinės vertybės, koks vaidmuo tenka tarybinei šeimai, kaip būtina ugdyti vaikus⁵³. Žengiant į aukštesnę komunizmo pakopą buvo svarbu, pasitelkus partinį švietimą ir kitas priemones, tinkama linkme veikti naujojo sovietinio žmogaus veiksmus, įsitikinimus ir motyvaciją⁵⁴. Viena

svarbesnių asmeninio gyvenimo temų, galėjusių turėti neigiamos įtakos nomenklatūrininkams, buvo meilės santykių sritis. Deklaratyviuose teiginiuose meilės nepastovumas, laisvas elgesys asmeniniuose santykiuose ir šeimoje buvo iškeliami kaip dvasinio skurdo, palaidumo, pakrikimo, tuščio individualizmo požymiai: „Visuomenė toli gražu nėra abejinga, kaip vystosi tie santykiai. Ir jeigu jie pasidaro nesveiki, pakrikę, nesikišimo pozicija tampa iš esmės amorali.“⁵⁵ 1979 m. LKP CK nutarime pažymima, kad su asmenimis, nusprendusiais nutraukti santuoką, būtina dirbti individualiai⁵⁶. Asmenų neatitikimas šiems kriterijams paprastai būdavo vertinamas gavus skundą. Jis galėjo būti anoniminis ir atviras. Pastaruoju atveju kilus šeimos konfliktui į partijos atstovus kreipdavosi nomenklatūrininkų sutuoktiniai. Jie tikėdavosi, kad partijos kolegos perauklės jų antrąją pusę. Kadangi partiniai organai deklaravo moralinius savo prižiūrimų vadovaujančiųjų kadrų kriterijus, į minimus atvejus buvo reaguojama, ypač jeigu grėsė, kad žinia gali pasiekti centrą, mat tokiu atveju respublikos vadovams galėjo būti priekaištaujama dėl netinkamos kadrų priežiūros. Todėl partiniai organai, ministerijų ar kitų institucijų partinės organizacijos imdavosi auklėti ar bausti apskūstus vadovus. Šiam reikalui būdavo sudaromos ir komisijos. Pavyzdžiui, LSSR švietimo ministerijoje dirbusi valdininkė prisimena ne kartą turėjusi važiuoti į Lietuvos regionus tirti skundų dėl atskirų švietimo įstaigų vadovų nesantuokinių ryšių ir kitų asmeninių problemų⁵⁷. Netinkamo elgesio atvejį ir padarinius nusižengusiam asmeniui puikiai iliustruoja partijos Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto biuro 1977 m. balandžio 4 d. raštas Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijai, kuriuo informuojama, kad vieno technikumų direktorius už amoralių elgesį (intymų ryšį su technikumų komjaunimo sekretore) yra nubaustas

partine bausme – griežtu papeikimu įrašant į įskaitos kortelę⁵⁸. Ministerijai pasiūlyta ap-svarstyti direktoriaus tinkamumą toliau eiti pareigas ir apie sprendimą pranešti partijos komitetui. Buvęs mokslo įstaigos vadovas (pašnekovo prašymu nei jo paties, nei kitų asmenų pavardės šioje istorijoje neminimos) prisiminė, kaip CK sekretorius bandė jam pakenkti remdamasis faktu, kad vienas šio vadovo pavaldinys „truputį su moterimis per daug bendraudavo“. Šio fakto slėpimu apkal-tintas vadovas apsigynė pagrasindamas ieš-koti teisybės Maskvoje: „Jei nenustosit, aš tuoj pat su savo regalijom važiuoju į Maskvą. Aš gi buvau sąjunginis deputatas, turėjau žvaigždę, su tuo aš galėjau patekti aukščiau Maskvoj nei jie. Paskui nušluostė, taip nurimo viskas, tai buvo kokiais 1985–1986 metais.“

Dėl netvarkingo asmeninio gyvenimo galėdavo kliūti ir aukšto rango vadovams, tačiau neretai įgytas statusas skundus su-švelnindavo. Antai, kai LKP CK sekretorius Algirdas Ferensas skyrėsi su savo pirmąja žmona, ši pagalbos ieškojo aukščiausiams partijos sluoksniams skųsdama buvusį vyrą ir naują jo mylimąją⁵⁹. Šiuo atveju skundą bandyta neutralizuoti ne vien auklėjant su-tuoktinį, bet ir partijos bičiuliams pasirūpi-nant nukentėjusiąja ir suteikiant jai tam tikrų nuolaidų (pirmajai A. Ferenso žmonai buvo paliktas butas). Nors socialiniai tarpusavio ryšiai kartais padėdavo sušvelninti nomen-klatūrininkams skiriamas partines bausmes, apskritai tarp aukšto rango valdininkų sky-rybos buvo gana retos. Švari biografija buvo viena esminių sąlygų kilti karjeros laiptais. Organizacinio ir partinio darbo skyriai rink-davo žinias apie kandidatų į nomenklatūros postus ir artimiausių jų šeimos narių prasi-žengimus. Šiuo atveju karo ir pokario metų veikla, buvimas tremtyje arba net didesnis šeimos turtas „buržuaziniu laikotarpiu“ ga-lėjo tapti asmens nepatikimumo kriterijumi. Netgi sutuoktinio giminaičių biografijos

faktai galėdavo tapti kliūtimi patekti į svarbų postą. Biografijos faktams ypač jautrus buvo P. Griškevičius ir jo aplinkos žmonės. Jie buvo linkę smulkmeniškai kuistis pretenduojančio į technokratinį postą darbuotojo biografijoje, tikrinti tokį kandidatą net remdamiesi sau-gumo informacija, nors neretai iki tol toks asmuo nebuvo užkliuvęs darydamas karjerą kituose partiniuose lygmenyse. Štai keletas pavyzdžių. Teikiant kandidatą (jau priklausiusį SSKP CK nomenklatūrai ir ėjusį aukštas pareigas sąjunginėje ministerijoje) į paruošų ministro postą ir jau suderinus kandidatūrą su sąjunginės ministerijos vadovu, P. Griške-vičius panoro, kad kandidatą dar patikrintų saugumas: „Ir štai atėjo netrumpas dosjė su E. Verkausko ir jo žmonos giminių „nuodė-mėmis“. P. Griškevičius kategoriškai pasisa-kė prieš. Jaučiausi labai nejaukiai, kai teko aiškinti sąjungos ministrui, o ypač pačiam E. Verkauskui, kodėl nekviečiame jo į Lietuvą, dangstytis išgalvotomis priežastimis.“⁶⁰

Panašus ir atominės energetikos speci-alisto Leono Ašmanto pavyzdys. Jam buvo siūlomos atominės energetikos referento pareigos, bet vėliau nuspręsta neleisti jį eiti. L. Ašmantas prisimena, kad į šį postą jį stūmė mokslininkai, Fizikinių-techninių energe-tikos problemų institute organizuodami jo įstojimą į partiją, suderindami kandidatūrą su Mokslų akademijos ir Energetikos valdy-bos vadovybe bei Ministrų Tarybos vadovais J. Maniušiu ir Jurijumi Rusenka. Šią karjeros galimybę sužlugdė partokratai iš CK, kurie, ignoruodami techninę L. Ašmanto kompe-tenciją, per N. Dybenką jam pranešė, kad yra netinkamas eiti numatomų pareigų dėl uošvio ir savo giminaičių biografijos faktų⁶¹. Anot V. Astrausko, A. Sniečkus kur kas labiau nei P. Griškevičiaus aplinka buvo linkęs pro pirštus žiūrėti į kai kurių gamybinėje ar žemės ūkio srityje dirbančių vadovų biografijos dė-mes, jeigu jie buvo geri specialistai ir nesiekė partinės karjeros.

Informacija apie nederamus nomenklatūrininko gyvenimo faktus galėjo būti blokuojama, jeigu skundžiamas asmuo turėjo įtakingą postą ir buvo įsitvirtinęs socialiniame nomenklatūros tinkle. Paminėtinas Liongino Šepečio atvejis, kai LKP CK neparodė didesnio dėmesio skundai, esą vokiečiams okupuojant Lietuvą okupantus jis sutikęs su gėlėmis⁶². Be to, ideologiją kuravęs LKP CK sekretorius jaunystėje karo metais buvo pasijauninęs, kad nebūtų pašauktas į kariuomenę, bet šis faktas sovietmečiu į viešumą neiškilo⁶³. Panašiai nepageidaujami faktai buvo užgniaužti rekomenduojant Joną Vyšniauską į Medžiotojų ir žvejų draugijos pirmininkus. Nors saugumas pateikė daug neigiamų faktų apie šio asmens žmonos gimines, tai nesutrukdė jam gauti šį postą, o vėliau – daryti karjerą perėjus į CK. Pareigos ir geri santykiai net su keliais aukštais respublikos vadovais lėmė, kad minimais atvejais nebuvo nuodugniau pasidomėta. Juk bet kuris LKP CK sekretorius ar respublikos saugumo vadovas galėjo kreiptis į SSKP CK ir paprašyti centro pareigūnų šiuos atvejus išnagrinėti.

Asmeninio gyvenimo ribojimas ideologiniu pagrindu iliustruoja režimo mėginimus primesti visuomenei, taip pat ir valdžioje esantiems jos nariams suvaržytą teisingo gyvenimo projekciją, įgyvendinančią naujojo, racionalaus sovietinio žmogaus kūrimo vizijas. Viešai jų jokių būdu nebuvo galima ignoruoti, tačiau kasdieniame gyvenime būta galimybių šių ideologinių schemų išvengti.

IDEOLOGINIS ATITIKIMAS DARBINĖJE VEIKLOJE

Ideologinės pražangos darbe dėl savo viešumo buvo griežčiau kontroliuojamos nei privatus nomenklatūrininkų elgesys. Darbe

su ideologiniais reikalavimais daugiausia susidurdavo kultūrinės ir mokslinės nomenklatūros atstovai, patys atliekantys, skatinantys ar prižiūrintys įvairių per mokslinę ar kultūrinę institucinę struktūrą į viešąją erdvę patenkančių idėjų sklaidą, dažniausiai turinčią tam tikrą vertybinę poziciją. Kadangi šios idėjos turėjo atitikti komunistinę ideologiją, nomenklatūra pirmiausia siekė, kad būtų produkuojamos ideologiškai teisingos idėjos bei užkirstas kelias nekorektiškai veiklai. Kitaip tariant, vietinė nomenklatūra pagal atsakomybės lygį buvo atsakinga ir už savo veiklos (čia ji rėmėsi intuicija – „vidiniu cenzoriumi“⁶⁴), ir už patikėtų kuruoti ar prižiūrėti sričių idėjinį atitikimą. Ideologinė priežiūra buvo nukreipta ir į mokslinę bei kultūrinę veiklą, ir į visuomeninę, politinę, religinę sritis, kuriose buvo diegiamos ateizmo ir socialistinio gyvenimo vertybės, kovojama su klerikalizmu, buržuaziniu nacionalizmu ir ekstremizmu. Šiose srityse nomenklatūra atliko ir idėjų kūrėjos, ir jų kontrolierės funkciją. Ilgainiui įsivyravo tokie mokslo (ar publicistikos) ideologai kaip „Tiesos“ redaktoriai G. Zimanas ir Albertas Laurinčiukas, kurie turėjo galimybę mokslinės ar žurnalistinės veiklos forma viešai skleisti idėjas, bet iš esmės nieko naujo nepasakė, o tik sėkmingai vykdė nusistovėjusius ideologinius postulatus ar siekė šiek tiek kintančias naujausias centro politines direktyvas perkelti į deklaratyvų lygmenį. Biurokratinė rašymo kultūra rėmėsi nuolatinio pripažintų ideologijos autoritetų citavimu, viršenybės atidavimu formuluotėms, esminių problemų slėpimu po deklaratyviu stiliumi. Privilegiuota padėtis leido viešinti valdžios pripažintas tiesas ir spausti šių pozicijų nesilaikančius asmenis. Kultūrinėje erdvėje nomenklatūros atstovai papildė sovietinės cenzūros (GLAVLIT'o) darbą. Ši jų funkcija labiau atitiko rutininę kultūros priežiūrą (į GLAVLIT'o akiratį neišvengia-

mai patekdavo ir kultūrinės nomenklatūros atstovų veikla, tačiau dėl savo statuso jiems buvo lengviau ginti savo kūrybą), tuo tarpu atskirų ideologų priežiūra buvo labiau *ad hoc* tipo.

Siekiant suvokti, kaip vietinė nomenklatūra priėmė tokį kontrolės modelį ir su juo susitapatino, galima remtis tiek buvusių valdininkų išgyvenimais, tiek kituose šaltiniuose užfiksuotais būdingais aštuntojo ir devintojo dešimtmečio ideologinės kontrolės ir baudymo pavyzdžiais, atspindinčiais atskirų nomenklatūros atstovų ar jų grupių veiklą. Leistinos ideologinės kontrolės ir pražangų ribos atskirais laikotarpiais kito. Pažymėtina, kad ideologinė kontrolė buvo sugriežtinta po 1968 m. Prahos pavasario, ir tai sietina su pasikeitusia SSKP CK vadovybe bei tarptautinių santykių padėtimi (Čekoslovakijos įvykių rezultatas). Kaip pripažino dauguma pašnekovų – buvusių kultūrinės nomenklatūros ar inteligentijos atstovų, – N. Chruščiovo valdymo metu buvo daug laisvesnio kultūrinio klimato lūkesčių ir tuo pagrindu Romualdas Misiūnas bei Reinass Taagepera 1954–1968 m. įžvelgė stiprų respublikos poslinkį kultūrinės autonomijos link, kurį palaikė ir vietinė nomenklatūra⁶⁵. Tačiau atėjus į valdžią L. Brežnevui, o ypač po Čekoslovakijos įvykių vėl sugriežtėjęs režimas ėmė veržti kultūrą stipresniais varžtais. Griežtesnę ideologinę politiką geriausiai iliustravo SSRS saugumo komiteto veikla varžant intelektualus, rašytojus ir kitus veikėjus. Galima prisiminti literato Andrejaus Siniavskio, mokslininko Vladimiro Bukovskio⁶⁶ ir kitų, kaltintų antisovietine veikla, teismus. J. Andropovo vadovaujamas saugumas nuolat informuodavo SSKP CK vadovybę apie žalingą veiklą užsiimančius asmenis ir jiems taikomas sankcijas⁶⁷.

Centro inicijuota ir respublikoje vietinės nomenklatūros įgyvendinama ideologinė kontrolė apėmė visuomeninių judėjimų ir

laisvos minties raiškos suvaržymus, pačios nomenklatūros (ypač kultūrinės) veiklos apribojimus. Čia galima prisiminti Philipo Roederio pastabas apie sovietinį Baltijos respublikų elitą⁶⁸. Anot sovietologo, šių respublikų vietos valdžia, aktyviai dalyvaudama sovietinėje plėtros politikoje, buvo linkusi bendradarbiauti su centro valdžia, taip užsitikrindama socialinį-ekonominį respublikos interesų gynimą, tačiau ignoruoti ir riboti iš visuomenės kylančius autonominius etninius proveržius ir protesto balsus (primordialistinę strategiją). Žvelgiant į sovietinę Lietuvą, tokia ribojimo tendencija ypač aktuali kultūriniu ideologiniu aspektu aiškinant valdžios veiksmus po 1968 m., kai kultūrinė nomenklatūra, nelaukdama centro kontrolierių, prisiėmė vaidmenį pati susitvarkyti respublikoje ir suvaržė nuosaikešnius kūrėjus (pvz., Juozą Aputį, Sigitą Gedą, Joną Jurašą, Tomą Venclovą), tačiau užtikrino tam tikrą kompromisinį kultūrinių produkcijos sklaidos modelį, kai susitaikę su nusistovėjusia kūrinio adaptavimo forma kūrėjai leido ir spausdino savo kūrybą, nors ir ne visai atvirą⁶⁹.

IŠVADOS

Sovietinė institucinė aplinka buvo kontrolės kupina terpė. Kontrolės priemonėmis buvo siekiama užtikrinti ne vien visuomenėje vykstančių procesų priežiūrą, ji buvo taikoma ir pačiai nomenklatūros sistemai, hierarchiniu principu kontroliuojant žemesnius tiek partinės, tiek vykdomosios valdžios rangus. Buvo renkama informacija apie ideologinį atitikimą ir dalyvavimą vykdant planus. Ideologinėmis pripažintos pražangos buvo vertinamos griežčiausiai.

Kontrolės įrankių buvo itin daug. Šalia šių funkcijų atliekančių organų (liaudies kontrolės, GLAVLIT'io, KGB) partinės

struktūros ir ministerijos taip pat turėjo atsakingus padalinius, kurie rūpinosi savo srities veiklos ar net asmenų tinkamumo kontrole. Atskiri įtakingi asmenys (kai kurie LKP CK sekretoriai, G. Zimanas ir kt.) šalia numatytos rutininės veiklos prisiimdavo ir kontrolierių funkciją, labiau išskeldami *ad hoc* atvejus. Galima teigti, kad sistema iš esmės buvo persmelkta kontrolės veiklos: ta pati sritis buvo prižiūrima ne mažiau nei trimketuriais lygiais, o tai akivaizdžiai slopino bet kokios veiklos dinamiką.

Vėlyvajame sovietmetyje gana aiškiai galima išskirti lokalumo kaip socialinės terpės veiksnį, kai vietinių nomenklatūros atstovų ryšiai neretai sušvelnindavo kontrolės poveikį: objektas „ką ir kaip kontroliuoti“ buvo pakeičiamas bendru aukštesniųjų nomenklatūros vadovų sutarimu dėl tikrinimo kryptių, tikrinamų vadovų ir galimų tikrinimo padarinių (įskaitant ir partines bausmes). Toks modelis papildė institucinį reguliavimą ir galiojo ne tik respublikos viduje vykdomoje kontroleje, bet ir santykiuose su centro vykdoma priežiūra.

Nuorodos

¹ R. G. Suny, „Stalin and his Stalinism: Power & Authority in the Soviet Union, 1930–1953“, *Stalinism and Nazism*, Cambridge, 1997, p. 26–52.

² A. Walicki, *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija*, Vilnius, 2005, p. 8–9.

³ G. Orwell, *Animal Farm*, New York, 1945.

⁴ M. Djilas, *New Class: An Analysis of the Communist System*, Orlando, 1982, 224 p.

⁵ М. Восленский, *Номенклатура*, Москва, 2005, 640 c.

⁶ K. Antanaitis, „Lietuviškoji sovietinė nomenklatura“, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1998, Nr. 7 (16), p. 79.

⁷ S. Grybkauskas, *Sovietinė nomenklatura ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius, 2011.

⁸ V. Ivanauskas, *Lietuviškoji nomenklatura biu-*

ro respublikos valdžia kartais patirdavo atskirų už gamybą atsakingų kontroliuojančių vadovų priešiškus, bet, išskyrus vieną kitą atvejį, paprastai sugebėdavo įvietinti tiek savus, tiek siunčiamus vadovus, atitinkamai sukurdamą tam tikrą uždara ir savą socialinį respublikos nomenklatūrininkų tinklą, o kartu atverdama daugiau galimybių aukštesniesiems lietuvių nomenklatūros vadovams reikšti asmeninius interesus, subjektyviai vertinti padėtį ir veikti kontrolės lauke labiau kaip subjektams, o ne objektams.

Socialinis respublikos nomenklatūros tinklas įvairiomis priemonėmis gana aktyviai siekė uždaro, kartu užtikrindamas ne tiek šio tinko integruotumą, kiek veikiau sau pavaldžios erdvės kontrolę bei išlaikydamas gerus santykius su centru. Kaip svarbiausias tikslas buvo iškelti aukščiausiųjų respublikos vadovų interesai ir noras išlaikyti savo tinklo stabilumą bei išsaugoti valdymo rutiniškumą, juolab kad toks *status quo* atitiko brežnevinio valdymo stilių.

rokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988), Vilnius, 2011.

⁹ K. Antanaitis, op. cit., p. 79.

¹⁰ Ibid., p. 88.

¹¹ Č. Bauža, P. Setkauskis, *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje: atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius, 2002, 196 p.

¹² V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*, Vilnius, 2000.

¹³ M. Foucault, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, Vilnius, 1998, p. 238–239.

¹⁴ *Ideologinio darbo baruose*, sud. V. Beriozovas, Vilnius, 1970.

¹⁵ *Partija tavo gyvenime. Jaunajam komunistui*, sud. N. Igrunovas, Vilnius, 1981, p. 280–281.

¹⁶ LKP Alytaus miesto komiteto biuro 1978 m. lapkričio 27 d. posėdžio protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 3704, ap. 41, b. 19, l. 10–12.

- ¹⁷ Ibid., ap. 44, b. 21, l. 12–13.
- ¹⁸ Straipsnio autoriaus 2007 m. spalio 14 d. pokalbis su buvusiu partijos Alytaus miesto komiteto instruktoriumi J. Š., Lietuvos istorijos instituto rankraštnas (toliau – LIIR), f. 66, b. 1.
- ¹⁹ Jonavos rajono Bukonių kolūkio darbuotojų 1978 m. gegužės 3 d. pareiškimas, LYA, f. 1771, ap. 278, b. 361, l. 2–8.
- ²⁰ LKP Jonavos rajono komiteto 1978 m. gegužės 8 d. raštas LKP CK, ibid., l. 38–39.
- ²¹ Kapsuko rajono „Gintaro“ kolūkio darbuotojų 1977 m. gegužės 19 d. raštas LKP CK, ibid., l. 29–34.
- ²² LKP Kapsuko miesto komiteto 1977 m. birželio 10 d. raštas LKP CK, ibid., l. 35.
- ²³ LKP Kapsuko miesto komiteto 1978 m. sausio 1 d. raštas LKP CK, ibid., l. 36–37.
- ²⁴ Straipsnio autoriaus 2003 m. balandžio mėn. pokalbis su buvusiu Alytaus miesto vykdomojo komiteto pirmininku A. Grigaičiu, asmeninis archyvas.
- ²⁵ 1974 m. kovo 25 d. LKP CK biuro posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 249, b. 37, l. 4–8.
- ²⁶ Straipsnio autoriaus 2007 m. vasario 3 d. pokalbis su LSSR švietimo ministerijos skyriaus darbuotoja S. M., asmeninis archyvas.
- ²⁷ Straipsnio autoriaus 2003 m. balandžio mėn. pokalbis su buvusiu Alytaus miesto vykdomojo komiteto pirmininku A. Grigaičiu, asmeninis archyvas.
- ²⁸ S. Grybkas, „The Second Party Secretary and his Personal Networks in Soviet Lithuania after 1964: towards the Localization of the „Second“, *Lithuanian Historical Studies*, Vilnius, 2010, No. 16, p. 27–51.
- ²⁹ V. Būtėnas, *Cėka: kelias į 1988-uosius metus*, Vilnius, 2003.
- ³⁰ Ibid., p. 93.
- ³¹ V. Astrauskas, *Įrėminti laike: prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius, 2006.
- ³² Straipsnio autoriaus 2006 m. lapkričio 16 d. pokalbis su LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus sektoriaus vedėju A. Piročkinu, asmeninis archyvas.
- ³³ V. Astrauskas, op. cit.
- ³⁴ Straipsnio autoriaus 2007 m. rugpjūčio 21 d. pokalbis su buvusiu LSSR statybos ministro pavaduotoju A. Šeštakausku, LIIR, f. 66, b. 1.
- ³⁵ Straipsnio autoriaus 2003 m. spalio mėn. pokalbis su LSSR statybinių medžiagų ministerijos darbuotoja L. S., asmeninis archyvas.
- ³⁶ Straipsnio autoriaus 2010 m. spalio mėn. pokalbis su buvusiu LKP CK instruktoriumi O. A., asmeninis archyvas.
- ³⁷ Straipsnio autoriaus 2007 m. gegužės 31 d. pokalbis su buvusiu LSSR valstybinio plano komiteto pirmininko pavaduotoju ir pirmininku B. Zaikausku, LIIR, f. 66, b. 1.
- ³⁸ *Народное хозяйство Литовской ССР за 40 лет. Юбилейный статистический ежегодник*, Вильнюс, 1980, c. 51.
- ³⁹ A. Maniūšis, *Respublikos liaudies ūkio valdymo problemos*, Vilnius, 1979, p. 46.
- ⁴⁰ V. Būtėnas, op. cit., p. 89.
- ⁴¹ V. Astrauskas, op. cit., p. 65.
- ⁴² Ibid., p. 66.
- ⁴³ V. Būtėnas, op. cit.
- ⁴⁴ Straipsnio autoriaus 2007 m. spalio 12 d. pokalbis su buvusiu LKP CK sekretoriumi, LSSR AT pirmininku V. Astrausku, LIIR, f. 66, b. 1.
- ⁴⁵ L. Šepetytys, *Neprarastoji karta. Siluetai ir spalvos*, Vilnius, 2005, p. 77–78.
- ⁴⁶ Ibid., p. 77.
- ⁴⁷ Straipsnio autoriaus 2007 m. birželio 4 d. pokalbis su buvusiu eksperimentinio ūkio vadovu, žemės ūkio ministru V. Knašiu, LIIR, f. 66, b. 1.
- ⁴⁸ V. Astrauskas, op. cit.
- ⁴⁹ V. Būtėnas, op. cit.
- ⁵⁰ V. Kazanavičius, *Neišsiųsti laišakai. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius, 2005, p. 36.
- ⁵¹ Ibid., p. 37.
- ⁵² F. Fleron, R. M. Kelly, „Personality, Behaviour and Communist Ideology“, *Soviet Studies*, Vol. 21, No. 3 (Jan., 1970), p. 297–313.
- ⁵³ SSKP CK informaciniame biuletenyje numatytas skelbti LKP CK nutarimas „Dėl Kapsuko miesto ir Kapsuko rajono partinių ir visuomeninių organizacijų darbo stiprinant šeimą ir jos auklėjamąjį vaidmenį“, LYA, f. 1771, ap. 261, b. 185, l. 2–8.
- ⁵⁴ E. Koutaissoff, „Soviet Education and the New Man“, *Soviet Studies*, Vol. 5, No. 2 (Oct., 1953), p. 103–137.
- ⁵⁵ *Partija tavo gyvenime. Jaunajam komunistui*, p. 241–242.
- ⁵⁶ SSKP CK informaciniame biuletenyje numatytas skelbti LKP CK nutarimas „Dėl Kapsuko miesto ir Kapsuko rajono partinių bei visuomeninių organizacijų darbo stiprinant šeimą ir jos auklėjamąjį vaidmenį“, LYA, f. 1771, ap. 261, b. 185, l. 5.

⁵⁷ Straipsnio autoriaus 2007 m. spalio 22 d. pokalbis su buvusia LSSR švietimo ministerijos darbuotoja Z. G., asmeninis archyvas.

⁵⁸ LKP Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto 1977 m. balandžio 4 d. raštas LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministrui H. Zabuliui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-507, ap. 2, b. 51, l. 4.

⁵⁹ G. Ferensienė, *Vakar ir šiandien*, Vilnius, 2004.

⁶⁰ V. Astrauskas, op. cit., p. 87.

⁶¹ L. Ašmantas, *Laisvės skausmas*, Vilnius, 1996, p. 9.

⁶² L. Šepetys, op. cit., p. 20–21.

⁶³ Ibid., p. 28.

⁶⁴ Straipsnio autoriaus 2007 m. spalio 14 d. pokalbis su literatūros kritiku, buvusiu LKP CK Kultūros skyriaus darbuotoju ir LSSR rašytojų sąjungos partinės organizacijos sekretoriumi P. Bražėnu, LIIR, f. 66, b. 1.

⁶⁵ R. J. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992, p. 173–179.

⁶⁶ SSRS saugumo komiteto 1972 m. sausio 7 d. raštas SSKP CK, Rusijos valstybinis naujausiosios istorijos archyvas, f. 89, ap. 25, b. 15, l. 1–2.

⁶⁷ P. Медведев, Андронов, Москва, 2006.

⁶⁸ P. G. Roeder, „Soviet Federalism and Ethnic Mobilization“, *World Politics*, Vol. 23, No. 2, 1991, p. 196–232.

⁶⁹ V. Ivanauskas, „Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuosiu sovietmečiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejis“, *Politologija*, 2010, Nr. 4 (60), p. 53–84.

Gauta 2012 03 12
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5,
Vilnius

Vilius Ivanauskas

THE LITHUANIAN SOVIET NOMENCLATURE AS AN OBJECT AND SUBJECT OF CONTROL

Summary

The topic of nomenclature in the context of research on the Soviet period is usually associated with the power and influence exerted by a single group in society. While assessing the evolution of the post-Stalin system, the role of a separate ruling stratum rather than that of an individual leader becomes more apparent. Many studies hesitate to call the post-Stalin system totalitarian and secretary-generals of the Communist Party as unilateral leaders. In individual studies, nomenclature, particularly top ranking, is clearly perceived as an acting and influencing subject, capable of subjecting system resources to its articulated aims. However, the discussion of the role of Lithuanian nomenclature as a certain peripheral elite and its relationship with the system shows that it is impossible to treat it only as an acting subject. The interests and management style of the central government determined greater or lesser control of the Soviet republics. So it is interesting to consider which situations would define the Lithuanian Soviet nomenclature itself as an object of control, and in which areas it could express its own interests and be activity.

The Soviet institutional environment was saturated with control. Control measures were designed not only to control processes in society; they were also applied to the system of nomenclature itself by applying hierarchical control principles both to the governing political party and lower executive ranks. Information was collected about ideological compliance and participation in the execution of plans. Transgressions recognised to be ideological were assessed most strictly. The tools of control were diverse: in addition to control bodies (people's control, GLAVLIT, KGB) Communist party structures and ministries had their own divisions responsible for control of the activities of a particular area and even the suitability of people. In addition to routine planned activity, individual influential officials carried out controlling functions and exposed ad hoc cases. It can be stated that the system was essentially saturated with control activities – the same area was controlled by at least 3–4 levels different levels of officials and this obviously stifled the dynamics of any activity.

In the late Soviet period, locality as a factor of social environment can be clearly distinguished whereby local representatives of the nomenclature would often reduce the effect of control by replacing the object 'what and how to control' with the consensus of higher ranking officials of the nomenclature regarding the areas and leaders to be controlled and possible consequences of control (including penalties for members of the Communist Party). This model complemented institutional regulation and was applied not only to ensure control inside a republic but also in relation to the supervision carried out by the centre. The government of the republic frequently faced hostility from some leaders controlling the manufacturing industry, but except for one incident, it managed to 'localise' both local and arriving leaders, thereby creating a certain closed social

network of members of the nomenclature of the republic and simultaneously opening more opportunities for higher ranking officials of Lithuanian nomenclature to express their personal interests, assess the situation subjectively, and act in the area of control as a subject rather than an object.

The social network of members of the nomenclature of the republic rather actively and using various measures sought to isolate their own circle therefore ensuring not only the integrity of the circle, but also control of the space subordinate to it, while at the same time maintaining good relations with the centre. The top ranking officials of the republic were very keen to maintain the stability of this network and their primary goal was to preserve the routine of governing, given that this status quo was in line with Brezhnev's governing style.

Ignė Stalmokaitė

Suomijos ir Švedijos požiūris į Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos 1940–1944 m. Baltijos šalyse įvykdytas okupacijas

XX a. penktojo dešimtmečio pradžioje pakitęs Baltijos valstybių statusas sulaukė permainingos ir nevienareikšmės išorinio pasaulio reakcijos, o priklausomų tautų valstybingumo kova suformavo tam tikrą Baltijos šalių vietą tarptautinėje šalių bendruomenėje. Straipsnyje nagrinėjami dviejų Šiaurės valstybių – Švedijos ir Suomijos – požiūriai į tris nepriklausomybę praradusias Baltijos šalis per pirmąsias dvi okupacijas 1940–1944 m.

ĮVADAS

Baltijos šalių okupacija dažnai analizuojama ir vertinama iš Baltijos šalių perspektyvos, vengiant atskleisti kiek platesnį kitų valstybių požiūrį į šias šalis, arba iš įsisenėjusios geopolitinės Rytų ir Vakarų pozicijos. Istoriniai tyrimai, leidžiantys pažvelgti į Baltijos šalių okupacijų laikotarpį iš Šiaurės šalių pozicijos yra aktualūs ne vien dėl to, kad iki šiol nesulaukė platesnio istorikų dėmesio. XXI a. kylanti Baltijos jūros regiono šalių tapatumo paieškų problematika¹, suintensyvėjęs bendradarbiavimas, paremtas Šiaurės

dimensijos idėja („Northern Dimension“)², skatina atsigręžti į vieną sunkiausių trims Baltijos šalims istorijos laikotarpių. Tokių tyrimų pagrindu galima formuoti šių trijų šalių reikšmę platesniame geopolitiniame Baltijos jūros šalių kontekste.

Straipsnio tikslas – išsamiai išnagrinėti Suomijos ir Švedijos oficialųjį ir visuomenės požiūrį į Baltijos šalis per pirmąsias dvi okupacijas. Pagrindinis dėmesys skiriamas Baltijos šalių sovietinės okupacijos ir aneksijos pripažinimo Šiaurės šalyse problematikos analizei. Lietuvos diplomatų, dirbusių Šiaurės šalyse, korespondencijos tyrimas, kuris padeda geriau suvokti Suomijoje ir Švedijoje vyrausias nuotaikas dėl Baltijos šalyse įsitvirtinusio okupacinio režimo ir vėlesnės jo kaitos, taip pat yra svarbi nagrinėjamos problematikos dalis.

Tyrimui neabejotinai buvo svarbios kelios šaltinių grupės: neskelbti archyviniai šaltiniai, spausdinti dokumentai, atsiminimai ir periodika. Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) esančių Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio, Lietuvos SSR užsienio reikalų ministerijos, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir

Lietuvos pasiuntinybės Londone archyvinių bylų analizė padėjo tirti Švedijos ir Suomijos viešosios politikos ir visuomenės reakcijos į Sovietų Sąjungos, o vėliau ir nacių Vokietijos įvykdytą agresiją prieš Baltijos šalis raidą³. Tyrimą papildė Suomijos užsienio reikalų ministerijos archyve saugomi Baltijos šalių problematiką sovietų okupacijos laikotarpiu atspindintys dokumentai, fiksuojantys Baltijos šalių okupacijos vertinimo problemas⁴.

Paskelbtame šaltinių rinkinyje esanti medžiaga papildė tyrimą informacija apie oficialiąją Švedijos politiką Sovietų Sąjungos įvykdytos Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos klausimu⁵. Reikšminga šiam tyrimui ir neseniai pasirodžiusi Švedijos diplomato Larso Peterio Fredeno⁶ atsiminimų knyga. Atsiminimai naudingi nagrinėjamai tematikai tuo, kad leidžia pažvelgti į Baltijos šalių padėtį iš oficialios Švedijos diplomato, dirbusio Baltijos šalyse 1989–1991 m., pozicijos.

Dar viena šio darbo šaltinių grupė – užsienio šalių spauda. LCVA esančiuose Lietuvos diplomatinės šefo S. Lozoraičio ir Lietuvos pasiuntinybės Londone archyvuose fonduose susistemintos Šiaurės šalių spaudoje pasirodžiusios Baltijos šalių padėties sovietinės okupacijos laikotarpiu apžvalgos neabejotinai reikšmingos tiriant Baltijos šalių problematiką Suomijos ir Švedijos užsienio politikoje. Tai daugiausia Šiaurės šalyse dirbusių Lietuvos diplomatų atsiųstos Švedijos ir Suomijos spaudos iškarpas su vertimais kitoms Lietuvos pasiuntinybėms užsienio šalyse⁷.

Iki šiol vientiso ir išsamaus tyrimo, nagrinėjančio Šiaurės valstybių politiką ir visuomenės reakciją į Baltijos šalių okupaciją, nepasirodė. Vis dėlto kai kurios monografijos ir moksliniai straipsniai yra reikšmingi nagrinėjant Švedijos ir Suomijos požiūrio į Baltijos šalių okupaciją ypatybes.

Ramojaus Kraujelio⁸ studijoje apibendrintai atkreipiamas dėmesys į Švedijos požiūrį į Baltijos šalių okupaciją. Reginos

Žepkaitės⁹ tyrime analizuojant pirmąsias Vakarų šalių reakcijas į sovietinę Baltijos šalių okupaciją fragmentiškai nušviečiamas ir Švedijos požiūris. Lauryno Jonušausko¹⁰ ir Kazio Lozoraičio¹¹ studijose užsimenama apie reikšmingą šiam tyrimui probleminį Lietuvos diplomatinės išeivijoje aspektą. Iš dalies praverė ir Sandros Grigaravičiūtės¹² studija. Autorė, nagrinėdama 1918–1940 m. Skandinavijos reikšmę Lietuvos diplomacijai, labai fragmentiškai aptarė Švedijos vaidmenį Lietuvos diplomatinėje po 1940 m. birželio 15 d. įvykių.

Iš kitapus Baltijos jūros į Baltijos šalių ir Šiaurės valstybių santykius XX a. yra pažvelgę Suomijos istorikai Kari Alenius¹³ ir Heikki Roiko-Jokela¹⁴. Savo darbuose jie gvildena Baltijos šalis ir Suomiją siejusius kultūrinių ryšių bei Suomijos vyriausybės požiūrio į Baltijos šalių okupaciją klausimą. Latvių istoriko Karlio Kangerio¹⁵ tyrimas nagrinėjamai tematikai aktualus tuo, kad jame tirama Švedijos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykių problematika.

Amerikiečių istoriko Jasono Lavery'io¹⁶, švedų istorikų Bo Stratho¹⁷ ir Stigo Jagerskioldo¹⁸ bei suomių istoriko Tuomo Polvineno¹⁹ darbuose Baltijos ir Šiaurės šalių tarpusavio santykių problematika tiesiogiai nenagrinėjama, tačiau jie šiam tyrimui svarbūs ir reikšmingi mėginant suvokti tam tikrus aptariamo laikotarpio Švedijos ir Suomijos vidaus ir užsienio politikos aspektus.

BALTIJOS ŠALIŲ SOVIETINĖS OKUPACIJOS VERTINIMAI ŠVEDIJOJE IR SUOMIJOJE

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui tarpvalstybinių santykių raidoje atsirado ne vienas pokytis. Slaptų sutarčių, kuriomis buvo pretenduojama į kitų šalių suverenitetą, pasirašymas, bandymas pertvarkyti Europos žemėlapią pagal imperialistinius

savos valstybės siekius neišvengiamai palietė ir trijų Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – likimus. 1940 m. birželio mėn. įvykiai žymėjo šių šalių suvereniteto pabaigą. Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos okupacijų laikotarpiais ne tik iš esmės pasikeitė Baltijos šalių *status quo*, bet ir susiformavo naujos užsienio valstybių požiūrių į šias nepriklausomybę praradusias šalis schemas. Nors dauguma užsienio valstybių nepadarė jokių politinių pranešimų, įteisinančių Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupaciją, atsirado ir tokių šalių, kurios išreiškė oficialią nuomonę į pirmąją Sovietų Sąjungos agresiją prieš tris Baltijos šalis²⁰.

Švedijos požiūris į Sovietų Sąjungos agresiją rytiniame Baltijos jūros regione.

Analizuojant Švedijos požiūrį į Baltijos šalių sovietinę okupaciją pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į šių šalių tarpusavio santykių raidą tarpukaryje. Švedijos politiką okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu galėjo paveikti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą susiklostę Šiaurės ir Baltijos šalių santykiai. Po Pirmojo pasaulinio karo vienu strateginių savo užsienio politikos tikslų Švedija laikė siekį suaktyvinti bendradarbiavimą su neseniai nepriklausomybę paskelbusia Suomija. Tačiau XX a. trečiajame dešimtmetyje Suomija su Baltijos šalimis palaikė kur kas tvirtesnius ryšius nei su kuria nors Šiaurės valstybe²¹. Dėl šios priežasties Švedija stengėsi oponuoti beužsimezgančioms Baltijos šalių ir Suomijos ekonominio, politinio ir karinio bendradarbiavimo idėjomis²². Taigi taikiam ir nuosekliai bendradarbiavimui, kuris būtų padėjęs nepriklausomybę paskelbusioms šalims lengviau įsitvirtinti Baltijos jūros regione, nebuvo palikta erdvės. Švedijos laikyseną Baltijos šalių atžvilgiu rodo 1945 m. lapkričio 23 d. šalies parlamento posėdyje išsakyta užsienio reikalų ministro Bo Östeno Undeno nuomonė. Jis pareiškė,

kad tarpukaryje Baltijos šalys neparodė politinės brandos²³. Švedijos požiūris į Baltijos šalis, kurio genezė pastebima tarpukario laikotarpiu, galėjo atsiliepti vėlesnei šios šalies vyriausybės nuolaidžiavimo Maskvos interesams Baltijos šalių regione politikai ir lemti Švedijos apsisprendimą pripažinti Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą.

Istoriografijoje esama įvairių Baltijos šalių aneksijos pripažinimo Švedijoje vertinimų. Ne paslaptis, kad ši Šiaurės šalis buvo viena pirmųjų valstybių, pripažinusių Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą²⁴. Tačiau dažnai susiduriama su problema, kuo ši inkorporavimo pripažinimą laikyti – pripažinimu *de facto* ar *de jure*? Faktinio aneksijos pripažinimo vertinimai dažniausiai remiasi Švedijos ir Sovietų Sąjungos sutarčių, kuriose gvildenamas Baltijos šalių klausimas, turinio argumentacija. Švedijos vyriausybė priėmė keletą svarbių nutarimų, kurie gali būti interpretuojami kaip faktinis aneksijos pripažinimas: 1940 m. vasarą visas Baltijos šalių pasiuntinybes, veikusias Stokholme, ji perdavė Sovietų Sąjungai; pasirašė ekonominį susitarimą, kuriuo įsipareigojo atiduoti Maskvai visą užgrobtų šalių turtą. Švedijos vyriausybė taip pat priėmė nutarimą dėl visų Baltijos šalių karo pabėgėlių išsiuntimo į Sovietų Sąjungą; visi kiti Baltijos šalių pabėgėliai daugeliu atvejų buvo laikomi politiniais pabėgėliais be pilietybės²⁵. Vienas svarbiausių nutarimų, leidžiančių daryti prielaidą, kad Švedija pripažino Lietuvos, Latvijos ir Estijos aneksiją, – Baltijos šalių piliečiams pripažinta Sovietų Sąjungos pilietybė²⁶. Vis dėlto reikia pažymėti, kad oficialaus pranešimo dėl Baltijos šalių aneksijos pripažinimo *de jure* Švedijos vyriausybė niekada nepadarė²⁷. Dėl šios priežasties minėtos sutartys su Sovietų Sąjunga leidžia interpretuoti Švedijos poziciją kaip pripažinimą *de facto*. Sovietų Sąjungos ir Švedijos 1941 m. gegužės 30 d. sutartis dėl turtinių Baltijos šalių klausimų

vėliau suteikė Maskvai pretekstą žvelgti į šį susitarimą kaip į oficialų Baltijos šalių aneksijos pripažinimą Švedijoje²⁸. Vis dėlto Vakarai šiam Švedijos ir Sovietų Sąjungos susitarimui neteikė daug reikšmės²⁹.

Kai kurie Švedijos politikų pasisakymai patvirtina, kad šios šalies oficialiojoje politikoje esama neaiškumų Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo klausimu. XX a. penktajame dešimtmetyje E. Hostadas Švedijos parlamente iškėlė Baltijos šalių aneksijos pripažinimo *de jure* ir *de facto* problemą. Parlamentaras Švedijos užsienio reikalų ministrui pateikė klausimą, kuo – faktiniu ar juridiniu šių šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimu – remiasi jo šalies nuolaidžiavimas Kremliaus Baltijos šalyse vykdomai politikai. Tuometinis Švedijos užsienio reikalų ministras Christianas Ernstas Guntheris į šį klausimą sugebėjo atsakyti: „[...] tai yra faktas, prie kurio mes neprisidėjome, bet kurio mes negalėjome nepriimt domén.“³⁰ Pažymėtina, kad Baltijos šalių inkorporavimo teisėtumo klausimas Švedijos politinėje erdvėje buvo kvestionuojamas ir vėliau. Antai 1977 m. sausio 14 d. Švedijos užsienio reikalų ministerija patvirtino pranešimą spaudai, kuriame buvo užfiksuotas šalies požiūris į Baltijos šalių aneksijos pripažinimą: „Švedijos vyriausybė niekada nepatvirtino, kad pripažįsta arba nepripažįsta Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą *de jure*. Baltijos šalių pasiuntinybių perdavimas Sovietų Sąjungai Švedijoje nebuvo traktuojamas *de jure* aneksijos pripažinimu.“³¹ Vis dėlto kai kurie šaltiniai leidžia daryti prielaidą, kad teisinis Baltijos šalių aneksijos pripažinimas Švedijoje gerokai pranoko pripažinimą *de facto*. 1977 m. sausio 10 d. Latvijos išeivijos diplomatijos atstovas Emilis Delinsas, apsilankęs Švedijos užsienio reikalų ministerijoje, teiravosi, kokių teisiniu pagrindu Švedija pripažino Baltijos šalių aneksiją.

Į Latvijos diplomato klausimą, ar Švedija laikosi panašios pozicijos kaip ir Šveicarija, kuri pripažino Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą *de facto*, bet ne *de jure*, Švedijos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento atstovas atsakė: „[...] šveicarų pozicija yra kur kas palankesnė [Baltijos šalims].“³²

Švedų diplomatas L. P. Fredenas, kuris nuo 1989 m. vykdė Švedijos vyriausybės diplomatinės užduotis Taline ir Rygoje, apie Baltijos šalių okupacijos laikotarpį yra sakęs: „Ir mums patiems buvo reikšminga, ką sakėme ir ką darėme. Turėjo reikšmės ir tai, ko nepasakėme ir nepadarėme.“³³ Tai, ką Švedijos politikai okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu pasakė ir padarė, yra kur kas svarbiau nei tai, kas liko nepasakyta ir nepadaryta. Nagrinėdami Baltijos šalių aneksijos pripažinimo problemą galime kelti klausimą, ar Švedijos ir Sovietų Sąjungos sutartys, kuriomis Švedijos vyriausybė pripažino Kremliaus hegemoniją Baltijos šalyse, bei nebyli Švedijos diplomatų laikysena neišreiškia šios šalies oficialiosios politikos kur kas geriau nei neatliktas teisinis Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo veiksmas?

Oficialiųjų Švedijos pareigūnų pasisakymai Baltijos šalių aneksijos pripažinimo klausimu leidžia daryti prielaidą, kad Švedijos užsienio reikalų ministerijos įgaliotiniai patys ne visada suvokdavo, kokia tikroji jų šalies pozicija okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu. Vienu atveju išsakyta pozicija, kad Švedija nedeklaravo Baltijos šalių aneksijos pripažinimo *de jure*, prieštaravo kitų šios šalies politikų tezėms, kuriose atsispindėjo, jog faktinis Švedijos požiūris į Baltijos šalis yra kur kas griežtesnis.

Sovietinės Baltijos šalių okupacijos atspindžiai Suomijos politikoje. Vertinant Suomijos požiūrį į 1940 m. birželio mėn. įvykdytą

Baltijos šalių okupaciją svarbu atkreipti dėmesį į bendrą Suomijos politinę padėtį, susiklosčiusią Antrojo pasaulinio karo pradžioje. Pirmieji Antrojo pasaulinio karo metai buvo itin reikšmingi tolesniems šių šalių tarpusavio santykiams. Karo metų Suomijos užsienio politikai buvo būdingas nuolatinis laviravimas tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos interesų. 1939–1941 m. Suomija sugebėjo net du kartus stoti į karą prieš Sovietų Sąjungą: pirmą kartą – gindama savo valstybės suverenitetą per Žiemos karą, antrą kartą – kaip nacių Vokietijos sąjungininkė. 1939 m. gruodžio 2 d. Suomijos prezidentas Carlas Gustavas Emilis Mannerheimas susiklosčiusius Suomijos ir Estijos santykius apibrėžė taip: „Dabartinė Estijos sąjungininkė yra Suomijos priešininkė.“³⁴ Ši Suomijos prezidento frazė gali būti pritaikoma visoms Baltijos šalims, nes 1939 m. rugsėjo–spalio mėn. Lietuva, Latvija ir Estija pasirašė sutartis su Sovietų Sąjunga, leidžiančias savo teritorijoje pastarajai įkurti karines bazines. Vykstant tarptautinės politikos pokyčiams tarpukariu plėtojęs Suomijos ir Baltijos šalių bendradarbiavimas pradėjo prarasti savo svarbą. 1939 m. Suomija pamažu nutraukė visus ryšius su Baltijos šalimis ir nuo 1941 m. vasaros jų išvis nebepalaikė³⁵. Sovietų Sąjungos grėsmė, kurią Suomija jautė Antrojo pasaulinio karo metais ir vėliau šaltojo karo laikotarpiu, buvo itin svarbus veiksnys. Jis nulėmė šios šalies požiūrį į Baltijos šalių okupaciją.

Kai 1940 m. birželio mėn. Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją prieš Baltijos šalis, buvo praėję vos trys mėnesiai nuo Suomijos ir Sovietų Sąjungos taikos sutarties pasirašymo. Suomijos vyriausybei tuo metu ypač rūpėjo atkurti šalies ekonomiką ir garantuoti politinį stabilumą. Ką tik savo šalies suverenitetą sugebėjusiai apginti Suomijai Baltijos šalių problemos rūpėjo mažiausiai. Dėl to Suomijos vyriausybė, kitaip nei Švedijos, neskubėjo sudaryti su Sovietų Sąjunga sutarčių, apta-

riančių Baltijos šalių klausimą. Vieni pirmųjų Suomijos ir Sovietų Sąjungos susitarimų, kuriuose gvildenamas trijų Pabaltijo šalių klausimas, buvo įteisinti 1944 m. paliaubų su Sovietų Sąjunga sutartyje, o vėliau patvirtinti 1947 m. Paryžiaus taikos sutartimi³⁶. Šiuose susitarimuose Suomija išsipareigojo grąžinti Sovietų Sąjungai visus per Antrąjį pasaulinį karą iš Baltijos šalių pasitraukusius pabėgėlius, tarnavusius nacių Vokietijos kariuomenėje. Pasirašydama 1947 m. Paryžiaus taikos sutartį Suomija prisiėmė dar vieną išsipareigojimą – visą savo teritorijoje buvusį Baltijos šalių turtą atiduoti Sovietų Sąjungai³⁷. Kitų susitarimų, kaip nors oficialiai įteisinančių Baltijos šalių aneksiją, Suomija nei per Antrąjį pasaulinį karą, nei vėliau nepasirašė.

Suomijoje, kaip ir Švedijoje, buvo uždarytos visos Baltijos šalių pasiuntinybės. Rugpjūčio mėn. šios pasiuntinybės gavo naujųjų prosovietinių Baltijos šalių vyriausybių raštus, reikalaujančius Baltijos šalių pasiuntinybes, konsulatų ir visą jų turtą perduoti Sovietų Sąjungos pareigūnams. Lietuvos konsulas Suomijoje Ragnaras Olleris apie mūsų šalies konsulato panaikinimą rašė: „[...] 1940 m. rugpjūčio 17 d. gavau iš Lietuvos užsienio reikalų ministerijos telegramą, kurioje teigiama, jog ministerija laiko konsulatą likviduotu nuo rugpjūčio 1 d.“³⁸ Taip pat R. Ollerui buvo nurodyta perduoti Sovietų Sąjungai konsulato archyvinę medžiagą³⁹. Suomijos vyriausybė nesistengė prisidėti prie to, kad šioje šalyje išliktų Baltijos valstybių pasiuntinybės. Visais su Baltijos šalimis susijusiais klausimais Suomija laikėsi nuošalės politikos.

Suomija vengė oficialių pareiškimų ir laikėsi tylios Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos. 1979 m. sausio 12 d. Suomijos užsienio reikalų ministerijos vyriausioji specialistė Ilmari Tuomainen laiške latvių išeivijos laikraščio „Latvian News“ („Latvijos žinios“) redaktoriui išdėstė Suomijos požiūrį į Baltijos šalių okupaciją ir aneksiją: „Suomi-

jos vyriausybė niekada nepareiškė oficialios pozicijos Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo klausimu.⁴⁰ Tuo tarpu Lietuvos diplomatų korespondencijoje esama ir kitokių Suomijos požiūrio į Baltijos šalių aneksijos pripažinimą vertinimų. 1964 m. Lietuvos pasiuntinybės Romoje ir Londone pasiekė pranešimas iš Vašingtono, kuriame teigiama, jog yra prielaidų manyti, kad Suomija vis dėlto pripažino Sovietų Sąjungos Antrojo pasaulinio karo metu įvykdytą Baltijos šalių aneksiją⁴¹. Nors ši žinia sulaukė nemažo Lietuvos diplomatijos atstovų dėmesio, tačiau realių įrodymų, kad Suomija iš tiesų galėjo pripažinti Baltijos šalių aneksiją, nė vienas iš diplomatų negalėjo pateikti. Manytina, kad šie debatai buvo susiję su Suomijos prezidento apsilankymu Estijoje 1964 m. pavasarį. Maskva į šį Urho Kekkoneno vizitą žiūrėjo gana palankiai: Sovietų Sąjungą jį įvertino kaip Suomijos oficialų Baltijos šalių aneksijos pripažinimą⁴². Minėtina, kad Sovietų Sąjungos ambasadorius siūlė surengti ir daugiau panašių vizitų, kurių metu Baltijos šalis galėtų aplankyti ir Suomijoje dirbantys kitų šalių ambasadoriai. Tačiau šalių, kurių vyriausybės nebuvo pripažinusios Baltijos šalių aneksijos, diplomatai atsisakė vykti į panašias keliones⁴³. Kadangi Suomijos vyriausybė niekada nepadarė atitinkamo oficialaus pareiškimo, Suomijos prezidento apsilankymą Estijoje laikyti Baltijos šalių aneksijos pripažinimu *de facto* būtų pernelyg drąsu.

Apibendrinant Švedijoje ir Suomijoje vyravusius sovietinės okupacijos ir aneksijos vertinimus reikėtų pasakyti, kad nė vienos iš šių šalių pozicija nebuvo palanki 1940 m. suverenitetą praradusioms Baltijos šalims, kurioms aptariamam laikotarpiui kaip niekada reikėjo kaimyninių šalių palaikymo ir tam tikrų saugumo garantijų. Teisiniu požiūriu nei Švedija, nei Suomija nepripažino Baltijos šalių inkorporavimo

į Sovietų Sąjungą *de jure*. Švedija rėmėsi faktiniu šių šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą patvirtinimu, o Suomija laikėsi nebylios aneksijos nepripažinimo politikos ir, pradedant 1939 m. pabaiga, suvokdama Sovietų Sąjungos grėsmę sau, pamažu nutraukė oficialius ryšius su Baltijos šalimis.

NACIŲ OKUPACIJA BALTIJOS ŠALYSE IR ŠIAURĖS VALSTYBIŲ POZICIJA

Antrojo pasaulinio karo metais nacių Vokietijos kariniams daliniams pasistūmėjus į Rytus, iš Baltijos šalių buvo išgyvendinta sovietinė okupacinio režimo tikrovė. Trijų Baltijos valstybių lūkesčiai su Vokietijos pagalba atkurti savo nepriklausomybę pasirodė buvę pernelyg idealistiniai, kai 1941 m. birželio–liepos mėn. nacių Vokietija dislokavo savo karinius dalinius Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijose ir pradėjo rytiniame Baltijos jūros regione vykdyti okupacinio režimo politiką.

Prasidėję karo veiksmai prieš Sovietų Sąjungą daug ką pakeitė ne tik Baltijos šalių regione. 1941 m. įvyko svarbių Suomijos ir Švedijos užsienio politikos pokyčių, kurie galėjo lemti vėlesnę oficialiąją šių šalių poziciją Baltijos šalyse nacių įvykdytos okupacijos atžvilgiu. Suomijos vyriausybė, siekdama atgauti per Žiemos karą prarastas teritorijas, 1941 m. gegužės mėn. nusprendė oficialiai prisidėti prie nacių Vokietijos invazijos į Sovietų Sąjungą ir leisti Vokietijai dislokuoti karinius dalinius šiaurinėje Suomijos dalyje⁴⁴. Šis vyriausybės sprendimas įvėlė šalį į karą su Sovietų Sąjunga, o kadangi Suomija šiame kare smarkiai priklausė nuo Vokietijos atsargų ir ginklų, Suomijos vyriausybė negalėjo rizikuoti ir nutraukti santykių su vokiečiais⁴⁵. Šis „bičiuliavimosi“ su Vokietija laikotarpis truko iki 1944 m., kai buvo pasirašyta Suomijos ir Sovietų Sąjungos paliaubų sutartis.

Tuo tarpu Švedijos Antrojo pasaulinio karo metais deklaruotam neutralitetui iškilo grėsmė, kai 1941 m. birželio 22 d. Vokietijos karinė vadovybė įteikė prašymą leisti per šios šalies teritoriją pervežti Norvegijoje buvusią vokiečių diviziją į Suomijos teritoriją⁴⁶. Po ilgų diskusijų parlamente Švedijos užsienio reikalų ministras C. E. Guntheris kitą dieną oficialiai pareiškė, kad jo šalis patenkins Vokietijos prašymą, tačiau Švedija siekia ir toliau išlikti savarankiška bei nesikišti į Vokietijos ir Sovietų Sąjungos konfliktą⁴⁷.

Švedija jau kur kas anksčiau pradėjo nuogąstauti dėl nacių įsitvirtinimo Šiaurės šalyse. 1940 m. birželio 22 d. Vytautas Gylys laiške Lietuvos užsienio reikalų ministerijai nurodė: „Daugelis piliečių [švedų] įsivaizduoja, kad švedai atsidurs vokiečių sferoje. Po Reicho laimėjimų pasipriešinimas Berlyno valiai eiliniam piliečiui čia atrodo neįmanomas.“⁴⁸ Galima manyti, kad 1941 m. Švedijos vyriausybės sutikimas leisti gabenti nacių karius per savo teritoriją parodė, jog šalis vengia konfliktinės situacijos su Vokietija. Abi Šiaurės valstybės 1941 m. priėmė bendrus susitarimus su nacių Vokietija. Skyrėsi tik bendradarbiavimo lygmuo: Suomija savo noru tapo nacių Vokietijos sąjungininke kare prieš Sovietų Sąjungą, tuo tarpu Švedijos vyriausybės padarytos nuolaidos rėmėsi siekiu išvengti nacių Vokietijos agresijos ir išlaikyti šalies savarankiškumą.

Suomijoje ir Švedijoje 1941 m. birželio mėn. susiklosčiusi politinė padėtis iš dalies lėmė abejingą šių šalių požiūrį į procesus, vykstančius Baltijos šalyse. 1941 m. nacių okupacija nesulaukė ypatingo Šiaurės šalių dėmesio ir dėl to, kad okupacinio precedento vertinimai Suomijoje ir Švedijoje jau buvo susiformavę per 1940 m. Sovietų Sąjungos įvykdytą agresiją prieš Baltijos šalis. Vargu ar vien okupacinių jėgų pasikeitimo faktas trijų

Baltijos šalių regione galėjo stipriau paveikti Šiaurės šalių laikyseną Lietuvos, Latvijos ir Estijos atžvilgiu.

Nors Švedijos ir Suomijos vyriausybės nepakeitė savojo Baltijos šalių okupacijos vertinimo, vis dėlto apie tam tikrą Šiaurės šalių visuomenėje kilusį sujudimą leidžia kalbėti to meto Švedijos ir Suomijos spaudoje pasirodę pranešimai. 1941 m. rugpjūčio 13 d. Švedijos dienraštis „Stockholms Tidningen“ pranešė, kad Lietuvos laikinoji vyriausybė, kuri buvo suformuota birželio 23 d. ir siekė atkurti šalies nepriklausomybę, paleista: „Atrodo, kad tarp tos vyriausybės ir vokiečių okupacinės valdžios iškilo kai kurių ginčų kompetencijos klausimais; rezultate vyriausybė buvo paleista.“⁴⁹ Kitame Švedijos dienraštyje – „Dagens Nyheter“ – rugsėjo 3 d. pasirodžiusiame straipsnyje apie Baltijos šalių padėtį rašoma, kad naujuosius „išlaisvintojus“ Baltijos šalys sutiko palankiau už pirmuosius „geradarius“, bet šių tautų likimas ir toliau lieka neaiškus⁵⁰. Atsižvelgiant į užfiksuotus Švedijos spaudos pranešimus, galima manyti, kad Baltijos šalių ateitis buvo siejama su tolesniais Antrojo pasaulinio karo veiksmiais. Suomijos spaudoje pasirodžiusiuose gana panašaus turinio pranešimuose buvo rašoma: „[...] naujos tvarkos vyrai, kaip matyt, nežada atsižvelgti į vietos gyventojų tautinius pageidavimus ir istorines tradicijas.“⁵¹ Kiek kitokių vertinimų Švedijos spaudoje būta 1944 m. Šios šalies dienraštis „Aftonbladet“ rugpjūčio 9 d. išspausdino straipsnį „Neramumas Pabaltyje“:

„Baltiškasis nusistatymas negali būti išpraustas į paprastąją schemą su dviem pasirinkimais: prieš arba už. Jis yra vienkart nukreiptas ir prieš Vokietiją, ir prieš Rusiją. Jei Vakarų galybės šiuo metu yra linkusios nematyti tokio trečio nusistatymo galimumo, vis tik mes Švedijoje turėtume galėti suprasti jas [Baltijos tautas]. Juk taip pat ir mes dėl savo neutraliteto didžiajame

pasauliniame susidūrimo laikomės trečiojo nusistatymo, jei kai kiek ir kitokio pobūdžio negu pabaltijiečių.⁵²

Kai kuriais atvejais Švedijos spaudos pranešimuose galima išvelti Baltijos tautų palaikymą ir simpatiją joms. Tačiau pamąstymai, kad Švedija turėtų palaikyti Baltijos šalių siekį atkurti nepriklausomybę, neigavo praktinio pavidalo. Kad Švedijos vyriausybės laikysena Baltijos šalių atžvilgiu išliko stabili ir nepakitusi, patvirtina ir žinutė, pasirodžiusi Švedijos spaudoje 1944 m.: „Švedijos galimybės padėti šiems kraštams [Baltijos šalims] yra menkos.“⁵³

Nacių įvykdyta Baltijos šalių okupacija, nors Švedijos spaudoje tuo klausimu ir būta pranešimų, Šiaurės šalyse sulaukė palyginti menko atgarsio. Svarbu atkreipti dėmesį, kad pasyvią Šiaurės šalių laikyseną šiuo atveju lėmė dvi priežastys: 1) Suomija, tapusi nacių sąjungininke Antrajame pasauliniame kare, neturėjo pagrindo kvestionuoti Vokietijos politikos Baltijos regione; 2) nacių okupacija, priešingai nei Sovietų Sąjungos agresija, neatėmė iš Baltijos šalių suvereniteto, ji tik tęsė regione Sovietų Sąjungos pradėtą okupacinę politiką. Nacių Vokietijos veiksmus Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje Šiaurės šalys vertino atsižvelgdamos į platesnį Antrojo pasaulinio karo kontekstą ir Vokietijos interesus Rytų Europoje. Vis dėlto tam tikrą Švedijos ir Suomijos visuomenės susidomėjimą okupuotų Baltijos šalių problemomis patvirtina Šiaurės šalių spaudoje pasirodę pranešimai, kvestionuojantys trijų Baltijos šalių likimą.

LIETUVOS DIPLOMATŲ ŽVILGSNIS Į ŠVEDIJOS IR SUOMIJOS IŠSAKYTUS BALTIJOS ŠALIŲ PADĖTIES 1940–1944 M. VERTINIMUS

Baltijos šalių išeivijos pastangos lėmė, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos, kaip vieno,

bendro likimo regiono, problema buvo iš-kelta tarptautiniu mastu⁵⁴. Buvusio Lietuvos ambasadoriaus prie Šventojo Sosto K. Lozoraičio nuomone, „Užsienyje likę Lietuvos diplomatai įkūnijo geležinė uždanga nuo laisvojo pasaulio atskirtos lietuvių tautos viltį ir tvirtą tikėjimą vėl sugrįžti į laisvą ir nepriklausomų valstybių bendruomenę.“⁵⁵ Neabejotina, kad užsienyje likę Lietuvos diplomatai nuolatos kėlė okupuotų Baltijos šalių klausimą. Išlikusi Lietuvos diplomatų, atstovavusių Lietuvai Šiaurės šalyse, korespondencija leidžia pažvelgti į Šiaurės šalių ir Baltijos šalių tarpusavio santykių problematiką iš kitos perspektyvos. Lietuvos diplomatų, kurie aptariamuoju laikotarpiu gyveno Šiaurės šalyse, gerai pažinojo kai kuriuos politinius šių šalių veikėjus bei tuo metu Švedijoje ir Suomijoje susiklosčiusią politinę padėtį, susirašinėjimo medžiaga padeda plačiau ir išsamiau atskleisti Šiaurės šalių požiūrį į sovietų ir nacių okupacijas Baltijos valstybėse.

1937 m. įgaliotuoju ministru ir nepaprastuoju pasiuntiniu Švedijoje buvo paskirtas V. Gylys, 1938 m. jis tapo nepaprastuoju pasiuntiniu, atstovaujančiu Lietuvai Danijoje ir Norvegijoje, tačiau rezidavo Stokholme. Po 1940 m. Lietuvos okupacijos Stokholme uždarius Lietuvos pasiuntinybę, V. Gylys atsisakė grįžti į Lietuvą ir pasiliko neoficialiai atstovauti Lietuvai Švedijoje. 1949 m. kovo 27 d. laiške S. Lozoraičiui jis pranešė išvykstąs į Kanadą: „Tolesnis mano buvimas Švedijoje, mano įsitikinimu, yra jau nebereikalingas, kadangi mano veikimo sąlygos žymiai susiaurėjo. Todėl aš skaitau, kad galiu drauge su kitais lietuviais emigruoti ten, kur mano darbas dar gali būt naudingas mūsų tautai.“⁵⁶ V. Gyliui išvykus į Jungtines Amerikos Valstijas, neoficialiu Lietuvos atstovu Skandinavijos šalyse buvo paskirtas V. Žilinskas. Jis Švedijoje Lietuvai atstovavo iki 1953 m., o šiajam pasitraukus į JAV Lietuvos

diplomatinio šefas S. Lozoraitis rūpintis lietuvių ir Lietuvos reikalais Švedijoje paskyrė Igną Šeinių (mirė 1959 m. sausio 15 d.)⁵⁷. Suomijoje Lietuvos interesams dar kurį laiką po 1940 m. birželio įvykių neoficialiai atstovavo generalinis garbės konsulas R. Olleris⁵⁸.

Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotinis V. Gylys po Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą tapo pagrindine Švedijos ir Lietuvos jungtimi. Savo laiškuose Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, o vėliau – Lietuvos diplomatomis išeivijoje V. Gylys teikė informaciją apie Švedijoje susiklosčiusią padėtį ir šios valstybės nuostatas Baltijos šalių okupacijos atžvilgiu. 1940 m. birželio 18 d. laiške Lietuvos užsienio reikalų ministerijai V. Gylys rašė, kad tai, jog Baltijos šalys priėmė Sovietų Sąjungos ultimatumą, Švedijoje sukėlė tam tikrą nerimą⁵⁹. 1940 m. birželio 21 d. V. Gylys informavo Švedijos užsienio reikalų ministrą Ch. E. Guntherį apie padėtį Lietuvoje⁶⁰. Kitą dieną Švedijoje buvo surengtas slaptas pasitarimas dėl Sovietų Sąjungos veiksmų prieš Baltijos valstybes⁶¹. 1940 m. birželio 22 d. Lietuvos užsienio reikalų ministeriją pasiekė nauja žinutė iš Švedijos. V. Gylys pranešime akcentavo, kad Švedijoje nuogąstaujama, ar Pabaltijo likimas neištiks Suomijos, ir svarstoma, ar Sovietų Sąjunga nenutars praplėsti savo įtakos ir Baltijos jūroje⁶². Tai leidžia daryti prielaidą, kad Švedija labiau nerimavo dėl savo ir kaimyninės Suomijos saugumo nei dėl Baltijos šalių likimo.

To, kad Sovietų Sąjunga dislokavo Lietuvą savo kariuomenę, Švedija nelaikė okupaciniu veiksmu. 1940 m. birželio 28 d. laiške Lietuvos užsienio reikalų ministrui V. Gylys dėstė:

„[...] Reikia pasakyti, kad pasikeitimai Lietuvoje čia nebuvo atvaizduoti taip „revoliuciniai“, kaip Estijoje ir Latvijoje, iš kur į Stokholmą atvyko daug švedų piliečių

ir kitokių svetimšalių. [...] Taip pat švedams neatrodo, kad Sovietai būtų norėję atimti iš lietuvių tautos nepriklausomybę; jų dauguma mano, kad Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių sustiprinimas buvo padarytas tam, kad apsaugot pozicijas vakarų pasienyje ir, žinoma, patikrint pasirašyto pr[aėjusių] metų tarp Lietuvos ir S[ovietų] Rusijos savitarpio pagalbos pakto visišką įgyvendinimą [...]. Turiu pastebėti, kad švedams labai užimponavo, kad taip svarbios permainos Lietuvoje įvyko be incidentų, be kraujo praliejimo, be keršto, planingai ir vyriausybei sugebant išlaikyti visišką discipliną minioje. Jokie „liudininkai“ čia nedavė parodymų prieš naująją Vyriausybę [...]“.⁶³

Švediją pasiekusios žinios, kad Sovietų Sąjunga įvedė savo karinius dalinius į Baltijos šalių teritoriją, negalėjo iš karto sulaukti vienareikšmių vertinimų. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje sovietų agresijai nebuvo pasipriešinta ginklu, bei į faktą, kad Lietuvos pasiuntinybėms užsienyje buvo išsiuntinti pranešimai, nurodantys, kad naujoji vyriausybė Lietuvoje sudaryta remiantis Konstitucija, o valstybės santvarkos pagrindai išliko nepakeisti, kitokių vertinimų turbūt ir nebuvo galima tikėtis. Tiesa, jau 1940 m. rugsėjo 30 d. Stokholmo dienraštyje „Svenska Dagbladet“ buvo paskelbtas straipsnis, kuriame birželio mėn. įvykiai Baltijos šalyse buvo įvertinti kaip okupacinis Sovietų Sąjungos manevras, po kurio Baltijos šalių valdymas buvo perduotas į komunistų rankas⁶⁴.

Vienas iš įrodymų, kad Baltijos šalyse įsitvirtino komunistų valdžia, buvo Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų užsienio valstybėse veiklos sustabdymas. Lietuvos pasiuntinybėje Švedijoje dirbusio V. Gylio laiškuose diplomatinio šefui S. Lozoraičiui esantys faktai leidžia daryti prielaidą, kad 1940 m. rugpjūčio mėn. Lietuvos pasiuntinybės uždarymą Stokholme Švedijos po-

litikos veikėjai vertino nevienareikšmiškai. 1940 m. liepos 24 d. V. Gylis laiške teigiama, kad Švedijos užsienio reikalų ministras Ch. E. Guntheris žodžiu išreiškė užuojautą dėl Lietuvos likimo. Švedijos užsienio reikalų ministras pažymėjo, kad švedų vyriausybė negalėjo nesilaikyti 1940 m. liepos 21 d. Liaudies seimo nutarimų dėl Lietuvos pasiuntinybės Stokholme uždarymo: „K. Guntheris kalbėdamas su manimi buvo kiek susigraudinęs; jo sentimentalumą galėčiau aiškinti, tarp kita ko, tuomi, kad Lietuvos pavergimas įvyksta tuo laiku, kai santykiai tarp Švedijos ir Kremliaus pasidarė pusėtinai įtempti [...]“.⁶⁵ Laiške užfiksuoti Švedijos užsienio reikalų ministro pasisakymai Baltijos šalių okupacijos klausimu buvo tik asmeninio pobūdžio, jie niekaip nepasireiškė oficialiojoje Švedijos pozicijoje. Savi valstybiniai interesai ir siekis palaikyti stabilius santykius su Kremliumi Švedijai buvo kur kas svarbiau nei Baltijos šalių likimas. Šį faktą patvirtina 1940 m. rugpjūčio 13 d. V. Gylis pranešimas iš Stokholmo: „[...] politinė konjunktūra Švedijoje per kelis pastaruosius mėnesius nebuvo palankiu veiksmu, nes baiminimasis sovietais yra išryškėjęs daugiau negu bet kada anksčiau.“⁶⁶

Vėlesniuose V. Gylis laiškuose, siunčiamuose Lietuvos diplomatijos atstovams nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu, esama ir Suomijos laikysenos Baltijos šalių atžvilgiu interpretacijų. Konfidencialiaime 1943 m. vasario 13 d. laiške Lietuvos pasiuntinybės patarėjui Berne Edvardui Turauskui V. Gylis rašė: „[...] suomių tautos nusistatymai ateityje priklausys nuo to, kaip atrodys Europos žemėlapis po šio karo. Suomiams susibičiuliavus su Reichu, jie nustojo simpatijų net savo kaimynų tarpe [...]“.⁶⁷ Akivaizdu, kad Suomijos vyriausybei Baltijos šalių problemos rūpėjo mažiausiai. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nacių okupacijos Baltijos šalyse metais

pamažu pradėjo ryškėti Suomijos oficialiosios politikos ir Suomijos visuomenės požiūrio į Baltijos šalis skirtumas. Daryti prielaidą, kad nacių okupacijos laikotarpiu Suomijos visuomenėje formavosi tam tikros simpatijos Baltijos tautoms, leidžia 1943 m. I. Šeinaus apsilankymas Suomijoje. 1943 m. lapkričio 25 d. Suomijos nepriklausomybės sąjunga, 1917 m. įsteigta nepartinė tautinė organizacija, ir Valstybinis informacijos biuras, įstaiga, kuri karo metais rūpinosi spaudos ir žinių iš užsienio valstybių teikimu Suomijos visuomenei, pakvietė I. Šeinių atvykti į Helsinkį⁶⁸. Apsilankymo metu Lietuvos išeivijos atstovas perskaitė pranešimą apie „Maskvos metodus bolševikinant Lietuvą“. Kaip galima spręsti iš I. Šeinaus pastabų, pranešime Suomijos piliečiai buvo supažindinti su Lietuvos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykiais iki nacių okupacijos: „[...] suomia išklausė paskaitą itin įdėmiai ir parodė Lietuvai itin didelį palaikymą [...]“. Įžangos ir padėkos žodžiuose girtas mano įnašas iškeliant raudonąjį pavojų, reikia užuojauta lietuvių tautai ir linkėta kuo greičiau atgauti nepriklausomybę.“⁶⁹ Suomijos visuomenės palaikymą, kurio Lietuva sulaukė I. Šeiniui lankantis toje šalyje, galima būtų sieti su tuo metu susiklosčiusiomis tarptautinėmis aplinkybėmis. Dėl užsitęsusių karo veiksmų Suomijos požiūris į Sovietų Sąjungą 1941–1944 m. buvo itin neigiamas, taigi visi palankesni pasisakymai apie Baltijos šalių likimą gali būti suvokiami ir nesunkiai paaiškinami. Taip pat dera pažymėti, kad pranešime nebuvo atkreipta dėmesio į nacių Baltijos kraštuose vykdomą politiką.

Kitokia galėjo būti Švedijos pozicija Baltijos šalių atžvilgiu nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu. V. Gylis 1943 m. kovo 8 d. laiške E. Turauskui išdėstė, kad Švedijos spauda plačiai nušvietė Baltijos šalių išeivių Švedijoje surengtą Baltijos šalių nepriklaus-

somybės 25-ųjų metinių minėjimą: „Švedų spauda labai šiltai atsiliepė Pabaltijo valstybių 25 metų sukaktuvių proga. Pamatinė tezė, kad Pabaltijo valstybės po karo turi būt nepriklausomos ir prisidėti prie Šiaurės Bloko, drauge su Skandinavijos valstybėmis.“⁷⁰ Nacių Vokietijos okupacijos laikotarpiu Švedija nesibaimino išreikšti vilties, jog pasibaigus karui Baltijos šalys gali atkurti savo nepriklausomybę. Tuo tarpu panašaus turinio žinučių sulaukti Švedijos spaudoje Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu buvo mažai tikėtina dėl šios Šiaurės šalies nuogastavimų ir nepasitikėjimo tolesniais Sovietų Sąjungos veiksmais karo fronte.

Sovietų Sąjungai įvykdžius Baltijos šalių reokupaciją diskusijos Švedijos politinėje padangėje netilo. 1944 m. gruodžio 13 d. Švedijos parlamentui buvo įteikta interpeliacija dėl Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą pripažinimo bei trijų Baltijos šalių pasiuntinybių Stokholme uždarymo. V. Gylis Lietuvos konsului P. Žadeikiui 1944 m. gruodžio 29 d. pranešė: „Diskusijos Riksdage ir švedų spaudos replikos, žinoma, yra labai įdomios, nes jos įrodo, kad švedų tauta dar nėra užmiršusi skriaudų, padarytų Pabaltijo valstybėms, ir mes čia vis tik turime gerų draugų.“⁷¹

Lietuvos diplomatų laiškuose užfiksuoti faktai leidžia daryti keletą išvadų: 1) 1940–1944 m. oficialiųjų Švedijos valdininkų išreikštos simpatijos Baltijos šalims buvo tik asmeninio lygmens ir viešai nedeklaruotos; 2) Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu Švedija rūpinosi savo saugumu, o ne Baltijos šalių likimu; 3) Šiaurės šalių spaudoje pirmą kartą po sovietinės okupacijos pasirodė pranešimų, kuriuose prabilta apie galimybę po karo atkurti Baltijos šalių nepriklausomybę; 4) Suomijos vyriausybė, įsivėlusį į karą su Sovietų Sąjunga, 1940–1944 m. nebuvo linkusi išreikšti požiūrio į Baltijos šalių okupaciją. Tačiau šios šalies visuomenėje

tuo metu pamažu formavosi neigiamas Sovietų Sąjungos įvykdytos Baltijos šalių okupacijos vertinimas.

IŠVADOS

1940 m. birželio mėn. pavergto Baltijos šalių suvereniteto faktas Šiaurės šalyse buvo vertinamas dvejopai. Švedija pripažino Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą *de facto*, pasirašydama keletą susitarimų su Maskva, kuriuose buvo gvildenami Baltijos šalių turtiniai, pilietybės ir karo pabėgėlių klausimai. Nepalankiai susiklosčius tarpusavio santykiams su Sovietų Sąjunga Suomija neskubėjo vertinti pakitusio Baltijos šalių *status quo*. Šios šalies vyriausybė laikėsi nebylios Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politikos.

Nacių įvykdytą Baltijos šalių okupaciją Šiaurės valstybės traktavo kaip nenusipėjamos Antrojo pasaulinio karo eigos rezultatą. Okupacinių jėgų pasikeitimas Baltijos regione nesulaukė Švedijos ir Suomijos vyriausybių dėmesio. Tačiau Švedijos spaudoje pasirodžiusiuose pranešimuose iš tiesų buvo bandyta pažvelgti į Baltijos šalių padėtį liberaliau, t. y. nesaistant šių trijų šalių likimo nei su nacių Vokietija, nei su Sovietų Sąjunga.

Lietuvos diplomatai, likę Šiaurės šalyse po sovietinės okupacijos ir aneksijos, o vėliau – ir po nacių okupacijos, vertino Švedijoje ir Suomijoje vyravusias nuotaikas. Tyrimo metu atskleista, kad Švedijoje 1940 m. birželio mėn. Sovietų Sąjungos veiksmai Lietuvoje, skirtingai nei kitose Baltijos šalyse, nebuvo suvokti kaip okupaciniai. Švedijos vyriausybės atstovų deklaruotos simpatijos Baltijos šalims buvo asmeninio pobūdžio ir nepaveikė šios šalies oficialiosios pozicijos. 1941–1944 m. išryškėjo Suomijos visuomenės palankumas trims Baltijos šalims. Jis buvo išsakomas neigiamais Sovietų Sąjungos

įvykdytos Baltijos šalių okupacijos vertinimais. Vis dėlto okupacinių jėgų įsitvirtinimo ir kaitos Baltijos regione klausimui Suomijos ir Švedijos spaudoje buvo skiriamas tik fragmentiškas dėmesys. Trijų Baltijos šalių

likimai dažniausiai buvo minimi nušviečiant Antrojo pasaulinio karo įvykius, o prarasto Baltijos šalių suvereniteto problematika keliama tik pavieniais atvejais.

Nuorodos

¹ D. Kirby, *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*, London, 1995, p. 6.

² Daugiau informacijos apie tai žr. M. Lehti, „Possessing a Baltic Europe: Retold National Narratives in the European North“, *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London, 2003, p. 35; apie suaktyvėjusį Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimą ir jo prasmę buvo prabilta 1994 m. gegužės 18–20 d. Švedijoje vykusioje konferencijoje „Cultural Exchanges between the Nordic Countries and the Baltic States – Status and Future Perspectives“, žr. *Culture*, TemaNord, 1994.

³ Lietuvos pasiuntinybės Stokholme uždarymo 1940 m. dokumentai, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 49; Lietuvos atstovo Skandinavijos valstybėse I. Šeinaus *Pro memoria*, raštai apie jo veiklą, Skandinavijos valstybių vidaus ir užsienio politiką, santykius su SSRS, Baltijos valstybių išeivijos veiklą, *ibid.*, b. 50; dokumentai apie Suomijos politiką Baltijos valstybių okupacijos klausimu, Suomijos ir SSRS santykius, *ibid.*, b. 575; Lietuvos pasiuntinybių užsienyje telegramos, *ibid.*, f. R-1019, ap. 1, b. 7; užsienio valstybių pasiuntinybių ir konsulatų Lietuvoje uždarymo medžiaga, *ibid.*, b. 2; Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų veiklos 1940 m. gegužės 29 d.–1940 m. liepos 30 d. dokumentai, *ibid.*, f. 383, ap. 7, b. 2254; susirašinėjimas su buvusiu Lietuvos konsulu Helsinkyje R. Olleriu, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 486.

⁴ Ulkoasiainministeriö arkisto. Ryhma 7. Osasto D2. Asia: Baltian kysymys: v. 1975–1981; ryhma 7. Osasto D2. Asia: Baltian kysymys, 1961–1974 (II).

⁵ *Lietuvos okupacija ir aneksija. 1939–1940: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993.

⁶ L. P. Freden, *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais: pervartos*, Vilnius, 2010.

⁷ Švedijos periodiniai leidiniai „Stockholms

Tidningen“, „Aftonbladet“, „Dagens Nyheter“, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 558.

⁸ R. Kraujelis, *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*, Vilnius, 2008.

⁹ R. Žepkaitė, „Užsienio valstybių reakcija į 1940 m. birželio–liepos mėn. įvykius Lietuvoje“, *Praeities baruose*, Vilnius, 1999.

¹⁰ L. Jonušauskas, *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*, Vilnius, 2003.

¹¹ K. Lozoraitis, „Žvilgsnis į vilties diplomatiją egzilyje“, *Lietuvių diplomatija išeivijoje 1940–1991*, Vilnius, 2007.

¹² S. Grigaravičiūtė, *Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais*, Vilnius, 2002.

¹³ K. Alenius, „The Cultural Relations between the Baltic Countries and Finland“, *Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century*, Turku, 1998, p. 128–187.

¹⁴ H. Roiko-Jokela, „In Light and Shadow. Turning Points in Finnish–Estonian Relations between the Years 1860–1991“, *ibid.*, p. 81–128.

¹⁵ K. Kangeris, „Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940–1964“, *ibid.*, p. 188–212.

¹⁶ J. Lavery, *The History of Finland*, London, 2006.

¹⁷ B. Strath, „The Idea of Scandinavian Nation“, *People, Citizen, Nation*, Helsinki, 2005 [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. gegužės 2 d.], interneto prieiga [https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3638/strath208–223.pdf?sequence=1].

¹⁸ S. Jagerskioldas, *Suomijos maršalas Mannerheimas*, Vilnius, 1997.

¹⁹ T. Polvinen, *Between East and West Finland in International Politics 1944–1947*, Philadelphia, 1986.

²⁰ R. Kraujelis monografijoje „Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais“ (p. 262–284) pateikia Vakarų valstybių nuostatų Baltijos valstybių aneksijos klausimu

klasifikacijos lentelę, kurioje į bendrą šalių sąrašą įtraukiamos ir Šiaurės šalys bei jų požiūris į Baltijos šalių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą.

²¹ B. Strath, op. cit., p. 220.

²² K. Kangeris, op. cit., p. 189.

²³ V. Gylis 1945 m. lapkričio 25 d. *Pro memoria* B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 231, l. 118.

²⁴ R. Kraujelis, op. cit., p. 42.

²⁵ W. J. H. Hough, „The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory“, *New York School Journal of International and Comparative Law*, 1985, p. 443.

²⁶ K. Kangeris, op. cit., p. 192.

²⁷ W. J. H. Hough, op. cit., p. 440.

²⁸ K. Kangeris, op. cit., p. 192.

²⁹ R. Kraujelis, op. cit., p. 42.

³⁰ V. Gylis 1944 m. gruodžio 29 d. *Pro memoria*, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 49, l. 14.

³¹ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone 1977 m. kovo 21 d. *Pro memoria* Lietuvos diplomatijos šefui S. Lozoraičiui su priedu apie Švedijos užsienio reikalų ministerijos pranešimą spaudai, ibid., b. 580, l. 13–14.

³² Ibid., l. 15.

³³ L. P. Freden, op. cit., p. 296.

³⁴ H. Roiko-Jokela, op. cit., p. 98.

³⁵ K. Alenius, op. cit., p. 164.

³⁶ T. Polvinen, op. cit., p. 291.

³⁷ W. J. H. Hough, op. cit., p. 437.

³⁸ R. Ollerio 1957 m. lapkričio 24 d. laiškas B. K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 486, l. 25.

³⁹ R. Ollerio 1940 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas, ibid., f. R-1019, ap. 1, b. 2, l. 19.

⁴⁰ Ulkoasiainministeriö. Ryhma 7. Osasto D2. Asia: Baltian kysymys: v. 1975–1981.

⁴¹ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone 1964 m. balandžio 9 d. pranešimas, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 575, l. 25.

⁴² Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone 1964 m. birželio 22 d. pranešimas, ibid., l. 31.

⁴³ 1966 m. sausio 14 d. konfidenciali *Pro memoria* Lietuvos pasiuntinybės užsienyje [nepasirašyta], ibid., l. 34.

⁴⁴ J. Lavery, op. cit., p. 124.

⁴⁵ S. Jagerskioldas, op. cit., p. 201.

⁴⁶ Ibid., p. 173.

⁴⁷ G. K. Scott, „The Swedish Midsummer Crisis of 1941: The Crisis that Never Was“, *Journal of*

Contemporary History, 2002, Vol. 37(3), [interaktyvus], [žiūrėta 2011 m. gegužės 18 d.], interneto prieiga [http://www.jstor.org], p. 388.

⁴⁸ V. Gylis 1940 m. birželio 22 d. pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 72–73.

⁴⁹ Švedijos spaudoje pasirodžiusių pranešimų nuorašai, 1941 m. rugpjūčio mėn. [nepasirašyti], ibid., f. 668, ap. 1, b. 558, l. 19.

⁵⁰ Švedijos dienraščio „Dagens Nyheter“ straipsnio nuorašas (lietuvių kalba), 1941 m. rugsėjo 4 d. [nepasirašytas], ibid., l. 22.

⁵¹ Suomijos švedų spaudoje pasirodžiusių straipsnių nuorašai, 1941 m. spalio 6 d. [nepasirašyti], ibid., l. 28.

⁵² Pranešimas P. Žadeikiui „1944 m. gegužės 16 d.–1944 m. liepos 10 d. švedų spaudos apžvalga“ [gautas rugpjūčio 28 d.], ibid., l. 48.

⁵³ 1944 m. vasario 16 d. pranešimas iš Stokholmo apie Švedijos spaudoje keltą Baltijos šalių klausimą, ibid., f. 648, ap. 2, b. 230, l. 204.

⁵⁴ A. Jakubčionis, „Baltijos valstybių saugumo problemos: iš praeities į dabartį“, *Politologija*, 1995, Nr. 1(6), p. 89.

⁵⁵ K. Lozoraitis, op. cit., p. 9.

⁵⁶ V. Gylis 1949 m. kovo 27 d. laiškas S. Lozoraičiui, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 48, l. 105.

⁵⁷ L. Jonušauskas, op. cit., p. 324.

⁵⁸ Ibid., p. 81.

⁵⁹ S. Grigaravičiūtė, op. cit., p. 222.

⁶⁰ V. Gylis 1940 m. birželio 21 d. pranešimas, LCVA, f. R-1019, ap. 1, b. 7, l. 56.

⁶¹ V. Gylis 1940 m. birželio 22 d. pranešimas ibid., l. 55.

⁶² R. Žepkaitė, op. cit., p. 290.

⁶³ „1940 m. birželio 28 d. Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotinio ministro Stokholme V. Gylis pranešimas užsienio reikalų ministrui. Dokumentas Nr. 136“, *Lietuvos okupacija ir aneksija. 1939–1940*, p. 309–310.

⁶⁴ V. Gylis 1940 m. rugsėjo 30 d. laiškas S. Lozoraičiui, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 558, l. 4.

⁶⁵ V. Gylis 1940 m. liepos 24 d. konfidencialus laiškas S. Lozoraičiui, ibid., b. 49, l. 1–2.

⁶⁶ V. Gylis 1940 m. rugpjūčio 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid., l. 1.

⁶⁷ V. Gylis 1943 m. vasario 13 d. konfidencialus laiškas Lietuvos įgaliotajam atstovui Berne E. Turauskui, ibid., b. 47, l. 1.

⁶⁸ I. Šeinius 1943 m. gruodžio 12 d. politi-

nis pranešimas Lietuvos diplomatinės atstovams, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 230, l. 200.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ V. Gylis 1943 m. kovo 8 d. laiškas E. Turauskui, *ibid.*, f. 668, ap. 1, b. 47, l. 4.

⁷¹ V. Gylis 1944 m. gruodžio 29 d. laiškas Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone P. Žadeikiui, *ibid.*, b. 49, l. 12.

Gauta 2012 02 09

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3,
Vilnius

Ignė Stalmokaite

THE APPROACH OF FINLAND AND SWEDEN TO THE SOVIET AND NAZI OCCUPATIONS OF THE BALTIC STATES IN 1940–1944

Summary

The rapid change in the status of the Baltic States at the beginning of the 1940s, led to erratic and mixed reactions of the outside world, while the struggle of dependent nations for their statehood established a certain place for the Baltic States in the international community. The study analyses the attitude of two Nordic countries – Sweden and Finland – to the three countries that lost their independence during the period of the first two occupations in 1940–1944. So far, historians have not analysed this topic. Looking back on this relatively recent period of history, which was particularly difficult for the Baltic States, and at the position of the Nordic countries would allow to better assess cooperation opportunities of the countries of the Baltic Sea region arising in the twenty-first century and determine the importance of the Baltic States in cross-border relations in the Baltic Sea region.

The aim of the study is to analyse in detail the official position of Finland and Sweden, and the attitudes of their peoples towards the Baltic States during the period of the first two occupations. The key focus of the study is analysis of the problem of recognition of the Soviet occupation and the annexation of the Baltic States by the Nordic countries. An important part of the analysis involves the study of the correspondence of Lithuanian diplomats working in the Nordic countries: this would allow a better understanding of public sentiment in Finland and Sweden regarding the two occupational regimes in the Baltic countries.

The first part of the article deals with the official approach of the Finnish and Swedish governments towards Soviet occupation and annexation of the Baltic States. The analysis of the sources, political reasoning, historiography of Lithuania and foreign countries, and the press of the Nordic countries reveals that Sweden recognised the incorporation of Lithuania, Latvia and Estonia into

the Soviet Union de facto by signing several agreements with Moscow. Meanwhile, Finland, due to unfavourable relations with the Soviet Union, was reluctant to give an assessment of the changed status quo of the Baltic States. The Finnish government maintained a policy of tacit non-recognition of the annexation of the Baltic States.

The second part of the study explores the approach of the Nordic countries towards the Nazi occupation of the Baltic States. Finland and Sweden treated the Nazi actions in the east of the Baltic Sea region as a result of the unpredictable progress of WWII. A certain interest in the problems of the occupied Baltic States on the part of Swedish and Finnish society is revealed by publications in the Nordic press. They question the fate of the three Baltic States in a fragmented manner.

The last part of the study examines the approach of the Nordic countries towards the three occupied Baltic States on the basis of correspondence of Lithuanian diplomats residing in the Nordic countries. After the Soviet occupation these Lithuanian diplomats stayed in the Nordic countries and assessed public opinions prevailing in Sweden and Finland towards the occupation. The study reveals that in Sweden, in June 1940, the actions of the Soviet Union in Lithuania, unlike those in Latvia and Estonia, were not treated as occupational. The fellow feelings expressed by representatives of the Swedish government to the Baltic States were personal in nature and did not affect the official position of Sweden. Between 1941 and 1944, Finnish society was also friendly to the three Baltic States. This was expressed in negative statements against the occupation of the Baltic States carried out by the Soviet Union. The Finnish and Swedish press paid only fragmentary attention to the issue of enforcement and change of occupational regimes in the east of the Baltic Sea region.

Darius Juodis

Dokumentai iš Stasio Žakevičiaus (Žymanto) archyvo

2009 m. į Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejų iš Jungtinių Amerikos Valstijų atkeliavo visuomenės veikėjo, teisininko Stasio Žakevičiaus (nuo 1945 m. pasivadinusio Žymantu) archyvo dokumentai. 2011 m. muziejų pasiekė ir kita gausaus archyvo dalis. Dabartiniu metu medžiaga inventorizuojama. Visą archyvą artimųjų valia muziejui dovanuoja S. Žakevičiaus giminaičiai Vytautas Barauskas ir Venta Barauskaitė-Leon. Prieš pradėdant aptarti archyvinius dokumentus (darbe kalbama tik apie pirmos archyvo dalies medžiagą), reikia nors trumpai pristatyti buvusį šio archyvo savininką.

S. Žakevičius gyveno sudėtingame ir prieštaringai vertinamame laike, todėl natūralu, kad ir jo paties veiksmai gali sulaukti prieštaringo vertinimo. S. Žakevičius 1908 m. gimė Kijeve, bet jo gyvenimas buvo susijęs su Lietuva. Iki 1940 m. jis aktyviai nedalyvavo politinėje veikloje, o daugiau dėmesio skyrė teisės mokslui. 1933 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Teisių fakultetą, vėliau stažavosi užsienio šalių (Prancūzijos, JAV, Didžiosios Britanijos) aukštosiose mokyklose. Nuo 1939 m. dėstė VDU, 1940 m. Teisių fakultetą perkėlus į Vilnių, tapo Vilniaus universiteto Teisės fakulteto prodekanu, įgijo docento vardą.

1940 m. politiniai pokyčiai Lietuvoje įtraukė S. Žakevičių į antisovietinį pagrindį – į Lietuvių aktyvistų fronto veiklą. Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo išvakarėse suėmus kelis svarbius Vilniaus pagrindžio vadovybės narius, jam teko perimti vadovavimą ir tapti 1941 m. Birželio sukilimo vadu Vilniuje. Jo iniciatyva buvo įkurtas Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas, kuriam pats vadovavo. Komitetas turėjo atlikti civilinės valdžios funkciją ir palaikyti ryšius su vokiečių karine administracija. Tais pačiais metais S. Žakevičius tapo Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos nariu, nes perėjo į pagrindinę antinacinę veiklą, 1944 m. redagavo nelegalų laikraštį „Laisvas žodis“. Tais pačiais metais, prie Lietuvos sienų artėjant Raudonajai armijai, pasitraukė į Vakarus. 1945 m. bendradarbiavo su Vyriausioju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (VLIK), bet kilus nesutarimų perėjo į Vyriausiąją Lietuvos atstatymo komitetą (VLAK) ir Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) Užsienio delegatūrą. Pastarosios nariu jis paskirtas 1946 m. birželio 9 d.¹ 1949 m. asmenys, vykstantys į Lietuvą dalyvauti pasipriešinimo veikloje, jį paskyrė ir Lietuvių rezistencijos bei BDPS prezidiumo atstovu užsienyje². Padedamas anglų žvalgybos jis rengė kovotojų ir žvalgų desantus į Lietuvą, tapo vienu iš Lietuvių

rezistencinės santarvės (LRS) kūrėjų, buvo viešai nematomos LRS veiklos dalies, vadina- mos Lietuvos rezistencine tarnyba užsienyje (LRTU, kodinis pavadinimas „Dubysa“), fak- tiniu vadovu. Gyvendamas užsienyje nuolat bendradarbiavo lietuvių išeivijos spaudoje. Nuo 1959 m. gyveno JAV, kur 1973 m. baigė savo gyvenimo dienas.

Į sovietų saugumo akiratį S. Žakevičius pateko 1946 m. Tada MGB gavo duomenų (šaltinis nenurodytas), kad anglų žvalgyba nutarė verbuoti išeivius iš Baltijos šalių, tuo- met gyvenusius perkeltųjų asmenų stovyklose Vakarų Vokietijoje. Buvo užverbuotas reziden- tas Žakevičius, kuris sakė, kad „lietuvių komitetas“ (?) Tiubingene numatęs siųsti į Lietuvą du savo žmones rinkti informacijos. Anglų žvalgyba susidomėjo jų kelionėmis. Pasak sovietinio saugumo duomenų, anglai net numatė ateityje suteikti Žakevičiui materi- alinę pagalbą. Gavusi tokios tikslios informa- cijos, MGB nukreipė dėmesį į dviejų galimai siunčiamų į Lietuvą asmenų paiešką. MGB skyriams Lietuvoje buvo išsiuntinėti slapti, bet standartiniai orientyrai. Nurodyta, kad žmonių iš Vakarų paieškai reikia pasitelkti tik patikrintus ir atsidavusius agentus, neatsklei- džiant jiems orientyrų esmės, jie privalo lai- kytis konspiracijos ir stengtis nebūti iššifruoti. Rezultatus nurodyta pranešti tiesiai LSSR MGB ministrui Dmitrijui Jefimovui³. Bet patikrinę turimus duomenis vietiniai MGB skyriai neturėjo nieko svarbaus pranešti. Atas- kaitose vadovybei vietiniai čekistai rėmėsi nepatikrintais gandaiis apie neva atvykusius iš užsienio asmenis ar įtartinus repatriantus iš Vakarų. Štai viename pranešime MGB informatorius pranešė, kad į Užpalių valsčių nusileidę du desantininkai prisidėjo prie vie- tinio partizanų būrio, tuo jį sustiprindami⁴. Nors šie ir panašūs gandai nebuvo patvir- tinti, S. Žakevičius tuo metu pateko į sovietų kontržvalgybos akiratį ir buvo priskirtas prie pavojingų sovietų valstybės priešų.

Vėlesnėje sovietinėje literatūroje S. Žake- vičius sulaukdavo vien neigiamo vertinimo. Štai dar 1952 m. parengtoje brošiūroje jis turėjo būti pristatytas kaip nenubaustas žmogžudys⁵. Vėliau panašios kompromita- vimo akcijos kartojosi. Pagrindinė jų tema – glaudus S. Žakevičiaus bendradarbiavimas su nacių okupacine valdžia. Šių akcijų inici- atorius dažnai buvo sovietų saugumas, kuris žaidė savus žaidimus. S. Žakevičių siekta kompromituoti užsienio spaudoje, žydų emigrantų laikraščiuose ir lietuvių emigran- tų „Vienybėje“⁶. Viena iš kompromitavimo akcijų saugumo dokumentuose aprašyta su visomis smulkmenomis, nevengiant pasi- girti jos rezultatais. Neva S. Žakevičius JAV įsitraukė į antisovietinę veiklą ir pradėjo šan- tažuoti bei terorizuoti aktyvius „pažangiųjų“ (t. y. prokomunistiškai nusiteikusių) lietuvių organizacijų veikėjus (pasak saugumo, net rengė jų butuose pogromus). Nežinoma, kaip ten buvo iš tikrųjų, bet tai leido S. Ža- kevičių įvardyti kaip „pavojingą asmenį“, todėl imtasi aktyvių veiksmų siekiant jį sukompromituoti. Šia kryptimi veikta kartu su SSRS KGB PGU (rus. *Pervoje glavnoje upravlenije*) rezidentūra. Į JAV pradėta siųsti dokumentų fotokopijas, rodančias, kad S. Žakevičius bendradarbiavo su naciais. Ši medžiaga buvo skelbiama tiek lietuvių, tiek žydų kalbaėjusiuose leidiniuose. Anot saugumo, tai sukėlė audringą reakciją, prasi- dėjo prieš S. Žakevičių nukreipta kampanija, kuri galutinai jį sukompromitavo lietuvių emigrantų ir amerikiečių valdžios akyse. Tai esą privertė S. Žakevičių pasitraukti iš politinės veiklos. Tokia buvo įvykių versija KGB akimis⁷. Nepaisant sovietų saugumo siekio sukompromituoti S. Žakevičius liko antisovietinio pasipriešinimo pavyzdžiu.

S. Žakevičiaus surinkto ir saugoto archy- vo dokumentai dar mažai panaudoti istori- niuose tyrimuose. Iš esmės jais yra pasinau- dojęs tik Liūtas Mockūnas rašydamas savą

knygą⁸. Jis rėmėsi tais pačiais dokumentais, bet tik paimtais iš kitų asmenų archyvų. Dalis tų dokumentų ar jų kopijų yra išlikę lietuvių išeivių, Lietuvos partizanų ar buvusio KGB archyvo fonduose, bet dauguma dar nėra nė karto cituoti ar skelbti. Tematiškai archyvą galima suskirstyti į keletą dalių.

Partizanų dokumentai. Į S. Žakevičiaus fondą pateko didelė dalis partizano Juozo Lukšos-Skrajūno ir jo bendražygių į Vakarus pervežtų dokumentų originalų. Tai įvairūs partizanų atsišaukimai, įsakymai, pranešimai, veiklos apžvalgos, apdovanojimų pavyzdžiai. Užsienio lietuviams jie turėjo sudaryti bendrą vaizdą apie tuometinę partizanų veiklą Lietuvoje. Daugiausia į Vakarus buvo pervežta Tauro ir Dainavos apygardų dokumentų. Bet yra ir keletas Baltijos apygardos (taip konspiracijos tikslais vadinosi Jungtinė Kęstučio apygarda) partizanų įsakymų, kuriuos kovotojai irgi perdavė į Vakarus. Taip pat archyve yra originalių Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo ir BDPS prezidiumo veiklos dokumentų. Pateiktos veiklos struktūrinės schemos, vadovų įgaliojimai, suteikti partizanų atstovams J. Lukšai, Jurgiui Krikščiūnui-Vytautui, Kazimierui Pypliui-Audroniui ir kt. Taip pat svarbus BDPS memorandumo Jungtinių Tautų Organizacijai originalas, kurį pasirašė žymūs partizanų vadai Antanas Baltūsis-Žvejys, Jonas Žemaitis-Tylius, Adolfas Ramanauskas-Vanagas ir legaliai gyvenę BDPS prezidiumo nariai.

Archyve atsidūrė ir keletas partizanų dokumentų, kuriuos į Vakarus sąmoningai perdavė MGB agentai. Vienas tokių – 1951 m. Pietų Lietuvos srities biuletenis Nr. 3. Jį perdavė Edmundas, neva rezistencijos atstovas, o iš tikrųjų – MGB agentas⁹. Šiame biuletenyje kritikuojama pasyviosios rezistencijos taktika bei ją palaikantys užsienio lietuviai ir iškeliama VLIK'o pasirinkti veiklos metodai (žr. p. 170–174). Sovietams buvo naudinga, kad toks leidinys patektų į Vakarus, nes jis

galėjo dar labiau sukiršinti užsienio lietuvius tarpusavyje. Galima abejojti, ar šis biuletenis nėra MGB klastotė, nes Lietuvoje tokio leidinio nerasta. Reikia pažymėti, kad lietuvių partizanų vadai (išskyrus LLKS Visuomeninės dalies viršininką Juozą Šibailą-Merainį, kuris išsakė kritines pastabas dėl partizanų atstovavimo užsienyje¹⁰) iš esmės pritarė VLIK'o linijai ir tarp jų nebuvo didesnių prieštaravimų. Lietuvoje kovotojams buvo lengviau sutarti nei užsienyje.

Toliau skelbiama keletas iškalbingesnių partizanų parengtų dokumentų. Vienas jų – partizanų informacija apie stribų formuotes. Tai autentiškas liudijimas, kaip partizanai vaizdavo savo tiesioginius priešus.

Dėl sovietų saugumo įtakos atsiradę dokumentai. Kita dalis dokumentų susiję su slapta MGB (vėliau KGB) veikla. Jie atsiradę dėl sovietų saugumiečių įtakos ar pateikiantys saugumo skleidžiamą dezinformaciją. Bendras visų jų tikslas – apgaule dezorientuoti lietuvių emigracijos veikėjus. Tai problemiškesni ir nuodugniau istorinio tyrimo reikalingi dokumentai. Stingant papildomos informacijos, patys savaime jie nesuteikia išsamaus vaizdo.

Būdingiausi iš šių dokumentų yra susiję su MGB bendradarbio Juozo Markulio (agento Ažuolo ir Noreikos) veikla. Tai BDPS, vėliau VLAK'o steigimo aktai, vėlesnė VLAK'o veiklos užsienyje dokumentacija, BDPS vardu leisti biuleteniai, J. Markulio rašyti dokumentai, iškelti patį autorių ir jo veiklą kovotojų ir emigrantų akyse, ir pan.

Nors MGB planą veikti panaudojant patikimą agentą Ažuolą partizanai gana greitai atskleidė ir ši žinia buvo perduota į užsienį, tai vis tiek sukėlė tarp išeivių tam tikrą sumaištį ir turėjo poveikio. Archyve išliko dr. J. A. Narutavičiaus slapyvardžiu parengti jau iššifruoto J. Markulio raštai. Juose prikaišiota vaizdingų patriotinių frazių, ryšku savęs teisinimas ir jausmingumas. Pavyzdžiui, apie

nesklandumus, kilusius tapus iššifruotam, J. Markulis rašė: „Kovojančion Lietuvon tūli vėjai buvo atnešę rietenėlių debesis ir intrigų šalnas.“¹¹ Poetiškais pasvarstymais norėta pridengti nepavykusius veiksmus.

Patiriant MGB įtaką išleisti BDPS biuleteniai ir kiti raštai nuolat skelbė ir propagavo pasyviosios rezistencijos taktiką¹², t. y. neginkluotąją pasipriešinimą. Tuo buvo siekiama nuslopinti ginkluotąją pasipriešinimą. Daliai emigrantų ir daliai Lietuvoje veikusio antisovietinio pasipriešinimo dalyvių tokia kovos taktika buvo priimtina. Jų nuomone, reikia saugoti Lietuvos gyvybines jėgas ateičiai, nes Vakarų sąjungininkų ir SSRS karas artimiausiu metu nekils, o vykstanti ginkluota kova negali duoti norimų rezultatų. Kokia saugumo įtakos dalis formuojant šią nuomonę, vienareikšmiškai atsakyti neįmanoma.

Taip pat dezinformaciniuose to meto dokumentuose galima pastebėti nenorą, kad žinios apie ginkluotąją pasipriešinimą būtų skleidžiamos užsienyje. Buvo argumentuojama, kad toks reklamavimas stiprina sovietų represijas, o dėl to pagrindis patiria daug nuostolių. Bet sovietams tiesiog reikėjo informacinės izoliacijos. Užsienį turėjo pasiekti tik jų skleidžiama dezinformacija. Ginkluotojo pagrindžio dalyvių siunčiamos žinios buvo ypač nepalankios sovietų sistemai.

Vėlesnius ardomuosius MGB veiksmus daliai išeivijos veikėjų pavyko atskleisti kur kas sunkiau ir tik po kurio laiko. Čia vėl prisidėjo panašus požiūris į aktyviąją ir pasyviąją rezistenciją. Kuo toliau, tuo labiau dalis išeivių, suprasdami, kad greitai laiku Vakarų demokratinių valstybių ir Sovietų Sąjungos karas nekils, siūlė rezistentams Lietuvoje rinktis pasyvią kovos taktiką, vengti aukų reikalaujančių operacijų ir jėgas tausoti ateičiai. Tokiai minčiai jau anksčiau pritarė Jonas Deksnys – pirmasis ryšininkas tarp partizanų ir lietuvių emigracijos. Kaip minėta, tokią taktiką siūlė ir pats sovietų

saugumas, turėjęs savų išskaičiavimų. Taip susidūrė priešininkai, siekę skirtingų tikslų, bet siūlantys panašią taktiką. Tuo pasinaudojo MGB. Dar į šį žaidimą įsitraukė anglų žvalgyba, turėjusi Baltijos šalyse savų žvalgybinių interesų.

MGB tapo dar lengviau dirbti, kai 1949 m. ji suėmė desantą, kurį norėta permesti iš Švedijos (jo rengimo ir išvykimo dokumentai taip pat saugomi S. Žakevičiaus (Žymanto) archyve). Iš surengtos pasalos pavyko sėkmingai pasitraukti tik vienam K. Pypliui-Audroniui. Kiti operacijos metu suimti ir užverbuoti desantininkai pradėjo dirbti sovietų saugumo naudai ir savo pranešimais klaidino tiek anglų žvalgybą, tiek dalį lietuvių išeivijos. Dezinformacija pradėta skleisti 1949 m. birželio 1 d. išsiųstu pranešimu „Atvykome sėkmingai.“ Jame taip pat rašoma apie tariamai užmegztus ryšius su partizanais ir siekiama diskredituoti arešto išvengusį K. Pyplį-Audronį, kuris, pasak pranešimo autorių, „Taure [t. y. Tauro apygardoje. – D. J.] diskredituoja tautinį judėjimą“¹³. Tuo norėta sukompromituoti ir eliminuoti nepalankų asmenį, žinantį apie desanto suėmimą. Vėliau jį ne kartą stengtasi kompromituoti emigrantų akyse, pranešimuose rašant, neva Audronis giria VLIK'ą, o šmeižia lietuvių diplomatus. Kartu tvirtinama, kad tų kalbų „netenka rimtai vertinti“, nes veikla lokalizavosi Tauro apygardos grupelėse. O jų skleidžiamai pasyviojo pasipriešinimo idėjai neva visuotinai pritariama¹⁴. Taip, priešinant įvairias emigrantų grupes, siekta užgauti asmenines ambicijas, ir tai iš dalies pavyko. Nors tiek K. Pyplys-Audronis, tiek vėliau J. Lukša-Skirmantas perdavė Vakarams žinią apie desanto suėmimą Baltijos pajūryje, dalis išeivių, nepajėgdami atmesti tarpusavio ambicijų, pasitikėjo MGB siunčiama dezinformacija.

MGB toliau žaidė savo žaidimą su anglų žvalgyba ir dalimi emigrantų. Pasimokant

iš partizanų, pradėti į užsienį siųsti patikimi agentai. Vienas žymesnių buvo Juozas Vizbaras-Arūnas, Kęstutis. Šis asmuo 1950 m. lankėsi Vakaruose su tariamo BDPS prezidiumo įgaliojimais „daryti pasitarimus su Informaciniu Centru ir kitomis užsienio lietuvių organizacijomis“¹⁵ ir net pavedė LRTU atstovauti BDPS užsienyje¹⁶. Tokie sprendimai labai pamalonino kai kurių asmenų ambicijas. Tuo metu užsienyje gyvenęs J. Lukša demaskavo šį asmenį kaip aiškų agentą¹⁷ ir apsaugojo kitus lietuvių susivienijimus nuo MGB dezinformacijos. Agentas Arūnas savotiškai atsilygino J. Lukšai. 1950 m. lapkričio mėn. jis grįžo į Lietuvą ir parvežė savo patronams dokumentus, liudijančius J. Lukšos desanto sugrižimą¹⁸. Kitas MGB agentas išsiųstas į Vakarus 1952 m. balandžio mėn. Tada su tariamo BDPS prezidiumo įgaliojimais vyko Liudgaila (dar vadinamas Edmundu, iš tikrųjų – MGB agentas Šilaitis)¹⁹, kuriam pavesta „tartis Krašto rezistencijos reikalais su atitinkamomis organizacijomis“²⁰. Jo oficialius dokumentus pasirašė neegzistuojančios organizacijos vadovai Dramblys ir Ruginis.

Šioje publikacijoje skelbiama keletas dezinformaciją skleidusių dokumentų. MGB kontroliuojamuose pranešimuose dažniausiai kartojama, kad Lietuvoje veikia pagrindinis centras BDPS prezidiumas, neva atstovaujantis visiems kovotojams, o partizanų įkurtas LLKS yra bereikšmis. Ginkluotasis partizaninis judėjimas nuvertinamas kaip neperspektyvus reiškiny, reikalingas daug beprasmių aukų ir sukeliantis sovietų represijas. Negailima kritikos partizanų vadams (ypač Jonui Žemaičiui kaip neva vienybės skaldytojui ir J. Lukšai, kuris, grįžęs į Lietuvą, neva suaktyvino kovą ir privedė Pietų Lietuvos partizanus prie žūties), nes jie trukdė saugumui įgyvendinti savo planus. Į MGB įtaką patekusiems LRS ir LRTU priklausantiems asmenims perduodamos žinios laikytos vieninteliu patikimu šaltiniu, o siųsti

agentai – tikraisiais rezistencijos atstovais. Tikriausiai nuoširdžiai tikėta, kad LRTU „veikia turėdama pasitikėjimą ir įgaliojimus Krašto rezistencijos Vyr. Vadovybės ir BDPS prezidiumo ir [...] su tomis organizacijomis Krašte palaiko nuolatinius ir pastovius kontaktus“²¹.

Nereikia pamiršti, kad tuo metu tik LRS ir LRTU atstovai pripažino vadovaujantį krašto jėgų vaidmenį antisovietinėje kovoje (tokia nuostata vėliau įsitvirtins ir kitų organizacijų narių mąstysenoje). Bet kartu galima pritarti nuomonei, kad, pripažindami krašto primatą, jie „pripažino tik tuos atstovus (dažnai saugumo agentus), kurie pritardavo santarvininkų nuomonei“²².

MGB sugebėjo paskleisti reikiamą dezinformaciją ir savo nuomonę apie partizaninę kovą. Tai įrodo sovietų saugumo pateikti vertinimai, dažnai patenkantys į LRS dokumentus. Juose taip pat tvirtinama, kad „Krašto rezistencija nėra vieninga ir kad LLKS nėra Krašto rezistenciją apjungiąs organas“²³. Tuo remiantis buvo stiprinama VLIK'o, kuris palaikė LLKS, kritika. Taip pat dokumentuose kritikuojamas LLKS įgaliotinis J. Lukša, kad, grįžęs į Lietuvą, neva suaktyvino karinę aktyviojo pasipriešinimo veiklą ir išprovokavo teroristinius aktus. Toks niekuo nepagrįstas išsigalvojimas kartojamas ir vėlesniuose darbuose²⁴.

S. Žakevičiaus (Žymanto) archyve išliko dezinformacinių pranešimų pavyzdžių. MGB paruošti ir tariamai slaptaraščiu užšifruoti dezinformaciniai laišakai pasiekdavo užsienio adresatus. Galima apžvelgti temas, kurios juose vyravo.

Neretai neilguose pranešimuose buvo dėkojama Butautui (S. Žymantui) ir LRTU už paramą bei pranešama apie nesėkmes. Nemažai laiškų rašyti Edmundo arba Ipolito vardu. Dažnai dezinformaciniuose rašteliuose tvirtinama, kad „gyvename ir dirbame, kiek leidžia sąlygos“²⁵ arba „Mes stengsimės

dirbti ir toliau, kiek tai įmanoma²⁶. Kartais nepamirštama padėkoti „už suteiktą mums finansinę paramą“²⁷, pagirti sovietinę tikrovę (tai dar viena dezinformacijos kryptis). Antai viename pranešime sakoma: „...ekonomika stabilizuojasi ir ji toli gražu nėra tokia bloga, kaip mes ją įsivaizdavome“²⁸. Be to, nuolat perduodamos fantazijos apie tariamai veikiančius pasipriešinimo centrus. Siekiant pakaitinti užsienio aistras, raginama stabdyti „VLIK'o užmačias ir partizanų reklamavimą bei pagrindžio dešifravimą, nes už tai čia apmokama krauju“²⁹.

Pati MGB kėlė užduotį „pranešimuose centrui nesudaryti įspūdžio, kad organizacijos „BDPS“ veikla aktyvi ir plati; atvirkščiai, parodyti jos darbo sąlygų Lietuvoje sudėtingumą“³⁰. Viskas rašoma apgalvotai, kad būtų kuo įtikinamiau: iškeliami sunkumai ir kalbama apie kokius nors laimėjimus.

Anglų žvalgyba perprato sovietų žaidimą tik 1955 m. ir tik tada pasitikėjimo ryšiai nutrūko. Bet dar 1956 m. į Vakarų LRTU adresu buvo toliau siunčiamos klaidingos žinios. Bandyta neigti ir sklaidyti abejones³¹, dėkoti už paramą ir supratingumą³². Galima pritarti nuomonei, kad panašiuose to meto pranešimuose „buvo daug balasto – tuščios kurtuazijos ir formalumų. Metodo logika aiški: juo daugiau pranešimuose kamšalo, tuo mažiau reikėjo duoti konkrečios informacijos. Rezultatas – sovietams pavyko visiškai užliūliuoti Londoną.“³³

Šios MGB kontroliuojamos operacijos rezultatas buvo tas, kad agentai vyko į Vakarų, o į Lietuvą grįždavę nieko neįtariantys asmenys pakliūdavo į sovietų saugumo rankas. Dalis jų vėliau buvo panaudojami, patys to nesuprasdami. Taip į šią vieną sėkmingiausių MGB operacijų buvo įtraukti lietuvių emigrantai, manipuluojama jų jausmais ir veiksmais. Vėliau ši pavyzdinė MGB operacija buvo aprašyta saugumo metodinėse mokymo priemonėse ir savo veiklai

išaukštinti skirtuose propagandiniuose darbuose. Antai viešai rašyta, kad „žvalgybinė informacija plaukė, bet ji užsienio tarnyboms buvo visiškai bevertė“³⁴. KGB metodinėje priemonėje vėliau ne be pagrindo girtasi: „Šešerius metus užsienio žvalgybos ėjo klaidingu keliu, tuščiai naudodamos savo jėgas ir priemones. Virš 20 priešų spectarnybų agentų buvo išvesti iš rikiuotės, atimtas didelis kiekis ardomųjų techninių priemonių, ginklų ir materialinių vertybių. Meistriškas priešų dezinformavimas pagilino skilimą tarp lietuvių antitarybinės emigracijos vadeivų ir sustiprino tarpusavio nesutarimus.“³⁵

VLIK'as iš karto atsiribojo nuo šių MGB kontroliuojamų ryšių. 1949 m. jis aiškiai pareiškė, kad išsiųstas desantas pakliuvo į sovietų saugumo rankas³⁶. Vėlesniame rašte jis nedviprasmiškai tvirtino, „jog Lietuvos Rezistencinės Santarvės ryšys su okupuotu kraštu yra nesaugus ir mūsų priešų kontroliuojamas. [...] pareiškiame, kad negalėsime nei santykiuoti, nei bendradarbiauti Lietuvos laisvinimo reikalu su Lietuvos Rezistencine Santarve.“³⁷ Galima tik svarstyti, kas padiktavo tokį teisingą žingsnį ir atsiribojimą: nuojauta, gerai pasverti faktai ar tarpusavio nepasitikėjimas. VLIK'o nariai pasitikėjo tikraisiais partizanų pasiuntiniais. Jie tikėjo K. Pyplio-Audronio perduota žinia, kad desantininkai suimti. Taip pat jiems nekėlė abejonių J. Lukšos-Skirmanto su kitais bendražygiais atsiųsta radiograma: „Deksnyš ir Briedis MVD rankose.“³⁸ Ryšį su partizanais VLIK'as prarado 1950 m. Nors tas ryšys jam buvo labai svarbus, tai neleido pasitikėti neva esamu ryšiu. Šiuo atveju VLIK'as buvo įžvalgesnis.

Tuo metu tariamam BDPS prezidiumui susisiekti su tikraisiais lietuvių partizanais nepavyko, nors tokių siekių turėta³⁹. Partizanų vadai nepasitikėjo jokiais „vadovaujančiaisiais centrais“. Taip pat kovotojams pavyko sugauti agentę, kuri tardoma papa-

sakojo apie saugumo sukurtą BDPS. Gavęs šią informaciją LLKS Gynybos pajėgų vadas A. Ramanauskas-Vanagas išsiuntinėjo žinias į kitas apygardas⁴⁰. Tai neabejotinai sutrukdė MGB planams per neegzistuojantį BDPS įsiskverbti į partizaninį judėjimą.

Išėivijos organizacijų dokumentai. Į šią grupę įeina daugiausia LRS ir LRTU dokumentacija: abiejų organizacijų steigimo aktų originalai; veiklos dokumentai (pareiškimai, memorandumai); keletas dokumentų, susijusių su LRS oponentu Vakaruose VLIK'u; tarpusavio susirašinėjimas Lietuvos laisvinimo klausimais; Lietuvos diplomatų laišakai S. Žakevičiui. Visi dokumentai dar laukia, kada bus kruopščiai ištirti. Šioje publikacijoje skelbiama keletas LRS dokumentų, nušviečiančių tuometinę padėtį Lietuvoje ir atspindinčių požiūrį į kraštą. Iš jų turinio matyti sovietinio saugumo poveikis raštų autoriams.

Politinių kalinių ir tremtinių dokumentai. Šiuos kalinimą ir tremtį liudijančius dokumentus į Vakarus pervežė Lietuvos partizanų atstovai, siekdami, kad Vakaruose būtų sužinota apie lietuvių tremtinių vargus. Šiuo tikslu Dainavos apygardos partizanai

surinko laiškus, iš Sibiro siųstus giminaičiams į Lietuvą. Konspiracijos tikslais buvo nutrintos siuntėjų pavardės ir gavėjų adresai. BDPS Užsienio delegatūrai buvo perduota 17 tremtinių laiškų⁴¹, iš kurių dalis pateko į šį archyvą. Keliuose raštuose pateikiami kalinimo Šiaulių ir Vilniaus kalėjimuose patirties liudijimai. Juos galima laikyti pirmaisiais realiais pokariniais sovietų represijų liudijimais. Tremtinių laiškuose atsispindi sunkus ir beviltiškas gyvenimas. Nors laiškų autoriai nežinomi, aprašomos detalės rodo jų autentiškumą. Tai turėjo būti tiesioginiai lietuvių kalinimo ir tremties įrodymai Vakarams.

Kiti dokumentai. Taip pat archyve esama Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS, įkurta 1940 m.) dokumentų, nes organizacijos veikloje dalyvavo ir archyvo savininkas. Dar viena dokumentų dalis – paties S. Žakevičiaus asmeniniai laišakai ar dokumentai, gauti iš artimų žmonių. Nežinant konteksto, jų paskirtis kartais neaiški, o turinys dažniausiai susijęs su visuomeniniu emigrantų gyvenimu.

Rengiant archyvo dokumentus spaudai, ištaisytos tik akivaizdžios rašybos, skyrybos ir korektūros klaidos.

Nuorodos

¹ VLAČ'o 1946 m. birželio 19 d. įgaliojimai, Genocido aukų muziejus (toliau – GAM), S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

² J. Deksnio-Prapuolenio ir K. Pyplio-Audronio 1949 m. kovo 21 d. įsakymas, *ibid.*

³ LSSR MGB ministro gen. mjr. D. Jefimovo 1946 m. liepos 4 d. raštas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 3, b. 213, l. 1–2.

⁴ LSSR MGB Zarasų apskrities skyriaus viršininko pplk. Pirogovo 1946 m. liepos mėn. raštas LSSR MGB ministrui gen. mjr. D. Jefimovui, *ibid.*, l. 15.

⁵ N. Kairiūkštys, „Vėdai be kaukių. A. Slavinai apie save ir dokumentai apie jį“, *Kardas*, 1995, Nr. 5–6, p. 37–38.

⁶ L. Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, Vilnius, 1997, p. 508.

⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko pasirašyta LSSR KGB 1-ojo skyriaus operatyvinės veiklos 1945–1965 m. apžvalga, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 844, l. 193–194.

⁸ L. Mockūnas, *op. cit.*

⁹ *Ibid.*, p. 475.

¹⁰ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 503–507.

¹¹ Dr. J. A. Narutavičiaus (J. Markulio) 1947 m. gegužės 14 d. laiškas, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

¹² Lietuvos BDPS komiteto 1947 m. kovo 16 d. direktyvinis biuletenis, *ibid.*

¹³ J. Deksnio pranešimas LRTU, gautas ne anksčiau kaip 1950 m. vasario 15 d., *ibid.*

¹⁴ Iš Tarvydo 1950 m. liepos 26 d. pranešimo, *ibid.*

¹⁵ BDPS prezidiumo 1949 m. gruodžio 18 d. liudijimas, *ibid.*

¹⁶ BDPS prezidiumo nario ir ypatingojo įgaliojtinio Arūno 1950 m. lapkričio 23 d. įgaliojimas, *ibid.*

¹⁷ S. Mykoliaičio 1950 m. spalio 30 d. *Pro memoria*, LYA, LKP dokumentų skyrius, f. 3377, ap. 55, b. 267, l. 216–217.

¹⁸ D. Kuodytė, „Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu“, *Laisvės kovų archyvas* (toliau – LKA), t. 5, Kaunas, 1992, p. 48.

¹⁹ L. Mockūnas, op. cit., p. 406; H. Vaigauskas, *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja (LKA priedas)*, Kaunas, 1992, p. 33.

²⁰ BDPS prezidiumo 1952 m. balandžio 12 d. liudijimas, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

²¹ 1951 m. liepos 28 d. *Pro memoria*, *ibid.*

²² K. Girnius, „Pavargęs, bet ne herojus...“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1(5), p. 159.

²³ 1951 m. liepos 28 d. *Pro memoria*, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

²⁴ K. Girnius, op. cit., p. 152.

²⁵ Ipolito 1952 m. balandžio 7 d. laiškas Poviui, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

²⁶ Ruginio 1952 m. balandžio 7 d. laiškas Simonui (S. Žymantui), *ibid.*

²⁷ Edmundo 1954 m. lapkričio 28 d. laiškas Butautui (S. Žymantui), *ibid.*

²⁸ Tarvydo 1950 m. vasario 19 d. laiškas Butautui (S. Žymantui), *ibid.*

²⁹ Tarvydo 1949 m. birželio 29 d. laiškas Butautui (S. Žymantui), *ibid.*

³⁰ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 574–575.

³¹ Edvardo 1956 m. gegužės 27 d. laiškas Paučiui (S. Žymantui) ir kt. „Dubysos“ ir „Neringos“ žmonėms, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

³² Edmundo 1956 m. liepos 16 d. laiškas Butautui (S. Žymantui), *ibid.*

³³ L. Mockūnas, op. cit., p. 464.

³⁴ J. Jakaitis, *Išdavystės keliu*, Vilnius, 1976, p. 196.

³⁵ H. Vaigauskas, op. cit., p. 33.

³⁶ 1950 m. sausio 5 d. *Pro memoria*, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

³⁷ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Vykdomosios Tarybos pirmininko K. Žalkausko 1953 m. rugpjūčio 16 d. raštas Lietuvos atstovui Londone K. Balučiui, *ibid.*

³⁸ J. Daumantas, *Partizanai*, Kaunas, 2005, p. 743.

³⁹ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas...*, p. 576, 585.

⁴⁰ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 577.

⁴¹ VGPŠ adjutanto Armino (J. Lukšos) 1947 m. lapkričio 17 d. lydraštis BDPS Užsienio delegatūrai, GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas.

LLKS Pietų Lietuvos partizanų srities 1951 m. liepos 17 d. biuletenis Nr. 3

LLKS

Pietų Lietuvos sritis

1951. VII.7.

Atiduok tėvynei, ką privalai

Tik vadovaujantiems asmenims

BIULETENIS

Nr. 3

Kiekvieną taurų lietuvių patriotą, pasiryžusį iki galo kovoti už savo tautos laisvę ir Nepriklausomybę, be abejo, labai domina mūsų rezistencijos problema. Kaip žiūri Vakarai į didvyrišką lietuvių tautos kovą? Ką nuveikė mūsų politiniai veikėjai šioje srityje? Kokios perspektyvos ir pagaliau kokia mūsų rezistencijos linija tiek krašto viduje, tiek užsienyje?

Kokios nuomonės laikosi užsienyje esantieji lietuviai partizanų didvyriškų kovų atžvilgiu?

Šie ir panašūs klausimai, mūsų nuomone, yra ne kartą iškilę kiekvieno doro lietuvių mintyse, velkančio okupacijos jungą bemaž 8 metų. Tuo labiau jie yra aktualūs tiems, kurie, nesigailėdami jėgų ir sveikatos, nuolat mirtinų pavojų apsupti, drąsiai ir atkakliai veda kovą prieš barbarišką, idėjiškai subankrutavusį, azijatišką okupantą.

Pasistengsime trumpai į šiuos klausimus atsakyti.

Lietuvos rezistencijos problema tapo aktuali mūsų užsienyje esančių politikų tarpe jau nuo pat pirmųjų bolševikų okupacijos metų. Tačiau su gailėsčiu ir nusivylimu tenka konstatuoti, kad ilgą laiką dėl vietinio pobūdžio partinių bei asmeninių intrigų ir dėl to, kad emigrantiniuose sluoksniuose ir VLIK'e buvo įsimaišęs svetimas elementas, ši problema anaip tol nebuvo vienodai sprendžiama. Vyravo dvi nuomonės: viena siūlė pasyvios rezistencijos taktiką, apsi-ribojančią tik politine propaganda ir informacijos teikimu užsieniui, antra, priešingai, siūlė gerai apgalvotą ir aktyvią kovą prieš okupantus, neišjungiant, žinoma, ir informacijos bei sistemingo ryšio su užsieniu. Pirmosios nuomonės šalininkai motyvavo savo liniją tuo, kad esą bet kokia aktyvi veikla iššaukia bereikalingas aukas, represijas ir pan. Dėl to esą geriau suglaudus ausis tyliai laukti iš „marių pagados“, t. y. šaltakraujiškai žiūrėti, kaip okupantai terioja mūsų kraštą, veža žmones, pūdo kalėjimuose tūkstančius taurių lietuvių. Antroji, priešingai, puikiai suprasdama, kad bolševikams to tik ir tereikia, kad lietuviai patys galvą po jungu kištų ir eitų, kaip žydai į getą, ten, kur jiems budeliai nurodys, visiškai teisingai tokią pasyvią taktiką laikė pragaištinga tiek mūsų nacionalinių, tiek valstybinių interesų atžvilgiu. Nesunku suprasti, kad pasyvios linijos šalininkai, kurių buvo maža grupė, daugiau vadovavosi savo asmeniškais interesais negu patriotizmu. Beveik visi būdami apmokamais, aktualiais svetimų valstybių /žvalgybų/ agentais, šie žmonės bevelijo patyliukais spekuliuoti Lietuvos partizanų krauju gaudami iš jų reikalingą informaciją ir perdavinėti ją svetimoms žvalgyboms, žinoma, ne už dyką. Ir tuo pačiu metu patys niekuo nerizikuodami vaidinti „politinius veikėjus“, „lietuvius patriotus“ ir pan. Taigi susikirtimas šių dviejų priešingų linijų ilgai neleido konstruktyviai veikti VLIK'ui. Tik karžygiškomis Lietuvos partizanų pastangomis pavyko šią nenormalią padėtį ištaisyti.

1947 m. gruodžio mėnesyje, nugalėjus ištisą eilę mirtinų pavojų, pavyko dviem Lietuvos partizanų atstovams prasiskverbti pro geležinę uždangą ir su atitinkamais įgaliojimais pagaliau susiršti be jokių tarpininkų su vadovaujančiais VLIK'o asmenimis ir žymiausiais Lietuvos politiniais veikėjais prof. Krupavičium, ministeriais Lozoraičiu, Balučiu ir kt. Įspūdis, kurį susidarė Lietuvos partizanų atstovas, buvo labai liūdnas: dezinformacija, apatija, sustingimas vyravo emigrantiniuose sluoksniuose dėl Prapuolenio grupės intrigų.

Reikėjo gelbėti padėtį. To reikalavo mūsų nacionaliniai ir valstybiniai interesai. Nežiūrint visų nemalonumų ir kai kuriais atvejais tiek policinio sekimo iš Prapuolenio bei jo grupės pusės Lietuvos partizanų atstovams pavyko nugalėti visas kliūtis, išsklaidyti dezinformacijos rū [neįskaitoma] ir nušviesti tikrą Lietuvos padėtį. Lietuvos [neįskaitoma] čiaus pusės, neabejotinai vieno pačių žymiausių lietuvių politinių veikėjų užsienyje.

Šių pastangų rezultate pagaliau buvo sušauktas Baden-Badeno pasitarimas 1948. VII.8 d., kuriame buvo mėginta surasti bendrą koordinuojančią liniją rezistencijos klausimu. Deja, ir šis mėginimas baigėsi nesėkme dėl atkaklių Prapuolenio intrigų Vak. Vokietijos, Paryžiaus, Stokholmo lietuvių tarpe. Šios intrigos daėjo iki tokio laipsnio, kad Prapuolenis mėgino diskredituoti Lietuvos partizanų atstovus kai kurių galingųjų valstybių žvalgybos ir karinių

sluoksnių akyse. Žinoma, tas gali gale jam nepavyko. Galingųjų valstybių atstovai pagaliau įsitikino, kad pasyvioji Lietuvos rezistencijos linija yra neteisinga, tam, aišku, labai padėjo energinga prof. Krupavičiaus veikla ir jo svarūs argumentai bei neginčijamas autoritetas Lietuvos problemos srityje. Po Prapuolenio išvykimo 1949 m. Lietuvon, ko jis pasiekė irgi savo intrigų dėka /ir, reikia pasakyti, labai nevykusiai suorganizavo šią ekspediciją/, Lietuvos partizanų atstovai pasiremiant visokeriopos pagelbos iš prof. Krupavičiaus ir dr. Aušros pusės pavyko pagaliau įstatyti Lietuvos rezistencijos klausimą į konstruktyvias vėžes. Po ilgų svyravimų pagaliau sutiko su nauja aktyvia rezistencijos linija ir kiti žymūs Lietuvos veikėjai ir politikai – už. reikalų ministras Lozoraitis, įgalioti ministrai Anglijai ir JAV – Balutis ir Žadeikis ir kiti. Tokiu būdu pagaliau pavyko izoliuoti destruktivią Stokholmo kompaniją, kuriai, išvykus Prapuoleniui, vadovavo Žemaitis, senas vienos valstybės žvalgybos agentas, jos išlaikomas ir apmokamas.

Savo ruožtu gi Lietuvos partizanų atstovai p. Sk. visiškai pavyko susitarti su vienos galingos valstybės kariniais bei politiniais atstovais ir užtikrinti Lietuvos rezistencijai, kurios branduolys yra partizanų judėjimas, materialinę ir moralinę paramą.

Prieš išvykdamas Lietuvon p. Sk. galėjo su pasitenkinimu konstatuoti faktą, kad naujoji politinė linija, akcentuojanti aktyvią rezistenciją, yra priimta ir pilnai aprobuota VLIK'o, kuris po ilgų organizacinių nesekmių pagaliau susiformavo į monolitinį ir vieningą organą, atstovaujantį Lietuvos interesus užsienyje ir koncentruojantį savo eilėse visus žymiausius Lietuvos politinius veikėjus užsienyje, k. a. Lietuvos už. reikalų ministrę Lozoraitę, įgaliotus ministerius Balutį, Žadeikį, be to, užsitikrino sau visokeriopą moralinę ir materialinę pagalbą iš vienos galingos valstybės pusės bei neįkainuojamą moralinę pagalbą iš Šv. Sosto pusės, su kuriom yra nustatytas glaudus kontaktas.

Būtina pabrėžti, kad vadovaujančiu asmeniu visuose šiuose pasikeitimuose, įvykusiuose Lietuvos rezistencijos klausimu, yra prof. kun. Krupavičius...

Suaktyvinti kovą prieš Lietuvį Tautos smaugikus ir jų padlaižius.

Broliai ir Sesės. Šimtagalvis Kremliaus slibinas be pasigailėjimo čiulpia lietuvių tautos kraują. Jau aštuntus metus savo purvina letena jis traiško geriausius mūsų sūnus ir dukras. Nei senutės žilagalvėlės, nei skaisčiaveidės Lietuvos dukros, nei nekalti kūdikiai neišvengia jo kraugerisų nasrų. Tačiau lietuvis ne toks, kad jį išgąsdintų sužvėrėjęs azijatas. Mes kun. Margio ir Gražinos, ir didžiojo Vytauto ainiai, mes atžalos tų karių, kuriems vadovavo Algirdas, kad jam vyžoti rusai iki juosmens lenkėsi prie Maskvos vartų. Ne. Lietuvis nenusilenks jėgai. Lietuvis mylėjo laisvę visada. Jis geriau susidegindavo ant laužo, negu eidavo vergijon. Pabusk, lietuvi. Nusikratyk pataikavimo ir baimės jausmus. Brėkšta laisvės rytas. Tamsūs ir galingi audros debesys kaupiasi Vakaruose. Trenks jie perkūnais ir žaibais, nušluos nuo šventos Lietuvos žemės visus atėjūnus ir ištaškys visus Lietuvos išdavikus ir padlaižius. Bet tu, lietuvi, neprivalai laukti šios išganingos audros susidėjęs rankas. Tu privalai su ginklu rankoj įsijungti į šventąją kovą prieš bolševizmą.

Tavo uždavinys yra budriai sekti visus Lietuvos išdavikus, ba[ust] juos visu griežtumu. Reikia rauti kūkalius iš kviečių, idant jie neterštų didžiojo lietuvių tautos derliaus, kuris ateis po laisvės ko[vos]. Akis už akį, dantis už dantį. Tesudreba visi silpnieji ir šiaudadūšiai, jei jie mėgins iš baimės ar niekšiškumo parduoti savo tautą.

Partizanas kaime – tai teisėjas negailestingas išdavikams ir užtarėjas bei gynėjas visų kenčiančiųjų bei prispaustųjų. Jo taikli kulka privalo visur surasti išdavikus, jo stipri ranka privalo sutramdyti visus balius ir svyruojančius.

Štai koks privalo būti partizanas.

Lietuvi partizane, bausk negailestingai visus tuos, kurie pardavė savo kraštą, savo tautą „už trupinį aukso, gardaus valgio šaukštą“. Žinok, kad išdaviko kraujas niekad nekris ant tavo galvos, nes tu [ko]v[o]k šventą kovą už tautos laisvę ir nepriklausomybę.

Priešingai, jei tu pasigailėsi išdaviko, tu tik padėsi okupantui, tu leisi dauginti jam Lietuvos išdavikų skaičių, kurie kaip purvinos blakės užteršė šventąjį mūsų tautos kilimą, kurie padės okupantui smaugti tavo brolius ir seseris. Vardan visų žuvusiųjų kovoje prieš okupantus, vardan visų kenčiančių ištrėmimo ir kalėjimuose dar kiek[au] suspausk ginklų rankose, dar labiau išaštrink jį, kad jis negailestingai smogtų visus, kurie drįsta pažeisti Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.

Užmiršk giminystės ryšius. Jei tavo brolis nuėjo tarnauti okupantams, jis toks pat niekšas ir išdavikas kaip ir kiti. Šventas kovojančios už laisvę tautos teisingumas neprivalo daryti išimčių.

Atsimink, laisvės rytas netoli. Netoli ir rūščioji teismo diena visiems išdavikams, silpnavaliams, o džiaugsmo ir laimės diena visiems tauriems lietuviams.

Taigi žinok, kad ir tu privalai padėti ant bendros kovos aukuro ir savo dalį, kad netaptum tautos akyse menku savo kailio saugotoju, teršiančiu skaisčių ir karžygišką Lietuvos partizano vardą.

Keletas pastabų dėl partizaninės veiklos.

Pastaruoju metu vis dažniau galima pastebėti kai kuriuos žaling[us] ir negeistinus reiškinius partizanų tarpe. Svarbiausi jų – pasyvumas, moralinė demoralizacija, drausmės pairimas ir kai kuriais atvejais net bailumas, vykdant aktyvias šnipų arba enkavėdistų likvidavimo operacijas. Šių visų ydų pasėkoje Lietuvos kaime vis daugiau prisiveisia šnipų, išdavikų, provokatorių, o vietiniai bolševikėliai darosi vis labiau akiplėšiškesni, kas ypač sunkina partizanų judėjimą, ryšius ir veda prie stovyklų ir bunkerių iššifravimo. Dažnai iš partizanų gali[ma] girdėti tokių pasiteisinimų, girdi, mes nelikviduojame vietinių bolšev[ikų] dėl to, kad bijome išsišifruoti, nes po likvidacijos visada būna abl[ava], kas priverčia keisti stovyklas, bunkerius ir pan., o kad sėdime rami[ai], tai jie mano, kad apylinkė švari nuo partizanų ir mes galime ramiai gyventi. Tokia taktika labai klaidinga. Jeigu duotajame rajone gyvena aršiai bolševikuojantys, tai jie, aišku, yra bolševikų idėjiniai agent[ai] ir užverbuoti šnipai, o jeigu taip, tai jie vis tiek rausia, iki galų gale suras partizanų gyvenvietę ir sunaikins ją. Reikia nuo jų apsiš[neįskaitoma], tas yra svarbu ne tik saugumo sumetimais, bet ir politiniu atžvilgiu: visi dorieji tokio rajono lietuviai privalo jausti, kad yra jėga, sugebanti tramdyti priešo šnipus ir agentus, tas žinojimas doriems lietuviams veiks padrąsinančiai, kas atsilieps ir į materialinę partizanų būklę, nes vietiniai prijauciantys lietuviai dažnai bijo remti parti[zanus] medžiagiškai kaip tik dėl to, kad apylin-kėje yra šnipų. Taigi išvada: pasyvumas yra žalingas visais atžvilgiais. Žinoma, aktyvi veikla priv[alo] būti gerai apgalvota, konspiratyvi ir žaibiška. Išdavikas ne tik turi būti likviduotas, bet ir jo lavonas privalo išnykti nuo žemės pavirš[iaus], tas labai supainioja enkavėdistus ir išvaduoja gyventojus nuo nuolatinio sekimo.

Moralinė demoralizacija, suprantama, girtavimas. Samagonas – pirmas partizano priešas, dėl samagono ne vienas drąsus ir puikus visais atvejais kovotojas yra paguldęs galvą, taigi vengti girtuokliavimų, o ypač svetimuose, mažai pažįstamuose rajonuose.

Drausmės pairimas – tai jau nusikaltimas, baudžiamas mirtimi. Partizanas – tai karys, kuris privalo būti visais atžvilgiais ir tvarkomas kaip karys. Jei partizanų eilės taps nedrausmingos, tai, aišku, enkavedistai susidoros su paklydusiais it avių banda partizanais labai greitai. Kiekvienas eilinis partizanas privalo neužmiršti, kad vienintelė priemonė išlaikyti gyvą ir veiksmingą partizaninį judėjimą yra drausmė, griežta, sąmoninga, verta L. Kovotojo vardo.

Bailumas, nors tai retas reiškinys, bet jis vis dėlto yra. Nereikia užmiršti vieno, kad: 1/ partizaninė kova be aukų neapsieina, tam ji yra kova, 2/ bailumas – tai pirmas žingsnis į išdavystę, o išdavystė – tai pats baisiausias smūgis LLKS judėjimui.

Taigi, kad to išvengti, reikia: 1/ Bausti bailius visu griežtumu iki mirties baudmės imtinai, 2/ Nepriimti į partizanų tarpą naujo žmogaus, kol jis nėra įvykdęs bent vienos bolševiko likvidavimo operacijos arba nėra dalyvavęs susirėmime su enkavedistais ir išlaikęs šį bandymą taip, kaip privalo išlaikyti partizanas.

Baigiant reikia pabrėžti vieną dalyką: partizanauti – tai nereikia sėdėti giliai bunkeryje niekur nosies neiškišant, saugant savo kailį ir laukiant bolševikų išvijimo. Ne, tai kova, kurios tikslas yra: 1/ stabdyti bolševikų, o ypač vietinių padlaižių, neribotą siautėjimą, 2/ organizuoti tautos jėgas būsimums didelėms kovoms, 3/ moraliai remti visus dorus lietuvius įdiegiant jiems viltį ir tikėjimą laimingu rytojumi, o tuo pačiu metu švarinti mūsų tautą nuo išdavikų juos fiziškai likviduojant, nes tokiu būdu mes atmušime bet kokią norą tiems bailiams ir ištiželiams, kurie yra linkę bendradarbiauti su bolševikais savo savanaudiškų tikslų vedami.

Nereikia užmiršti, kad Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga – tai ne šiaip sau organizacijėlė, rašanti laikraštukus, o karinė organizacija, kurios žygiais domisi ir Vakariai, kurie yra pasiryžę mums rimtai padėti, jei mes pateisinsime į mus dedamas viltis kaip aktyvūs kovotojai prieš bolševizmą, o aktyvi kova – tai ne proklamacijos, o fizinis priešų naikinimas partizaninės taktikos pagelba.

Taigi atmeskime bet kokią ištižimą bei pasyvumą, o būkime veikl[ūs], žaibiški, nepermdaujami ir nepagaunami, kaip ir dera [tikriems partizanams].

Genocido aukų muziejus (toliau – GAM), S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas. Mašinraštis.

Tauro apygardos Žvalgybos skyriaus viršininko Juozo Lukšos-Skirmanto 1947 m. lapkričio 20 d. pažyma apie stribus

„Liaudies gynėjai“ -istrebiteliai ir MVD daliniai /garnizonai/

Lietuvos vietovėse, kurios yra toliau nuo judėjimo grafikų ir administracinių mazgų ir karinių objektų, reguliarios kariuomenės dalinių nėra. Tik įsteiguose valstybiniuose ūkiuose galima rasti keli ar kitur keliolika kareivių, kurie turi tikslą saugoti jų turtą.

Užtat kiekviename valsčiuje ir net kai kuriuose bažnytkaimiuose laikosi būriai istrebitelių ir MVD dalinių. Šių dalinių tikslai – pildyti užmačias partijos ir vyriausybės naikinant „buožinį“ ir „fašistinį“ elementą krašte.

Istrebiteliams pagal tam tikrą potvarkį yra suteiktas „liaudies gynėjų“ vardas. Kitaip juos ir vadinti draudžiama. Tačiau čia paimto „liaudies“ žodžio sąvoką sudaro valsčiaus ir apskrities aktyvas bei įvairūs MVD pareigūnai. Įvairiausi partijos ir vyriausybės uždaviniai: pyliavų plėšimas, mokesčių rinkimas, mitingų rengimas, raginimas mišką pjauti ir vežti, valstybei paskolų rinkimai, pastočių varinėjimai, taip vadinamų fašistinių gaivalų turto grobimas ir naikinimas, trobesių griovimas, žmonių areštai ir daugybė kitų reikalų – tai vis vykdomi istrebitelių arba jie tik būna tokiais atvejais ginkluota apsauga lydinč tiems reikalams kitokius pareigūnus. Primename, kad visi valsčiaus pareigūnai be išimties prieš vykimą į kaimus apginkluojami. Istrebiteliai maitinami gana blogai, užtat, nežiūrint į pavojų iš partizanų pusės, jie per daug nespurto magarioti po kaimus, nes tai puikiausia proga pasiplėsti, pasivogti ir, įbauginus šeimines, sočiai pasivalgyti. Pas užprojektuotus sunaikinti „buožes“ ar „kontrrevoliucionierius“ plėšiama atvirai, o pas „lojalius“ valstybei – vagiama ir plėšiama paslapčia. Toki valdžios pareigūnų aplankymai visuomet susiję su netekimu pinigų, daiktinių vertybių, maisto produktų ir kitko, kas tik tinka namų apyvokai ir už ką dar galima gauti „dvikolkę“. Gi toms vagystėms puiki proga – kratos darymas, be kurios niekad nei pas vieną gyventoją neapsieinama. Įvairiuose stalčiuose, dėžutėse, bufetuose ir kt. ieškoma pasislėpusių „banditų“.

Istrebiteliai paprastai ginkluoti paprastais rusiškais šautuvais ir tik pasižymėję gauna automatą – PPS ar PPŠ. Uniforma įvairiausia, pusiau civilė, pagal kiekvieno skonį: kepurė – rusiška pilotkė, švarkas – civilio, kelnės vokiškos, milinė ir gimnastiorka rusiška, batai nuauti nuo partizano lavono arba vietoj batų – klumpės. Šoviniai kišenėse, be jokių šovininių.

Kilmė jų įvairiausia: lietuviai, žydai, čigonai ir kt. azijatai. Apsivogę kur kaime ar padarę žmogžudystę koks valkata, susekė jį partizanai, tai vengdamas jų nuosprendžio bausmės ir mauna į sribų eiles, kur jį su malonumu priima kaip jau su patirčia plėšti ir žudyti gyventojus. Tai toks lietuvių kelias į sribų eiles ir tokios galimybės tenai lietuviui patekti. Rusai turi kitokius išskaičiavimus – jiems jau gerai pažįstamas šis amatas, kurie jo išmoko brėsdami socialistinėje santvarkoje, kur įprasta prisikimšti sau pilvą per kitų lavonus.

Šalia istrebitelių kiekviename valsčiuje yra dar milicijos dalinių, jos funkcijos panašios į kitų valstybių policijos pareigas, tik kartais jie naudojami ir kitokiems tikslams, pagal gaunamus įsakymus.

MVD daliniai turi kitokias funkcijas. Jų pagrindinis uždavinys – kovoti su partizanais. Valsčiuje jų esti nelygiai – vienur keli šimtai, kitur tik kelios dešimtys. Jie gerai ginkluoti: automatais, automatiniais šautuvais, lengvais ir sunk. kulkosvaidžiais, pistoletais ir įvairiomis granatomis. Yra specialių judrių dalinių, kurie turi ir sunkesnių ginklų: minosvaidžių, erlikonų ir net lėktuvų.

Valsčiaus MVD daliniai kiekvieną dieną ir naktį grupėmis po 20–30 žmonių daro kratas jiems paskirtuose rajonuose: dieną krečia ūkius, miškus, naktį pasluoja prie kelių, prie apsuptų sodybų, laukdami ateinant l. kovotojų partizanų. Kartu areštuoja žmones, kuriuos kelis mėnesius ar kelis metus išlaikę kalėjime užverbuoja ir paleidžia l. kovotojų sekti. Tik labai atspariems pavyksta be parašo išeiti į laisvę. Žinoma, kitas reikalas, ar kiekvienas užverbuotas tampa nuoširdžiu MVD agentu.

Šie daliniai savo elgesiu nieko nesiskiria nuo istrebitelių – lygūs vagys, lygūs ir net aršesni žmogaus teisių laužytojai. Jų apvogtas, sumuštas, užmuštas ar išprievartautas, nerasi ir neieškosi, kur pasiskūsti. Jų apie 80% yra pamestinukai, specialiai išauklėti MVD tarnybai. Toki daliniai, girtuokliaudami, plėšikaudami, vogdami, prievartaudami moteris, šaudydami kratos

metu dėl savo turto plėšimo protestą reiškiančius žmones, yra jėga, kurią bolševikai naudoja įgyvendinti savo užmačioms Lietuvoje.

Keliskart į metus vyksta masinės kratos, kur kelių valsčių rajone dalyvauja ištisos MVD divizijos. Praėjus tokioms masinėms ar eilinėms kratoms, palieka kaimai, paplūdę ašarose, kraujuose, pelenuose, be duonos kąsnio baimėje, nevilčia rytdienai.

Šakių apskrityje yra 13 valsčių, kurių kiekviename vidutiniai randasi po 40 istrebitelių ir 50 MVD daliniams priklausančių asmenų. Tokiu būdu visoje Šakių apskrityje susidaro apie 1170 aktyvių ginkluotų pusžmogių, kurių priežiūroje „klesti“ Šakių apskrities Liaudies „laisvė“. Tai apskritis su beveik mažiausiom tokios rūšies pajėgom, kitos Lietuvos apskritys dar labiau apgailestaujamoj būklėj aimanuoja.

1947.XI.20

Skirmantas [parašas]
TAURO APYGARDOS ŽVALGYBOS
SKYRIAUS VIRŠININKAS

GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas. Mašinraštis.

Lietuvių rezistencinės santarvės pranešimas apie padėtį Lietuvoje 1952 m. antrojoje pusėje

LRS / Inf. Biuras.

Visai slaptai

Bendra padėtis Krašte.

Kova prieš okupantą Krašte sunkėja ir bet koks pasipriešinimo darbas darosi vis sunkesniu. Priešo panaudojamos priemonės laikui bėgant darosi vis efektyvesnės. Okupantas sunkina Krašto padėtį ūkinėje srityje, sudarydamas didžiules atsargas karo reikalams. Antra vertus, nestabili tarptautinė padėtis, vykstant rytų ir vakarų „šaltasis karas“ ir jo atgarsiai Krašte, kurių propagandiniai niuansai, neretai klaidingai Krašte interpretuojami, kaitina gyventojų nuotaikas ir juos egzaltuoja, iš vienos pusės, sudaro didžiulį pavojų jei ne visai sugriauti, tai skaudžiai pažeisti sunkiausiomis sąlygomis Krašte vykdomą darbą, o iš kitos – sustiprina bolševikinį budrumą, sekimą bei suiminėjimus. Todėl bet kuri rezistencinė grupė, nenorėdama būti likviduota, turi apsiginkluoti kraštutiniu budrumu, apdairumu, atsargumu ir naudoti atitinkamą veiklos taktiką.

Nežiūrint to, pagriežtintos priešo represijos tik labiau konsolidavo tautą. Ši milžiniška kova eliminuoja Krašte bet kurią partinę ar ideologinę diferenciaciją ar skirtumus.

Krašto atstatymo reikalai.

Grijimas prie normalių turtinių santykių nepriklausomybę atgavus sudarys sunkią ir didelę problemą. Pav., vien žemės kolektyvizacija į šį klausimą jau įnešė tokios painiavos, kurią nebus įmanoma pašalinti vien teisinio ar ekonominio tikslingumo požiūriu, ir reikės atsižvelgti į socialines ir politines vidaus komplikacijas, kurios priešingu atveju galės sukelti didžiausią vidaus chaosą ir karą visų prieš visus.

Didžiausi sunkumai susidarys lemiančiu momentu, kada padėtis bus dar sudėtingesnė ir atsakingesnė ir kada vienokia ar kitokia tautos laikysena gali būti lemiama visam tautos likimui, kaip antai spontaniškas, dalinai nekompetentingų vidaus ar užsienio veiksmų iššauktas masinis tautos išstojimas prieš okupantą.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumas.

Krašte pasipriešinimo veiklos juridiniu bei moraliniu pagrindu neabejotinai laikoma, kad Lietuvos valstybė tebėra nepriklausoma, tik jos suverenumo teisių vykdymas laikinai sutrikdytas.

Todėl manoma, kad nepriklausomybės restauracijos pradžioje ji turi bazuotis iš 1940 m. birželio mėn. pradžios išeities punktu: konstitucija ir teisinė struktūra turi galioti paskutinė su atitinkamais iš gyvenimo išplaukiančiais korektyvais. Tai vienintelė teisinė išeitis, pripažįstant nenutrūkstamą Lietuvos nepriklausomybės kontinuitetą, ir yra praktinis būtinumas organizacinėje stadijoje.

Krašto primatas.

Krašte esama nepalaužiamo įsitikinimo, kad pagrindinė kova Lietuvos išlaisvinimo ir atstatymo yra ir bus atlikta pačiame Krašte. Žinoma, užsienis, be abejonės, vaidina ir vaidins labai svarbų vaidmenį, kuris gali turėti labai teigiamos ar net neigiamos reikšmės didžiam Lietuvos išlaisvinimo tikslui. Krašto primato koncepcija nėra vien kokia teisinė ar formalinė norma ar formulė, bet yra neišvengiamas ir vienintelis visos tautos likimo ir ateities politinis credo ir kelias.

Krašto primatą aiškiai suponuoja ir tvirtina milžiniški ne tik administraciniai, socialiniai, politiniai, ekonominiai, kultūriniai, bet ir psichologiniai pakitimai Krašte, kurie taip mažai žinomi, dažnai ir sunkiai suprantami vakarų žmogui.

Lietuvos valstybės atstovavimas užsienyje.

Krašte skaitoma, kad vieninteliai teisėti Lietuvos valstybės atstovai užsienyje, kurie teisiniai atstovauja Lietuvos valstybę laisvajame pasaulyje, yra nepriklausomos Lietuvos vyriausybės paskirti svetimų valstybių pripažįstami Lietuvos įgalioti ministrai ir pasiuntiniai su paskutinės teisės Lietuvos vyriausybės paskirtuoju Lietuvos diplomatinio šefu priekyje.

Visos laisvės siekiančios tautos viltimi ir lūkesčiu turėtų būti, kad Lietuvos diplomatiniai atstovai įteisintų iškovotą ir atstatytą Lietuvos nepriklausomybę vakarų pasaulyje.

Su malonumu atžymima Lietuvos diplomatinio šefo ir visų kolegų nuolatiniai rūpinimaisi Krašto bei rezistencijos reikalais.

Lietuvos diplomatijos šefo min. Lozoraičio parodytas per eilę metų realus Krašto reikalų politinis ir tikrai patriotinis supratimas duoda Krašte pagrindą ir tikrumo jausmą, kad vedama kova bei darbas yra tikras ir teisingas.

Egzilinės vyriausybės klausimas.

Krašte yra kategoriškai neigiamai nusistatyta dėl pastangų sudaryti užsienyje suvereninis organas la la egzilinę vyriausybę, nepriklausomai nuo jos pripažinimo ar nepripažinimo vakarų demokratinių valstybių. Išsilaisvinimo procesas ir bailsus bolševikinis palikimas liečia patį Kraštą, todėl ir suvereninės institucijos tegali išaugti iš pačių Krašto syvų, nuotaikų ir realių išgyvenimų. Egzilinės vyriausybės, seimo ar kitų vyriausybinių organų sudarymas tremtyje yra nereikalingas, neteikiąs nei Tautos laisvinime, nei Kraštui jokios naudos. Tai rodo kad ir paskutinio karo ar pokario patirtis.

LRS.

Krašte konstatuojama, kad LRS užsibrėžta programa, besiremianti visų lietuvių konsolidacija bei atsikreipimu pirmoje eilėje į Krašto interesus, atitinka Krašto pažvalgas. LRS šios srities pastangos remtinės, jai linkima apjungti visus dorus užsienio lietuvių be partinių ar ideologinių skirtumų didžiam Lietuvos laisvės reikalui.

Kraštas ir užsienis.

Parodytas LRS rūpinimasis Kraštu, jo suraminimas, paguodimas, padrąšinimas ir nuolatinis rūpestis dėl Krašto vargų turi didelės reikšmės dabartinėmis nevilties bei košmaro dienomis. Visa tai leido Krašte per spygliuotų vielų sienų užtvaras, laiko ir erdvės tolius ir niūrią gyvenimo tikrovę visomis proto ir širdies galiomis pajusti bendros kovos pulsą ir suvokti tolimesnius darbo gaires ir pamatus. Tai leido paskutiniui metu, daugiau negu kada, gyventi bendromis nuotaikomis, dalintis savo rūpesčiais ir viltimis, skaudžiai priimti užsienio nesklandumus bei nepasisekimus.

Esant taip skirtingose buitinėse gyvenimo ir veiklos metodų sąlygose, yra didelis pavojus, kad tarp Krašto ir užsienio gali susidaryti nesuderinamas esamos padėties ir būsimo lemiančio momento situacijos vertinimas.

Su didžiuliu džiaugsmu konstatuojama, kad LRS, Diplomato kolegijos nusistatymai ir pažiūros pilnai atitinka Krašte esamus nusistatymus ir pažiūras. Tačiau bendra užsienio lietuvių problemų painiava, VLIKo sluoksnių nutolimas nuo Krašto ir jo padėties nesupratimas ir kt. Krašte kelia nemažą rūpesčio.

Ryšiai iš užsienio turi eiti iš vieno rezistencinio centro ir tam reikalui būti[nai turi] bendradarbiauti visos grupės ir organai. Yra neleistina, kad užsienio lietuvių susiskaldymas per separatyvinius ryšius būtų perestas į Kraštą.

VLIKas.

VLIKas, kaip visuomeninė politinė organizacija, yra reikalingas ir jo vaidmuo, kaip vieno visuomeninių užsienio lietuvių centrų, Lietuvos bylos reikalui neneigiamas, tačiau jis negali

pretenduoti nei į seimo, nei į vyriausybės funkcijas. Krašte reiškiama nuomonė: VLIKui apjungus visas užsienio lietuvių jėgas ir grįžus jam prie sąlygų ir padėties skirto uždavinio ir funkcijų, jo vaidmuo būtų kur kas didesnis ir svarbesnis.

Pastebima, kad nei anksčiau BDPS, nei dabartinė vadovybė nedavė VLIKui įgaliojimus veikti jos vardu užsienyje.

Politinės partijos.

Dėl ypatingo Krašto nueito kelio partinis darbas neturi nei savo tradicijų, nei realios atmosferos plačiųjų masių tarpe. Partinis principas, galimas ir būtinas normaliame valstybiniame gyvenime, dabartinėmis Krašto sąlygomis nepritaikomas, o kartais net žalingas. Partijos neapima visų tautiečių, dėl to ir partiniu principu sudarytas organas negali būti pagrindu visus lietuvius apjungiančiam centrui. Į VLIKą įeinančios partijos ir jau seniai nustoję savo tikrosios paskirties vokiško okupacijos meto rezistenciniai sąjūdžiai nesiremia realaus Krašto gyvenimo pagrindu.

Pageidavimai užsieniui.

Vadovauti užsieny visų lietuvių kovai turėtų antpartinė organizacija, apjungianti visas pozityvias lietuvių tautos jėgas, glaudžiai bendradarbiaujanti su Krašto rezistencine delegatūra užsieny.

Labai palaikoma LRS mintis, kad Tautos laisvinimo kovoje yra būtinas visų realiai dirbančių susiderinimas, laisvinimo koncepcijos linijos bei taktikos nustatymas. Pastebima, kad priklausomybė toje srityje tegali būti Kraštui ir oficialiems Lietuvos valstybės atstovams užsieny.

Sveikintinas reiškinys būtų artimiausiu laiku sukviestinas visų užsienio lietuvių atstovų suvažiavimas, kuris nustatytų vieningo veikimo gaires bei duotų impulso vieningam sutartiniam visų lietuvių Tėvynės laisvinimo darbui.

Reiškiamas nusistatymas, kad visų lietuvių užsieny veiklos vieningumas, pastangų suderinimas yra vienintelis laidas lietuvių tautos tikslams pasiekti. Nesutarimai užsienio lietuvių tarpe:

a. žalingai veikia Kraštą, skaldo kovotojus, kelia nusiminimą, defetistines nuotaikas, iššaukia nepasitikėjimą, nereikalingus žmonių ir energijos nuostolius ir menkina darbo rezultatus,

b. neleidžia sutelkti visų jėgų užsieny rezistenciniam darbui, jį sumenkina, netikslingai paskirsto visuomenines lėšas bei energiją,

c. vieningo darbo, vieningo siekimo nebuvimas menkina rezistencinę kovą svetimų veiksmų bei viso kultūringo pasaulio akyse, trukdo jų vieningus žygius mūsų reikalui.

Pabrėžiama, kad susiskaldymas bei tarpusavinė kova yra prieš viso pasaulio lietuvių valią – visi ją griežtai smerkia.

Kraštas savo kruvinoje žūtibūtinėje kovoje reikalingas labai didelės moralinės bei materialinės paramos, tačiau, deja, užsienio lietuvių nesibaigiantieji tarpusaviniai nesutarimai, nesuradimas bendros veikimo platformos smulkina darbą, verčia eikvoti materialinius bei moralinius resursus tam smulkėjimui bei diferenciacijai palaikyti, kai tuo tarpu jų taip reikalingas Kraštas.

Žiūrint kenčiančio, naikinamo Krašto akimis, užsienio lietuvių tarpusaviniai nesutarimai, aštuonerių metų betikslė kova atrodo vaikų žaidimu, nerimtu traktavimu gyvybinių tautos

reikalų. Reikia baigti užsieny tuščią, šiomis sunkiomis tautai dienomis netgi nemorališką „kovą už valdžią“.

Užsienio nesutarimai, jų atbalsiai veda Krašte prie diferenciacijos, neša darbo sumenkinimą, o dažnai net ir fizinį sunaikinimą. Užsienio lietuvių nesutarimai persisunkia į Kraštą ir čia veikia destruktiviškai.

Pav., atvykimas į Kraštą prieš porą metų vieno užsienio (VLIKo) sambūrio pasiuntinio, kuris susirio su pora regionalinių ginkluoto pagrindžio grupių. Tos grupės nutraukė ryšius su centrine vadovybe ir atsiskyrė nuo bendros rezistencinės kovos darbo. Tuo buvo prisidėta prie milžiniškų nuostolių Kraštui iššaukimo ir užminavimo Krašte vadovybės pastangų apsaugoti daugelį partizanų nuo skaudžiai klaidingų, teroristinių, morališkai ir tautiškai nepateisinamų veiksmų. Tos diferenciacijos fiziniai nuostoliai buvo neapkainuojami: abiejų grupių kovotojai žuvo beveik 100%, o sukeltas nepasitikėjimas ir šiandien nėra išnykęs, dar ir dabar, kai reiškiasi nesveikos užsienio vaikiškos žaidimų „valdžiomis“ įtakos.

Perkeliams ir Krašte paralelizmas, tarpusavinis nepasitikėjimas, įtarinėjimas, susiskaldymas yra Kraštui savižudybė.

Lietuvių tautos kovos tikslas.

Didysis Lietuvių Tautos tikslas yra išlikti gyviems ir pasiruošti laisvam gyvenimui. Šis tikslas plačia prasme turėtų būti visų užsienio lietuvių ir svetimų veiksmų tikslas. Lietuvių tauta daugiau turbūt už kitus yra sudėjusi aukų ant savo siekiamos laisvės aukuro. Krašto nuomone, yra neleistina, nepolitiška ir nedemokratiška iš užsienio dirbtinai tautą kurstyti ir panaudoti ją „šalto karo“ efektams.

Prašoma Lietuvos diplomatijos šefą min. Lozoraitį ir Lietuvos atstovus B. K. Balutį ir P. Žadeikį ir pavedama rezistencinei delegatūrai (LRS) dėti pastangų, kad pagrindinė Lietuvos išlaisvinimo ir atstatymo koncepcija būtų tikslingai užsieny išspręsta, kad visiems draugingiems lemiantiems svetimiems veiksniams būtų išaiškintas Krašto nusistatymas ir pažiūra šios dienos kovos veikimo taktikos ir valstybės atstatymui pasiruošimo klausimais, nukreipiant visų protus, širdis ir valią į pavergtą Kraštą.

Tikimasi, kad Lietuvių Tautos vieningos pastangos išsilaisvinimo kovoje susilauks viso kultūringo pasaulio įvertinimo ir paramos ir sutrumpinimo Tėvynės kančios.

GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas. Mašinraštis.

Dezinformacinis MGB agento Juozo Vizbaro-Arūno raštas apie pagrindžio padėtį okupuotame krašte

Gauta
1950.3.4.

BTS

Pagrindžio padėtis mūsų okupuotame krašte (trumpa apžvalga)

Po areštavimo kai kurių BDPS narių, po pulk. Žvejo žuvimo 1948 m. vasario mėn. ties Pilviškiais ir pagaliau po Gedimino žuvimo tais pačiais metais gegužės mėnesį likusieji prezidiumo nariai buvo priversti laikinai nutraukti darbą. Aprimus padėčiai, vėl nustatė tarp savęs ryšį, papildė prezidiumą naujais nariais ir ėmėsi darbo. Dabar į BDPS prezidiumą įeina šie asmenys: generolas Gintautas, prof. Dramblys, plk. lt. Ruginis, plk. lt. Maironis, kun. Ažuolas, Brolis, Arūnas ir dar du, kurių nei slapyvardžių, nei pavardžių nežinau. Man pačiam teko bendradarbiauti tik su plk. lt. Ruginiu, kun. Ažuolu ir Broliu. Prieš išvykstant į užsienį, teko trejetą kartų susitikti ir su p. Drambliu. Man žinomų prezidiumo narių charakteristikas galiu duoti tiems „Informacinio Centro“ asmenims, kurie man buvo nurodyti prof. Dramblio ir plk. lt. Ruginio.

BDPS prezidiumas, iki man išvykstant į užsienį, vykdė funkcijas tik Suvalkijoje ir Dzūkijoje (Pietų Lietuva), Dainavos ir Tauro apygardose. Su šių apygardų štabais ryšius turėjo. Be to, BDPS prezidiumas vadovavo pagrindžio organizacijoms, esančioms šiuose rajonuose. Pagrindžio organizacijų atstovai pritaria BDPS programai, o BDPS tas organizacijas visapusiškai remia.

BDPS rolę Aukštaitijoje ir Žemaitijoje išpildo du – plk. lt. Mačiokas ir Jankauskas.

Aš jų darbą charakterizuoti negaliu, nes man su jais neteko susitikti ir turėti pokalbį. Man tik tiek težinoma, kad ryšys tarp BDPS prezidiumo pirmininko prof. Dramblio ir plk. lt. Mačioko yra, bet, kaip ir per ką jis palaikomas, man irgi nėra žinoma. Man dar žinoma ir tai, kad tarp prof. Dramblio ir plk. lt. Ruginio iš vienos pusės ir plk. lt. Mačioko – iš kitos yra koks tai nesutarimas taktikos klausimais. Be to, man dar yra žinoma, kad BDPS prezidiumas, iki man išvykstant į užsienį, su Žemaitijos ir Aukštaitijos partizanų štabais ryšio neturėjo.

Pagrindžio darbas mūsų okupuotame krašte diena iš dienos darosi vis sunkesnis ir sunkesnis. Bolševikams pavyko atstatyti po karo sugriautą pramonę, praveisti bolševikiškai žemės reformą ir aptarnauti mūsų žmones per spaudą, radiją, teatrus, savo agitatorius, savo agentus ir asmenis, pardavusius Išsilaisvinimo Kovos reikalą, bolševikine kultūra. Bolševikams pavyko suagituoti daugelį mūsų tautiečių ir juos atitraukti nuo Išsilaisvinimo Kovos. Beveik per vienus metus bolševikams pavyko su kolektyvinti daugelį mūsų ūkių. Rezultate gavosi tai, kad kai kuriose apskrityse kolektyvizacija pasiekė net iki 80%. Bolševikams pavyko patraukti į savo pusę daugelį mūsų inteligentų, dirbusių švietimo srityje, juos paperkant ir duodant geresnes gyvenimo sąlygas. Bolševikams represijomis pavyko įbauginti ir dirbti jų naudai daugelį mūsų dvasiškių. Taip, trumpai aptarus, atrodo okupanto padėtis mūsų krašte.

Nušvietus okupanto padėtį, labai svarbu susipažinti su aktyvios mūsų rezistencijos padėtimi. Didelę atsakomybę pagrindžio darbe neša mūsų jaunesnieji karininkai, vadovaujant partizanams. Rezultate gaunasi tai, kad mūsų tautiečių naikinimas vyksta iš dviejų pusių: iš

okupanto (areštai, ištrėmimai) ir savųjų pusės. Kai kuriuose rajonuose buvo prieita prie to, kad partizanai užsiiminėja ne partizanams priderančiais veiksmais, bet grynai žudymais savo tautiečių ir plėšikavimais. Žinoma, negalima sakyti, kad visur taip yra! Be to, partizanų tarpe įsigalėjo savivaliavimas, pav., kpt. Žemaitis po pulk. Žvejo žuvimo pats savavališkai paskelbė save Vyriausiu Partizaninių Pajėgų Vadu Lietuvoje ir davė sau generolo laipsnį. Vadovaudamas partizanams, kpt. Žemaitis visiškai neprieštarauja mūsų tautiečių žudymams ir šiuos savo darbus pridengia šūkiu: „Už Nepriklausomą Lietuvą!“ Tokiu būdu kpt. Žemaitis ir jį remią asmens ne tik kad savo tokia taktika privertė partizanus atsitraukti nuo Išlaisvinimo Kovos, bet ta jo (kpt. Žemaičio) vedama taktika palaužė daugelį mūsų partizanų politiškai ir moraliai. Gavosi tai, kad pačių partizanų tarpe atsirado skilimas ir pagaliau išdavystės iš jų pačių tarpo. Tokiu savo veikimu partizanai nustojo autoriteto pagrindžio organizacijų ir visuomenės akyse. Be to, tuo partizanai sukompromitavo ir pagrindžio organizacijas tautiečių tarpe, nes tautiečiai dažnai išsireiškia: „Kokie partizanai, tokie ir pagrindžio organizacijų dalyviai!“ Dažnai tautiečiai vienokiu ar kitokiu būdu vengia prisidėti prie Išlaisvinimo Kovos motyvuodami tuo, kad partizanai, išduodami vieni kitus, kartu išduoda ir juos remiančius asmenis.

Šios mano mintys trumpais bruožais duos „Informacinio Centro“ atstovams suprasti, kodėl bolševikams pavyko daugelį mūsų tautiečių atitraukti nuo Išlaisvinimo Kovos. Tai vis kalti neatsakingi partizanams vadovaujį asmens ir jų vedama taktika.

Tokiu būdu kpt. Žemaitis savo elgsena privedė prie to, kad mūsų okupuotame krašte nėra vieningo Vadovaujamo Centro, kuris galėtų vadovauti partizaninėms pajėgoms ir pagrindžio organizacijoms mūsų okupuotame krašte. BDPS prez. pirmininkas p. Dramblys mane įgaliojo painformuoti „Inform. Centro“ atstovus, kad BDPS prezidiumas neremia kpt. Žemaičio taktiką ir ją nerems, nes ji veda prie mūsų tautiečių ir partizaninių pajėgų naikinimo.

BDPS prezidiumas užsibrėžęs:

1. suvienyti partizanines pajėgas ir pagrindžio organizacijas po viena vadovybe, kad nebūtų skilimo.
2. Išsaugoti kiek galima daugiau tiek pagrindžio, tiek partizanines pajėgas lemiamam momentui – karo kilimo momentui.

BDPS prezidiumas tikras, kad karas tarp SSSR ir Anglosaksų bloko tikrai kada nors kils ir kad šis karas mūsų tautai atneš mums Laisvę ir Nepriklausomybę!

Būčiau tokią trumpą padėties apžvalgą atsiuntęs anksčiau, bet vis laukiau ko nors iš jūsų tarpo. Pasikalbant būtų galima aptarti padėtį daug išsamiau. Esu parašęs gana plačią 24 psl. „BDPS veiklos apžvalgą“. Ten susipažinsite su padėtimi plačiau. Mano šios kelionės tikslas – atnaujinti ryšius ir nušviesti pagrindžio padėtį „Inform. Centro“ atstovams ir gauti jų nuomonę dėl tolimesnio darbo. Mes šį laišką stengsimės išsiųsti II.19. Gavę šį laišką, tuoj pat duokite atsakymą p. M. adresu.

Arūnas

P. S. P. M. savo laiške pamiršo įdėti pašto ženklelius – įdeda dabar. Arūnas [parašas]

GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas. Rankraštis.

MGB parengtas dezinformacinis BDPS prezidiumo pirmininko 1952 m. balandžio mėn. pranešimas

Slapta

1952 m. balandžio mėn.

Kraštas

Pasyvios rezistencijos veikla yra sąlygojama aplinkybėmis, kurios esamu metu susidarė Krašte. Kad galima būtų susidaryti pasyviosios rezistencijos ir kartu BDPS vaidmens vaizdą, reikalinga nors trumpai apžvelgti aplinkybes, kuriose tenka veikti.

Priešo akcija Krašte bolševizacijai įvesti pasireiškia dviem kryptim: viena – brutali jėgos akcija, kuri yra nukreipta į kiekvieną ryškesnį pasipriešinimo kovos pasireiškimą ar bent įtarimą ir kuri visa tai be pasigailėjimo naikina ir trauškina žiauriomis teroro priemonėmis; kita kryptis – masinė propagandinė, siekianti formuoti gyventojų sąmonę plačiai išvystyta propaganda, politiniu švietimu, plačiu masiniu įtraukimu inteligentijos į bolševizacijos darbą.

Politinis švietimas, auklėjimas plačiu mastu varomas per visas mokyklas – tiek mokinių, tiek mokytojų tarpe. Ta pati priešų akcija yra plačiai išplėsta gamybos įmonėse, įstaigose, kolūkiuose; organizuojama daugybė įvairių kursų, marksizmo-leninizmo vakarinių universitetų /Vilniuje ir Kaune/ vadovaujančiomis inteligentijos pajėgomis formuoti. Bolševizacijos propagandai, marksistiniam auklėjimui pajungta visa be išimties literatūra, mokslas, kinas, teatras, spauda, įvairios šventės, vieši susirinkimai ir kita.

Plačiai organizuotos politinės propagandos įtakoje, reikia pripažinti, nemažas senųjų inteligentijos pajėgų skaičius persiima naujomis politinėmis idėjomis, pereina į priešų pusę ir pasidaro aktingais bolševizacijos veikėjais.

Ypač stipriai yra veikiamas jaunimas, iš kurio formuojamos masinės komunistinės organizacijos: mokyklose – pionierių, mokyklinio ir šaliamokyklinio komjaunimo. Tą plačiai išvystyta propaganda siekiama išrauti iš žmonių galvų senąją tautinę sąmonę ir formuoti bolševikines pažiūras.

Plačiu mastu varoma antireliginė propaganda; literatūroje stengiamasi išrodyti religiją ir jos skelbėjus jau Lietuvos istorinėje praeityje buvus „klasiniu“ liaudies priešu.

Iškeliamas ir puoselėjamas mintis, kad nepriklausomos Lietuvos gyvenimas tarnavo savų siauro ratelio išnaudotojų ir užsienio imperialistų interesams, kad tiksliai Lietuvai esant „broliškųjų“ tarybinių tautų sąjungoje, ypač su didžiąja rusų tauta, kurios dėka sujungtos į vieną nedalomą vienetą visos Lietuvos žemės – su Klaipėdos Kraštu ir Vilniaus sritimi, tėra galimas saugus, darnus ir kultūringas gyvenimas ateityje.

Bendro Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžiui savo veiklą palaikyti ir plėsti tenka verdančiame katile, kur kunkuliuoja įvairiausios prieš Lietuvos Nepriklausomybę nukreiptos idėjos ir bolševikiniai svaisčiojimai apie komunistinį rytojų. BDPS prezidiumas šiuo metu ir esamose sąlygose laiko svarbiausiu savo veiklos uždaviniu galimomis konspiratyvinėmis priemonėmis priešintis priešų propagandinėms bangoms, jungti galimomis formomis patriotines pajėgas, skiepyti ir palaikyti Lietuvos Nepriklausomybės idėją, nuskaidrinti perspektyvas, kad pasaulinių politinių įvykių sukūriai gali /ir dar greitai/ sudaryti sąlygas Lietuvos Nepriklausomybei atkovoti.

Dėl įmantrių ir suktų prieš persekiojimų, dėl plačios teroristinės akcijos ir provokacijų BDPS savo veikloje negali naudotis nei nors kiek didesniais susitelkimais, nei įprastomis organizacinėmis formomis: visa tai tuojau pat sudaro MGB organams patogumus plataus masto persekiojimams. Pagaliau Krašte nepaprastai sunkios aplinkybės net tarpusavyje BDPS grupėms ryšius palaikyti. Dėl paminėtų priežasčių BDPS veikla privalo būti griežtai užkonspiruota ir slėptis giliai į pogrindį, kas sudaro didelių BDPS veiklai sunkumų.

Dabartiniu metu BDPS prezidiume susitelkusi grupė patriotų, prityrusių kovotojų, išsiblaškiusių po žymesniuosius Krašto miestus. Jų eilėse yra senosios armijos aukštų laipsnių karininkų, dvasiškių, buvusių ir išsilaikiusių žymesnių visuomenės veikėjų, neatsižvelgiant į priklausymą praeityje vienokiai ar kitokiai politinei srovei. Pagaliau čia dalyvauja ir asmenys, anksčiau veikę aktingoje rezistencijoje ir dėl beperspektyvinės aktingosios rezistencijos padėties nuo jos pasitraukę.

Pasyvi rezistencija Krašte pasireiškia įvairiomis visuomeninėmis grupėmis, dėl gyvenimo ir darbo aplinkybių išblaškytomis po visą Kraštą. Ypač gyvai pasyvios rezistencijos grupės veikia prie aukštųjų mokyklų, studentijos tarpe, miestuose susidariusios žymesnių patriotų inteligentų grupės, kai kur jos pasiskirsčiusios pagal vienos rūšies profesijos žmones, pavyzdžiui – mokytojų, gydytojų, inžinierių. Visos tos pasyvios rezistencijos grupės savo aplinkoje veikia kaip galėdamos. Jų veikla yra griežtai konspiratyvi. BDPS prezidiumas su kai kuriomis grupėmis palaiko ryšius per tarpininkus. Atskirų pasyvios rezistencijos grupių santykiai su BDPS prezidiumu yra griežtai užkonspiruoti, taip kad tų grupių vadovaujantieji asmenys tepažįsta tiktai vieną kurį nors BDPS prezidiumo narį arba ryšininką. Smulkiau ką nors apie BDPS prezidiumą grupių žmonės nežino.

Iki šiolei BDPS prezidiumas nesistengė visas tas pasyvios rezistencijos grupes formaliai sujungti į vieną centralizuotą organizaciją dėl to, kad sujungus įvairias grupes gali susidaryti saugumui pavojus, sumenkėti konspiracija. Kartais pasitaiko, kad dėl nepakankamo aklumo, dėl neapgalvotų poelgių vienas kitas asmuo iš pasyvios rezistencijos grupių pakliūva priešui į rankas. Tokiais atvejais grupių žmonės, plačiau žinodami apie centralizuotą pasyviosios rezistencijos grupių veikimą, labai greitai gali įstumti į pavojų visą organizaciją, išsiaiškinti BDPS prezidiumo veiklą, jo žmones – ir visa to pasekmės aiškios.

Nesiimdamas visų tų pasyvios rezistencijos grupių sujungti, BDPS prezidiumas, palaikydamas su jomis ryšius, stengiasi jas informuoti apie tikrą tarptautinę padėtį, pagyvina jų sąmonėse Nepriklausomybės idėją, duoda medžiagos pokalbiams bolševikinei propagandai atremti, taip pat duoda patarimus valdžios organams dezorientuoti ir pragaištingiems valdžios kėslams iššifruoti. Dažnai atsiranda reikalas kai kurias grupes, ypač jaunimo, sulaukyti nuo tokių veiksmų, kurie, labai greitai pajaušti valdžios organų, sukelia pavojų pakliūti į MGB rankas ne tiktai atskiriems asmenims, bet ir visai grupei ir netgi pašaliečiams lietuviams.

Iki 1949 metų BDPS prezidiumas palaikė ryšius – gyvus ir raštu – su aktyviosios rezistencijos žmonėmis – stambiųjų grupių vadovybėmis: Vanagu, Litu, Žemaičiu, Faustu ir kitais. Santykių tikslas buvo sudaryti bent vieną bendrą pasipriešinimo frontą, svarbiausia – nustatyti išmintingą pasipriešinimo kovos taktiką, kurios pasėkoje būtų sumažintas nelaimių skaičius ir kad bendros rezistencijos žmonės saugiau galėtų pasislėpti nuo priešo durklo. Aktyvios rezistencijos vadovai, ypač ponas Žemaitis, puoselėdamas visą laiką, kad štai tuojau kiekvieną pavasarį, o jei ne – tai vasarą kils karas, manė, kad Lietuvos bolševizacijos sustabdymą nulems tiktai aktyvioji rezistencija, veikdama, kaip ir seniau, teroro metodais. Jų nuomone, tiktai tie

asmenys ar grupės gali būti laikomi pasipriešinimo kovos faktoriais, kurie visiškai prisidės prie aktyvios rezistencijos, tariant, pereis į mišką, į nelegalią padėtį. Po to p. Žemaitis plačiai paskelbė aktyviosios rezistencijos narių tarpe, kad visos organizacijos, pasyvioje rezistencijoje dalyvaujančios, daugiausia yra prieš suprovokuotos, kad dėl to jos yra žalingos ir jas reikia naikinti. Trumpai tariant, kas nekovoja miške, tas yra priešas! Savo frontui sudaryti p. Žemaitis organizavo Lietuvos Laisvės Kovos Sąjungą – LLKS, 1949 m. vasario mėn. 16 d. paskelbdamas deklaraciją, kurioje išdėstė savo aukščiau paminėtas idėjas.

LLKS nuostatai vertė nutraukti visą masinę pasyviąją rezistenciją, sumenkino jos vertę. Kita vertus, visos tautinės pasipriešinimo masės į mišką išvesti negalima, o, kad ir daugumą jos išvedus, be abejo, turėtų pasikeisti ir aktyviosios rezistencijos pobūdis.

Tokių samprotavimų avantiūristinis pobūdis aiškus ir be didesnių išrodymų: jie visą pasyviosios rezistencijos reikalą, plačiai pasiskleidusį visoje Tautoje, būtų be atodairos formaliai likvidavę.

Grįžus mūsų įgaliotiniui Kęstučiui į Kraštą, sužinojome, kad į Kraštą yra grįžęs VLIK'o atstovas Skrajūnas-Skirmantas, kuris Krašte pradėjo veikti. Skelbdamas, kad tuojau pat pavasarį kils karas, Skirmantas suaktyvino aktyviosios rezistencijos karinę veiklą, pradėjo organizuoti platesnį ryšinių tinklą, plačiai paskelbė apie savo ryšius su Anglijos ir JAV valdžios atstovais, su lietuviškųjų užsienio organizacijų veikėjais. Per savo išleistus biuletenius, kaip dabar paaiškėjo, klaidingai informavo apie Lietuvos diplomatijos santykius su VLIK'u. Skirmanto veikla buvo neatsargi, iššaukianti. Tauro apygardoje Skirmantui pasisekė išprovokuoti beprasmingus teroristinius aktus. Pasekmėje tasai privedė prie aktyviosios rezistencijos Pietų grupės sunaikinimo. Jau daugiau kaip metai apie Tauro apygardą nieko negirdėti.

Reikia pabrėžti vieną charakteringą aplinkybę. Iš Kęstučio atvežtų dokumentų sužinojome, kad Skirmantas į Kraštą atsivežė laiškų ir dokumentų, pasirašytų p. O. Rainio ir kitų. Tačiau niekas iš aktyviosios rezistencijos žmonių apie tai nežinojo, reikia suprasti – tie dokumentai niekam nebuvo parodyti. Savaimė aišku, kad žinomų žmonių išmintingi patarimai ir nurodymai nesiderino su neapgalvotais Skirmanto ir jo kolegų svaissčiojimais bei užsimojimais. Nors Skirmantinės akcijos pasekmėje buvo išblaškyti ir BDPS ryšiai su aktyviąja rezistencija, tačiau BDPS prezidiumas mano esant reikalinga ir toliau palaikyti kontaktą su aktingosios rezistencijos grupių vadais, kad galėtų jiems įteigti jų kovos taktikos pakeitimo reikalingumą, kad galėtų juos supažindinti su užsienyje veikiančių organizacijų bei jų veikėjų samprotavimais apie karo galimybes, apie pasipriešinimo kovos pobūdį.

Glaudesnio kontakto su LLKS vadovybe dar nepavyko nustatyti dėl to, kad LLKS jau kuris metas yra visiškai pairusi. Jos padaliniai dėl žiaurios prieš akcijos, teroro ir išdavysčių yra visiškai išblaškyti; atskiros grupės nepalaiko viena su kita ryšių ir veikia gaivališkai. LLKS centro instrukcijos bei parėdymai nepasiekia išblaškytų kovotojų. Dėl to kovotojų tarpe jaučiamas demoralizavimasis. Yra faktų, kad aktyvios rezistencijos vadai pradeda graužtis tarpusavyje, vienas kitą įtarinėja ir išdavinėja priešui.

BDPS veikla, nukreipta į visos Tautos sąmonės ugdymą nepriklausomam gyvenimui, į Tautos moralinio pasipriešinimo ugdymą, prieš išpūstą, plokščiavidurę bolševikinę propagandą; toji veikla neapsiriboja kuria nors srovine grupe ar vien tik partizanų veikla, priešingai, ji siekia aprėpti pagrindines tautines patriotines mases. Yra nepaprastai skaudu ar jaučiama didelė skriauda, kai aktyviosios rezistencijos kai kurie vadai dargi nepadoriu būdu atstumia pasyviosios rezistencijos pastangas, įtarinėja pasyviąją rezistenciją susirišus su prieš provokaciniais veiksmais.

Iš kitos pusės, atrodo, kad atskirų aktyvios rezistencijos grupių vadai, tuščios ambicijos paskatinami, kliudo sudaryti glaudesnę kontaktą su pasyviosios rezistencijos vadovaujamaisiais organais. Dabartiniu metu nėra realinės galimybės bendrai veikimo platformai nustatyti su aktyviąja rezistencija. Ir pasyviosios bei aktingosios rezistencijos santykiai apsiriboja nežymiais pasyviosios rezistencijos žmonių patarnavimais smulkmenomis, kaip aprūpinimu popieriumi, kalkėmis, rotatoriniais dažais, nedideliais kiekiais šovinių ir kit.

Turint galvoje, kad mažiausioji pasipriešinimo pajėga Lietuvos laisvei atgauti yra labai brangi, BDPS prezidiumas yra nusistatęs ir toliau dėti pastangas suartėti su aktingąja rezistencija, su jos vadovais, kad, atradus bendrą kalbą ir pasinaudojant galimais išmintingais veikimo būdais, sudaryti vieningą pasipriešinimo kovos frontą Lietuvos Laisvei atgauti, tos Laisvės ilgesį tautiečių sieloje sustiprinti. Toks yra BDPS žmonių troškimas.

Šioje pasyviosios rezistencijos Krašte apžvalgoje trumpai pateikiama bendrais bruožais būdingiausieji pasyviosios rezistencijos ir kartu BDPS gyvenimo ir veiklos svarbesnieji momentai. Plačiai panagrinėti šią sudėtingą problemą, pavaizduojant teigimus gyvenimiškais kovos faktais, dėl labai trumpo laiko, skubotumo ir sunkių aplinkybių, kurios neleisdžia konspiratyviniame darbe bent kiek plačiau pasiskleisti ir netrukdomai prisėdus padirbėti, nebuvo galimybės.

D.

GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas. Rankraštis.

Lietuvos rezistencinės tarnybos užsienyje 1952 m. birželio 7 d. raštas Nr. 15 dėl ginkluotojo pasipriešinimo Lietuvoje

Lietuvos Rezistencijos Tarnyba
Užsieny

1952.VI.7 d.
Nr. 15

Liečia: aktyvus ginkluotas pasipriešinimas Krašte.

LRT-ba Užs. patiekia čia du pranešimus apie partizaninį veikimą Krašte: iš 1950.XI.2 d. ir 1952 m. pirmos pusės, kartu su šio judėjimo organizacinės struktūros metmenimis iliustracijai taip pat prideda vieno partizanų laikraščio „Partizanas“ Nr. 6/20/ 1951 m. VI. 20 d. vedamąjį ir tame pat numeryje tilpusius kai kuriuos partizanų išleistus ir jų taikomus baudžiamuosius nuostatus.

Visa Lietuvos aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo problema yra be galo jautri, skaudi ir seniai reikalauja gilaus susirūpinimo. Ši problema užsieny buvo gerai žinoma jau nuo pat 1945 metų pabaigos. Tenka tik stebėtis, kad jos sprendimui nebuvo padėta bemaž jokių pastangų.

Visos problemos kompleksas buvo pakankamai aiškiai iškeltas ir nušviestas Lietuvos Rezistencijos Atstovo užsieny, VLAČ'o nario „Alfonso-Hektor-aus“, pro memoria „Lietuvių tautos išsilaisvinimo pastangos“ 1946.X.15 d., kurią gavo tiek VLIKas, tiek Lietuvos Pasiuntiniai.

Minėtas Lietuvos Rezistencijos Atstovas rūpimus rezistencijos klausimus plačiai išdėstė Lietuvos Diplomatinijos Šefui min. S. Lozoraičiui laiške 1947.II.15 d.

Deja, tik vienas Lietuvos Diplomatinijos Šefas min. S. Lozoraitis nuo pat pradžios parodė gilų susirūpinimą tuo klausimu ir stengėsi padėti jį išspręsti tautos jėgų tausojo kryptimi.

Šiandien Krašto autoritetinių asmenų tvirtinama, kad jei nuo pat pradžios būtų padarytos visos pastangos iš užsienio ta kryptimi – partizaninį judėjimą būtų buvę galima apstabdyti. Deja, to nebuvo padaryta. VLIK'as, nei Lietuvoje neturėjęs aiškios išlaisvinimo koncepcijos, nesudaręs jos vėliau atsikūręs užsieny ir neturėdamas jos ir dabar aiškios ir rimtai apgalvotos ir tikslingai visuotinai vykdomos, pats dar 1947 m. VII. 4 d. tvirtino, kad kova dėl Lietuvos Išlaisvinimo žengia į lemiamą fazę. Tai buvo ši svarbiausia kardinalinė klaida, kurią metai iš metų kartojo partizanai Lietuvoje ir kuri atnešė tūkstančius aukų.

Minėta skaudi aktyvaus pasipriešinimo problema buvo privalu apsvarstyti bent 1948 m. „organizuojamo“ Baden-Badeno pasitarimo metu ar mažų mažiausiai 1950 m. VLIK'ui ėmusių nutiesti naujus ryšius su Kraštu, tuo labiau kad apie padėtį tuomet jis gerai žinojo iš naujų gautų duomenų. Suderintomis tuo metu visų pastangomis būtų buvę galima daug padaryti padėčiai atitaisyti ir jai gelbėti. Deja, ir tuomet to nebuvo padaryta, priešingai, nueita visai kitu keliu, kas, kaip jau žinoma, atnešė vėl naujų aukų.

Šiandien ši problema tebėra aktuali ir skaudi, kelianti didelį susirūpinimą Krašte esantiems atsakingiems asmenims ir reikalaujanti ryžtingo sprendimo. Yra pagrįstas pagrindas manyti, kad, padėčiai nepasikeitus ir nepadėjus visų suderintų pastangų jai gelbėti, žus dar ir tie prieš 5–7 metus buv. plataus ginkluoto pasipriešinimo likučiai. Jei aktyvių kovotojų 1945 m. skaičius siekė net 30.000, 1949/50 m. jų beliko jau gal apie 5.000, o šiais metais jų skaičius vargiai siekia 1.000.

Savaime suprantama, šios problemos sprendimas nėra lengvas. Pačiame Krašte jai tikslingai spręsti yra dideli psichologiniai sunkumai ir gilūs nuomonių skirtumai tarp partizanų ir pasyvaus pasipriešinimo bei kitų atsakingų Krašte asmenų dėl pažiūros į patį pasipriešinimą okupantui ir jo esmę. Sunkumai šiai problemai spręsti iš užsienio yra žinomi. Daug buvo padaryta juos pašalinti 1951 metais, tikslu pasiekti visų lietuviškų veiksmų ir Lietuvai draugingų faktorių bendram suderintam veikimui, bet šios pastangos, deja, buvo suardytos vienos VLIK'e atstovaujamos politinės srovės priešiško nusistatymo.

Tačiau būtų neleistina, strategiškai klaidinga ir žalinga, antra vertus, tas gali grėsti didelėmis skaudžiomis pasėkomis ir naujomis aukomis, o gal ir pilietiniu karu pačiame Krašte eventualaus konflikto atveju, jei nebūtų dabar padėta visų bendrų pastangų teisingai ir tikslingai Krašte pasipriešinimo linijai visuotinai praveisti ir likusioms aktyvaus pasipriešinimo pajėgoms apsaugoti ir, jei reikia, perorganizuoti.

Priedai: 4

Lietuvos Rezistencijos Tarnybos Užsieny

Gen. Sekretorius.

GAM, S. Žakevičiaus (Žymanto) archyvas. Mašinraštis.

Sovietinis Lietuvos stačiatikių šventikų persekiojimas (1939–1958)

1940 m. įvykdyta sovietinė Lietuvos valstybės okupacija ir aneksija skaudžiai palietė visus mūsų šalies gyventojus. Nuo persekiojimų, areštų ir trėmimų nukentėjo ir Lietuvos rusai, ypač valstybės tarnautojai, visuomenės veikėjai, inteligentai, verslo atstovai ir dvasininkai. Pačioje Sovietų Sąjungoje Stačiatikių bažnyčia po trečiojo–ketvirtojo dešimtmečių represijų jau iš esmės buvo nepavojinga ir priversta bendradarbiauti su ateistiniu režimu, bet prie Josifo Stalino imperijos ką tik prijungtose Vakarų Gudijoje, Vakarų Ukrainoje, Besarabijoje, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje buvo visai kitokia padėtis, nors ir čia į stačiatikių dvasininkus sovietiniai okupantai žvelgė kaip į baltųjų emigrantų atstovus ir buvusių vietinių „buržuazinių“ vyriausybių (po Antrojo pasaulinio karo – ir hitlerininkų) pakalikus.

Kita vertus, Stačiatikių bažnyčią Lietuvoje sovietiniai okupantai laikė mažesne blogybe už Katalikų bažnyčią. Naujoji valdžia tikėjosi, kad, pasinaudodama Lietuvos stačiatikių pavaldumu jau užvaldytam Maskvos patriarchatui, ji galės paversti Lietuvos stačiatikių bažnyčią kovos su katalikybe bastionu. Dalis Lietuvos stačiatikių šventikų neatlaikė bedieviškos okupacinės valdžios spaudimo ir sutiko su ja bendradarbiauti.

Kitaip nei Suomijoje, Estijoje, Latvijoje ir Lenkijoje, Lietuvos stačiatikių metropolito Eleuterijaus (Jelevferijaus Bogojavlenskio),

vadovavusio vyskupijai 1919–1922 ir 1923–1940 m., pastangomis nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo įsteigta savaveiksmės Lietuvos stačiatikių bažnyčios, dėl ko vietinė stačiatikių bažnytinė organizacija, kaip ir Rusijos imperijos valdymo laikais (kaip, beje, ir šiuo metu), priklausė Maskvos patriarchatui. Be to, 1930–1940 m. metropolitas Eleuterijus buvo visų Maskvos patriarchatui pavaldžių parapijų, esančių Vakarų Europoje, valdytojas. Kitaip buvo Lenkijos valdomame Vilniaus krašte, kur stačiatikių parapijos buvo pavaldžios autokefalinei Lenkijos stačiatikių bažnyčiai, įsteigtai 1924 m. (1918–1922 m. faktiškai ir 1922–1924 m. formaliai Vilniaus krašto stačiatikių parapijos priklausė bendrai Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių vyskupijai). Kai 1939 m. rugsėjo mėn. Vokietijai ir Sovietų Sąjungai pasidalijus Lenkiją Vilniaus kraštą užėmė sovietai, 1939 m. spalio mėn. mažesnioji jo dalis (be Gardino, Lydos, Ašmenos ir Breslaujos) buvo grąžinta Lietuvai. Netrukus iš Maskvos patriarchato Lietuvos vyskupijos (centras Kaune), veikusios didesnėje Lietuvos dalyje, ir panaikintos Lenkijos stačiatikių bažnyčios Vilniaus konsistorijos buvo sudaryta iki šiol veikianti jungtinė Maskvos patriarchato Vilniaus ir Lietuvos vyskupija. Tiesa, 1940 m. pavasarį Vilniaus stačiatikių arkivyskupas Teodosijus pareiškė išeinąs iš Maskvos patriarchato pavaldumo ir išsiuntė Konstantinopolio patriarchui raštą, kuriuo prašė priimti Vilniaus stačiatikių ar-

kivyskupiją į Konstantinopolio kanoniškąją jurisdikciją. Tikėtasi, kad tai bus pirmas žingsnis ne tik į Vilniaus, bet ir į visos Lietuvos stačiatikių bažnyčios atsiskyrimą nuo Maskvos patriarchato. Lietuvos politiniai sluoksniai palankiai žiūrėjo į šią iniciatyvą, tačiau prasidėjusi sovietinė okupacija neleido jos įgyvendinti.

Aneksavus Lietuvos Respubliką, sovietiniai okupantai pradėjo masines represijas prieš „baltųjų emigrantų formuočių“ narius. Tokiais naujoji valdžia laikė visų Lietuvos rusų visuomeninių ir religinių susivienijimų narius bei kitus „tėvynės išdavikus“ ir „liaudies priešus“. Iš viso 1939–1951 m. buvo represuoti keli šimtai aktyvių vietos stačiatikių. Tarp jų buvo 15 Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių vyskupijos šventikų, suimtų ir 8–10 metų įkalintų lageriuose. Net nacių okupacijos metais Lietuvos stačiatikių padėtis buvo geresnė negu valdant „savi“ Kremliaus valdžiai. Vadovaujant Baltijos šalių stačiatikių egzarchui metropolitui Sergijui (Voskresenskiui), jau pirmomis vokiečių okupacijos savaitėmis vėl pradėjo veikti komunistų uždarytos stačiatikių cerkvės, Vilniaus stačiatikių dvasinėje seminarijoje buvo rengiami nauji šventikai, pavyko išlaisvinti į Alytaus koncentracijos stovyklą patekusius dvasininkus.

Nacistinį Lietuvos „išlaisvinimą iš bolševikų“ 1944 m. vėl pakeitė sovietinis „išlaisvinimas iš fašistų“. Vykstant mūšiams buvo sugriautos (arba smarkiai apgriautos) dešimtys Lietuvos stačiatikių cerkvių, tarp jų Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno soboras, Šv. Aleksandro Neviškio cerkvė, taip pat Nemenčinės, Skuodo, Utenos, Vilkaviškio, Žagarės ir kt. cerkvės. Pokario metais Bažnyčios ir tikėjimo klausimus vėl pradėjo tvarkyti ateistinės valstybės įkurta speciali Religijos reikalų įgaliojimo įstaiga, kuriai valdžia buvo suteikusi galią uždarinėti cerkves arba nušalinti šventikus nuo ganytojo pareigų. Be kita ko, Bažnyčia buvo smaugiama ir nepakeliamais

mokesčiais. 1946–1965 m. Lietuvoje buvo uždarytos 29 stačiatikių cerkvės (šešiolika 1946–1958 m. ir trylika 1960–1965 m.) ir Šv. Marijos Magdalenos stačiatikių moterų vienuolynas. Religinis vietinių stačiatikių gyvenimas normalizavosi tik apie 1990 m. prasidėjus tautiniam atgimimui ir atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Sovietinės okupacijos metais vykdytą Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje persekiojimą atspindi žymesnių jos atstovų likimai, apžvelgiami šioje apybraižoje.

NIKOLAJUS GURJANOVAS

1943 m. vasarą Gegabrastos kaimo, esančio už 30 km nuo Panevėžio, stačiatikių cerkvėje pradėjo tarnauti Tėvas Nikolajus (Gurjanovas; 1910–2002), gimęs Peterburgo gubernijos dvarininko šeimoje. 1928 m. jis baigė Gatčinos pedagoginę mokyklą ir įstojo į Leningrado pedagoginį institutą. Nikolajus Gurjanovas buvo vienas pirmųjų būsimų Lietuvos stačiatikių šventikų, nukentėjusių nuo bedieviško režimo. Tai įvyko 1929 m. dar Rusijoje, kai jis atvirai pasisakė prieš cerkvės, kurios parapijietis buvo, uždarymą. N. Gurjanovas buvo pašalintas iš instituto, suimtas ir nuteistas septynerius metus kalėti Kominijos lageriuose. Išėjęs į laisvę jis mokytojavo kaimo mokyklose, o atėjus vokiečiams buvo išsiųstas priverstinių darbų į Latviją. Ten jis pateko į Baltijos šalių stačiatikių egzarcho, Vilniaus ir Lietuvos metropolito Sergijaus akiratį. Metropolitas Sergijus 1942 m. vasario mėn. išventino jį diakonu, vėliau – jerėjumi (nuo 1956 m. – protojerėjus). Iš pradžių N. Gurjanovas tarnavo Rygos Šv. Trejybės Sergijaus moterų vienuolyne, vėliau buvo perkeltas į Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyną, mokėsi ten organizuojamuose teologijos kursuose, kol galiausiai metropolitas paskyrė jį Gegabrastos šventiku.

Per trumpą laiką Tėvui Nikolajui pavyko įgyti parapijiečių meilę ir pripažinimą, tačiau sugrįžus į Lietuvą sovietams vėl prasidėjo neramūs laikai. 1946 m. enkavėdistai bandė apkaltinti šventiką agitacija prieš kolūkius, bet jiems pritrūko įrodymų. Dar kartą debesis virš Tėvo Nikolajaus galvos pradėjo tvenktis 1949 m., kai buvo suimta bei už „antsovietinę agitaciją ir propagandą“ nuteista 25 metus kalėti Vorkutos lageriuose ištikimiausia jo parapijietė Rima Orlova. Nepaisydamas pavojaus, šventikas nuolat susirašinėjo su nuteistąja, taip palaikydamas ją dvasiškai. 1958 m., prasidėjus naujai ateizavimo kampanijai, Tėvas Nikolajus buvo perkeltas į Pskovo ežero Zalitos salos cerkvę, bet ir vėliau dažnai lankydavosi Lietuvoje.

JEVGENIJUS NASEKAILA

1939 m. rugsėjo mėn. į Vilniaus kraštą įžengė Raudonoji armija. Iš pradžių dalis vietinių rusų džiaugėsi girdėdami gimtąją kalbą, bet netrukus jų nuotaikos pasikeitė. Vietinių rusų ir raudonųjų įsibrovėlių vertybių nesuderinamumas aiškiai atsispindėjo stačiatikių šventiko Jevgenijaus Nasekailo likime. 1912 m. gimęs J. Nasekaila dar būdamas paauglys dalyvavo Lenkijos okupuoto Vilniaus rusų skautų veikloje. 1937 m. jis baigė Varšuvos universiteto Teologijos fakultetą ir buvo paskirtas į vieną Pastovių apskrities parapiją; dar vėliau jis buvo perkeltas į Vilniaus stačiatikių katedrą. Kai į Vilnių įžengė Raudonoji armija, iš užimtos teritorijos buvo pradėti „valyti“ potencialūs sovietinės valdžios priešai. Tarp daugelio kitų 1939 m. buvo suimtas ir Tėvas Jevgenijus. Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomoje baudžiamojoje byloje Nr. P-9041 rašoma, kad J. Nasekaila kaltinamas „dalyvavimu kontrrevoliucinėse baltagvardietiškosiose „Rusiškosios tiesos“ brolijos, Rusų visuotinės karių sąjungos ir

boiskautų organizacijų veikloje“ ir tuo, kad „Rusų skauto“ organizacijos susirinkimuose skaitė antisovietinius pranešimus ir platino tarp jaunimo baltagvardietišką literatūrą. Tėvas Jevgenijus šešiolika mėnesių kalėjo Vilniaus, Balstogės ir Vileikos kalėjimuose. NKVD tardytojas Sergejevas, tardęs jį Balstogės kalėjime, specifiniais „argumentais“ – gumine policininko lazda ir šalto vandens kibiru – mėgino palaužti suimtojo valią. Kitas tardytojas, Andrejevas, J. Nasekailai aiškino: „Mes suėmėme jus ne dėl to, kad jūs kažką padarėte, o dėl to, kad jūs galite ką nors padaryti, jeigu taip sumanysite. Mes jus suėmėme, nes manome, kad jūs galite taip sumanyti.“ NKVD Ypatingasis pasitarimas nuteisė J. Nasekailą aštuonerius metus kalėti atliekant bausmę Komijos ASSR šiaurėje esančiame lageryje, kur šventikas buvo priverstas kęsti badą, šaltį, prižiūrėtojų patyčias, bendrų su kriminaliniais nusikaltėliais barakų smarvę ir nepakeliamas vergiško darbo sąlygas. 1948 m. J. Nasekaila pagaliau išėjo į laisvę ir grįžo į gimtąjį Vilnių, kur buvo paskirtas Šv. Mikalojaus stačiatikių cerkvės šventiku, bet jau po metų vėl buvo suimtas. MGB tardytojas leitenantas Jankauskas nesivargino ieškoti naujų „nusikalstamos veiklos“ įrodymų – jis tiesiog įdėjo į naujosios bylos aplanką senąją 1939 m. bylą. Nuteistas dar dešimčiai metų, J. Nasekaila kalėjo lageryje iki J. Stalino mirties 1953 m., vėliau buvo ištremtas į Krasnojarsko miestą Rytų Sibire, kur tapo vienintelės pusmilijoniniame mieste cerkvės šventiku. Kas pusę mėnesio jis turėjo pasižymėti vietinėje Vidaus reikalų ministerijos komendantūroje, kur netrukus jam buvo pranešta dar viena „maloni naujiena“: kaip tremtinys jis neturi teisės gyventi mieste ir ne vėliau kaip per mėnesį privalo išsikelti į gyvenvietę, esančią už 350 km į šiaurę nuo Krasnojarsko. J. Nasekailai pasisėkė – po kreipimosi į SSRS generalinį prokurorą kuriam laikui jis buvo

paliktas ramybėje. Naujas persekiojimų etapas prasidėjo tada, kai šventikas sumanė suremontuoti cerkvę. Atsirado liudytojų, kurie parodė, kad J. Nasekailos įsigytos statybinės medžiagos yra vogtos, dėl ko 1958 m. spalio 25 d. jis vėl buvo nuteistas dešimt metų kalėti. Neįtikėtina, bet šventikui pavyko pasiekti, kad būtų iš naujo išnagrinėta ši ir ankstesnės jo bylos. 1959 m. buvo pripažinta, kad jokių jo baltagvardietiškos ir kitokios nusikalstamos veiklos įrodymų bylų medžiagoje nėra. Ganytojo veiklą ir gyvenimo kelią Tėvas Jevgenijus baigė Estijoje jau suirus sovietinei imperijai.

VIAČESLAVAS BAHDANOVIČIUS

Gudų kilmės Vilniaus stačiatikių dvasinės seminarijos rektorius, tarpukario Lenkijos Respublikos senato narys profesorius Viačeslavas Bahdanovičius (Bogdanovičius) gyveno Vilniuje trisdešimt metų ir išgarsėjo savo aktyvia kova prieš Lenkijos autokefalinės stačiatikių bažnyčios įkūrimą. Kai tokia 1925 m. visgi buvo įkurta, V. Bahdanovičius įregistravo Vilniuje Šv. Kotrynos religinę bendruomenę, kuri liko pavaldi Maskvos patriarchatui. Kadangi V. Bahdanovičius ir vėliau visomis įmanomomis priemonėmis priešinosi lenkų kalbos brukimui į tuometinės Lenkijos autokefalinės stačiatikių bažnyčios liturgiją ir jos, kaip dėstomosios kalbos, vartojimui Lenkijos stačiatikių seminarijose, 1939 m. rugsėjo 1 d. jis buvo suimtas ir įkalintas lenkų koncentracijos stovykloje. Formaliu pretekstu suimti tapo Vokietijos užpuolimas, dėl ko Lenkijoje buvo įvesta ypatingoji padėtis. Tomis dienomis kartu su V. Bahdanovičiumi buvo suimti ir daugelis kitų Lenkijos tautinių mažumų aktyvistų. 1939 m. rugsėjo 17 d. Lenkiją užpuolė Sovietų Sąjunga. V. Bahdanovičius, išsilaksčius koncentracijos stovyklos, ku-

rioje kalėjo, apsaugai, grįžo į Vilnių. Tačiau jis neilgai džiaugėsi buvimu tarp bičiulių ir artimųjų: tų pačių metų spalio 17 d. buvo vėl suimtas, šįkart – sovietinių čekistų. Pagal NKVD kriterijus tokie kaip jis buvo laikomi „buržuaziniais nacionalistais“ ir „baltaisiais emigrantais“. Kai V. Bahdanovičiaus vaikai jau po karo Lietuvos SSR prokuratūroje bandė išsiaiškinti savo tėvo likimą, jiems tebuvo atsakyta, kad kai 1939 m. rudenį traukinys su tūkstančiais suimtųjų pajudėjo Maskvos link, pakeliui jis buvo „likviduotas“. Spėjama, kad tai buvo padaryta NKVD vadovo Lavrentijaus Berijos pavaduotojo Vladimiro Dekanozovo nurodymu.

DANIJILAS RUKAVICINAS

Skirtingai nuo kitų Lietuvos stačiatikių šventikų, nukentėjusių nuo sovietinių okupantų, apie Danijilą Rukaviciną žinoma tik iš buvusio sovietinio saugumo agento Lietuvoje atsiminimų „Su tiesos grifu. Karinio kontržvalgybininko išpažintis“. Šios knygos autorius, vienas nuožmiausių NKVD budelių Anatolijus Guskovas, vėliau tapęs Azerbaidžano SSR vidaus reikalų ministru (1953–1954), šios Pietų Kaukazo respublikos KGB pirmininku (1954–1956) ir SSRS KGB 7-osios valdybos viršininku (1959 m.), dar 1940 m. kovo mėn. buvo permestas į tuo metu dar nepriklausomą Lietuvą. Maskvos agentas buvo gerai parengtas, pramokęs lietuvių kalbos ir turėjo padirbtą pažymėjimą, išduotą tariamo Lietuvos valstybės saugumo departamento pareigūno Gubaičio vardu. Kaip tik Gubaičiu A. Guskovas prisistatė Zarasų stačiatikių šventikui D. Rukavicinui (jei enkavėdistas savo knygoje teisingai perteikė šio šventiko vardą ir pavardę), kurį jo parapijiečiai pažinojo kaip nesutaikomą Sovietų Sąjungos priešininką. Sovietinio agento ir šventiko pokalbis įvyko valtyje toliau nuo

Zaraso ežero kranto – „kad žemė negirdėtų“. A. Guskovas-Gubaitis kamantinėjo D. Rukaviciną, ką šis manęs apie sovietinės kariuomenės įvedimą į Lietuvą, apie liaudies nepasitenkinimą Antano Smetonos režimu ir pan. Ilgai negalvojęs stačiatikių šventikas atsakė, kad, jo nuomone, visus komunistus reikia išravėti kaip piktžoles, ir papriekaištavo Gubaičiui, kad Lietuvos saugumas Kaune nieko neveikia. Tuomet A. Guskovas rusiškai pasisakė D. Rukavacinui esąs ne Lietuvos saugumietis, o sovietinio NKVD pareigūnas. Pasak enkavėdisto, supykęs šventikas norėjo trenkti provokatoriui irklui, tačiau, pamatęs į save nukreiptą pistoletą, buvo priverstas nuleisti irklą. Galima numanyti, koks buvo Tėvo Danijilo likimas sovietams okupavus Lietuvą, nors pats A. Guskovas „korektiškai“ prisiminė tik tai, kad išlipę į krantą jie išsiskyrė tylėdami. Tiesa, enkavėdistas dar paminėjo, kad 1941 m. Birželio sukilimo metu šventiko tėvas iš Zarasų stačiatikių cerkvės varpinės šaudė į besitraukiančius raudonarmiečius (turbūt keršydamas už savo sūnų) ir per susišaudymą buvo nukautas. Žinoma tik tai, kad abu Rukavacinai, tėvas ir sūnus, atvyko į Lietuvą iš Petrogrado bėgdami nuo raudonojo teroro.

NIKOLAJUS KREIDIČIUS

„Ketvirtasis Lenkijos padalijimas“, įvykdytas nacių ir bolševikų 1939 m., sujaukė ir šventiko Nikolajaus Kreidičiaus gyvenimą. Tuo metu jis darbavosi vienoje iš Vakarų Gudijos stačiatikių parapijų. 1940 m. gruodžio mėn. jis išvažiavo į artimiausią miestą vaistų, bet namo nebegrižo. Vėliau šeimai buvo pranešta, kad jis suimtas ir uždarytas į Pinsko kalėjimą. Net motinai nebuvo leista pasimatyti su sūnumi. Už tai, kad neva priklausė kontrrevoliucinei „Naujosios kartos“ („*Novoje pokolenije*“) organizacijai, siejamai su

Liaudies darbo sąjunga (*Narodno-trudovoj sojuz*), N. Kreidičius gavo 25 metus lagerio.

1940–1947 m. jis kalėjo Vorkutoje. Paskutinė geležinkelio stotis, į kurią atvyko kalinių ešelonas, buvo Pečiorai; toliau žmonės buvo verčiami eiti pėsčiomis. Ne visiems užteko jėgų įveikti ilgą kelią per tundroje siautėjančią pūgą. Tuos, kurie pargriūdavo ir nepajėgdavo atsikelti, enkavėdistai nušaudavo vietoje. Suklupo ir N. Kreidičius, bet, sukaukęs paskutines jėgas, vis dėlto pajėgė atsikelti. Tada jis pajuto, kad kažką savo rankoje laiko. Atgniaužęs delną, šventikas pamatė sniego gniūžtėje medalėlį su Vilniaus Aušros vartų Dievo Motinos atvaizdu ir užrašu lietuvių kalba „Pasigailėk, Viešpatie“. Greičiausiai jį pametė kažkas iš lietuvių, irgi atvarytų į šią mirties stovyklą. N. Kreidičius tai suvokė kaip Dievo ženklą ir nepaleido šios relikvijos iš rankų visą likusį gyvenimą. Iš pradžių N. Kreidičius lageryje dirbo anglių šachtoje, vėliau buvo priverstas vežioti į lavoninę suledėjusius mirusių kalinių kūnus. Netrukus sunkiai susirgo ir pats šventikas. Sanitarai, pamane, kad N. Kreidičius nebegyvas, nuvežė jį į lavoninę. Čia N. Kreidičių išgelbėjo ten dirbę kaliniai medicinos profesoriai. 1947 m. ligotas kalinys buvo paleistas mirti į laisvę. Jis grįžo į Gudiją, bet jau 1948 m. vėl buvo suimtas ir ištremtas į Kazachiją. Ten pat, prie Alatau kalnų, atsikėlė ir jo šeima – žmona ir dukterys. Iki 1954 m., kai buvo paleistas į laisvę, N. Kreidičius dirbo Kazachijoje slaugytoju. Sugrįžęs į tėviškę, šventikas sužinojo, kad sovietinė Gudijos valdžia uždraudė jam tęsti ganytojo veiklą. Pasinaudodamas savo prieškarine pažintimi su Lietuvos stačiatikių tarybos sekretoriumi Antonu Kerkovičiumi, 1955 m. jis tapo Zarasų, o kiek vėliau – Druskininkų stačiatikių cerkvės šventiku ir buvo pakeltas į protojerėjus. Tuo metu pačioje Rusijoje cerkvės buvo masiškai uždaromos, ir stačiatikiai iš visos Sovietų Sąjungos, ilsėdamiesi Druskininkuo-

se, labai pamėgo N. Kreidičių, o jo parapiją vadino „visos Sąjungos parapija“. Žmonių mylimas šventikas tarnavo tikintiesiems Druskininkuose iki 1977 m. vasario mėn.

STEFANAS SEMIONOVAS

1921 m. lapkričio 18 d. Užusalių stačiatikių parapijai pradėjo vadovauti šventikas Stefanas Semionovas, kilęs iš vietinių rusų valstiečių, apsigyvenusių Lietuvoje numalšinus 1863 m. sukilimą. Prieš tai jis 1916–1918 m. kariavo Vakarų fronte, o 1919 m. nuėjo tarnauti į generolo Antono Denikino armiją. Baltiesiems rusams pralaimėjus, 1920 m. S. Semionovas perėjo Lenkijos sieną ir buvo internuotas karo belaisvių stovykloje, o vėliau apsigyveno lenkų užimtame Vilniuje. Čia jis išlaikė teologijos egzaminus ir Lietuvos stačiatikių konsistorijos įsaku buvo paskirtas ganytoju į gimtuosius Užusalius.

1935 m. rugsėjo 29 d. S. Semionovas tapo Lietuvos kariuomenės vyriausiuoju stačiatikių kapelionu ir šias pareigas ėjo iki pat sovietinės Lietuvos okupacijos 1940 m. vasarą; paskui jis buvo priverstas grįžti į Užusalius. NKVD jau tada buvo pradėta buvusio „baltagvardiečio“ karininko ir šventiko S. Semionovo byla. Kartu su daugeliu kitų Lietuvos inteligentų S. Semionovas buvo suimtas 1941 m. birželio 14 d. ir atsidūrė Krasnojarsko krašto lageryje. Nukentėjo ir jo žmona su sūnumi – jie buvo ištremti į Altajų. Vadinamojo Ypatingojo pasitarimo nuosprendis – dešimt metų pataisos darbų lageryje – S. Semionovui buvo paskelbtas tik 1943 m. sausio 2 d. Jis buvo apkaltintas tuo, kad „vykdė religinį-ideologinį darbą tarp komunistų ir skatino juos pereiti į bažnyčią“, „verbavo juos dirbti smetoniniam saugumui“. 1948 m. kovo mėn. S. Semionovas kaip „itin pavojingas nusikaltėlis“ buvo perkeltas į NKVD ypatingąjį lagerį. Sunkus darbas ir

nežmoniškos gyvenimo lageryje sąlygos paženklė šventiko sveikatai – 1950 m. lapkričio 25 d. jis buvo pripažintas visišku invalidu. Išėjęs į laisvę S. Semionovas ketino grįžti į Lietuvą, bet Lietuvos SSR MGB rašte lagerio administracijai buvo pareikšta, kad „Lietuvos SSR dar vyksta arši kova su nacionalistiniu pogrindžiu“, ir rekomenduota „išsiųsti S. Semionovą į MGB prižiūrimus invalidų namus, esančius tolimuosiuose Sovietų Sąjungos rajonuose“. Šventikas ir karys S. Semionovas buvo išteisintas tik 1989 m. Nei jo mirties vieta, nei data iki šiol nežinoma.

SERGIJUS VOSKRESENSKIS

Būsimas Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių metropolitas Sergijus Voskresenskis (1897–1944) anksti susidūrė su bolševikinio ateizmo žiaurumais. 1920 m. naujoji valdžia uždarė Maskvos dvasinę akademiją, kurioje jis mokėsi. Vėliau jis, kaip šventiko sūnus, buvo pašalintas iš Maskvos universiteto. Vis dėlto 1925 m. jis tapo Šv. Danilo vienuolyno vienuoliu, o jau 1930 m. – Kolomnos vyskupu. Dėl įsitikinimų S. Voskresenskis kelis kartus buvo suimtas, bet sugebėjo išvengti GULAG'o. Mirus metropolitui Eleuterijui (Jeleverijui) Bogojavlenskiui, 1941 m. pradžioje S. Voskresenskis buvo paskirtas Vilniaus ir Lietuvos stačiatikių metropolitu. Vokiečiams užėmus Lietuvą, jis buvo suimtas, tačiau netrukus paleistas. Pagal einamas pareigas S. Voskresenskis turėjo bendrauti su okupacinės administracijos atstovais ir atvirai pasisakė prieš Maskvos vykdomą politiką, dėl ko sovietinė valdžia jį vadino „fašistų pakaliku“. Kadangi Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvoje labai trūko stačiatikių šventikų, S. Voskresenskis 1943 m. sausio mėn. Vilniuje organizavo ganytojų teologinius kursus. Pagal pirminį sumanymą kursus baigę šventikai turėjo

papildyti ganytojų gretas (jas labai prareтино 1940–1941 m. sovietų represijos) ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Estijoje, net pačioje Rusijoje – Novgorodo ir Pskovo srityse. 1944 m. balandžio 27 d. kursus baigė pirmoji ir paskutinė laida, nes prie Lietuvos sienų vėl artėjo sovietinė kariauna. Po poros dienų, balandžio 29 d., S. Voskresenskis išvyko automobiliu į Rygą, bet netoli Kauno visi keturi automobilio keleiviai buvo nušauti. Iki šiol nėra tiksliai žinoma, kas nužudė metropolitą – naciai ar sovietiniai diversantai. Maskvos laikraščiai tuo apkaltino vokiečius, o lietuviški ir vokiški – rusus. Yra žinoma, kad dar 1944 m. balandžio 23 d. Vilniuje buvo pavogtas automobilis, o šį nusikaltimą įvykdė trys ginkluoti, vokiškomis uniformomis vilkintys vyrai, vokiškai kalbėję su akcentu, vartoję rusiškus ir lenkiškus žodžius. Buvęs Rygos šventikas Nikolajus Trubeckojus, S. Voskresenskio bendražygis, iškalėjęs sovietiniuose lageriuose dešimt metų, teigė, kad tai stalininių diversantų darbas. Apie tai jam papasakojo vienas kalinys, kuris NKVD nurodymu pats dalyvavo minėtame pasikėsinime. Žinant raudonųjų budelių metodus, ši versija, nors dokumentiškai ir nepatvirtinta, atrodo labai tikėtina.

LUKA GOLODAS

Kaip ir kai kuriems kitiems stačiatikių šventikams, Varšuvos universiteto Teologijos fakulteto absolventui Lukai Golodui teko patirti kalinio dalią dar iki įsiveržiant sovietams. Būdamas griežtas Lenkijos stačiatikių bažnyčios autokefalijos paskelbimo priešininkas, 1925 m. jis patyrė represijas. L. Golodui buvo uždrausta vykdyti ganytojo veiklą, dar vėliau jis buvo suimtas ir penkis mėnesius kalėjo Slonimo kalėjime. 1927 m. L. Golodas atsikėlė į Vilnių, netrukus sunaikiai susirgo ir išvažiavo gydytis į Prancūziją,

kur tapo Rombos miesto, vėliau – Liono stačiatikių cerkvių šventiku. 1932 m. jis grįžo į Vilnių ir pradėjo ganytojo veiklą V. Bahdanovičiaus įkurtoje Šv. Kotrynos stačiatikių bendruomenėje, kuri, skirtingai nei kitos Vilniaus stačiatikių parapijos, buvo pavaldi Maskvos patriarchatui. 1936 m. lenkų valdžia nutarė galutinai panaikinti Maskvos patriarchatui pavaldžią bendruomenę. V. Bahdanovičius, L. Golodas ir jų parapijiečiai buvo atskirti nuo Bažnyčios. Šventikui buvo liepta išvykti iš „pasienio zonos“ (ja Lenkijoje buvo laikomas Vilniaus kraštas). Iki pat 1939 m. rugpjūčio mėn. jis buvo priverstas gyventi Lenkijos gilumoje. Grąžinus Vilnių Lietuvai L. Golodas tapo Šv. Mikalojaus stačiatikių cerkvės šventiku, o 1941 m. sausio mėn. metropolitas S. Voskresenskis jį paskyrė Lietuvos stačiatikių vyskupystės tarybos nariu, vėliau – tarybos pirmininko pavaduotoju. Nelietė L. Golodo nei Lietuvos, nei vokiečių okupacinė valdžia. Nelaimės prasidėjo grįžus sovietams. 1944 m. spalio 24 d. L. Golodas buvo suimtas už „antisovietinę agitaciją ir propagandą ir už priklausymą vokiečių žvalgybos organams“. Šįkart šventikas buvo įkalintas Lietuvos SSR NKGB vidaus kalėjime. Nuo Sibiro lagerių L. Golodą išgelbėjo buvusios sovietinės partizanės gydytojos Alevtinos Manuilovos užtarimas ir parodymai, kad džiova sergantis šventikas buvo lojalus sovietiniam pagrindžiui. Neįtikėtina, tačiau 1945 m. sausio 24 d. L. Golodas buvo išleistas į laisvę. 1947 m. lapkričio mėn. 56 metų šventikas mirė ir buvo palaidotas Vilniaus Šv. Eufrosinijos stačiatikių kapinėse.

ALEKSANDRAS SOKOLOVAS

Būsimo Zarasų stačiatikių ganytojo Aleksandro Sokolovo vaikystė prabėgo lenkų okupuotame Vilniuje. 1936 m. jis įstojo į

Varšuvos universiteto Stačiatikių teologijos fakultetą, tačiau prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas privertė jį nutraukti studijas. Dvidešimt dvejų metų A. Sokolovas pradėjo ganytojo veiklą Vilniaus stačiatikių katedroje, vėliau buvo perkeltas į Kauną. Sovietams okupavus Lietuvą, pirmoji nukentėjo šventiko mama. Ji buvo suimta ir nuteista dešimt metų lagerių kaip carinės Rusijos karininko žmona. Suprantama, tai nesustiprino A. Sokolovo palankumo naujajai valdžiai, dėl to jis, kaip ir daugelis kitų įvairių tautybių Lietuvos žmonių, iš pradžių tikėjosi, kad naujieji okupantai naciai nebus tokie žiaurūs ir nuožmūs. 1942 m. šventikas buvo perkeltas į Ukmergę, o 1943 m. – į Zarasus.

1943 m. lapkričio 17 d. Kaune įvyko Lietuvos rusų atstovų pirmasis suvažiavimas, kurio pagrindinis šūkis – „Geriau mirtis negu bolševikinis jungas“. Aktyvus jo dalyvis buvo ir A. Sokolovas. Netrukus jis buvo paskirtas Lietuvos generalinės srities Rusų reikalų patikėtinio biuro Zarasų apskrities skyriaus vadovu. Todėl vos tik sovietinė kariuomenė vėl įžengė į Lietuvą, 1944 m. spalio mėn. A. Sokolovas buvo suimtas. Šventikas buvo apkaltintas „tėvynės išdavimu“ ir nuteistas penkiolika metų kalėti lageryje, iš jo buvo atimtos piliečio teisės, konfiskuotas visas turimas turtas. 1955 m. kovo 31 d. A. Sokolovas kreipėsi su malonės prašymu į SSRS Aukščiausiąjį teismą, bet į laisvę išėjo tik 1956 m. A. Sokolovas buvo reabilituotas tik Lietuvos atgimimo laikais – 1990 m. vasario 12 d.

FEODORAS (FIODORAS) KALINIČIUKAS

1946 m. sovietinio saugumo pareigūnai suėmė 65 metų amžiaus Ukmergės apskrities Karoliškių stačiatikių cerkvės šventiką Feodorą Kaliničiuką. „Už antisovietinę agitaciją ir propagandą“ jis buvo nuteistas aštuonerius

metus kalėti lageryje, dar ketverius metus gyvenant be piliečio teisių. Be kita ko, nuosprendyje buvo rašoma, kad šventiko turtas nebuvo konfiskuotas, „nes tokio nerasta“.

F. Kaliničiukas buvo baigęs Odesos dvasinę seminariją ir Varšuvos universiteto Teisės fakultetą, gerai mokėjo senovės graikų ir lotynų kalbas. Matyt, tai ir pasirodė įtartina naujosios valdžios tarnams, nutarusiems suimti žmonių mylimą šventiką. Dėl silpnos sveikatos F. Kaliničiukas bausmę atliko Vilniaus Lukiškių kalėjimo ligoninėje. 1954 m. išėjęs į laisvę, jis buvo paskirtas į vieną Panevėžio stačiatikių dekanato parapiją, vėliau – į Rudaminos parapiją šalia Vilniaus, kur ir darbavosi iki mirties 1960 m.

SERGEJUS KORNILOVAS

1947 m. spalio 30 d. buvo suimtas vienos iš Kauno stačiatikių cerkvių choro regentas Sergejus Kornilovas, kuriam MGB jau seniai buvo iškėlęs „Restauratorių“ bylą. S. Kornilovas 1933 m. baigė dvimečius ganytojų kursus Kaune, iki 1938 m. giedojo psalmes Šiauliu, vėliau – Kauno stačiatikių cerkvėse.

S. Kornilovas buvo kaltinamas tuo, kad nacių okupacijos metais įstojo į „Naujosios kartos“ organizaciją, įeinančią į antisovietinę Tautinio darbo sąjungą. Taip pat jam buvo inkriminuota, kad kartu su mėgėjiško Kauno rusų teatro trupe gastroliavo generolo Andrejaus Vlasovo vadovaujamos ir vokiečių pusėje kariavusios Rusų išvadavimo armijos (*Russkaja osvoboditel'naja armija*, ROA) daliniuose. Nuteistas dešimt metų kalėti lageryje, 1948 m. birželio 26 d. S. Kornilovas buvo išvežtas į Norilsko rūdos kasyklas. Išleistas į laisvę 1955 m., jis ir tada neturėjo teisės grįžti į gimtąjį Kauną ir apsigyveno Kazachijoje. Tik 1956 m. pasmerkus J. Stalino asmens kultą S. Kornilovas grįžo namo. Tų metų rugsėjo mėn. jis buvo pri-

imtas į Kauno muzikinio teatro trupę, bet giedojo ir cerkvės chore.

FEODORAS (FIODORAS) RAKECKIS

Karui baigiantis į vietinių gyventojų paliktą Klaipėdą pokario metais kėlėsi gyventi ne tik lietuviai iš Didžiosios Lietuvos, bet ir rusų tautybės žmonės, atvykę iš įvairiausių Sovietų Sąjungos kampelių. 1947 m. miesto valdžia nutarė susikūrusios Stačiatikių bažnyčios reikmėms pritaikyti buvusią liuteronų kapinių koplyčią. Klaipėdos stačiatikių cerkvės šventiku buvo paskirtas Feodoras Rakeckis, gimęs Vilniuje 1904 m., baigęs Vilniaus stačiatikių dvasinę seminariją ir Varšuvos universiteto Teologijos fakultetą. Kaip buvusios „buržuazinės“ Lenkijos, taigi priešiškos Sovietų Sąjungai valstybės, pilietis ir buvusios Lenkijos autokefalinės stačiatikių bažnyčios šventikas, F. Rakeckis iškart pateko į sovietinių specialiųjų tarnybų akiratį. Iš bylos, saugomos LYA, matyti, kad šventiką „kompromituojančius“ duomenis buvo pavesta rinkti MGB agentui Vernyj (Patikimasis). Pavyzdžiui, 1948 m. gegužės 26 d. Patikimasis pranešė, jog pokalbyje su juo F. Rakeckis pasibaisėjęs sakė, kad iš Šilutės tremiami ne tik po karo čia apsigyvenę lietuviai, bet ir rusai. Kitame pranešime, datuotame 1949 m. kovo 31 d., agentas informavo, kad šventikas „kaip visada užsipuolė sovietų valdžią dėl dvasininkų persekiojimo ir pasakė, jog nė minutės nesijaučia laisvas ir žino, kad bet kuriuo momentu gali būti suimtas budelių, kurie 1940 m. Katynėje sunaikino Lenkijos karininkijos žiedą“. Po dvejų sekimo metų – 1949 m. birželio pradžioje – F. Rakeckis buvo suimtas. Ypatingasis pasitarimas „už antisovietinę agitaciją ir propagandą“ jam skyrė dešimt metų lagerio. F. Rakeckis išėjo į laisvę, kai 1956 m. buvo pasmerktas J. Stalino asmeny-

bės kultas. Grįžęs į Lietuvą jis tapo Rokiškio stačiatikių cerkvės šventiku, kartu aptarnavo Lebeniškių, Zarasų, Užpalių ir Gegabastos stačiatikių parapijas. Valdžios atstovai nuolat ieškojo dingusių, kaip pakenkti nepatikimam šventikui. Mirė F. Rakeckis 1978 m.

ALEKSANDRAS NESTEROVIČIUS

Vilniaus Šv. Konstantino ir Mykolo stačiatikių cerkvėje nuo pat 1939 m. daugiau nei keturias dešimtis metų tarnavo Varšuvos universiteto Teologijos fakultetą baigęs šventikas Aleksandras Nesterovičius. Jam teko patirti ir nacių, ir sovietinių okupantų represijas. 1944 m. vasarą sovietinei kariaunai artėjant prie Lietuvos sostinės, vokiečiai suėmė A. Nesterovičių ir įkalino jį kalėjime, įrengtame M. K. Čiurlionio gatvėje esančiame Vilniaus universiteto Medicinos fakultete. Kur kas liūdniau šiam šventikui baigėsi susidūrimas su sovietinėmis represinėmis struktūromis. 1951 m. vasario mėn. A. Nesterovičius vėl buvo suimtas ir nuteistas dešimčiai metų „už antisovietinę veiklą“. Penkerius metus šventikas buvo priverstas dirbti lageryje medkirčiu. Kaip ir S. Kornilovas su F. Rakeckiu, į laisvę jis išėjo 1956 m. ir grįžo į Vilnių pas savo parapijiečius. Ganytoju A. Nesterovičius buvo iki 1986 m.

Šioje apžvalgoje paminėti anaip tol ne visi Lietuvos stačiatikių šventikai, vienaip ar kitaip nukentėję nuo sovietinių okupantų 1939–1958 m. arba dar ir anksčiau. Dar galima paminėti šventikus Davidą Grušiną, Jevstafijų Andreičiuką, Piotrą Sokolovą, Venjaminą Neoronovą ir kitus. Skirtingi žmonės, skirtingi likimai, tačiau juos siejo ištikimybė tikėjimui ir skriaudos, patirtos iš „savų“ okupantų. Visi jie buvo paskelbti „liaudies priešais“ ir „antisovietiniais elementais“. Vieni jų – kaip „baltagvardiečiai“,

kiti – kaip „buržuazinių“ Lietuvos ir Lenkijos valstybių „klapčiukai“, tretį – kaip „fašistinių okupantų pagalbininkai“. Dažnas represuotas Lietuvos stačiatikių šventikas nusipelnė net kelių tokių NKVD ir MGB apibūdinimų. Kita vertus, anaipol ne visi šie žmonės buvo nuoširdūs Lietuvos patriotai. Išauklėti nedalomos Rusijos didybės dvasia, būdinga ir Maskvos patriarchato valdomai Rusų stačiatikių bažnyčiai, kai

kurie iš jų nepriklausomą Lietuvą suvokė kaip mažesnę blogybę, palyginti su bedievių valdoma sovietine Rusija arba tuometine atvirai nacionalistine Lenkija. Sunku pasakyti, kaip jie būtų elgęsi, jei Lietuvą būtų užėmusi ne stalininės Sovietų Sąjungos, o, pavyzdžiui, baltoji rusų kariauna. Tačiau istorija tariamosios nuosakos nepripažįsta, todėl pagarbos nusipelno visi, išdrįsę anuo sunkiu laiku tarti tikėjimo ir tiesos žodžius.

Šaltiniai

1. *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*, Vilnius, 2001.
2. R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003.
3. И. С. Арефьева, „Сподвижники Св. патриарха Тихона на литовской земле“, *История Русской православной церкви в XX в.*, Москва, 1999.
4. И. С. Арефьева, „Гибель экзарха под Ковно“, *Литовский курьер*, октябрь 2004, № 42.
5. И. С. Арефьева, „Алхимик“, *Православная Москва*, январь 2001, № 2.
6. А. М. Гуськов, *Под грифом правды*, Москва, 2004.
7. „Заявление по делу об убийстве митрополита Сергия (Воскресенского)“, <http://www.pravmir.ru/zayavlenie-po-delu-ob-ubijstve-mitropolita-sergiya-voskresenskogo/>.
8. „Так кто же убил митрополита Сергия (Воскресенского)?“, http://www.ateismy.net/index.php?option=com_content&view=article&id=980:2011-05-11-03-27-44&catid=36:history&Itemid=111.
9. Г. Шлевис, *Православные храмы Литвы*, Вильнюс, 2006.

Sugrižę iš nebūties (Rietavo dvaro sodyboje rastų partizanų palaikų identifikavimas)

2010 m. rugsėjis. Rietavas. Restauruojamo Rietavo dvaro sodybos teritorijoje eina į pabaigą archeologinių tyrimų sezonas. Belikę pora žvalgomųjų archeologinių perkasų būsimų inžinerinių mazgų vietose. Vienoje jų dirba archeologas Darius Kontrimas su pagalbininkais. Įvairios šukės, plytgaliai, kiti smulkūs daiktai rodo, kad kasinėjama, ko gero, buvusios atmatų duobės ar šiukšlyno vietoje, nes kultūrinis sluoksnis itin storas. Įžemio vis nėra. Beveik dviejų metrų gylyje pasirodo žmogaus kaulai. Archeologiniai tyrimai stabdomi, perkasa, atitinkamų

institucijų perkvalifikuota iš žvalgomosios į tiriamąją, gerokai praplečiama. Iš Vilniaus į pagalbą iškasti ir preparuoti palaikų atvyksta bioarcheologė Justina Kozakaitė. Į duobę sunkiasi vanduo, dirbti tenka purve. Radus keturių asmenų palaikus, apačioje pasirodo dar vieni.

Tokia šio tyrimo priešistorė. Vėliau, laikantis nusistovėjusios tvarkos, palaikai buvo perduoti Telšių apskrities vyriausiajam policijos komisariatui, o iš ten pateko į Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministeri-

Archeologinėje perkasoje atidengti žuvusių partizanų palaikai

jos Medicinos kriminalistikos laboratoriją. Antropologas prof. habil. dr. Rimantas Jankauskas juos ištyrė ir kreipėsi į Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą (LGGRTC) prašydamas kvalifikuotos pagalbos bandant nustatyti žuvusiųjų (atliekant antropologinius tyrimus buvo nustatytas šis neabejotinas faktas) tapatybes. Keturi vyrai ir viena moteris, visi žuvę nuo šautinių sužalojimų. Jauniausio asmens biologinis amžius apie 20 metų, vyriausio – apie 45 metus. Du iš jų, tikėtina, nusišovę nukreipdami ginklą sau į pasmakrę – tai rodo pažeisti kaklo slanksteliai ir kaukolės pamatas bei kulkos išėjimo kanalas, kurio kryptis – iš kaukolės vidaus į išorę. Perkasose šalia palaikų archeologai rado sagų su Vyčio ženklu, karišką diržą, lenktinį peiliuką ir unikalų žiedą su Vyčio kryžiumi. Kaip minėta, palaikų radimo vieta – Rietavo dvaro sodybos teritorija. Tokia pradine archeologų ir antropologų pateikta informacija buvo disponuojama tuo metu, kai prof. R. Jankauskas kreipėsi į LGGRTC dėl žuvusiųjų tapatybės nustatymo. Remiantis šiais duomenimis, buvo iškelta versija, kad tai partizanų, kovojusių su sovietiniais okupantais 1944–1953 m., palaikai. Pagrindinis motyvas pasirenkant šią versiją buvo tas, kad du iš penkių asmenų buvo nusišovę, – kaip tik tokią baigtį dažnai rinkdavosi į beviltišką padėtį patekę partizanai. Šalia palaikų rastos sagos su Vyčio ženklu taip pat palaiko šią versiją. Galų gale palaikai buvo rasti Rietavo dvaro sodybos teritorijoje, kur pokaryje buvo įsikūrusi NKVD (MGB) būstinė ir sribai.

Tada atėjo eilė kitai versijai – kokie tai galėtų būti partizanai? Kaip surasti siūlo galą? Buvo perversotos visos Rietavo NKVD (MGB) ataskaitos, Lietuvos SSR MGB kovos su partizanais suvestinės. Užduotis buvo paprasta – rasti žinių apie partizanų būrio, kuriame kovojo keturi vyrai ir viena moteris, žūtį. Ši kriterijų atitiko 1952 m. sausio 26 d. Rietavo MGB aktas. Iš dokumento aiškėja, kad tą

dieną Žadvainių girioje, šiek tiek į pietus nuo Rietavo (dabar – Rietavo savivaldybės Rietavo miškų urėdijos Žadvainių girininkijos Žadvainių miškas), 270 MGB kariuomenės 4-ojo vidaus apsaugos būrio kareivių ir 130 Rietavo ir Kretingos rajonų sribų vykdė karinę-čekistinę operaciją. Per susišaudymą bunkeryje žuvo penki Butigeidžio rinktinės Dariaus tėvūnijos Rambyno-Pilies būrio partizanai:

Antanas Gedmintas-Lakštutis
(g. 1931 m.), žuvo 21 m.,

Pranas Grauslys-Pavasaris
(g. 1912 m.), žuvo 40 m.,

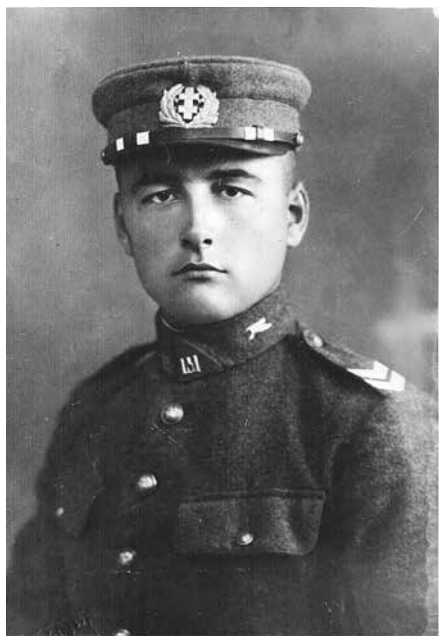
Ona Juškienė-Onutė, Stirna
(g. 1923 m.), žuvo 29 m.,

Antanas Kontrimas-Parama
(grupės vadas; g. 1909 m.), žuvo 43 m.,

Juozas Oželis-Dagilis
(g. 1923 m.), žuvo 29 m.

Partizanų amžius žūties metu beveik idealiai atitiko antropologų nustatytą biologinį palaikų amžių, todėl buvo nutarta šią versiją nuodugniai patikrinti. LGGRTC Pasiųpriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos duomenų bazėje buvo rasta, jog keturių žuvusių partizanų artimieji pasirūpino, kad žuvusiesiems būtų suteiktas kario savanorio statusas. Giminaičiai patvirtino itin svarbų šiam tyrimui faktą – kad jiems nežinoma žuvusių partizanų palaidojimo ar užkasimo vieta. Būrio vado A. Kontrimo-Paramos anūkas Gintaras Kontrimas sakėsi nuo 1990 m. dalyvavęs visose partizanų palaikų paieškose Rietavo apylinkėse, tikėdamasis rasti senelio palaikus. Deja, iki tol ieškota nesėkmingai. Dabar atgimė viltis.

Tęsiant tyrimą, baigiamajam identifikavimo etapui – kaukolių ir nuotraukų sugretinimui – prireikė A. Kontrimo-Paramos būrio partizanų nuotraukų. Kadangi Genocido aukų muziejaus fonduose jų nebuvo, ieš-

*Būrio vadas Antanas Kontrimas-Parama.
Apie 1934 m.*

*Ona Juškienė-Onutė, Stirna su sūneliu
Algirdu. Apie 1948 m.*

būna tiksliausias. Be to, pačios J. Oželio nuotraukos šiam reikalui labai tiko: vienoje jis nufotografuotas profiliu, o kitoje – šiek tiek pasisukęs. Tai leido kaukolėje ir fotografijoje sugretinti ausies kanalą bei nosies nugarėlę. Šio sugretinimo rezultatas buvo teigiamas ir itin patikimas. Tik dabar jau buvo galima šimtu procentų tvirtinti, kad nustatytos A. Kontrimo būrio partizanų palaikų tapatybės. Deja, partizanų P. Grauslio-Pavasario ir A. Gedminto-Lakštučio nuotraukų taip ir nepavyko rasti. Gal tokių net ir nebuvo arba neišliko. Tačiau šių partizanų palaikus nebuvo sunku identifikuoti, mat gerokai skyrėsi jų amžius: A. Gedmintui žūties metu buvo 21 m., o P. Grausliui – 40 m.

Stokojant reikiamų technologijų DNR ekspertizė Lietuvoje nepavyko. Tačiau artimoje ateityje prof. R. Jankauskas žada ją atlikti techniškai toliau pažengusioje Kopenhagos (Danija) arba Helsinkio (Suomija) medicinos kriminalistikos laboratorijoje.

Juozas Oželis-Dagilis. Apie 1951 m.

Atliktas unikalus antropologinis ir istorinis archyvinis tyrimas. Anot prof. R. Jankausko, jis išsiskiria tuo, kad Lietuvoje, kur nuo 1990 m. perlaidota šimtai, jei ne tūkstančiai partizanų, pirmą kartą viskas – archeologiniai tyrimai, palaikų ekshumavimas, jų antropologiniai ir istoriniai archyviniai tyrimai – atlikta pagal visuotinai nustatytas mokslo taisykles. Sėkmingas formalus ir neformalus Teismo medicinos tarnybos ir LGGRTC bendradarbiavimas turėtų būti pavyzdys atliekant kitus galimus tyrimus.

Susisteminus tyrimo metu surinktus duomenis – LYA bylose rastą medžiagą ir liudininkų prisiminimus – buvo galima mėginti atkurti 1952 m. sausio įvykius Žadvainių girioje ir Rietave. Paaiškėjo, kad dar 1951 m. spalio mėn. MGB agentas Makys pranešė apie Rietavo rajono Pajūrio kaimo gyventoją Balėniškį, kuris sukėlė įtarimų dažnai pirkdamas daug rūkalų. MGB agentas iš savo patronų gavo užduotį susibičiulianti su Balėniškiu ir pabandyti nustatyti galimus jo ryšius su partizanais. MGB po truputį išsiaiškino, kad Balėniškis yra A. Kontrimo-Paramos partizanų būrio ryšininkas slapyvardžiu Dėdė. 1952 m. sausio 24 d. Dėdė buvo slapta suimtas. Po dviejų dienų tardymų ir kankinimų palūžęs Balėniškis-Dėdė atvedė saugumiečius į Žadvainių girios 19-ąjį kvartalą, kur buvo įrengtas A. Kontrimo-Paramos partizanų būrio bunkeris.

Nebėra liudininkų, galinčių papasakoti apie šį bunkerį. Anot MGB dokumentų, tai buvęs gerai įtvirtintas antžeminis bunkeris. Kadangi Žadvainių giria yra drėgna, aukštas gruntinio vandens lygis, tikėtina, kad bunkeris buvo blindazo tipo, t. y. apie metrą (iki gruntinio vandens lygio) įgilintas į žemę, o iš viršaus gerai užmaskuotas, bet be žemių sluoksniu užpiltų lubų. Kaip tik tokiam blindazo tipo bunkeryje lyg apkase įsitvirtinę partizanai galėjo visą dieną priešintis juos šturmuojantiems kareiviams ir

stribams. Netiesioginė kautynių liudininkė partizanės O. Juškienės sesuo M. Vytienė, kurios sodyba yra netoli bunkerio vietos, prisiminė, kad šuvių papliūpos Žadvainių girioje aidėjo nuo ryto iki vakaro sutemų. Tie patys MGB dokumentai mini, kad kovinėje operacijoje prieš penkių partizanų būrį dalyvavo 270 MGB kariuomenės 4-ojo vidaus apsaugos būrio kareivių ir 130 Rietavo ir Kretingos rajonų stribų. Taigi 400 prieš 5, arba 80 prieš 1.

Nukautų partizanų kūnai 1952 m. sausio 26 d. vakare buvo atvežti į Rietavą, į buvusioje Rietavo dvaro sodyboje įsikūrusią MGB būstinę. Čia žuvusieji buvo skubiai identifiкуoti. Tą pačią sausio 26 d. parengtame Rietavo MGB akte nurodytos visų partizanų pavardės, vardai ir gimimo metai. Atpažinti sesers į MGB buvo iškviesta ir O. Juškienės sesuo M. Vytienė, tačiau ji kategoriškai atsisakė eiti į patalpą, kurioje buvo suguldyti žuvusių partizanų kūnai.

Tyrimo metu surinkus duomenis apie žuvusių partizanų šeimų likimus, nekyla jokių klausimų dėl jų pasiryžimo iki mirties kautis už savo ir Tėvynės laisvę. Kaip pavyzdį galima pateikti partizano J. Oželio-Dagilio šeimos istoriją. Šeimos galva Juozapas Oželis 1946 m. buvo nuteistas dvejim metams lagerio už pyliavų nevykdymą. Iš lagerio namo jis grįžo 1948 m. rudenį palaužtos sveikatos.

1949 m. kovo 27 d. Oželių šeima buvo ištremta į Sibirą. Išvežta mama Elena Oželienė (g. 1900 m.), seserys Bronė (22 metų) ir Joana (10 metų) Oželytės bei brolis Kostas (19 metų). Tėvas Juozapas tuo metu buvo toks silpnas, kad net rusai jį paliko namie; po trijų dienų jis mirė.

Trėmimo metu broliai Juozas ir Petras Oželiai pabėgo. Abu jie tapo Lietuvos partizanais. J. Oželis-Dagilis žuvo 1952 m. sausio 26 d. Žadvainių girioje. P. Oželis-Jaunutis kartu su bendražygiu Feliksu Urbonu iš-

duotas žuvo 1959 m. gegužės 4 d. Kvėdarnos valsčiaus Buišių kaimo gyventojas Kazio Nogniaus sodyboje.

Būrio vado A. Kontrimo šeima – žmona ir trys mažamečiai sūnūs – taip pat Sibire ėjo tremtinių kryžiaus kelius; O. Juškinės-Onutės, Stirnos vyras kalėjo lageryje; P. Grauslio-Pavasario trys broliai partizanai ir vieno jų žmona žuvo apsupti bunkeryje 1950 m. kovo mėn.

Visų penkių laisvės kovotojų, žuvusių 1952 m. sausio 26 d. Žadvainių girioje,

kūnai buvo niekinami Rietave ir užkasti šalia Rietavo dvaro arklidžių buvusioje atmatų duobėje. Apie partizanų užkasimo vietą artimieji numanė (ko gero, iš paskirų prasigėrusių stribų šnekų), tačiau kryptingų paieškų, atliktų Rietave 1990–1996 m., metu jų palaikų nerasta. Tiesa atsiskleidė vėliau. Praėjus beveik šešiasdešimčiai metų po žūties – 2012 m. sausio 13 d. – laisvės kovotojų kūnai iškilmingai atgulė poilsio į gimtąją laisvos Tėvynės žemę. Sugrįžę iš nebūties...

Laisvės kovotojų palaikai, 2012 m. sausio 13 d. pašarvoti Rietavo bažnyčioje

Partizanai iškilmingai perlaidoti Rietavo kapinėse

Prisimenant 2011 m. vasaros Baltijos muzeologijos mokyklą

2011 m. liepos 10–16 d. Taline (Estija) vyko aštuntoji Baltijos muzeologijos mokykla (*Baltic Museology School, BMS*), į kurią kasmet renkasi Lietuvos, Latvijos ir Estijos muziejų darbuotojai. Tarp mokyklos dalyvių buvo ir Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso vyresn. specialistas Vytautas Starikovičius. Beveik savaitę trukusiuose mokymuose įvairių krypčių muziejų darbuotojai ir kultūrininkai klausėsi užsienio ekspertų paskaitų, lankė miesto muziejus, dalyvavo seminaruose ir tarpusavyje dalijosi patirtimi.

Būsimos mokslų savaitės įžanga prasidėjo jau sekmadienį, iškart atvykus į Taliną. Prieš oficialų sutikimo vakarą buvo apžiūrėta naujausia ir moderniausia Estijos istorijos muziejaus ekspozicija „Išlikimo dvasia“ („*Spirit of Survival*“), atskleidžianti Estijos 11 tūkstančių metų istoriją nuo pirmų-

jų gyvenviečių įsikūrimo iki modernios valstybės susiformavimo bei išsivadavimo iš SSRS priespaudos. Ši ekspozicija įkurta kultūros paveldui priklausančiame Talino senamiesčio pastate, kuriame šiuolaikinės technologijos ir eksponavimo priemonės suderintos su kultūros paveldo apsaugos reikalavimais. Turint omenyje būsimos ekspozicijos „Projektas – *homo sovieticus*“ įrengimo Tuskulėnų dvaro rūmuose keblumus, buvo naudinga pamatyti, kaip kolegos iš Talino išsprendė problemas, kylančias kuriant šiuolaikinį muziejų autentiškose, viduramžių menančiose pirklių gildijos pastato erdvėse. Buvo puiki proga su ekspozicijos kuratoriais aptarti modernaus muziejaus kūrimo subtilybes, sunkumų, atsirandančių siekiant susieti istorinį objektyvumą, moksliskumą ir dizainerių vizijas, sprendimo būdus.

*Estijos istorijos muziejaus
ekspozicija „Išlikimo dvasia“*

Praktinė užduotis Istorijos muziejuje su prof. Martinu Schaereriu

Visą savaitę (išskyrus trečiadienį, liepos 13 d.) nuo ryto iki pavakarių vienoje Talino gimnazijų vyko paskaitos. Jas skaitė žymus muzeologijos teoretikas ir praktikas iš Šveicarijos Martinas Schaereris ir Helsinkio universiteto profesorė Marja-Liisa Rönkkö. Buvo pristatyta Skandinavijos ir JAV muziejų istorija, ekspozicijų kūrimo ir rengimo koncepcijų kaita pastaraisiais dešimtmečiais. Paskaitos apėmė platų temų spektrą: nuo filosofinių Umberto Eco koncepcijų aptarimo bei jų taikymo kuriant ekspozicijas ir muziejus kaip institucijos santykio su visuomene iki savarankiško darbo grupėse ir konkrečių atvejų (muziejų ekspozicijų) analizės taikant įvairias teorines ir metodologines vertinimo prieigas, formuluojamas dar gana jauno muzeologijos mokslo.

Po paskaitų buvo lankomi įvairūs Talino muziejai, kurie, panašiai kaip ir Lietuvoje, skiriasi tiek savo ekspozicijų įrengimo lygiu, tiek patrauklumu. Vieną didžiausių išpūdžių padarė būsimo laivybos muziejaus pristatymas. Milijonus atsiėjęs kompleksas pristatys laivybos istoriją, jame bus galima apžiūrėti

įvairių laikotarpių karinių ir pramoninių laivų modelius. Laisvu laiku mokyklos dalyviai galėjo pasirinkti norimus muziejus pagal savo interesus ar paprasčiausiai grožėtis Talino, 2011 m. Europos kultūros sostinės, senamiesčiu.

Išskirtinė savaitės diena buvo liepos 13-oji, kai visa grupė išvyko į Helsinkį. Suomijos sostinėje apžiūrėjome vieną iš Helsinkio miesto muziejaus filialų, supažindinantį su jūreivystės istorija, ir moderniojo meno muziejų „Kiasma“, kuriame tuo metu buvo eksponuojami išpūdingi Afrikos žemyno menininkų darbai, atskleidžiantys kraupias socialines ir politines menkai pažįstamų valstybių aktualijas bei daugeliu atvejų griauinantys šiauriečių susidarytus šios pasaulio dalies stereotipus.

Penktadienio vakaras buvo skirtas ne tik atsisveikinimo kalboms ir pažymėjimų teikimui, bet ir dar vienai, jau paskutinei, ekskursijai. Po oficialiosios dalies Kiek in de Kōk bokšte įkurtame muziejuje (Talino juosiančios gynybinės sienos dalyje) BMS dalyviai galėjo susipažinti su Talino miesto

Baltijos muzeologijos mokyklos paskaita

istorija. Gynybinės sienos tuneliuose įrengta ekspozicija suteikė galimybę keliauti Talino istorijos vingiais nuo viduramžių iki ateities miesto vizijos. Išpūdį padarė tai, kaip garso ir vaizdo technologijos šaltoje ir tamsioje erdvėje įtaigiai ir paprastai perteikia Talino socialinę, politinę ir kultūros istoriją esant minimaliam eksponatų kiekiui.

Po ekskursijos ir paskutinių padėkos žodžių aštuntoji Baltijos muzeologijos mokykla buvo oficialiai uždaryta iki susitikimo Klaipėdoje 2012 m. vasarą.

Vytautas Starikovičius

Apskritojo stalo diskusija Kijeve

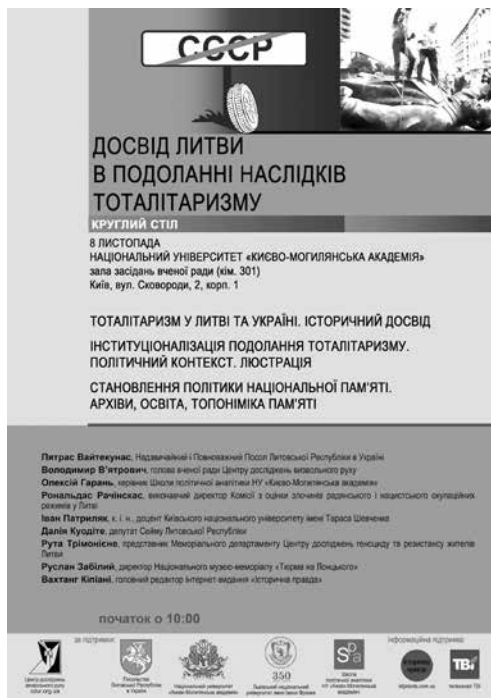
2011 m. lapkričio 8 d. Ukrainos nacionalinioje universitete „Kijevo ir Mogiliovo akademija“ (Національний університет „Києво-Могилянська Академія“, НаУКМА) vyko apskritojo stalo diskusija „Lietuvos Respublikos patirtis įveikiant totalitarinio režimo padarinius“.

Diskusiją organizavo šio universiteto Politinės analizės mokykla ir Išsivaduojamojo judėjimo tyrimo centras. Pasak pastarosios įstaigos vadovo Volodimiro Viatrovičiaus (Володимир В'ятрович), tai pirmas renginys, padedantis susipažinti su kaimyninių valstybių desovietizavimo patirtimi. Toliau laukia bendros diskusijos su Lenkija, Slovakija, Vengrija ir kitomis Rytų Europos šalimis.

Mūsų šaliai renginyje atstovavo Lietuvos ambasadorius Ukrainoje Petras Vaitiekūnas, Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams tirti Lietuvoje sekretoriato vadovas Ronaldas Račinskas, Lietuvos Respublikos Seimo narė Dalia Kuodytė ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyriausioji programų specialistė Rūta Trimonienė.

Diskusija vyko visą dieną. Ją pradėjo Nacionalinio saugumo tyrimo centro ir universiteto Politinės analizės mokyklos vadovas Oleksijus Garanis (Олексій Гарань) ir ambasadorius P. Vaitiekūnas, kuris į susirinkusiuosius kreipėsi ukrainietišškai.

Pirmojoje diskusijos sesijoje buvo skaitomi pranešimai tema „Totalitarizmas Lietuvoje ir Ukrainoje. Istorinė patirtis“. R. Račinskas apžvelgė Lietuvos okupaciją, aneksiją ir sovietizaciją, pirmosios sovietų okupacijos (1940–1941 m.) metu vykusius areštus ir kitas represijas, 1941 m. birželio

Apskritojo stalo diskusijos „Lietuvos Respublikos patirtis įveikiant totalitarinio režimo padarinius“ afiša

14 d. Lietuvos piliečių tremtį, 1941 m. Birželio sukilimą, taip pat antrosios sovietų okupacijos (1944–1953 m.) metu vykusį sovietų represinių struktūrų formavimą, masinius areštus ir terorą bei Lietuvos piliečių trėmimą. Pranešimą iliustravo statistiniai duomenys.

Kijevo nacionalinio Taraso Ševčenkos universiteto docentas Ivanas Patryliakas (Іван Патріляк) pažymėjo, kad sovietinė Ukraina buvo sukurta remiantis klasikine triada – agresija, okupacija ir aneksija. Sovietų valdžios represinės struktūros Ukrainoje įsigalėjo 1922 m., prieš tai 1920–1921 m. šalyje visiškai sunaikinus ginkluotąją pasiprie-

Prieš diskusiją kalbasi Lietuvos ambasadorius Ukrainoje Petras Vaitiekūnas ir internetinio leidinio „Istorinė tiesa“ ats. redaktorius Vahtangas Kipianis

šinimą ir dirbtinai sukėlus pirmąjį badmetį (ukrainiečiai jį vadina holodomoru), kurio aukomis tapo apie 1 mln. Ukrainos gyventojų. 1929–1934 m. sovietų vykdyti trėmimai, šaudymai ir antroji badmečio banga nusinešė 5–6 mln. Ukrainos piliečių gyvybių. Tuo laikotarpiu buvo sunaikinta ir Ukrainos Sovietų Socialistinės Respublikos (USSR) komunistų partijos viršūnėlė, t. y. žmonės, kitados atvirai kolaboravę su totalitariniu bolševikiniu režimu. 1939 m. rugsėjo mėn. Lenkijos užgrobtas Vakarų Ukrainos žemės (Haličą, Voluinę, Bukoviną ir Besarabiją) prijungus prie sovietinės Ukrainos, nužudyta apie 50 tūkst. ir ištremta apie 600 tūkst. vietos gyventojų. Per Antrąjį pasaulinį karą Ukraina tapo dviejų totalitarinių režimų – sovietų ir nacių – auka. Pokaryje žudynių, areštų ir trėmimų aukomis tapo iki 1 mln. ukrainiečių, dar apie 1 mln. žmonių mirė nuo 1946–1947 m. bado. Taigi 1918–1956 m. totalitarizmo aukomis tapo 16–17 mln. Ukrainos piliečių.

Antrojoje diskusijos sesijoje buvo skaitomi pranešimai tema „Totalitarinių padarinių institucionalizavimas. Politinis kontekstas.

Liustracija“. Pranešėja D. Kuodytė pažymėjo, kad, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Lietuvos KGB skyrius buvo visiškai reformuotas. Naujoji saugumo tarnyba galėjo dirbti su visais sovietiniais archyvais, jie tapo prieinami ir plačiai Lietuvoje visuomenei. Tačiau liustracijos tuo metu įgyvendinti nespėta. Rinkimus laimėjus buvusiam komunistui Algirdui Brazauskui, šis klausimas nebuvo keliamas iki 1998 m., kai į valdžią atėjo dešinieji ir centristai. Tuo metu buvo priimti du įstatymai – dėl KGB kadrinių darbuotojų patikros ir slaptųjų agentų. Tačiau visiška liustracija nebuvo įgyvendinta, nes trūksta dalies KGB archyvų (jie iki 1991 m. per dvejus metus buvo arba išvežti į Rusiją, arba sunaikinti).

V. Viatrovičius savo pranešime pažymėjo, kad pokomunistinių valstybių istorijai būdinga viena bendra tendencija – kuo aktyvesni šiose šalyse buvo 1989–1990 m. revoliuciniai įvykiai, tuo greičiau jos įveikė komunistinio režimo padarinius. Deja, Ukraina šiuo požiūriu yra viena paskutinių. Komunistinis režimas čia išgalėjo 20 metų anksčiau nei Lietuvoje, todėl ir jo pėdsakai

yra kur kas giliau įspausti: kruvini bolševikinės valdžios eksperimentai nusinešė milijonus žmonių gyvybių, komunizmas tuo metu vystėsi itin agresyviai.

Aktyviausi 1988 m. nacionalinio demokratinio išsivadavimo judėjimo nariai buvo kilę iš Vakarų Ukrainos. Tai totalitarinio režimo aukos ir buvę politiniai kaliniai. Kaip tik jie 1988 m. įkūrė Ukrainos Helsinkio sąjungą, prie kurios jungėsi akademinis jaunimas. Kūrėsi ir kitos tautinės demokratinės organizacijos. Komunistinė Ukrainos valdžia, supratusi, kad šio judėjimo nebesustabdys, ir norėdama išlaikyti savo rankose valdžią, pati ėmėsi skelbti sovietinio režimo nusikaltimus, o KGB, buvęs pagrindinis represijų vykdytojas, pradėjo masiškai reabilituoti nuteistuosius. Taip, pasak pranešėjo, gimė šalis, kurioje kagėbistai „tyrė“ čekistų vykdytas represijas, o komunistai „bandė teisti“ totalitarinį režimą. 1991 m. rugpjūčio 24 d. buvo paskelbta Ukrainos nepriklausomybė. Formaliai USSR dingo, tačiau realiai likęs komunistų elitas sudarė nepriklausomos Ukrainos valdžią, todėl šalyje nebuvo baigta tautinė demokratinė revoliucija, nėra vykdoma nauja politika siekiant įveikti totalitarinę praeitį, didžioji dalis KGB archyvų tapo dabartinių jėgos struktūrų dalimi ir yra neprieinama nei tyrėjams, nei visuomenei, liustracijos tema buvo aktuali tik 1991 m. rugpjūčio–gruodžio mėn., komunistinės praeities tyrimas nebuvo institucionalizuotas, o įkurta valstybinė tarpžinybinė komisija iš esmės nevykdė jokių karo ir politinių represijų aukų įamžinimo projektų (1992 m. vykdant valstybinį projektą „Reabilituoti istorijos“ išleistos knygos apie politinių represijų aukas tėra žinomos vien specialistams).

Tik po 2004 m. protestų prieš valdžią ir į ją patekus jaunesniajai bei mažiau su sovietine praeitimi susijusiai kartai, 2006 m. buvo įkurtas valstybinis Ukrainos tautinės atminties institutas. Jis pradėjo leisti tęsti-

nį daugiatomį leidinį apie 1932–1933 m. badmečio aukas ir dalyvavo Kijevo centre įrengiant memorialą šioms aukoms atminti (2008-ieji buvo paskelbti Ukrainos 1932–1933 m. badmečio aukų atminimo metais). Taip pat pradėta keisti gatvių pavadinimus, išmontuoti sovietinius paminklus, tačiau šis darbas netapo masinis ir sisteminis. Institutas neišsprendė ir komunistinių specialiųjų tarnybų dokumentų klausimo, o apsiribojo tik Ukrainos saugumo ir Ukrainos žvalgybos tarnybų jam perduotos medžiagos elektroninio archyvo kūrimu. Ukrainos prezidentui Viktorui Juščenkai 2009 m. išleidis įsakymą „Dėl archyvinių dokumentų, susijusių su Ukrainos išsivaduojamuoju judėjimu, politinėmis represijomis ir holodomoru, išslaptinimo, skelbimo ir tyrimo“, pradėta sistemingai tirti ir skelbti šiuos dokumentus, kurti elektroninį archyvą. Šiuo laikotarpiu bandyta pradėti sistemingą švietimo desovietizavimą. Vėl pasikeitus politinei valdžiai, švietimo reforma buvo sustabdyta, sulėtėjo archyvų dokumentų išslaptinimo darbai, prokomunistinio Ukrainos prezidento Viktoro Janukovyčiaus įsakymu apribotos Ukrainos tautinės atminties instituto funkcijos. Sovietinės totalitarinės praeities reabilitavimas vis dažniau tampa dabarties praktikos platforma, todėl neišsprendus glaudžiai susipynusių istorinių ir dabarties problemų negalima kalbėti apie ateities perspektyvas, – baigė savo pranešimą V. Viatrovičius.

Trečiojoje diskusijos sesijoje buvo skaitomi pranešimai tema „Nacionalinės atminties formavimo politika: archyvai, švietimas, atminties toponimika“.

Savo pranešime apžvelgiau Lietuvos sovietinio genocido aukų ir rezistencijos dalyvių įamžinimą nuo 1988 m. iki šių dienų ir tai lėmusius aspektus. Buvo aptartas ir klausimas, kodėl šiuo metu mūsų istorinė sąmonė yra susilpnėjusi, taip pat kokioms žmonių grupėms išsilaisvinimo procesai yra

Apskritojo stalo diskusijoje pranešimą skaito Rūta Trimonienė

įdomūs šiandien. Supažindinau su trimis nacionalinės atminties politikos formavimo Lietuvoje etapais ir valstybinėmis įamžinimo programomis. Atkreipiau dėmesį į tai, kad mūsų piliečių – partizanų, tremtinių ir politinių kalinių – atminimas įamžinamas ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse Latvijoje, Lenkijoje, buvusios SSRS teritorijoje. Pristačiau jaunimui skirtas valstybines edukacines programas, naujas Genocido aukų muziejaus ekspozicijas. Pranešimą iliustravau multimedijos medžiaga.

Okupacinių režimų aukų atminimo nacionalinio muziejaus-memorialo „Lonckio kalėjimas“ direktorius Ruslanas Zabilyj (Руслан Забілуй) savo pranešime nurodė, kad tautinės atminties politika leidžia veiksmingai kovoti su totalitarizmo padariniais, keisti pototalitarinį mąstymą, padeda kurti demokratinę ir šiuolaikinę tautą, išpažįstančią europines vertybes. Baltijos bei Vidurio ir Rytų Europos šalyse šie procesai vyko gan sparčiai, nes jos buvo palyginti neseniai praradusios savo nepriklausomybę ir žinios apie ją buvo perduodamos iš kartos į kartą. Paradoksaliai, pabrėžė pranešėjas, bet ukrainiečiai, priversti septyniasdešimt metų gyventi sovietinio totalitarinio režimo sąlygomis, geriausiai išsaugojo „atminties atmintį“, t. y. ukrainiečių kovų su okupaciniu režimu

nuo pat 1920 m. atmintį. Tik XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje Vakarų Ukrainos kaimuose pradėjus įrengti simbolinius žuvusių laisvės kovotojų kapus, kautynių ir žūties vietose statyti kryžius, o Rytų Ukrainoje ieškoti išlikusių badmečio aukų kapų, ukrainiečiai buvo priversti permąstyti savo praeitį.

Iki 2002 m. atminimo vietų įamžinimu iš esmės rūpinosi tik visuomeninės organizacijos ir pavieniai žmonės. Vėliau įkurtas Išsivaduojamojo judėjimo tyrimo centras ėmė tirti XX a. išsivadavimo iš totalitarinio režimo kovas, karo aukų paieškos organizacija „Atmintis“ („Пам'ять“) pradėjo žuvusių kovotojų palaidojimo vietų paieškas, o Lvovo draugija „Paieška“ („Поиск“) rinko informaciją apie politinių represijų aukas ir masinių žudynių vietas.

Visuomeninių organizacijų vykdomi įamžinimo projektai daugiausia buvo įgyvendinami aukotojų lėšomis. Pastaruosius dvejus metus Kijeve, Rytų ir Pietų Ukrainoje šiuos projektus vykdo labai aktyvi draugija „Heroika“ („Героїка“). Taigi tai, ką turėtų atlikti valstybinės įstaigos, vykdo visuomeninės organizacijos. Tik šių organizacijų rūpesčiu siekiant įamžinti išsivaduojamojo judėjimo dalyvių ir totalitarizmo aukų atminimą buvo įsteigta muziejų, pastatyta keletas paminklų ir memorialinių kompleksų.

Pranešimą skaito Ivanas Patryliakas

2009 m. atnaujinta mokyklinė istorijos programa, nes atsirado poreikis išsaugoti tautinę atmintį. Deja, pasikeitus šalies politinei valdžiai, nauji istorijos vadovėliai buvo cenzūruoti – iš jų išimta medžiaga apie išsivaduojamąjį judėjimą ir sovietines represijas.

Pasak pranešėjo R. Zabilyj, apmąstyti sovietinę praeitį galima tik remiantis archyviniais dokumentais. Jau dvidešimt metų galima tirti archyvinius SSKP dokumentus, tačiau vis dar sunku prieiti prie komunistinių specialiųjų tarnybų dokumentų. Jie išsklaidyti keliose žinybose (Ukrainos saugumo tarnyboje, Vidaus reikalų ministerijoje, Ukrainos žvalgybos tarnyboje), nors dar 1991 m. Ukrainos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu KGB archyvai turėjo būti perduoti Ukrainos valstybiniam archyvu. Ištyrus šiuos dokumentus būtų galima įvertinti Ukrainos piliečių tragediją ir išaiškinti sovietų represinių struktūrų nusikaltimus.

Taip pat pranešėjas kalbėjo, kad kalendoriuje susipynusios nepriklausomos Ukrainos valstybinės ir sovietinės valstybinės šventės.

Išlikę sovietiniai miestų ir gatvių pavadinimai, nemažai sovietinės simbolikos, tebestovi sovietiniams „įvykiams ir didvyriams“ atminti statyti paminklai.

2006 m. įkurtas valstybinis Ukrainos tautinės atminties institutas, kuris tebuvo įvairių renginių organizatorius ir visuomeninių organizacijų iškeltų idėjų palaikytojas, šiuo metu uždarytas. Vienintelė jo įvykdyta programa – 1932–1933 m. badmečio pripažinimas tautos genocidu. Buvo priimtas atitinkamas įstatymas, Kijeve įrengtas memorialas badmečio aukoms, išleista Nacionalinė atminties knyga, kurioje įrašytos 82 tūkst. aukų pavardės.

Pabaigoje pranešėjas paminėjo dvejų pastarųjų metų sistemingus valstybės žingsnius atsisakant tautinės atminties politikos.

Kiekvienos sesijos pabaigoje vyko diskusijos, kurių metu buvo ieškoma būdų iškeltoms problemoms spręsti.

LGGRTC veikla pristatyta tarptautinėje konferencijoje Strasbūre

Žymus rašytojas, komunizmo ir totalitarizmo demaskuotojas George'as Orvellas savo jau klasika tapusioje antiutopijoje „1984-iejį“ rašė, jog tas, kuris valdo praeitį, valdo ir ateitį. Kolektyvinė atmintis ne kartą yra tapusi totalitarinių režimų ir kitų ideologijų manipuliacijų objektu. Siekis apsaugoti istorinę praeitį nuo šių manipuliacijų, atkurti ir perduoti būsimums kartoms istorinę tiesą įkvėpė surengti konferenciją „Darbas su neišsakyta praeitimi: iššūkiai ir galimybės institucijoms ir pilietinės visuomenės veikėjams“ („Dealing with a past left unsaid – Challenges and opportunities for institutions and civil society actors“).

Konferencija vyko 2011 m. lapkričio 21–23 d. Strasbūre. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui (LGGRTC) joje atstovavo Istorinių tyrimų programų skyriaus specialistė Monika Kareniauskaitė. Konferenciją organizavo Vietinės demokratijos agentūrų asociacija (*Association of Local Democracy Agencies*, ALDA; daugiau žr. www.alda-europe.eu) ir Europos Sąjungos programa „Europa piliečiams“. Konferencija vyko kaip projekto „Taikos edukacija ir aktyvus pilietiškumas Europoje“ (*Peace Education and Active Citizenship in Europe*, PEACE; daugiau žr. http://www.alda-europe.eu/newSite/project_dett.php?ID=29) dalis. LGGRTC atstovė vyko į konferenciją turėdama tikslą pristatyti LGGRTC veiklą kitų Europos šalių atstovams, pasidalyti istorinių ir atminties tyrimų, atminties įamžinimo ir perdavimo patirtimi su panašiose srityse dirbančiais kitų šalių analogiškų institucijų atstovais.

Pagrindinės konferencijos temos – istorija ir atmintis. Daugiau dėmesio joje skirta istorinių tyrimų reikšmei ir pritaikomumui visuomenės gyvenime, istorijos populiarinimui, įvairiems atminties įamžinimo ir istorinės edukacijos būdams. Ypač buvo domimasi pačiais skaudžiausiais, dažnai visuomenės ar atskirų jos grupių sąmonėje užslopintais tokiais trauminiais įvykiais ir

Konferenciją organizavo Vietinės demokratijos agentūrų asociacija

patirtimi kaip genocidas, represijos, okupacijos, tremtys, kariai ir kiti nusikaltimai žmoniškumui.

Renginyje dalyvavo atstovai iš Danijos, Italijos, Kroatijos, Makedonijos, Prancūzijos, Šiaurės Airijos ir Vokietijos. Konferencija išsiskyrė neįprasta darbo forma – daugiausia dėmesio joje skirta ne tradiciniams pranešimams, bet neformaliai dalyvių bendravimui. Taigi šalia įprastinių pranešimų vyko diskusijų sesijos, buvo dirbama nedidelėmis teminėmis darbo grupėmis. Tokie metodai

LGGRTC veiklos pristatymas

Konferencijos dalyviai domisi LGGRTC leidiniais

kiekvienam konferencijos dalyviui suteikė neeilinę galimybę tapti iškirstam, pateikti bendriems debatams savų argumentų ir pastabų.

Konferencijoje dalyvavau teminėje darbo grupėje „Nuslopinti kritiniai Europos praeities įvykiai. Paslėpti mūsų šalių aspektai. Kaip informuoti naująją kartą?“ ir pristačiau LGGRTC veiklą. Darbo grupėje nuolat virė diskusijos, aktyviai kalbėtasi apie LGGRTC veiklą, patirtį, istorinių tyrimų ir istorinės atminties formavimo bei pristatymo specifiką ir problemas Lietuvoje.

Konferencijoje buvo supažindinta su LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriumi, Genocido aukų muziejumi (kartu su nauja, holokaustui skirta ekspozicija), Tuskulėnų memorialiniu kompleksu, edukacine veikla ir leidyba. Papasakota apie Istorinių tyrimų programų skyriaus veiklą ir tyrimų programas. Akcentuota objektyvių istorinių tyrimų svarba formuojant teisingą, demokratiją skatinančią atminties politiką. Istoriniai tyrimai, istorinės tiesos įvardijimas, objektyvumas buvo apibūdinti kaip ginklai, padedą išvengti visuomenės susipriešinimo ir vedantys į tikrą demokratinių bendrabūvį.

Itin išsamiai dalyviai iš kitų Europos šalių buvo supažindinti su Genocido aukų muziejumi ir Tuskulėnų rimties parko memorialiniu kompleksu, išplatinti juos reprezentuojantys lankstinukai. Daug dėmesio sulaukė Tuskulėnų memorialinio komplekso ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“. Nemažai pagyrų sulaukė Genocido aukų muziejuje įkurta holokaustui skirta ekspozicija. Kai kurie prieš keletą metų Lietuvoje lankęsi konferencijos dalyviai neformaliuose pokalbiuose prisipažino, kad tuomet jie tokios ekspozicijos pasigedo, nes išgirdę žodį „genocidas“ tikėjosi, kad jis reiškia visų totalitarinių režimų aukų pagerbimą. Kaip tik todėl žinia, kad tokia ekspozicija jau veikia,

buvo sutikta itin palankiai. Taip pat kitų šalių atstovams buvo papasakota apie edukacinius projektus: nacionalinį moksleivių darbų (piešinių, rašinių ir kt.) konkursą, edukacines programas muziejuose.

Konferencijoje buvo supažindinta ir su LGGRTC literatūra anglų ir prancūzų kalbomis, kuri visus labai sudomino. Itin domėtasi partizaninio karo tematika kaip daug kam nauju ir, pasirodo, Europos kontekste ne itin žinomu reiškiniu. Dalyviai susidomėjo knygele „Lietuviai Arktyje“, gyrė ją. Juos džiugino kišeninis pagrindinėms genocido ir rezistencijos temoms nagrinėti skirtų LGGRTC leidinių formatas. Anot dalyvių, jis labai patogus skubantiems šiandienos žmonėms, kai nuodugnai susipažinti su visa kurios nors Europos šalies istorija neretai beveik neįmanoma net ir profesionalams.

Itin palankių įvertinimų sulaukė muziejinė, leidybos, istorinė tiriamoji, memorialinė ir edukacinė LGGRTC veikla. Ji buvo apibūdinta kaip solidi ir brandi.

Įdomi ir naudinga buvo ir kita konferencijos dalis – atviros diskusijos. Jose stengtasi atskleisti, ką su Lietuva, istorine jos žmonių atmintimi darė okupaciniai režimai, kaip jie manipuliavo šalies istorija ir kaip dabar svarbu atkurti istorinę tiesą. Taip buvo vienareikšmiškai pagrįsta misijos, kurią šiandien įgyvendina LGGRTC, reikšmė. Pabrėžti tokie šiame darbe svarbūs LGGRTC veiklos aspektai kaip moksliniai istoriniai ir tarpdisciplininiai tyrimai, teisinė veikla, istorinės atminties formavimas ir saugojimas (duomenų rinkimas ir sisteminimas), istorijos sklaida visuomenėje.

Apibendrinant konferencijos darbo rezultatus, buvo prieita tokių išvadų:

1. Nūdien iškyla šiuolaikinio istorinės atminties formavimo diskurso problema – neadekvati istorinės tiesos sklaida visuomenėje, pasireiškianti žiniasklaidos neatsakingai manipuluojamais istorijos faktais ir įvykiais.

2. Istorijos būtina mokytis ne tik vaikus, bet ir suaugusiuosius.

3. Svarbu rasti tokį istorinės tiesos pateikimo metodą, kuris ne skaldo, o padeda įvairių tautų, etninių ir socialinių grupių atstovams, kurių istorinė atmintis skiriasi, suprasti ir mokytis gerbti vieniems kitus.

4. Reikia sukurti alternatyvų informacinį lauką viešojoje erdvėje pasklidusiems istorijos faktų iškraipymams ir kitai su neadekvačiais istorijos stereotipais susijusiai informacijai.

5. Itin svarbu kurti strategijas ir metodus, kurie sudomintų istorija vaikus ir jaunimą.

6. Tiek istoriniai tyrimai, tiek edukacija turi būti objektyvūs. Demokratinėse visuomenėse istoriją būtina atskleisti iš įvairių perspektyvų, parodant, kad paprastai joje viskas nėra vien tik juoda ar vien tik balta. Kita vertus, toks objektyvumo siekis jokių būdu negali tapti pretekstu pateisinti totalitarinių režimų nusikaltimus ar negerbti jų aukų kančių atminimo.

Baigiamasis konferencijos akcentas – bendras pritarimas idėjai, kad istorija turi padėti susitaikyti ir geriau sugyventi ateityje. Tam reikia prisiminti krikščioniškąsias Europos vertybes, kurių svarbiausia – atleisti priešui ir susitaikyti su juo. Tik taip įmanoma išvengti mirtį ir naikinimą nešančio blogio – genocido, kitų nusikaltimų žmoniškumui ir totalitarizmo. Dėl geresnės visų mūsų ateities kiekvienai šiandieninės Europos tautai ir verta, ir būtina pasimokyti iš skaudžios XX a. praeities.

Konferencijoje ne tik pristatyti LGGRTC istoriniai tyrimai, leidyba, muziejinė ir edukacinė veikla, bet ir įgyta nemažai žinių, teorinės ir praktinės informacijos, susijusios su istorinės atminties išsaugojimo ir perdavimo bei istorinių tyrimų sklaidos specifika.

Monika Kareniauskaitė

LGGRTC Genocido aukų muziejaus paroda „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ pristatyta Varšuvoje

2011 m., minėdamas skaudžias 1941 m. birželio ir 1951 m. spalio tremčių sukaktis, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejus parengė naują kilnojamąją parodą „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Paroda buvo įtraukta į valstybinę Laisvės gynimo ir didžiųjų netekčių atminimo metų programą ir pirmą kartą visuomenei pristatyta 2011 m. birželio 21 d. Europos Parlamente vykusiame 1941 m. tremties 70-osioms metinėms skirtame vakare „Dabarties akistata su praeitimi“. Šį renginį organizavo Europos Parlamento narys Algirdas Saudargas ir Lietuvos nuolatinė atstovybė Europos Sąjungoje. 2011 m. gruodžio 9 d. Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje paroda pristatyta Lietuvos žmonėms.

2012 m. vasario 10 d. paroda „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ atidaryta Varšuvoje (Lenkija) – Tautinės atminties instituto (*Instytut Pamięci Narodowej*, IPN) Januszo Kurtykos edukacijos centre. Paroda buvo rodoma minint 1940 m. vasario 10 d. prasidėjusį pirmąjį masinį Lenkijos gyventojų trėmimą į Sibirą. Atminimo vakarą „1940 m. vasario 10-oji – prisiminkime sibiriečius“ organizavo Tautinės atminties institutas ir fondas „Kresy-Syberia“.

Renginio metu Tautinės atminties instituto Istorinės edukacijos skyriaus vyr.

specialistas Pavelas Rokickis perskaitė pranešimą, kuriame trumpai supažindino su 1939–1940 m. politine padėtimi Lenkijoje, nurodė prasidėjusių masinių Lenkijos gyventojų suėmimų ir tremčių mastą ir regionus, kur žmonės buvo tremiami ar įkalinami. 1940 m. vasario 10 d. iš Lenkijos buvo ištremta beveik 140 tūkst. gyventojų – vyrų, moterų, vaikų. Didžioji dauguma tremtinių pateko į Archangelsko, Sverdlovsko, Irkutsko sritis, Krasnojarsko kraštą, Komijos ASSR. Žmonės buvo tremiami blogai šildomuose vagonuose, o oro temperatūra tuo metu buvo 20–30 laipsnių žemiau nulio. Pakeliui pradėjo mirti kūdikiai, ligoniai, senoliai. Tremtinių apgyvendinimu ir maitinimu taip pat nebuvo tinkamai pasirūpinta. Žmonės buvo priversti kęsti nuolatinį alkį ir šaltį. Juos sekino sunkus fizinis darbas. Manoma, kad per pirmuosius tremties metus mirė 5–8 tūkst. žmonių, ištremtų 1940 m. vasario 10 d. P. Rokickio pranešimą papildė fondo „Kresy-Syberia“ direktorės Anetos Hoffmann pristatyta dokumentinė juosta „1940 m. vasario 10 d. lenkų trėmimo į SSRS istorinė rekonstrukcija“. Juostoje stengiasi atkurti visą operacijos siaubą, kurį patyrė tremčiai pasmerkti žmonės. Pusvalandžio trukmės kadruose atkartojamas ginkluotų operatyvinių būrių įsiveržimas į aukų namus, krata, pranešimas, kad šeima išvežama, sumaištis, ašaros ir maldos geležinkelio stotyje prie prekinų vagonų, motinų su kūdikiais klyksmai, apsaugos dalinių pareigūnų

Pranešimą skaito Lenkijos tautinės atminties instituto Istorinės edukacijos skyriaus vyr. specialistas Pavelas Rokickis

Atminimo vakaro dalyviai Tautinės atminties instituto Januszo Kurtykos edukacijos centro salėje

Parodos „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ atidarymas

šūviai į bandančius pabėgti žmones, veriamų perpildytų vagonų durų gurgždesys.

LGGRTC Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Ramunė Driaučiūnaitė perskaitė pranešimą apie sovietinės okupacijos metu Lietuvoje vykdytas represijas: masinį gyventojų suėmimą, trėmimą, įkalinimą sovietų lageriuose. Po pranešimo buvo pristatyta 2011 m. LGGRTC Genocido aukų muziejaus parengta paroda „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Jos atidaryme dalyvavo Lietuvos Respublikos ambasados Lenkijoje atstovai, 1940 m. tremtį išgyvenę Lenkijos žmonės, istorijos mokytojai, žurnalistai, Tautinės atminties

instituto Januszo Kurtykos edukacijos centro darbuotojai.

Apžiūrėję parodą, Lenkijos tremtiniai noriai dalijosi prisiminimais, kaip kartu su tremtiniais iš Lietuvos vargo Sibire, kaip stengėsi vieni kitiems padėti. Mūsų tremtinius jie įvardijo kaip labai darbščius ir sąžiningus.

Paroda „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Tautinės atminties instituto Januszo Kurtykos edukacijos centre buvo eksponuojama iki 2012 m. vasario 28 d.

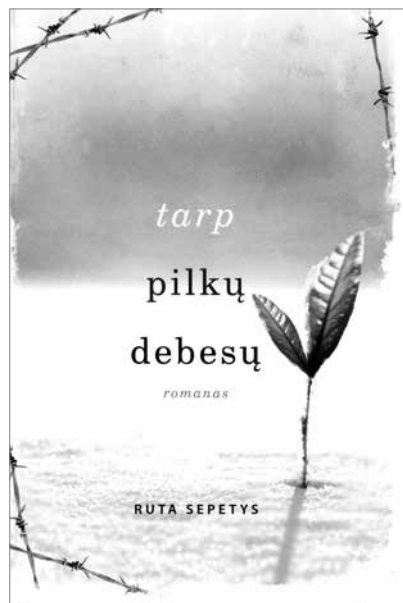
Ramunė Driaučiūnaitė

JAV rašytoja Rūta Šepetys lankėsi Genocido aukų muziejuje

„Mano mama vis kartoja, kad pasaulis neturi supratimo, ką sovietai su mumis daro. Niekas nežino, kokią auką sudėjo mūsų tėvai. Jei kitos šalys apie tai sužinotų, gal jos mums padėtų...“ – tai ištrauka iš lietuvių kilmės JAV rašytojos Rūtos Šepetys knygos „Tarp pilkų debesų“ (angl. „Between Shades of Gray“), kuri 2012 m. vasario mėn. buvo pristatyta kasmetėje Vilniaus knygų mugėje. Knygoje atskleidžiama skaudi vienos šeimos tremties istorija.

Pasakojimas įtraukia skaitytoją – lengvai galima susitapatinti su knygos veikėjais, nes rašymo stilius labai emociingas. Knyga formuoja Lietuvos kaip drąsios šalies įvaizdį. Lietuviai joje – tai bet kokiomis sąlygomis besistengiantys išlikti žmonės, sunkiu tremties laikotarpiu neprarandantys moralinių principų. Knygų mugėje vykusiame romano pristatyme R. Šepetys sunkiai trandė ašaras. Šis kūrinys skaitytojams, ypač girdintiems apie tremtį pirmą kartą, padarė didžiulį įspūdį, norą plačiau domėtis Lietuva ir joje vykusiais gyventojų trėmimais.

Lietuvoje, priešingai nei kitose šalyse, knyga „Tarp pilkų debesų“ buvo sutikta kontroversiškai. Vieni į autorę ir jos romaną apie tremtį žiūrėjo nepatikliai. Skeptikai teigė, kad jos knygoje nepasakyta nieko naujo, yra faktinių klaidų. Juk apie skaudžią trėmimų patirtį lietuviai yra girdėję iš savo artimųjų pasakojimų ar skaitę po nepriklausomybės atgavimo gausiai spausdintuose tremtinių atsiminimuose. Kiti knygos autorę gyrė už drąsą ir ryžtą nušviesti pasauliui skaudžią Baltijos šalių patirtį.

Romano „Tarp pilkų debesų“ viršelis

Leidyklos „The Penguin Group“ redaktorė Tamra Tuller, perskaičiusi knygos rankraštį, negalėjo patikėti, kad Baltijos šalyse vyko trėmimai ir taip žiauriai buvo elgiamasi su tremtiniais. Ji manė, kad tai autorės fantazijos. T. Tuller kartu su R. Šepetys atvyko į Lietuvą ir labai domėjosi Genocido aukų muziejaus ekspozicijomis.

Pagrindinis rašytojos R. Šepetys tikslas buvo pasiektas. Perskaitę jos romaną „Tarp pilkų debesų“, daugybė žmonių visame pasaulyje ne tik pirmą kartą sužinojo apie tremtį, bet ir panoro plačiau domėtis Lietuvos istorija. Mokslininkai ir pedagogai šį kūrinį pasiūlė įtraukti į mokymo programas (beje, Meksikoje tai jau padaryta). Knyga susidomėjo ir kino režisieriai.

Rūta Šepetys pasirašo Genocido aukų muziejaus svečių knygoje

Romanas „Tarp pilkų debesų“ išleistas 28 pasaulio šalyse ir pelnė 30 įvairiausių apdovanojimų. Jo pristatymai visame pasaulyje sulaukė didžiulio jaunimo susidomėjimo. „A Wall Street Journal“ knygą išrinko geriausia 2011 m. vaikų knyga.

„Iš tremtinių pasakojimų man susidarė išpūdis, kad tremtyje viskas buvo nei juoda, nei balta – tiesiog pilka“, – sakė autorė. Iš to ir kilo knygos pavadinimas.

Bendradarbiaudama su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centru, R. Šepetys atidžiai rinko medžiagą savo knygai. Rašytoja netgi pati bandė įsijausti į tremtinės dalį: apsilankė Lietuvos liaudies buities muziejuje esančioje tremtinių jurtoje,

gyvuliniame vagone, kalėjime-viešbutyje Liepojoje, Genocido aukų muziejuje, bendravo su buvusiais tremtiniais, istorikais. Genocido aukų muziejuje R. Šepetys kartu su „The Penguin Group“ redaktore T. Tuller dar kartą lankėsi š. m. vasario 26 d. Knygos autorė sakė, kad pasaulis dar labai mažai žino apie Lietuvos okupacijų istoriją. Ji planuoja parašyti knygą ir apie partizaninį judėjimą Lietuvoje, todėl dar ne kartą viešės Lietuvoje, rinks medžiagą ir konsultuosios su LGGRTC specialistais.

Milda Ramanauskaitė

Reikšmingus įvykius menantys ir naujus kuriantys Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso renginiai

Paskutiniai 2011 m. rudens renginiai Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse buvo skirti „Misijos Sibiras 2011“ dalyvių ekspedicijoms į lietuvių tremties vietas apžvelgti. Jau antri metai organizuojamuose ciklo renginiuose ekspedicijų dalyviai supažindina su savo parengtais pranešimais apie 2011m. keliones į tolimus ir daugelio pamirštus Sibiro užkampius, kuriuose teko kentėti ir mūsų tautiečiams.

Renginio, pristatančio „Misijos Sibiras 2011“ ekspedicijas į lietuvių tremties vietas, akimirka

Lapkričio 11 d. vykusiame pirmame renginyje Konferencijų salėje pranešimus skaitė ir išpūdžiais dalijosi „Misija Sibiras 2011“ dalyvės Lina Krilavičiūtė ir Ugnė Petrauskaitė. Pernai vasarą jos ap-lankė Rusijos Federacijos Tomsko srities ir Tadžikistano tremtinių kalinimo ir mirties vietas.

Pirmoji renginio dalyvė papasakojo apie darbus, nuveiktus tvarkant apleistas kapines pelkėtose Tomsko vietovėse, pasidalijo susitikimų su ten gyvenančiais tremtinių palikuonimis išpūdžiais. Antroji viešnia kalbėjo apie Tadžikistano tremties vietas, iš-kėlė krikščioniškų kapinių išsaugojimo kul-tūriškai kitoniškame krašte svarbą. Vakaro pranešimus apibendrino Vilniaus Gedimi-no technikos universiteto profesorius Algis Vyšniūnas. Renginio dalyvius jis supažin-dino su asmeniniu nuotraukų ir filmuotos medžiagos archyvu. Ilgametis ekspedicijų į Vidurinę Aziją iniciatorius ir dalyvis pabrėžė šio projekto svarbą saugant istorinę atmintį, panašių kelionių reikšmę jaunimo ugdymui ir vylėsi, kad projektas toliau sėkmingai plė-tosis, įtraukdamas vis daugiau institucijų ir jaunų žmonių.

Antras ekspedicijų į lietuvių tremties vietas apžvalgai skirtas renginys vyko **lap-kričio 24 d.** Jo pranešėjas žymus fotografas ir ekspedicijų į Sibirą iniciatorius Gintautas Alekna vakaro svečiams parodė autentiškas net trijų ekspedicijų – Tomsko srities, Al-tajaus Respublikos ir Krasnojarsko krašto Kodinsko miesto – nuotraukas ir filmuotą medžiagą. G. Alekna pabrėžė, kad tremti-nių kapinės Sibire sparčiai nyksta tiek vei-

kiamos natūralių laiko ir gamtos sąlygų, tiek dėl to, kad vietos valdžia nesirūpina svetimos šalies piliečių kapavietėmis. Todėl mūsų, ypač jaunimo, pareiga – toliau vykdyti ekspedicijas į tremties vietas ir bent simboliškai įamžinti miškuose ir laukymėse glūdinčias palaidojimo vietas.

Žiemos pradžia Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse pasitiktą dar vienu reikšmingu įvykiu. **Gruodžio 6 d.** buvo iškilmingai pasirašyta LGGRTC ir Pilietinės gynybos centro prie Krašto apsaugos ministerijos bendradarbiavimo sutartis. Abi

šalys, atsižvelgdamos į poreikį skatinti jaunimą domėtis Lietuvos valstybės gynimo ir nacionalinio saugumo klausimais, ugdyti pilietiškumą, patriotiškumą ir atsakomybę, stiprinti dorovę ir intelektą, įsipareigojo bendradarbiauti rengdamos bendrus edukacinius projektus, dalytis informacija apie renginius, parodas, knygų pristatymus ir pan. Sutartį pasirašė LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė ir Pilietinės gynybos centro prie Krašto apsaugos ministerijos direktorė Danguolė Bičkauskienė.

LGGRTC ir Pilietinės gynybos centro prie KAM bendradarbiavimo sutarties pasirašymo dalyviai

Gruodžio 9 d. Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse vykusiam renginyje atidaryta nauja LGGRTC Genocido aukų muziejaus kilnojamoji paroda „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Tai buvo pirmoji galimybė parodą išvysti Lie-

tuvoje. 2011 m. birželio 21–24 d. Lietuvos nuolatinės atstovybės Europos Sąjungoje ir Europos Parlamento nario Algirdo Saudargo iniciatyva paroda buvo eksponuojama Europos Parlamente.

Parodoje panaudota daug naujos, iki šiol niekur neeksponuotos vaizdinės me-

džiagos iš Genocido aukų muziejaus ir LGGRTC sukauptų rinkinių. Joje pateikiami dokumentai ir nuotraukos pasakoja apie trėmimų organizavimą, politinius areštus, sunkias tremtinių ir politinių kalinių gyvenimo, buities ir darbo sąlygas.

Į parodos atidarymą Tuskulėnuose atvyko daug svečių, buvusių tremtinių ir politinių kalinių, prie jos rengimo prisidėjusių žmonių. Savo apsilankymu renginį pagerbė ir Lietuvos Respublikos Prezidentės vyriausiasis patarėjas Darius Semaška. Žodį tarė LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė, „Lapteviečių“ brolijo pirmininkas Jonas Markauskas, Lietuvos žydų bendruomenės pirmininko pavaduotoja Faina Kukliansky, 1941 m. tremtinės Teresė Laimutė Bliūdžiūtė-Kalavinskienė ir Aušra Marija Juškaitė-Vilkienė. LGGRTC rengiamo nacionalinio mokinių konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ laureatai Akvilė Vervečkaitė ir Povilas Koruža atliko liaudies dainas „Ažuolėlio šakos linko“ ir „Slėpkis, slėpkis“, o Cezarija Smita Kviatkovska padainavo savo kūrybos dainą „Ištremti vaikai“. Parodą susirinkusiesiems trumpai pristatė Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Vilma Juozevičiūtė. Net ir pasibaigus oficialiajai daliai renginio dalyviai neskubėjo skirstytis, toliau šiltai ir nuoširdžiai bendravo Tuskulėnų memorialinio komplekso Konferencijų salėje.

Paskutiniame 2011 m. renginyje **gruodžio 20 d.** LGGRTC darbuotojai Konferencijų salėje apžvelgė 2011 m. darbo komandiruotes. Generalinė direktorė T. B. Burauskaitė pasidalijo išspūdžiais iš susitikimo Altauje su lietuvių tremtinių palikuonimis ir pristatė Prahoje įkurtos Europos sąžinės ir atminties platformos veiklą. Memorialinio departamento direktoriaus pavaduotojas Eugenijus Peikštenis pasakojo apie kelionę į Šteinfurtą (Vokietija), kur buvo eksponuojama Genocido aukų muziejaus paroda

„Smurto kronika: Lietuva 1939–1941 m.“ Monika Kareniauskaitė supažindino su Strasbūre vykusios konferencijos „Darbas su neišsakyta praeitimi: iššūkiai ir galimybės institucijoms bei pilietinės visuomenės veikėjams“ medžiaga, o Regina Stasiškytė dalijosi išpūdžiais apie vasaros stovyklą Rukloje, kurioje jaunimas išsamiai pažindino si su Lietuvos pokario istorija.

2012 m. renginius Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas pradėjo **sausio 12–13 d.** vykusiu Laisvės gynėjų dienos minėjimu. Per dvi dienas gausus būrys žmonių aplankė Tuskulėnų dvaro rūmuose demonstruojamą Vlado Liutsko grafikos darbų parodą „Lietuva mano“, dalyvavo Konferencijų salėje rodyto Leono Vytauto Glinskio 1991 m. sausio įvykių vaizdo dienoraščio „Laužai prie parlamento“ peržiūroje, susipažino su ten pat eksponuojama Genocido aukų muziejaus kilnojamąja paroda „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Renginio metu buvo organizuojamos apžvalginės ekskursijos po Tuskulėnų rimties parko teritoriją ir muziejinę ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“. Abi dienas buvo atviros koplyčios-kolumbariumo durys, kur kiekvienas galėjo praleisti rimties ir susikaupimo valandėlę, pagerbti čia palaidotus asmenis bei susipažinti su šiuo ypatingu statiniu.

Sausio 13 d. popietę Tuskulėnų rimties parko memorialinį kompleksą savo apsilankymu pagerbė ir pirmasis Laisvės premijos laureatas, Rusijos žmogaus teisių gynėjas Sergejus Kovaliovas. Lydimas LGGRTC generalinės direktorės T. B. Burauskaitės, Seimo nario, Laisvės premijų komisijos pirmininko Petro Auštrevičiaus ir būrio savo buvusių bendražygių Lietuvos rezistentų, S. Kovaliovas apžiūrėjo eksponuojamas parodas, susipažino su muziejine ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“ ir

Pirmasis Laisvės premijos laureatas Sergejus Kovaliovas su buvusiais bendražygiais Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje. Olgos Posaškovos nuotr. (Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija)

aplankė koplyčią-kolumbariumą, kur pagerbė 1944–1947 m. sovietinio totalitarinio režimo aukų atminimą.

Kadangi sausio 13 d. ne visi galėjo dalyvauti Laisvės gynėjų dienos renginiuose, šeimos centro VŠĮ „Kartu saldu“ iniciatyva **sausio 15 d.** prasmingai ir gražiai paminėti šios išsimintinos dienos į Tuskulėnų rimties parko memorialinį kompleksą sugužėjo jaunos šeimos su vaikais. Susirinkusieji apžvalginėje ekskursijoje buvo supažindinti su Tuskulėnų dvaro istorija, apžiūrėjo Konferencijų salėje eksponuojamą parodą, koplyčioje-kolumbariume pagerbė 1944–1947 m. NKGB (MGB) vidaus kalėjime Vilniuje nužudytų žmonių atminimą. Tėveliai ir vaikai, padedami tautodailininkės Emilijos Osteikienės, nupynė atminimo vainiką ir uždegė žvakučių. Paskui visi aplankė muziejinę ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“. Grįžę į Konferencijų salę suaugusieji žiūrėjo L. V. Glinskio režisuo-

tą dokumentinį filmą apie 1991 m. sausio įvykius „Laužai prie parlamento“, o vaikai piešė ir dėjojo dėlionės.

Kaip ir kasmet, šiemet **vasario 16 d.** LGGRTC Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse buvo surengtas Lietuvos valstybės atkūrimo dienos minėjimas. Jame sulaukta net pustrčio šimto Lietuvos gyventojų ir šalies svečių.

Nuo pat ankstyvo saulėto ryto Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso teritorijoje šurmuliavusius žmones sutelkė Tuskulėnų dvaro ofcinos Konferencijų salėje surengtas folkloro ansamblio „Visi“ ir Šilalės kraštiečių draugijos organizuotas koncertas „O mes stovėsime...“ Lietuvos valstybės atkūrimo dienos proga atlikėjai prieš koncertą kartu su visais susirinkusiais sugiedojo „Tautišką giesmę“. Po pasirodymo lankytojai kartu su atlikėjais patraukė į koplyčią-kolumbariumą, kur buvo sugiedota giesmė čia palaidotoms 1944–1947 m.

sovietinio totalitarinio režimo aukoms pagerbti.

Pasibaigus koncertui niekas neskubėjo skirstytis, o išvykstančius žmones nuolat pakeisdavo užsukę nauji, kurie, pasklidę po visą Tuskulėnų dvaro teritoriją, domėjosi jo daugelį metų slėpta istorija. Didelio lankytojų dėmesio sulaukė muziejinė ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“ ir Konferencijų salėje eksponuojama Genocido aukų

muziejaus kilnojamoji paroda „Po sietimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Jose pateikta informacija ir eksponatai priverstė ne vieną stabtelti ir susimąstyti. Ne tik šios dienos renginių lankytojai, bet ir Neries pakrante skubantys praeiviai sustodavo ir užsukdavo į koplyčią-kolumbariumą atiduoti pagarbos čia besiilsinčioms aukoms.

Arvydas Anušauskas, Petras Auštrevičius, Sergejus Kovaliovas ir Teresė Birutė Burauskaitė Tuskulėnų dvaro rūmuose apžiūri LGGRTC leidinius. Olgos Posaškovos nuotr. (Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija)

Kovo 11 d. Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas kvietė kartu paminėti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dieną. Ankstyvo pavasario dargana nesutrukdė šiai progai skirtuose renginiuose apsilankyti keliems šimtams vilniečių ir miesto svečių. Visą dieną lankytojams buvo atviri dvaro rūmai, kurių salėje buvo eksponuojama Genocido aukų muziejaus kilnojamoji paroda „Po sve-

timu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“ Konferencijų salėje buvo galima apžiūrėti Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos parodą „Laisvės sparnai“, pristatančią dokumentinės fotografijos kadrus, įamžinusius Lietuvos Nepriklausomos Valstybės Atstatymo Akto paskelbimo išvakares, patį paskelbimą ir vėlesnius įvykius.

Folkloro ansamblio „Visi“ nariai koplyčioje-kolumbariume

Kovo 11 d. renginio dalyviai apžiūri parodą „Po svetimu dangum: Lietuvos gyventojai sovietų lageriuose ir tremtyje 1940–1958 m.“

Po pietų lankytojai būriavosi prie dvaro ofisinės, kur buvo rodomi du dokumentiniai filmai: režisieriaus Keno Gumberto „Raudonasis terorizmas gintarinėje pakrantėje“ (2008 m.) ir režisieriaus Edvino Snorės „Sovietų pasaka“ (2008 m.). Daug žmonių sulaukė ir nuolatinė ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, kurią Kovo 11-osios proga buvo galima aplankyti nemokamai. Čia, padedami modernių muziejinių priemonių ir gido, lankytojai galėjo susipažinti su Tuskulėnų dvaro istorija, menančia ir šviesius, ir tragiškus laikus. Kaip visada išskirtinio lankytojų dėmesio sulaukė koplyčia-kolumbariumas – svarbiausia Tuskulėnų memorialinio komplekso vieta. Šioje sakralioje erdvėje susirinkusieji pagerbė nužudytuosius tylos ir susikaupimo minute.

Martynas Striūkas

Visuomenei pristatyta nauja ekspozicija Minaičiuose

2012 m. gegužės 26 d., minint prieš savaitę buvusią Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės dieną, Minaičiuose, Radviliškio r., vyko gražus renginys, kuriame buvo pagerbti Lietuvos partizanai ir visuomenei pristatyta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) parengta ekspozicija „Atiduok Tėvynei, ką privalai“ – vienas baigiamųjų Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos pasirašymo vietos įamžinimo etapų.

Dar 1999 m., kai LLKS Tarybos Deklaracija Lietuvos Respublikos Seimo įstatymu buvo paskelbta Lietuvos valstybės aktu, LGGRTC paruošė medžiagą dėl sodybos, kurioje buvo LLKS vadavietė, įtraukimo į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą (deja, tai buvo padaryta tik po dvejų metų – 2001 m.). 2003 m. LGGRTC ir Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos rūpesčiu Minaičių kaime prie Julijonos Mikniūtės-Petrėtienės sodybos buvo pastatyta paminklinė ekspozicija su laisvės kovotojams skirtais tipiniais atminimo ženklais. 2009 m. vasarį minint Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo ir LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos paskelbimo šešiasdešimtmetį, kuriame dalyvavo ne tik Lietuvos valstybės vadovai, bet ir daug aukštų užsienio svečių, buvo atkreiptas dėmesys, kad tipiniai atminimo ženklai ir kuklus paminklinis akmenukas nėra tinkamas šių Lietuvos valstybingumo istorijai itin reikšmingų įvykių įamžinimas. LGGRTC, Krašto apsaugos ministerijos ir politinių kalinių bei tremtinių visuomeninių organizacijų vadovai ėmėsi žygių deramai

pagerbti Lietuvos laisvės kovotojus, LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarus ir jų suvažiavime atliktą darbą.

2010 m. pavasarį LGGRTC su Radviliškio r. savivaldybe ir Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu pasirašė bendradarbiavimo sutartį, įsipareigodamas suprojektuoti ir pastatyti paminklą, organizuoti archeologinius tyrimus ir įrengti ekspoziciją. Netrukus buvo atlikti archeologiniai tyrimai, Radviliškio r. savivaldybė atstatė J. Mikniūtės-Petrėtienės tėvo Stanislovo Mikniaus sodyboje buvusią klėtį su bunkeriu, o LGGRTC Genocido aukų muziejaus specialistai atkūrė bunkerio interjerą. Tais pačiais metais LGGRTC lėšomis buvo suprojektuotas ir pastatytas paminklas LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijai ir jos signatarams atminti (skulpt. Jonas Jagėla). Memorialas iškilmingai atidengtas 2010 m. lapkričio 22 d. (žr. „Genocido ir rezistencijos“ 2011 m. Nr. 1 (29)). Tačiau tuo LGGRTC įsipareigojimai dar nesibaigė – atstatytoje klėtyje reikėjo įrengti ekspoziciją, supažindinančią memorialo lankytojus su partizaniniu karu, vyriausiosios vadovybės kūrimu ir LLKS Tarybos Deklaracijos pasirašymu. Tad 2011 m. toliau vyko intensyvūs, bet pašalinei akiai nematomi darbai – LGGRTC Genocido aukų muziejaus specialistai rinko informaciją ir medžiagą ekspozicijai ne tik iš savų, bet ir iš kitų muziejų bei archyvų fondų – ypač daug jos atrinkta iš Lietuvos ypatingajame archyve saugomų bylų. Ekspoziciją suprojektuoti ir pagaminti patikėta UAB „Terra media“. 2012 m. pavasarį darbai buvo baigti.

Ekspozicija parengta lietuvių ir anglų kalbomis. Stenduose pateikta partizaninės

Ekspozicijos „Atiduok Tėvynei, ką privalai“ fragmentas

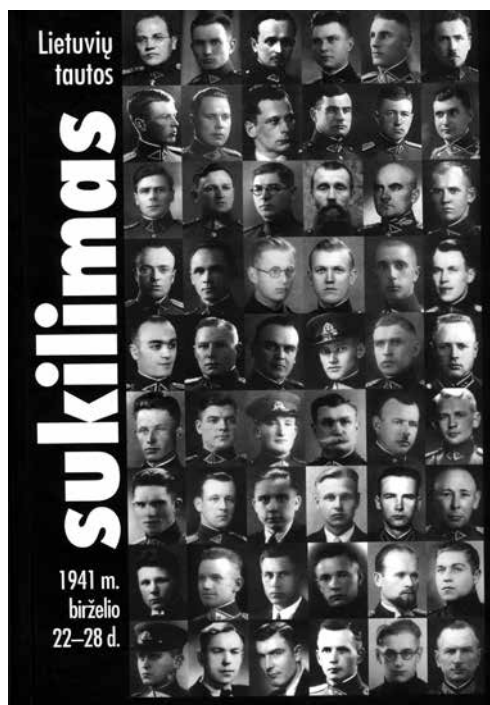
kovos Lietuvoje 1944–1953 m. apžvalga, partizanų vadovybės centralizacijos istorija, eksponuojamas žemėlapis, kuriame pažymėti partizanų vadų kelionės į suvažiavimą maršrutai. Lankytojai supažindinami ne tik su Deklaracijos signatarais (jų buvo aštuoni – Jonas Žemaitis-Vytautas, Juozas Šibaila-Merainis, Petras Bartkus-Žadgaila, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Aleksandras Grybinas-Faustas, Vytautas Gužas-Kardas, Leonardas Grigonis-Užpalis ir Bronius Liesys-Naktis), bet ir su juos saugojusiais bei lydėjusiais kovotojais – Kazimieru Laužiku-Briedžiu, Laurynu Mingaila-Džiugu, Viktoru Šniuoliu-Girėnu, Vytvyčiu, Vytautu Šniuoliu-Svajūnu, Urbantu Dailide-Tauru ir Juozu Jankausku-Demonu. Eksponuojamos jų biografijos ir iki mūsų dienų išlikusios fotografijos. Nemažai vietos skirta suvažiavime svarstytiems klausimams – varstomajame stende pateiktos visų LLKS suvažiavime priimtų dokumentų faksimilės. Vienas stendas skirtas paties bunkerio istorijai: kada ir kokiomis aplinkybėmis buvo įrengtas, kaip jis tapo LLKS suvažiavi-

mo vieta ir koks tolesnis jo likimas, išsiskirčius suvažiavimo dalyviams. Trumpai aprašyti ir 2010 m. vykę archeologiniai tyrimai, čia pat įrengtoje vitrinoje eksponuojami archeologų rasti daiktai. Galima pamatyti ir metalinį bidoną, kuriame paslėptas LLKS ir Prisikėlimo apygardos partizanų archyvas buvo surastas Miknių sodyboje dar 2004 m. Kadangi ekspozicija įrengta klėtyje, jos viduje, siekiant atkurti autentišką įspūdį, išdėstyti įvairūs namų apyvokos daiktai, kabo drabužiai, sumontuotos patalpą temdančios langinės – standus ir eksponatus apšviečia į juos nukreipti ekspoziciniai šviestuvai. Visus interjero eksponatus dovanojo sodybos šeimininkė J. Mikniūtė-Petrėtienė ir Malieškų šeima iš Radviliškio r. Ramoškių k.

Naująją ekspoziciją LGRTC perdavė klėtelės šeimininkams – Radviliškio r. savivaldybei. Tikimės, kad joje netrūks lankytojų – tiek savo šalies praeitį norinčių geriau pažinti Lietuvos gyventojų, tiek svečių iš užsienio.

Vilma Juozevičiūtė

Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d. Tekstų autoriai: Arūnas Bubnys, Sigitas Jegelevičius, Stasys Knezys, Alfredas Rukšėnas. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, 656 p.

Tautinio atgimimo metais ir po Lietuvos valstybės atkūrimo 1990 m. Lietuvos visuomenė ir istorikai aktyviai domėjosi sovietinio režimo draustomis, klastotomis arba šmeižikiškai pateikiamomis temomis. Viena tokių temų buvo antisovietinis 1941 m. Birželio sukilimas. Birželio sukilimo tema tuomet buvo ir politiškai aktuali, kaip įrodymas, kad Lietuva ne savo noru įstojo į Sovietų

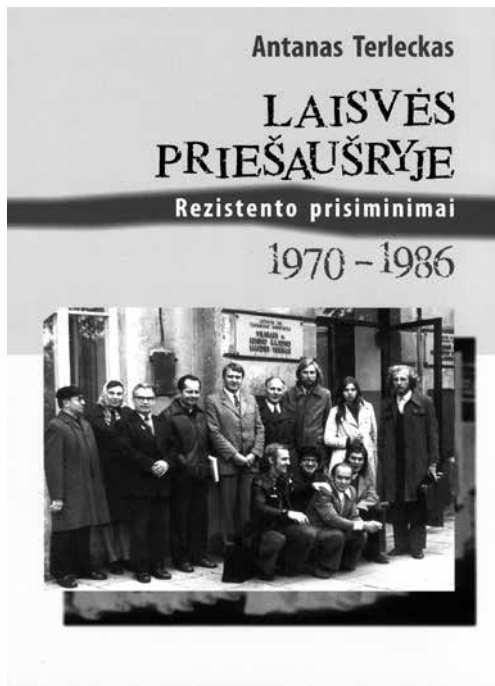
Sąjungos sudėtį ir, kai tik atsirado palanki proga, sukilo prieš sovietus ir bandė atkurti valstybės nepriklausomybę. Nepriklausomybės metais išaugusi, subrendusi lietuvių karta, suvokianti Lietuvą kaip savo tautinę valstybę, buvo orientuota į tos valstybės, nepriklausomybės idealų gynimą.

Kolektyvinės monografijos „Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.“ autoriai siekė parodyti pasipriešinimo organizavimą ir sukilimo eigą visoje Lietuvoje, o ne tik didžiuosiuose miestuose ar atskiruose regionuose. Tai yra svarbiausias šios knygos pranašumas. Knygoje nagrinėjamas sukilimo rengimas ir pats sukilimas, kuris Lietuvoje truko iš esmės pirmą karo savaitę (iki 1941 m. birželio 28 d.). Sukilimo kiekvienoje konkrečioje vietovėje pabaiga – vokiečių kariuomenės įžengimas į tą vietovę. Vienur sukilimas truko keletą valandų, kitur – dieną, o Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuvoje – beveik savaitę. Autoriai rėmėsi gausiais per kelis dešimtmečius parašytais kitų istorikų ir sukilimo dalyvių darbais.

1941 m. Birželio sukilimas – unikalus sumanymu, užmoju ir eiga Lietuvos naujosios istorijos įvykis, apskritai reikšmingas įvykis tautos išsivadavimo istorijoje. Kita vertus, tai ir tragiškas tautos istorijos puslapis, nes išorės jėgos dar kartą sutrukdė įtvirtinti atkurtą nepriklausomybę. Sukilusi tauta netruko įsitikinti, kad Vokietijos planuose nėra vietos Lietuvos valstybei.

1941 m. Birželio sukilimas yra svarbus lietuvių istorinei atminčiai, visuomenei ir istorijos mokslui. Monografijos autoriai tikisi, kad nauja istorikų karta sukilimo temą praturtins naujais reikšmingais darbais.

Antanas Terleckas, *Laisvės priešaušryje: rezistento prisiminimai (1970–1986)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, 328 p.

Knygoje skelbiami žymaus Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjo, aktyvaus antisovietinio pasipriešinimo dalyvio Antano Terlecko prisiminimai, kurie apima vėlyvąjį sovietmetį – 1970–1986 m. Rašydamas prisiminimus, autorius nesiklioja vien savo atmintimi, jis rėmėsi išlikusiais dienoraščiais, laiškais, bylų ištraukomis, spaudos publikacijomis.

Savo pasakojimą A. Terleckas pradeda nuo XX a. septintojo dešimtmečio pabaigos, kai dirbo Vilniaus valgyklų trešte ir neakivaizdiniu būdu studijavo Vilniaus universitete istoriją. Ši riba pasirinkta neatsitiktinai – prieš kelerius metus buvo paskelbti 1964 ir 1966 m. rašyti jo dienoraščiai, todėl nenorėta kartoti skaitytojams jau žinomų dalykų.

Aštuntajame–devintajame dešimtmetyje disidentų biografijoje netrūko reikšmingų įvykių. Nors sovietinis saugumas sutrukdė A. Terleckui apginti diplominį darbą pasirinkta tema, o 1973 m. sufabrikavo kriminalinę bylą, jis ir toliau bendravo su Lietuvos ir Rusijos disidentais, dalyvavo rezistencinėje veikloje. 1975 m. jis parašė kreipimąsi, skirtą Sovietų Sąjungos KGB pirmininkui Jurijui Andropovui, 1976–1977 m. kartu su bendražygiais leido „Laisvės šauklį“, 1978 m. įkūrė Lietuvos laisvės lygą, 1979 m. vasarą pradėjo leisti pogrindžio leidinį „Vytis“. Vienas reikšmingiausių jo to meto darbų – 1979 m. rugpjūčio 23 d. pasirašytas ir išplatintas vadinamasis 45 pabaltijiečių memorandumas, raginantis Atlanto chartą pasirašiusių šalių vyriausybes ir Jungtinių Tautų Generalinį sekretorių likviduoti Baltijos valstybėse Molotovo-Ribbentropo pakto padarinius.

1979 m. spalio mėn. A. Terleckas buvo suimtas, nuteistas trejiems metams lagerio ir penkeriems metams tremties. Tad prisiminimuose aprašomi ir nelaisvės metai: kalinimas Kučino lageryje (Permės sr.) ir tremtis Omsukčiane (Magadano sr.). Prisiminimai baigiami grįžimu į Lietuvą pirmosiomis 1987 m. dienomis.

Nemažai vietos knygoje skiriama sutiktiems žmonėms, bendražygiams, sovietinio saugumo provokacijoms aprašyti. Kaip jau minėta, autorius rėmėsi įvairiais šaltiniais, tačiau prisiminimai nėra perkrauti, juos lengva skaityti. Kadangi prisiminimų, atskleidžiančių antisovietinį pasipriešinimą nepriklausomybės priešaušryje, beveik nėra, ši knyga, kaip tos epochos liudijimas, yra nepaprastai vertinga. Skaitytojai joje ras iki šiol niekur neskelbtų faktų apie to laikotarpio Lietuvos tikrovę. Be to, ši knyga – tai galimybė artimiau pažinti žinomą žmogų, jo nenuolankų ir ryžtingą būdą, gyvenimo ir kovos principus.

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ BIBLIOGRAFIJA
2007–2011 m.
NR. 21–30

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Juozas Banionis

Lietuvos laisvinimas tarp Helsinkio ir Belgrado konferencijų: krizė ar nauji impulsai?, 2011, 2(30), p. 84–103
Liberating Lithuania between the Helsinki and Belgrade Conferences: Crisis or New Impulses?, 2011, 2(30), p. 103

Juozas Banionis

Lietuvos laisvinimo sąjūdis Vakaruose XX a. septintajame dešimtmetyje: telkėsi naujoji karta, 2009, 1(25), p. 77–93

Juozas Banionis

Lietuvos laisvinimo sąjūdis Vakaruose XX a. septintajame dešimtmetyje: telkėsi naujoji karta, 2009, 2(26), p. 91–107
Lithuania's Liberation Movement in the West in the Seventh Decade of the 20th Century: A New Generation Came Forth, 2009, 2(26), p. 107–108

Juozas Banionis

Lietuvos laisvinimo veikla XX a. penktajame dešimtmetyje Vakaruose: Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas 1944–1950 m., 2007, 1(21), p. 80–103
The Activities in the West in the 1950s to Free Lithuania: The Supreme Committee for the Liberation of Lithuania in 1944–1950, 2007, 1(21), p. 104

Daniel Boćkowski

Vilnius, netapęs Vakarų Baltarusijos sostine, 2009, 1(25), p. 7–16
Vilnius, which did not Become the Capital of West Belarus, 2009, 1(25), p. 17

Valentinas Brandišauskas

Lazdijų apskrities žydų likimas nacistinės okupacijos metais: nuo teisių apribojimo iki žūties, 2008, 1(23), p. 58–75
The Fate of the Jews in the Lazdijai District during the Nazi Occupation: From the Restriction of the Rights to Death, 2008, 1(23), p. 75

Arūnas Bubnys

Etniniai santykiai nacių okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 m., 2011, 1(29), p. 69–97
Ethnic Relationships in Nazi-occupied Lithuania in 1941–1944, 2011, 1(29), p. 97–98

Arūnas Bubnys

Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas nacių okupacijos metais (1941–1944), 2009, 1(25), p. 18–36
Kaunas Hard Labour Prison in the Years of Nazi Occupation (1941–1944), 2009, 1(25), p. 37

Arūnas Bubnys

Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.), 2007, 1(21), p. 69–79
The 15th Lithuanian Police Battalion (1941–1944), 2007, 1(21), p. 79

Arūnas Bubnys

Lietuvių policijos 3(11)-iasis batalionas, 2008, 1(23), p. 45–57
The 3(11) Battalion of the Lithuanian Police, 2008, 1(23), p. 57

Arūnas Bubnys

Lietuvių policijos Šiaulių (14-asis) ir Panevėžio (10-asis) batalionai (1941–1944), 2010, 1(27), p. 81–89

Lithuanian Police Šiauliai (14th) and Panevėžys (10th) Battalions (1941–1944), 2010, 1(27), p. 89

Arūnas Bubnys

Lietuvių savisaugos dalinių Vilniaus apygardos batalionai (1941–1944 m.), 2008, 2(24), p. 35–61

The Vilnius Region Battalions of the Lithuanian Self-Defence Subunits (1941–1944), 2008, 2(24), p. 61

Stanislovas Buchaveckas

Holokaustas Raseinių apskrityje: Nemakščių valsčiaus žydų žūtis, 2010, 2(28), p. 31–53
Holocaust in the Raseiniai County: Destruction of the Jewish Community in Nemakščiai Rural District, 2010, 2(28), p. 53–54

Stanislovas Buchaveckas

Holokaustas Raseinių apskrityje: Viduklės valsčiaus žydų bendruomenės sunaikinimas (1941 m. birželis–rugpjūtis), 2010, 1(27), p. 58–79

Holocaust in the Raseiniai County: Annihilation of the Jewish Community in the Viduklė Rural District (June–August 1941), 2010, 1(27), p. 80

Stanislovas Buchaveckas

Holokaustas Vilkaviškio apskrityje: Pilviškių žydų bendruomenė ir jos likimas 1941 m., 2011, 2(30), p. 7–38

The Holocaust in Vilkaviškis County: the Fate of Pilviškiai Jewish Community in 1941, 2011, 2(30), p. 39

Stanislovas Buchaveckas

Kelmės ir Vaiguvo valsčių žydų bendruomenės ir jų žūtis 1941 m., 2011, 1(29), p. 7–28

Kelmė and Vaiguva Jewish Communities and Their Perishing in 1941, 2011, 1(29), p. 28–29

Stanislovas Buchaveckas

Kražių valsčiaus žydų bendruomenės žūtis 1941 m.: faktai, problemos, atsakymai, likę klausimai, 2009, 2(26), p. 33–49

Destruction of the Kražiai Rural District Jewish Community in 1941: Some Facts, Problems, Answers, Pending Questions, 2009, 2(26), p. 49

Kristina Burinskaitė

KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame–devintajame dešimtmečiais, 2009, 1(25), p. 62–75

KGB Propaganda Actions against Political Activity of Lithuanians Émigré in 1970s–1990s., 2009, 1(25), p. 76

Kristina Burinskaitė

Lietuvos SSR KGB dezinformacinė veikla ir paslapčių apsauga šeštąjį–devintąjį dešimtmečiais, 2007, 2(22), p. 91–109

The Disinformation Activities of the KGB of Lithuanian SSR and Protection of Secrets in 1954–1991, 2007, 2(22), p. 109

Kristina Burinskaitė

LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m., 2011, 1(29), p. 99–115

The Dynamics of the Relationship of the KGB of the Lithuanian SSR and the Central Committee of the Lithuanian Communist Party in 1954–1991, 2011, 1(29), p. 115–116

Kristina Burinskaitė

„Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santarą-Šviesą“ planuose, 2010, 1(27), p. 106–123

The Role of Programme „Facing Lithuania“ in the KGB Action Plans against „Santara-Šviesa“, 2010, 1(27), p. 123

Saulius Grybkauskas

KGB veikla sovietinės Lietuvos pramonės

įmonėse 1965–1985 m., 2009, 1(25), p. 94–110

KGB Activity in the Industrial Enterprises of Soviet Lithuania in 1965–1985, 2009, 1(25), p. 111

Saulius Grybkauskas

Nomenklatūrinis sovietinės Lietuvos pramonės valdymas: partinės baudmės, KGB kompromitavimas ir klienteliniai ryšiai, 2008, 1(23), p. 24–44

The Management of the Industry in Soviet Lithuania by the Party Leaders: Punishment of Party Members, the Use of Compromising Information Gathered by the KGB and Informal Ties, 2008, 1(23), p. 44

Vytautas Jokubauskas

Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m., 2011, 1(29), p. 51–67

Looking into the Future: the Spread and Realisation of Guerrilla Warfare Tactics in Lithuania in 1944–1953, 2011, 1(29), p. 68

Darius Juodis

KGB veikla prieš pabėgusius ir išvykusius Lietuvos gyventojus XX a. šeštajame–devintajame dešimtmetyje, 2009, 2(26), p. 109–125

KGB Activity against the Residents of Lithuania who Fled and Departed in the Sixth–Ninth Decade of the 20th Century, 2009, 2(26), p. 125

Valdemaras Klumbys

Sovietmečio opozicinė elgsena, 2010, 2(28), p. 101–113

Anti-Soviet Behaviour, 2010, 2(28), p. 114

Birutė Kuklytė

Disidentų kalinimas Sovietų Sąjungos psichiatrijos ligoninėse 1918–1988 m., 2007, 1(21), p. 31–52

The Imprisonment of Dissidents in Mental

Institutions in the Soviet Union 1918–1988, 2007, 1(21), p. 53

Ramūnas Labanauskas

Jaunųjų katalikų sąjūdžio santykis su sovietų režimu 1940–1941 m., 2010, 2(28), p. 7–29

The Relationship between the Young Catholic Movement and the Soviet Regime from 1940 to 1941, 2010, 2(28), p. 29–30

Bronius Makauskas

Lietuvos laisvės kovotojų ryšiai su Vakariais 1945–1954 m. ir jų nuslopinimas, 2010, 1(27), p. 90–104

Relations of the Lithuanian Freedom Fighters with the West in 1945–1954 and Their Suppression, 2010, 1(27), p. 104–105

Dalia Marcinkevičienė

„Laiškas pakvietė kelionėn“: buitinių skundų praktika sovietinėje Lietuvoje, 2007, 2(22), p. 110–122

A Letter Invited on a Trip: Practice of Dealing with Complaints in Soviet Lithuania, 2007, 2(22), p. 123

Uldis Neiburgs

Latvijos pasipriešinimo judėjimas vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1945 m.): mokslinio tyrimo problemos ir laimėjimai, 2008, 2(24), p. 7–20

The Resistance Movement in Latvia during the Nazi German Occupation (1941–1945): Research Problems and Achievements, 2008, 2(24), p. 20–21

Lina Okuličiūtė

Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m., 2009, 2(26), p. 126–146

Juozas Keliuotis in the Target of KGB in 1956–1978, 2009, 2(26), p. 147

Lina Okuličiūtė

Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m. 2007, 2(22), p. 65–89

The Governing Bodies of the KGB of the Lithuanian Soviet Socialist Republic in 1954–1991, 2007, 2(22), p. 90

Lina Okuličiūtė

LSSR KGB Kadrių skyrius: 1954–1991 m., 2011, 1(29), p. 117–130

The HR Unit of the KGB of the Lithuanian SSR: 1954–1991, 2011, 1(29), p. 131

Lina Okuličiūtė

Patikimi asmenys Lietuvos SSR KGB agentūrinio tinklo šešėlyje, 2007, 1(21), p. 54–67
Reliable People in Net of the KGB in the Lithuanian SSR, 2007, 1(21), p. 68

Lina Okuličiūtė

Visuomenės profilaktika – KGB psichologinio poveikio įrankis, 2011, 2(30), p. 104–119
Preventive Measures for Society – a KGB Psychological Impact Tool, 2011, 2(30), p. 120

Mindaugas Pocius

Antisovietinis pasipriešinimas Kaune 1946–1947 m., 2011, 2(30), p. 62–82

Anti-Soviet Resistance in Kaunas 1946–1947, 2011, 2(30), p. 83

Mindaugas Pocius

Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 m., 2009, 1(25), p. 38–60

Fight of the Lithuanian Partisans against Collaboration in 1949–1953, 2009, 1(25), p. 61

Mindaugas Pocius

Sovietų režimo nacionalinės politikos bruožai Lietuvoje 1944–1953 m., 2010, 2(28), p. 55–78

Characteristics of the National Policies of the Soviet Regime in Lithuania from 1944 to 1953, 2010, 2(28), p. 78

Lijana Pušinskytė

Antisovietinis pasipriešinimas Klaipėdos krašte 1945–1953 m., 2009, 2(26), p. 50–72

Anti-Soviet Resistance in Klaipėda Territory in 1945–1953, 2009, 2(26), p. 72

Lijana Pušinskytė

Neginkluotos pagrindinės organizacijos Klaipėdos mieste 1946–1953 m., 2007, 2(22), p. 7–24

Unarmed Underground Organizations in the Town of Klaipėda in 1946–1953, 2007, 2(22), p. 24

Lijana Pušinskytė

Žodinės istorijos metodas, jo taikymo rezistencijos tyrimuose problemos, 2008, 2(24), p. 22–33

Oral Method of History in the Investigation into the Resistance, 2008, 2(24), p. 33–34

Alfredas Rukšėnas

Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m., 2007, 2(22), p. 25–63

The Kaunas Second Auxiliary Police Service Battalion and the Massacre in Belarus in 1941–1943, 2007, 2(22), p. 64

Alfredas Rukšėnas

Kauno savisaugos batalionų karių dalyvavimo žydų ir kitų asmenų grupių žudynėse vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) motyvai, 2011, 2(30), p. 40–60

Motives of the Soldiers of Kaunas Self-Defence Battalions for Participation in the Killing of Jews and Other Groups of People during the Nazi Occupation (1941–1944), 2011, 2(30), p. 61

Alfredas Rukšėnas

Pasipriešinimas Kretingos, Telšių ir Mažeikių apskrityse pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m.), 2009, 2(26), p. 7–32

Resistance in Kretinga, Telšiai and Mažeikiai Counties during the First Soviet Occupation Period (1940–1941), 2009, 2(26), p. 32

Alfredas Rukšėnas

1941 m. Birželio sukilimas Kretingos, Mažeikių ir Telšių apskrityse, 2010, 1(27), p. 31–56

June 1941 Uprising in Kretinga, Mažeikiai and Telšiai Counties, 2010, 1(27), p. 57

Valdas Selenis

Juozo Žiugždos „antisovietinė“ veikla 1951–1955 m. agentūrinėje „Metodininkų“ byloje, 2010, 2(28), p. 91–99

‘Anti-Soviet’ Activities of Juozas Žiugžda in 1951–1955 in the ‘Methodologists’ Agency Case, 2010, 2(28), p. 99–100

Arūnas Streikus

Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1948–1955 m.: sistemos derinimas, 2009, 2(26), p. 73–90

Ideological Censorship in Lithuania in 1948–1955: Adjustment of the System, 2009, 2(26), p. 90

Arūnas Streikus

Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą, 2007, 1(21), p. 7–30

Attempts by the Soviet Regime to Change the National Identity of the Lithuanians, 2007, 1(22), p. 30

Arūnas Streikus

Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas Sovietų Lietuvoje 1965–1986 m., 2008, 1(23), p. 7–23

Restrictions Placed on Western Culture in Soviet Lithuania 1965–1986, 2008, 1(23), p. 23

Gintaras Vaičiūnas

Šiaurės rytų Lietuvos partizanų sritis: organizacinė veikla, ryšiai, vadovybė, 2010, 2(28), p. 79–90

Rimantas Zizas

Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.: represiniai (teroristiniai) veiklos aspektai, 2010, 1(27), p. 7–29

Soviet Partisans in Lithuania in 1941–1944: Aspects of Repressive (Terrorist) Activity, 2010, 1(27), p. 29–30

Rimantas Zizas

1943 m. balandžio 5 d. „visos Lietuvos“ konferencija: lietuvių politinis elitas kolaboravimo ir pasipriešinimo kryžkelėje, 2011, 1(29), p. 30–49

The All Lithuanian Conference of 5 April 1943: the Lithuanian Political Elite on the Crossroads of Collaboration and Resistance, 2011, 1(29), p. 50

LAISVĖS KOVOTOJŲ PORTRETAI – PORTRAITS OF THE FIGHTERS FOR FREEDOM

Imantas Melianas

Laisvės žuvėdros klyksmo pašauktas, 2010, 2(28), p. 115–124

KRAŠTO LAISVĖS KOVOS, ATMINTINOS VIETOS – REGIONAL STRUGGLE FOR FREEDOM, MEMORIAL PLACES

Tomas Kazulėnas

Bendrijos „Lemtis“ ekspedicija į lietuvių kalinimo vietas Komijos Respublikoje, 2010, 1(27), p. 156–169

Antanas Ragavičius

Jiezno jaunieji partizanai, 2010, 1(27), p. 124–155

KONFERENCIJOS – CONFERENCES

Terje Anepaio

Sovietinės represijos Estijoje: atminimas ir įamžinimas XXI a., 2008, 2(24), p. 154–157

Ainars Bambals

Archyvinė medžiaga kaip istorijos šaltinis apie 1941, 1949 ir kitais metais ištremtus Latvijos gyventojus, 2008, 2(24), p. 114–120

Birutė Barauskaitė

Lietuvos vaikai – 1948-ųjų tremtiniai, 2008, 2(24), p. 64–70

Kristina Burinskaitė

KGB prieš buvusius politinius kalinius ir tremtinius, 2008, 2(24), p. 121–126

Aleksandr Daniel

Iš kur mes apie tai žinojome? Lietuvių pasipriešinimas ir sovietinis teroras šeštojo–septintojo dešimtmečių literatūroje, 2008, 2(24), p. 110–113

Irina Flige

Lietuvių tremtinių atminimas šiuolaikinėje Rusijoje, 2008, 2(24), p. 146–153

Aleksandr Lysenko

Trėmimai Vakarų Ukrainoje: bausmė už nelojalumą (1939–1941 m.), 2008, 2(24), p. 79–86

Jana Polianskaja

Lietuvių trėmimas į Krasnojarsko kraštą 1948 m., 2008, 2(24), p. 101–105

Aigi Rahi-Tamm

Trėmimų tyrimai Estijoje: dabartinė padėtis ir perspektyvos, 2008, 2(24), p. 71–78

Meelis Saueaук

Komunistų partijos vaidmuo vykdant masi-

nus trėmimus Estijoje, 2008, 2(24), p. 106–109

Iveta Skinke

Latvijos piliečių trėmimas 1949 m. kovo 25 d., 2008, 2(24), p. 135–145

Heinrihs Strods

Nepriklausomybės idėja, trėmimai ir Baltijos šalių kolonizavimas (1940–1991 m.), 2008, 2(24), p. 87–93

Irena Šutininė

Sovietinių represijų atminties reikšmės lietuvių autobiografijose, 2008, 2(24), p. 127–134

Tamara Vronskaja

Represijos prieš pasipriešinimo dalyvių šeimų narius Vakarų Ukrainoje, 2008, 2(24), p. 94–100

Tarptautinė konferencija „Trėmimai – nusi-kaltimai žmoniškumui. Istorija ir atmintis“, 2008, 2(24), p. 62–63

STUDENTŲ STUDIJOS – STUDENTS' RESEARCH

Vilma Bukaitė

Valstybingumo laikotarpio elito atstovų pa-dėtis Sovietų Lietuvoje: Petro Klimo atvejis, 2011, 2(30), p. 121–135

The Situation of the Representatives of Statehood Period Elite in Soviet Lithuania: the Case of Petras Klimas, 2011, 2(30), p. 136

Audrius Dabrovolksas

Lietuvos akademinio jaunimo antisovietinis pasipriešinimas šeštajame–septintajame de-šimtmetyje, 2011, 1(29), p. 132–144

Anti-Soviet Resistance of the Lithuania Aca-

demic Youth in the 1950s and 1960s, 2011, 1(29), p. 145

Inesa Griksaitė

Klaipėdos miesto religinių bendruomenių santykiai su sovietų valdžia 1945–1954 m., 2007, 2(22), p. 124

Interaction between Religious Communities of Klaipėda City and Soviet Authority in 1945–1954, 2007, 2(22), p. 148

Monika Kareniauskaitė

Lietuvos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo antrosios sovietų okupacijos metais ištakos ir veiksniai, 2011, 2(30), p. 137–153

Origins and Factors of the Lithuanian Unarmed Anti-Soviet Resistance during the Second Soviet Occupation, 2011, 2(30), p. 154

Birutė Kuklytė

Roko maršai per Lietuvą 1987–1989 m. Žvilgsnis į Dainuojančią revoliuciją, 2008, 1(23), p. 76–88

Rock Marches in Lithuania in 1987–1989. A Glance at the Singing Revolution, 2008, 1(23), p. 88

Sergejus Tichomirovas

Sergejaus Kovaliovo veikla disidentiniame judėjime ir jo ryšiai su Lietuva, 2007, 1(21), p. 105–124

Sergei Kovaliov's Activities in the Dissident Movement and his Ties with Lithuania, 2007, 1(21), p. 125

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Arvydas Anušauskas

Juozo Senkaus liudijimas apie Raudonojo teroro muziejaus veiklą, 2007, 2(22), p. 171–180

Chaimas Bargmanas

Vieno atradimo istorija. Du vienodo braižo dokumentai, 2010, 2(28), p. 130–135

Kristina Burinskaitė

KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje, 2008, 1(23), p. 89–95

Lina Kaminskaitė

LSSR vaidybinio kino raida 1947–1961 m., 2009, 1(25), p. 112–131

Lina Okuličiūtė

KGB agentūrinio-operatyvinio darbo įrankis – konspiraciniai (susitikimų) butai, 2008, 1(23), p. 96–112

Vitalija Stravinskienė

1956–1959 m. repatriacija iš Lietuvos SSR ir Lenkijos LR saugumas, 2010, 2(28), p. 125–129

Mindaugas Tamošaitis

Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir Lietuvos pasiuntinio JAV Povilo Žadeikio susirašinėjimas 1945–1953 m., 2009, 2(26), p. 148–179

Vygantas Vareikis

Rytų frontas iš arti: viršilos Petro Plevoko dienoraštis, 2007, 2(22), p. 149–170

Aldona Vasiliauskiene

Arkivyskupas Mečislovas Reinys: kalinio Mečislovo Reinio asmens byla Nr. 3145, 2011, 1(29), p. 146–178

Archbishop Mečislovas Reinys: Personal Case No. 3145 of Prisoner Mečislovas Reinys, 2011, 1(29), p. 179

RECENZIJOS – REVIEWS

Povilas Baršys

Heinrihs Strods, *PSRS politiskā cenzūra*

Latvijā. 1940–1990, Rīga: Jumava, 2010, 472 p., 2010, 2(28), p. 157–162

Arūnas Streikūs

Lietuvių tremties istorija nelietuvio žvilgsniu (В. Башкуев, *Литовские спецпоселенцы в Бурят-Монголии (1948–1960 гг.)*), Улан-Уде, 2009, 298 с., 2010, 1(27), p. 170–174

Vladas Turčinavičius

Kaip istorikas, žaisdamas atviromis praeities kortomis, atrodo „protingas“, bet neobjektyvus (M. Tamošaitis, „Kontroversiški V. Krėvės-Mickevičiaus parodymai apie 1940 m. Lietuvos okupaciją JAV Ch. J. Kersteno komitetui po Antrojo pasaulinio karo“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, 2(16), p. 55–70, 2008, 1(23), p. 126–133.

ATMINTIS – MEMORY

Katarzyna Batorowicz-Wołowiec

Leono Švedo asmenybė – atvejo studija, 2011, 2(30), p. 155–164

Aistė Čepulytė, Gediminas Petrauskas

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio archeologiniai tyrimai Daugėliškių miške, 2011, 2(30), p. 165–172

Alvydas Kazakevičius

Pagrindinė Rusijos solidaristų organizacija ir Lietuva, 2007, 1(21), p. 126–167

Imantas Melianas

Azerbaidžaniečių tautos genocidas (1905–1994), 2009, 1(25), p. 132–150

Imantas Melianas

Kova be atvangos. Čečėnų tautos kova dėl laisvės 1917–1944 m., 2008, 1(23), p. 113–125

ATMINTINOS VIETOS – MEMORIAL PLACES

Rūta Trimonienė

Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941–1953, 1988–2009 m.), 2009, 2(26), p. 180–202

NUOMONĖ – OPINION

Chaimas Bargmanas

Nauja apie žudynes „Lietūkio“ garaže. Kiek garažų buvo?, 2009, 2(26), p. 203–205

KRONIKA – CRONICALS

Vytautas Bagdonas

Svėdasuose išreikšta pagarba laisvės kovotojams, 2009, 2(26), p. 208–210

Algirdas Blažys

Dirbame ateinančioms kartoms, 2007, 1(21), p. 181

Eglė Burbaitė

Rugsėjį Tuskulėnuose – tarptautinių programų renginių gausa, 2011, 2(30), p. 191–193

Ričardas Čekutis

Didžiojo teroro keliais, 2008, 2(24), p. 163–168

Ričardas Čekutis

Komunizmo nusikaltimų įvertinimas: užduotis Europai, 2009, 1(25), p. 151–157

Ričardas Čekutis

Lvove atidarytas memorialinis muziejus, 2011, 2(30), p. 173–176

Ričardas Čekutis

Memorialas Lietuvos partizanams, 2011, 1(29), p. 182–186

Ričardas Čekutis

Paminėtas LLKS įkūrimo 60-metis, 2009, 1(25), p. 166–169

Ričardas Čekutis, Dalius Žygelis

Ką matysime Tuskulėnuose, 2009, 1(25), p. 161–165

Ričardas Čekutis, Eugenijus Peikštenis, Jonas Jagėla

Paminklas žuvusiems lietuviams Karelijoje, 2008, 1(23), p. 143–144

Remigijus Černius

Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso muziejinė ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, 2011, 2(30), p. 194–197

Vilma Dubonienė

1941 m. Lietuvos gyventojų tremtis įamžinta atminimo lentomis, 2011, 2(30), p. 182–183

Edita Jankauskienė

Tarptautinis seminaras „Žodinės istorijos išsaugojimo patirtis ir perspektyvos“, 2011, 1(29), p. 197–199

Solveiga Janušauskaitė

Apskritojų stalo diskusija 1932–1933 m. Ukrainos badmečiui atminti, 2008, 1(23), p. 138–140

Vilma Juozevičiūtė

Baltarusijoje draudžiamas filmas pristatytas Genocido aukų muziejuje, 2011, 1(29), p. 180–181

Vilma Juozevičiūtė

Dovana Genocido aukų muziejui, 2008, 2(24), p. 178

Vilma Juozevičiūtė

Genocido aukų muziejui perduotos Jono Žemaičio-Vytauto regalias, 2010, 1(27), p. 175–176

Vilma Juozevičiūtė

Genocido aukų muziejuje – holokaustui Lietuvoje skirta ekspozicija, 2011, 2(30), p. 198–201

Vilma Juozevičiūtė

Genocido aukų muziejuje – nauja paroda, 2010, 1(27), p. 182–183

Vilma Juozevičiūtė

Genocido aukų muziejuje – paroda iš Lenkijos, 2007, 2(22), p. 185–186

Vilma Juozevičiūtė

Kompaktinė plokštelė „Virtualusis GULAG'o muziejus“ pristatyta Lietuvoje, 2010, 1(27), p. 177–178

Vilma Juozevičiūtė

LGGRTC darbuotojų išvyka į Lenkiją, Vokietiją ir Olandiją, 2011, 2(30), p. 177–181

Vilma Juozevičiūtė

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vadovų žūtis metinių minėjimas Genocido aukų muziejuje, 2008, 1(23), p. 134–137

Vilma Juozevičiūtė

Molotovo–Ribbentropo pakto ir Baltijos kelio metinių minėjimas Genocido aukų muziejuje ir Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse, 2009, 2(26), p. 217–220

Vilma Juozevičiūtė

„Muziejų naktis“ Genocido aukų muziejuje, 2010, 2(28), p. 141–143

Vilma Juozevičiūtė

Naujos Genocido aukų muziejaus kilnojamios parodos, 2011, 2(30), p. 184–187

Vilma Juozevičiūtė

Paroda apie ukrainiečių tautos genocidą, 2008, 2(24), p. 175–177

Vilma Juozevičiūtė

Pokario istorija mokyklai, 2009, 1(25), p. 158–160

Vilma Juozevičiūtė

Projektas „Pokario istorija jaunimui: tragiškieji XX a. Lietuvos istorijos puslapiai“ Genocido aukų muziejuje, 2007, 2(22), p. 193–194

Vilma Juozevičiūtė

Tarptautinė konferencija Liverpulyje, 2010, 2(28), p. 152–154

Vilma Juozevičiūtė

Vakaras Romano Šucevičiaus 100-osioms gimimo metinėms paminėti, 2007, 2(22), p. 187–188

Vilma Juozevičiūtė

Vengrijos revoliucijos 50-ųjų metinių minėjimas Genocido aukų muziejuje, 2007, 1(21), p. 168–171

Tomas Kazulėnas

Dimitrijaus Vyšomirskio fotografijų paroda „GULAGo pėdsakai“, 2010, 1(27), p. 184–185

Tomas Kazulėnas

2010 m. Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso renginiai Konferencijų salėje, 2010, 2(28), p. 136–140

Tomas Kazulėnas

2010–2011 m. Tuskulėnų rimties par-

ko memorialinio komplekso renginiai Konferencijų salėje, 2011, 1(29), p. 187–191

Tomas Kazulėnas

Mykolo Dirsės tapybos darbų paroda, 2010, 1(27), p. 179–181

Tomas Kazulėnas

Renginiai Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje, 2011, 2(30), p. 188–190

Tomas Kazulėnas

Tuskulėnų aukų pagerbimo diena, 2010, 2(28), p. 155–156

Vilius Kyguolis

Atidengtos naujos paminklinės lentos, 2009, 2(26), p. 214–216

Vilius Klyguolis

Dokumentinis filmas „Triukšmo imperija“ pristatytas Genocido aukų muziejuje, 2008, 2(24), p. 171–172

Vilius Klyguolis

Genocido aukų muziejuje parodytas naujusias Vytauto V. Landsbergio vaidybinis filmas, 2008, 2(24), p. 173–174

Vilius Kyguolis

Genocido aukų muziejuje pristatytas dokumentinis filmas „Nesulaužyti priesaikos“, 2008, 1(23), p. 141–142

Vilius Kyguolis

Paroda „Karas po karo: ginkluotasis anti-sovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.“ Budapešte, 2007, 2(22), p. 181–184

Inga Kuzmičiova, Dalė Rudienė

„Stovykloje naktys būna labai trumpos“, 2007, 2(22), p. 195–199

Dovilė Lauraitienė

Edukacija Genocido aukų muziejuje, 2008, 2(24), p. 179–181

Vytas Lukšys

Paminklas afganistaniečiams, 2007, 1(21), p. 172–173

Viktorija Molienė

Įamžintas Vytauto ir Kęstučio apygardų partizanų atminimas, 2009, 2(26), p. 206–207

Viktorija Molienė

Šeduvoje įamžintas Prisikėlimo apygardos partizanų atminimas, 2007, 2(22), p. 202

Petras Musteikis

Puoselėjamas dėmesys tautos pasipriešinimo istorijai, 2007, 1(21), p. 177–180

Eugenijus Peikštenis

„Didžiojo teroro“ (1937–1938 m.) 70-ųjų metinių minėjimas Sandarmоче, 2007, 2(22), p. 189–192

Dovilė Pociutė-Slotkienė

Kelionė į Červenę, 2008, 2(24), p. 169–170

Dalė Rudienė, Regina Stasiškytė

Tarptautinė istorinė pažintinė vasaros stovykla „Vyčio apygarda“ 2008 m., 2008, 2(24), p. 158–162

Regina Stasiškytė

LGGRTC edukacinė veikla vasarą, 2010, 2(28), p. 144–146

Regina Stasiškytė

Nacionalinio mokinių konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ laureatų apdovanojimas, 2011, 1(29), p. 200–202

Kazys Strazdas

Balninkų valsčiaus partizanų atminimo įamžinimas, 2007, 1(21), p. 174–176

Gintarė Tučkovienė

Seminaras mokytojams, 2011, 1(29), p. 192–196

Violeta Životkevičiūtė

Gyvenimas Tėvynei ir žmonėms, 2009, 2(26), p. 211–213

Violeta Životkevičiūtė

Muziejus „Permė-36“ – demokratinės ir kūrybinės minties traukos centras, 2010, 2(28), p. 147–151

Agnė Žlobekytė

Jaunųjų šaulių stovykla Estijoje, 2007, 2(22), p. 200–201

Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso ekspozicija „Projektas „Homo sovieticus“, 2010, 1(27), p. 186–187

ARŪNAS BUBNYS

Humanitarinių mokslų daktaras,

LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius

ALGIRDAS BRUKAS

Valstybinio miškotvarkos instituto (Kaunas) miškotvarkos projektų autorius

KRISTINA BURINSKAITĖ

Humanitarinių mokslų daktarė,

LGGRTC vyriausioji specialistė

VILIUS IVANAUSKAS

Humanitarinių mokslų daktaras,

Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas

DAINIUS NOREIKA

Lietuvos edukologijos universiteto magistras

RIMANTAS ZAGRECKAS

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro vyresnysis mokslinis redaktorius

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO

**LEIDYBOS SKYRIAUS
INFORMACINIAME CENTRE**

GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪSŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17/1, VILNIUS

DARBO LAIKAS
PIRMADIENĮ–KETVIRTADIENĮ 10–18 VAL.
PENKTADIENĮ 10–17 VAL.
ŠEŠTADIENĮ, SEKMADIENĮ – NEDIRBAME

Išsamesnės informacijos apie išleistus arba
planuojamus leisti leidinius galite teirautis
tel. 279 1038 arba apsilankyti interneto svetainėje
www.genocid.lt

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga.

Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17/1,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete: www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas: arunasb@genocid.lt

Faksas (370-5) 279 1033

Telefonai: (370-5) 266 1521, (370-5) 279 1038

Ketvirtame viršelio puslapyje – 2004 m. Miknių sodyboje (Minaičių k., Radviliškio r.)
rastas bidonas su jame slėptu LLKS ir Prisikėlimo apygardos partizanų archyvu

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

LGGRTC leidinys

2012, 1(31)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*

Redaktorė *Danutė Ulčinskaitė*

Maketuotoja *Dalė Dubonienė*

SL 2015. 2012 05 28. Tiražas 300 egz. 15,25 sp. l. Užs. Nr. 7449

Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,

Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius

www.genocid.lt

Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,

LT-02189 Vilnius

Kaina sutartinė